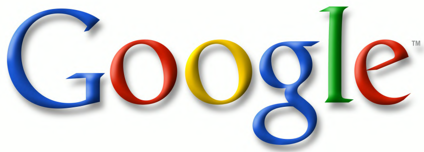
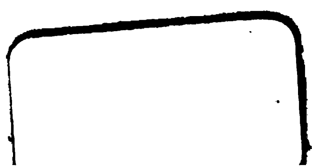

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTMÁNYA.

MÁSODIK OSZTÁLY: IRÓK.

MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1857.

EGGENBERGER FERDINÁND AKADEMIAI, ÚGY GEIBEL, HARTLEBEN, KILIÁN EGYETEMI, LAMPEL, LAUFFER ÉS STOLP, PFEIFER PESTI, HAAS BÉCSI KÖNYVÁRUSOKNÁL.

MONUMENTA

HUNGARIAE HISTORICA.

SCRIPTORES.

II.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTMÁNYA.

MÁSODIK OSZTÁLY: IRÓK.

MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1857.

EGGENBERGER FERDINÁND AKADEMIAI, ÚGY GEIBEL, HARTLEBEN, KILIÁN EGYETEMI, LAMPEL, LAUFFER ÉS STOLP, PFEIFER PESTI, HAAS BÉCSI KÖNYVÁRUSOKNÁL.

VERANCSICS ANTAL

M. KIR. HELYTARTÓ, ESZTERGOMI ÉRSEK

ÖSSZES MUNKÁI.

KÖZLI

SZALAY LÁSZLÓ

M. AKAD. T.

I.

ELSŐ KÖTET.

TÖRTÉNELMI DOLGOZATOK DEÁK NYELVEN.

PEST, 1857.
EGGENBERGER FERDINÁND AKADEMIAI, ÚGY GEIBEL, HARTLEBEN, KILIÁN EGYETEMI, LAMPEL, LAUFFER ÉS STOLP, PFEIFER PESTI, HAAS BÉCSI KÖNYVARUSOKNÁL.

Nyomatott Emich Gusztáv könyvnyomdájában.

Száz éve leszen maholnap, hogy gróf Barkóczi Ferenc esztergomi érsek, Verancsics Antal munkáit sajtó utján közrebocsátani szándékozott. „Ad Verancii opera excudenda — irja Horányi — animum adjecit, sed praeclaros conatus inopinata mors intercepit.“ *) Hasonló szándéka volt Batthyány Ignác erdélyi püspöknek. Kovachichnál olvasom: „forte illustris Batthyányus, praesul Transsylvaniensis, incitabitur ad maturandam Verancianorum, quam pridem meditatur, editionem.“ **) Őt is, mint Barkóczit, egyéb foglalatosságai s majd a halál gátolták célzatának létesitésében, mely egyébiránt csak Verancsics gazdag levélgyüjteményének kiadására fogott volna szorítkozni, ugy hiszem, mert akkoron Verancsics történelmi dolgozatairól csak annyiban volt tudomása a magyar irodalombarátoknak, mennyiben többrendbeli levelekből, melyeket a nagynevü férfiú ismerőseivel váltott, s Brutus historiájának IX-dik könyvéből látták, hogy Verancsics,

*) Memoria Hungarorum, III. 504.

**) Scriptores rerum hungaricarum minores, II. k. XXVI. l.

korának történeteit szándékozott megírni, s részben legalább meg is írta. Ha fenmaradtak-e ebbeli dolgozatai, s fenmaradásuk esetében, hol legyenek elrejtve, arról nem volt tudomásuk.

1774-ben került ki sajtó alól Velencében Fortis Albert dalmátországi utazása — Viaggio in Dalmatia del abbate Alberto Fortis. — A munka első kötete Verancsics azon kézirataínak lajstromát közli, melyek örököseinek, a Draganicsok sebenicoi levéltárában találtatnak, s melyek nagyjából Magyarország történelmére vonatkoznak. A könyv nem igen jött iróink kezébe, de Koller József figyelmét mégis magára vonta, ki már akkor a pécsi püspöki szék történetének irásával foglalkodott, melyben Verancsicsról is, mint 1553—1557. pécsi püspökről, volt szólandó. Ügyekezett tehát ezen kéziratokra szert tenni, vagy legalább tartalmukkal közelebbről megismerkedni. „Quae (e numero manuscriptorum Verancii) ad familiam comitum Draganich, Veranzio-Sibenicensium, Antonii nostri haeredum delata sunt, — így ír — ea ego indicio itinerarii dalmatici Alberti Fortis detexi, et datis ad comitem Franciscum litteris, usus item commendatione clarae memoriae cardinalis Garampii, tunc apostolici nuncii Vindobonensis, alterius nuncii Veneti, item Sibenicensis episcopi, annis 1780—1, tum et consequenti-

bus, impetrare studui." *) A Draganicsok, úgy látszik, nem voltak hajlandók kézirataiktól megválni; de tizenhét évvel később, 1798., midőn Sebenico, Velence bukásának s a campo-formioi békének következésében az ausztriai birodalomba olvasztatott, gróf Draganics Ferenc és fia, Kázmér, talán azért is, mert Verancsicsnak a magyar irodalom s magyar állam iránti érdemei felfrissítését most rájok nézve előnyösnek vélték, Magyarország iránti rokonszenvök tanusítására, ősük irományait Kollernek odaajándékozták. Az ajándék kézbesitésével megbízott ügynök, ha nem csalódom, lelkismeretlenül járt el tisztében; annyi bizonyos, hogy az irományok része, vétel utján gróf Széchenyi Ferenc tulajdonává lön, kitől a becses ereklyék, ismét részben, Kovachich Márton György kezébe, s majd Jankowich Miklós birtokába kerültek. **) A sebenicoi öszves küldemény, talán egy-két szám kivételével, most ismét együvé gyült a nemzeti muzeum kézirattárában; oly körülmény, mely Verancsics munkáinak minél teljesebb s minél gondosabb kiadását annyival is inkább elősegíti, mert

*) Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis, V. 337. l.

**) Koller, az id. h. Gróf Draganics Ferenc és Kázmér levelei Kollerhez a nemzeti muzeum kéziratai között (1689. fol. lat.) Kovachich, Script. min. második k. XXV. és 389. l.

Mátray Gábornak, a könyv- és kézirattár tudós őrének szíves készségével találkoztunk e téren.

Jelen első kötet Verancsicsnak deák nyelven szerkesztett történeti dolgozatait foglalja magában, I—XVII. számok alatt; mindnyája a szerző eredeti kézirataiból közöltetik, melyeket itt közelebbről kell megjelelnem.

I. Tiz levélből álló füzet. Megszakad a kilencedik levélnek első lapján. Nem minuta ugyan, de nem is az ultima manus műve, mint többrendbeli javitékból gyaníthatni. A nemzeti muzeum kéziratai között 425. fol. lat. szám alatt. A codex, melynek részét teszi, előbb Jankowich Miklósé volt; Kovachich belőle adta ki első ízben (Script. rerum hung. min. II. k. 34—39. ll.), elég gondosan, de még sem oly híven, mint mi.

II. Kezdődik cím nélkül (a zárjel közötti magyar felirás valamennyi számnál, hol ilyes előfordul, tőlünk való), megszakad a tizenkettedik levél előlapjának végén; hátsó lapján ismét az első szám elébe iktatott distichonok: ‚Si fatum vitam' sat. olvashatók, s alattok a censurai engedély: ‚Imprimatur. Josephus Beresevich, revisor librorum ad excelsum consilium regium locumtenentiale Hungaricum. Budae, 5. decembris 1799.' Kovachich t. i. sajtó alá akarta adni, de szándékával, nem tudni mi okon, felhagyott. — A nemzeti muzeum kéz-

iratai között 432. fol. lat. szám alatt. A három kötetből álló codex, melynek második kötetében foglaltatik jelen közlemény, elébb szintén Jankowich Miklósé volt.

III. A huszonkettedik levéllel (több nincs) rögtön megszakad. Tisztára írt dolgozat, helylyel-közzel javitékokkal a szerző kezétől, kinek Utisenics azon levele szolgált volt egyik forrásul, melyet már Pray (Annales, V. 271.) másolatból közlött. A nemzeti muzeum azon codexében, mely Verancsics jelen III-dik számát tartalmazza (422. fol. lat. 3-dik k.), megvan a levél eredetije, s ennek a Pray által közzétett példánynyal egybevetéséből láthatni, hogy a másolat eléggé híven készült; kimaradt mindazáltal a megszólitás: „Reverende domine et amice honorande, salutem et mei plurimam commendationem;“ aztán, elvonatkozva az értelmet nem zavaró apróbb hibáktól, ‚Zyna‘ vagy ‚Szina‘ helyett Lyna áll, ‚Kewles‘ vagy ‚Köles‘ helyett Kövles, ‚curialum‘ (curialium) helyett curarum, s végre, ‚ex vetere et nobili prosapia Marthynyseuitiorum‘ helyett: ex vetere et nobili prosapia Venetorum, mely utóbbi hibás olvasás mindnyájunk tévedését eredményezte, kik Utisenics anyját egy szájjal velenceinek hirdettük.

IV. Négy levél, a negyediknek hátsó lapja üres. Tisztára irott töredék. 2380. fol. lat. 3-dik k. a nemzeti muzeum kéziratai között.

Előbb Koller József codexe. Kovachich már kiadta (Script. min. II. 177—179.), irván fölébe címül: Antonii Verancii fragmentum, s hibából az 1553-dik évet.

V. Tizenkét levélből álló füzet. Az első levél üres, de Verancsics unoka-öcscse, Faustus, kivülről ráirta a belülről előforduló s általunk is a dolgozat fölébe iktatott címnek nagyobb részét: ‚De rebus ungaricis anni 1536 Michael Verancius;' hozzávetvén a ‚fragmentum' szót. A cikkely berekesztetik a tizenkettedik levél innenső lapján. A tulsó lapon ismét Faustus kezével: „Historia de rebus ungaricis anni 1536. per Michaelem Verancium." Mint a censori ‚imprimatur' mutatja, Kovachich szintén sajtó alá akarta adni. 422. fol. lat. II-dik k. a nemzeti muzeum irományai között. Jelen dolgozatot, noha nem Verancsics Antalnak, hanem testvér öcscsének, Mihálynak műve, mégis ideiktattuk, azért, mert anyagot nyújtott a következő számnak, s mert maga Antal is analectái közé sorozta.

VI. A nemzeti muzeum kéziratai között 422. fol. lat. szám alatt, az egész első kötet. Részét Kovachich már kiadta, de nem az általunk imént jelzett eredetiből, — noha később ez is kezébe sőt birtokába került — hanem XVII-dik századbeli hézagos másolatból, melynek töredékei szintén a nemzeti muzeum

kéziratai között 360. quarto lat. szám alatt őriztetnek. — Jelen dolgozat eredetileg két műre oszlott. Az egyik, mely a kötetben hátul áll, de mely elébe Kovachich címül írta: „De expeditione Solimani . . . libri I. fragmentum," iratásakor 24 levélre terjedett, jelenleg már csak 23-at foglal magában, az első t. i. leszakadván, elveszett, ama másolat vételekor azonban megvolt még, s Kovachich ez okon közölhette a prooemiumot: „Solimani Turcarum caesaris expeditionem in Moldaviam narraturus — nequicquam tentata," melyet mi is megtartottunk (50, 51. ll.). Ezután következik már az eredetiből: „Hinc enim et Ferdinandus" egész e szavakig: „feliciorem exitum fuisset consequuta" (51—68. ll.), melyekkel jelen mű az utolsó lap közepén nem csak megszakad, de végződik is valósággal.

„Verum ut exponam rem omnem" — így kezdődik a másik mű, melynek a szerző által kitörlött előszava helyébe léptettetett bevezetésül — első ízben, úgy hiszem, ama másoló által — az imént körülírt huszonhárom levél, talán nem épen helyesen, főleg ha a prooemiumot az ilyesekben túlmerész másoló Verancsicsnak valamely röpivéből vette volna kiegészitésül; mink azonban, rokon lévén a tárgy, a chronologiai filiatio ellen pedig nem lehetvén kifogás, egyelőre nem akartuk azt felbon-

tani, mit mások összeforrásztottak. — A szóban forgó másik mű eredetileg 70 levélből állott, de most az első, a tizenötödik, tizenhatodik és tizenhetedik levelek épen nem, a második és hetedik pedig már csak részben léteznek. E szavakon kezdve: „nuncupantur petitione assidua" egész ezekig „aut quibus latebris" (69—93. ll.); s ezektől fogva: „de reliquis quoque malis" a zármondatig: „victorias Christiani collocaverant" (116—119. ll.), jelen dolgozat most első ízben lát világot. Verancsics valamennyi munkái között belsőleg, külsőleg ez a legbevégzettebb, az egyetlenegy, mely magában véve külön egészet képez.

VII. A nemzeti muzeum kéziratai között 2380. fol. lat. szám alatt. Egyik része (110—234. ll. e szavakig: „Valente imperatore rerum potiente") tisztára írva a codex első kötetében, öszvesen tizennyolc levél; másik része — tizenkilenc levél — helylyel-közzel alig olvasható minuta a codex harmadik kötetében. Ezen második részre vonatkozik Faustus megjegyzése: „Farrago indigesta," melyet Kovachich (Script. min. II. 82.) helytelenül Antalnak tulajdonít, s melyet hibásan az öszves dolgozat elébe írt.

VIII. A harmadik levél első lapján megszakadó töredék, — levéltöredék, ha nem csalódom. Eddig nem volt kiadva. 422. fol. lat. II-dik k. a nemzeti muzeum kéziratai között.

IX. Ugyanott. Tíz levél. A tizediknek előlapján megszakad a Kovachich által szintén sajtó alá szánt (mutatja a censori imprimatur), de eddiglen kiadatlanúl maradt episód.

X. Ugyanott a III-dik kötetben 8 levél, az utolsónak csak egyik lapja s ez is csak részben beírva. Mint címe is mutatja, nem Verancsics műve, hanem hozzá Izabella valamely lengyel hivétől intézett jelentés, s ennek is másolata, nem eredete. Helyén láttuk ideiktatni, mert Verancsics, analectái közé sorozta, s mert tartalmán alapúl részben a következő szám.

XI. Első fele, öszvesen 27 levél, e szavakig: „si reliquam Hungariae salutem charam“ (178—200. ll.), szintén a 422. fol. lat. szám alatti codexben találtatik, még pedig ennek harmadik kötetében, melyből most adatik ki első ízben; második fele, öszvesen 33 levél s fél lap, e szavakon kezdve: „habeant, filius ejus“ a dolgozat végéig (200—226. ll.) 2380. fol. lat. szám alatt, III. k., honnan már Kovachich (Script. min. II., 114—141. ll.) közrebocsátotta. A Verbőczi halálát körülményesen tárgyazó rész pótlólag iratott meg szerző által, mi az általunk a 193-dik lapon zárjel közé fogott sorok felesleges voltát eredményezte. Egyéb apró következetlenségeket is az ultima manus hiányának kell tulajdonítani. A kitörlött helyek közől egyet ideírok, mert historiai

értékkel bír: „Petrus Owcziarevius, gente rasciana oriundus, qui in juvenili aetate a Turcis captus, apud eosdem longa usus militia, postea Christianis restitutus, apud nos etiam non ultimus inter fortes et militares viros habitus, tunc vero (1541.) temporis praefectus classis, omneque in consilium communitatis, rerumque gerendarum adhibitus.“ Ezen Owcziarewics Péter = Markos Péter (Verancs. is annak írja magyar krónikájában), ki Zápolya fiát, Jánosbet Zsigmondot, a keresztvíz fölébe tartotta

XII. A nemzeti muzeum kéziratai között, 422. fol. lat. szám alatt, a II-dik kötetben. 20 levél. Vége hiányzik. Eddig nem volt közzé téve, noha Kovachich ennek számára is megszerezte a censori engedélyt. — Ehhez tartozik.

XIII. 425. fol. lat. szám alatt, 7 levél, a végsőnek hátsó lapja üresen maradt. Szerző minutája; inkább papirosra vetve, mint fogalmazva, némely helytt épen olvashatlan; sajtó alá mi adtuk első ízben.

XIV. 425. fol. lat. szám alatt a nemzeti muzeum kéziratai között. 17 leveles füzet, a véglevél üres. Megjelent már egy ízben Kovachichnál, Script. min. II. 141—156. ll.

XV. A nemzeti muzeum kéziratai között, a 2380. fol.lat. szám alatti codexnek harmadik kötetében. 22 levél; az utolsónak hátsó lapján a végsort e szó: ‚Nec‘ rekesztvén be, nem

teljes volta innen is kiviláglik. Minuta, de gondos kézzel szerkesztett minuta. Megjelent már Kovachichnál, Script. min. II. k. 157—176. ll.

XVI. Egyik fele 2380. fol. lat. szám alatt, III-dik k. öszvesen 33 levél (eleje hiányzik), terjed e szavakig: „praestanti magnitudine" (nálunk 288—3. ll.), másik fele a 422. fol. lat. szám alatti codex II-dik kötetében, 22 levél; hézag nélküli folytatása az előbbeninek. Megszakad rögtön a huszonkettedik levél hátsó lapja legalsóbb sorának e szavaival: „Et mox civitas Hadrianopolis . . . ." mi már magában véve is arra mutat, hogy a napló befejezetlen maradt. Első ízben, mint Fortis dalmátországi utazásának toldaléka jelent meg nyomtatásban ily címmel: „Iter Buda Hadrianopolim anno 1553 exaratum ab Antonio Verancio tunc Quinqueecclesiensi, mox Agriensi episcopo, ac deinum archiepiscopo Strigoniensi, regio in Hungaria locumtenenti. magno regni cancellario, atque S. R. E. cardinali electo, nunc primum e Veranciano chartophylacio in lucem editum. Excudebat Venetiis Aloysius Milocco, anno 1774 mense aprili." 47 lap negyedrétben. Kovachich is sajtó alá akarta adni, mint ki a szükséges imprimaturról is gondoskodott; kezdete s a pécsi püspöki megyére vonatkozó része Koller historia episcopatus Quinqueecclesiensis című munkájának V-dik kötetében is

látott világot, s ámbár az eredeti kézirat Koller birtokában volt, nem épen hibák nélkül. Magában értetik, hogy ezt nem vádképen akartam itt felemlíteni, hanem némi mentségemre, tudván, hogy jelen kiadás sem mondathatik tökéletesnek.

XVII. 2380 fol. lat. III-dik k. a nemzeti muzeum kéziratai között. Két levél. Első fogalmazás. Több helytt alig olvasható minuta. Az egyébre, nem a magyar történelemre vonatkozó jegyzeteket átírni itt nem volt helye. Megannyi eddiglen kiadatlan volt.

E szám berekeszti azon dolgozatokat, melyek Verancsicsnak deák nyelven szerkesztett historiai müveiből, a geographiaiakat is ide tudva, reánk maradtak, s melyeket az általa választott: ‚De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni' cím alá véltem sorozhatni, noha egynémelyike, az utazási napló például, s a közte és testvére közötti párbeszéd, talán nem oly célzattal készültek, hogy ama munkának kiegészítő részeit tegyék. Az irodalombarát figyelmeztetésem nélkül is fogta volna észrevenni, hogy jelen kötetnek tetemes része első ízben most lát világot; s én jó lélekkel ismételhetem, hogy a kötetnek másik része, a Fortis, Koller és Kovachich által már közzé tett dolgozatok, jelen kiadásukban hüségesebben közölvék.

Egyik fő törekvése a kiadónak igen természetesen az érintett hűség volt, noha erre nézve is tanácsosnak látta, ovakodni a tulzástól, mely a szerzőnek arcképét, nem hogy a felszólalásig visszatükrözné, mint egynémelyek hiszik, bizony csak elferdíti. Innen van, hogy az irásbeli hibát, hol és mennyiben kétség sem lehetett, hogy merőben tollhiba, egyszerüen helyreigazítottam; de kijavítására nem véltem magamat feljogosítva mindannyiszor, valahányszor a hiba nem a kéz, hanem az iró tévedéséből származott; sőt azon esetben sem tulajdonítottam arra jogot magamnak, midőn látni való volt, hogy a hibának elkövetése csak a szerző sietésében vagy hanyagságában rejlik, hogy ő azt kétségkivül kijavította volna, ha ráér munkáját gondosabban átnézni. Ilyes javítás talán nem annyira az illető munka, de minden bizonynyal az iró physiognomiájának egyes vonalait megmásítaná, oly baj, mely a munka értelmének netalán általa parányi mértékben eszközölt könynyebb felfogásával nem állana arányban. A 36-dik lapon, például, meghagytam az ‚altero‘-t ‚alteri‘ helyett, mert gyakran történik, hogy Verancsics, úgy látszik, olasz nyelvbeli reminiscentiából uno-t, altero-t ír, uni, alteri helyett, noha más alkalmakkal tanuságot teszen, hogy ezen szavak helyes hajlítása ismeretes volt előtte. Hajlama a hosszasabb periodusok

iránt egy részről, a sietség s a tűz, melylyel dolgozni szokott, más részről, szófűzésének gyakran hibás voltát eredményezték. Ilyes esetekben sem lett volna helyén a javító kéz túlbuzgósága.

Szerző orthographiáját is ovakodtam jellemétől megfosztani; ez okon nem írtam abundare-t, arena-t habundare, harena helyébe sat., s vigyáztam arra is, hogy az ő dolgozataiban mindig Hungarus, Hungaria álljon, valamint testvére, Mihály, munkájában e szavaknak aspiratio nélküli irását bántatlanúl hagytam. De egyéb tekintetekben a szavak irásmódját azon rendszerhez idomítottam, melyet a deák nyelv jelen magyarországi orthographiájának mondhatni. Ez oknál fogva nem csak diphthongusokat használtam ott, hol Verancsics, ki egyébiránt ritkán él e-vel ae vagy oe helyett, azokat elmulasztotta; hanem a v-t ‚u' helyett, p. o. vnus, az i-t ‚j' helyett p. o. iam, huius, sohasem alkalmaztam, még pedig azért nem, mert Verancsics orthographiája különben is eljárásom felé gravitál, s mert Magyarországra vonatkozó deák dolgozatokhoz legillőbbnek tartom azon orthographiát, mely hazánkban történetszerüleg megalakult. Ilyesekben sohase követném az Ernestiket, a Heynéket, kikről én különben sem hiszem, hogy apáinknál — a tudósbakat értem — rómaiabbul írtak volna

deák nyelven; hogy értelmesebben nem irtak, annyi bizonyos.

Más eljárást követtem a Verancsicsok történetére vonatkozó toldalék körül, még pedig azért, mert az kirekesztőleg oklevelekből áll. Itt nem csak az orthographiát, de még az interpunctiót is, — melytől amott eltérnem tökéletesen rendén volt — sőt még a versaliákat is megtartottam, noha az utóbbit tennem, talán felesleges vala, mert főleg a nyomtatási ívek javítása közben jóformán meggyőződtem arról, mit Lanz Károly Correspondenz des Kaisers Karl V. címü munkájának előszavában mond: miszerint a versaliák — elvonatkozva attól, hogy egynémelyek nem is versaliák szorosabb értelemben véve, miután a szó közepén is fordulnak elő, — a középkori igen gyarló interpunctiónak, úgy annak pótlására alkalmaztattak, mit mi p. o. kövér, vagy gyérített, vagy cursív betűk által ügyekszünk elérni; nagy betűkül nem. Gévay példájából is láthatni, hogy ilyesekben a teljes hűség épen lehetetlen; s félő, hogy ebbeli törekvésünk által azt fogjuk elérni, mit elérnünk nem állhatott szándékunkban: félszegséget és félreértést. Vagy készítsük tökéletes hasonmását az oklevélnek, még a sorok számára, hosszára, a szavak rövidítésére, a betűk formájára nézve sat. is, vagy ne mondjunk le mintegy értelmiségünkről az okmány közlése-

kor, ha nem akarunk iránta tévfogalmat oltani az olvasóba. Eszembe jőnek azon mérges levelek, melyeket Katona és Koller egymással váltottak, midőn ez amazt vádolta, hogy az oklevelek kinyomatása körül nem jár el oly lelkismeretesen, mint kellene. Pedig nézzük meg közelebbről külön mindeniknek eljárását. s tapasztalni fogjuk, hogy Koller ugyanazon rendszert követte az okmányok kiadása körül, melyet Katona: s követte azért, mert esélyesen nem lehetett mást követnie. Fejér Codex Diplomaticusának gyarlósága nem abban áll, hogy az eredetiek interpunctióját s egyéb ilynemü sajátságait meg nem tartotta, mit különben is lehetetlen lett volna megtartania: hanem áll abban, hogy a józan, a magasabb hűségről feledkezett meg könnyelmüen. — Az életbölcseség első szabálya: nem áldozni fel a valóságot az árnyéknak.

Verancsics életéről (született 1504. május 29-én, meghalt 1573. junius 15-én) külön kötet fog szólani, mely irodalmi érdemeit, műveinek mikor s mint keletkezését is sat. közelebbről tárgyalandja. S most nem akarom még húzamosabban künn marasztani az olvasókat. Intrate, nam et heic Dii sunt. Pest, october 29-én 1857.

Sz. L.

DE REBUS
GESTIS HUNGARORUM
AB INCLINATIONE REGNI
ANTONIUS WRANCIUS.

Si fatum vitam, si sors dabit otia vitae,
  Addetur scriptis ultima lima meis.
Sin minus addetur: quisquis mihi proximus haeres
  Fies, arbitrio stentque cadantque tuo.

De rebus Hungarorum ab inclinatione regni historia.

I.

(Bevezetés.)

(1490.)

Inclinatio regni Hungariae dubio procul ab excessu divi Matthiae Corvini, regis longe praestantissimi sumpsit exordium. Mox enim illo rebus humanis exempto, optimates perinde ac hoste quodam profligato et finibus exacto, quique recuperata domi privata libertate, quae prorsus singulorum in generosum principem erat translata, omnes studiorum conatus eo intenderant, ut providerent, ne imposterum tanta ullius regis dominatione subigerentur. Quemadmodum itaque in magnis rerum vel imperiorum mutationibus magni plerumque et turbulenti motus non sine oppressione atque exitio multorum exoriuntur, promiscue imprimis a quibusque potentioribus et majore audacia pollentibus publicae parendi more majorum consuetudini renunciatum. Spreta deinde legum reverentia, militaris etiam disciplina intermissa. Civilis post haec ex his veluti jactis perdendi regni fundamentis societas atque concordia temerata. Postremo suscitatae factiones ex multorum discordantibus imperiis, visque ad eas fovendas necessaria

esse caepta, et arma in mutuum sanguinem induta. Sic inter spem privatae libertatis supervacaneam, et horrendam licentiae libidinem omnia eorum incerta facta, et ad perniciem publicam magis, quam ad aliquem meliorem statum prona. Regem quidem non qualem debuere, consequuti sunt, sed qualem voluere, opportune huc et Beatricis reginae accedente studio conjugali, quo in hunc ipsum regem, qui jam pridem Bohemorum regnum obtinebat, consenserat, nihilque minus, quam regem habuere, integerrimum alioqui, et contentissimum principem. Quippe reddito illi nomine tantum atque honore regio, otiique etiam tradita copia, quantam maximam natura ejus atque institutio aliena prorsus a negotiis, desiderabat, omnem totius dominatus potestatem ipsi nobilitatis principes in se traxere. In hunc itaque modum, tanquam jam securi de firmitudine hujusce status, quem diuturnum, felicissimumque fore judicabant, quod exoptatissimus venerat, caeloque illis demissus esse videbatur: in otium, in luxum, in voluptates summi, caeterique omnes ordines prolapsi sunt, ac postremo ex his seminibus, quod imprimis erat universae genti evitandum, in leges quoque religionis pertinacia studiorum suorum peccavere. Neglecto enim juramento, quod patres, tota nobilitate assentiente, de recipiendo in regem Joanne, filio Matthiae, ubi pater decessisset, summa et publica in celebritate comitiorum praestiterant, rejecto infelici optimae alioqui indolis juvene, principem sibi sedatum, facilem, et maxime externum, morumque, et linguae, et jurium suorum ignarum quaesivere, quo facilius multis nominibus abusi regis imbecillitate, jugum disciplinae ab optimis et gentiliciis regibus, potissimum vero recens a Matthia ipso

magna cum gloria atque splendore institutae, excuterent, et sua quique in ditione, uti collibuisset, privatae libertati ac magnitudini per licentiam studere possent. Porro quamquam Matthias uxorem nobilissimam ex Aragonum gente, nomine Beatricem, regis Neapolitanorum Ferdinandi filiam tum forma, tum aetate florentem habuisset, nullos tamen illi liberos procreavit, sempiterna, ut ajunt, sterilitate infelix. Forte antea filium ex temporario thoro, matre non ignobili, hunc ipsum scilicet Joannem susceperat, de quo jam memoravimus. Qui quidem omni ex parte regia indole praeditus, patri et ingenio, et virtute non dissimilis fore videbatur. Qua spe atque imagine adductus pater, susceptaque ingenti expectatione ac spe de Joanne, quod vestigia sua praeclare esset imitaturus, quum jam primas aetates mira morum moderatione et commendatione omnium exegisset, placuit reparando generi, vel necessitate postulante, quod alium haeredem non habuerat, legitimum facere, et in successorem sibi cooptare, desperata prorsus ex Beatrice prole. Tentatum itaque hoc apud proceres, et ex sententia impetratum, moxque in publicis comitiis universi tum proceres, tum reliqui omnes nobilium coetus coronaturos se, et in principem suum habituros Joannem Corvinum, patre mortuo, jurejurando obstrinxere, idque non semel, ut accepi, quemadmodum suo loco latius prosequemur. Diffidebat enim Matthias nationis suae consuetis ingeniis, et majorum instituta formidabat, quae potissimum jubebant, principes suos legitima fieri genitura, et claritudine natalium minime nova, quorum alterum palam Joanni adversabatur, nothum enim esse constabat, alterum adduci iam in controversiam minime poterat, nimirum

cujus et avus, et pater gloria, magnitudineque rerum bellicarum, atque animi praestantia, multos hic priores reges superarat, ille aequaverat. Verum erat Joannes, cum pater obiit, annorum circiter XX. Juvenis sane homo, et ingenio pollens, ac ducali dignitate insignitus. Et tametsi altero pede subclaudicaret, regali tamen non minus facie, reliquoque statu corporis, quam animi magnitudine et morum candore praestabat, jamque magna et prudentiae, et rei militaris argumenta non obscure in dies demonstrabat. Inerat siquidem illi praeter alias multas dotes, dexteritas quaedam singularis, et jucunda comitas, hisque virtutibus ita et nobilium, et militarium hominum, plebisque universae amorem ac studia in se se converterat, quo splendore caeteri mirifice offendebantur, ut in ore omnium Joannes Corvinus versaretur, et palam illi, tamquam ex debito quodam subjectionis officio, regii prope honores passim deferrentur. Quare ipse quoque ad haec fortunae suffragia minime segnis, plurimum operae in ea cura reponebat, elaborabatque totis ingenii viribus, ut apud omnes excitatam de se expectationem magnifice confirmaret. Verum omnis ista illius existimationis opinio, sicut ei fuit gloriosa, proceribus vero etiam expetenda esse debebat, ita ad finem infructuosa quoque evenit juveni parum felici. Qui quidem si ignaviam, et stoliditatem fuisset professus, procul dubio nothi fortasse conditio, ac deformatio pedis non ei obstitisset, et faventiore ad consequendum coronae fastigium, studiaque procerum emerenda fuisset fortuna. Quippe perosi jam pridem elati optimatum animi heroica strenuitate principem, eum sibi delegerunt, quem ipsi prope regebant, et ut cujusque mores erant atque ambitio, ita a singulo-

rum consiliis huc illuc impellebatur, sicque tum majestate, tum opibus regni abusi, suis usibus cuncta accomodabant. Sed ingens atque eximia potestas, quae certe longius quam a CCCCC annis per bellicae virtutis clarissima incrementa vecta fuerat, quamque unusquisque deceptus fastu proprio, invictam apud se esse crediderat, haud diu distracta valuit. Unde eo ad extremum ejus reipublicae fortuna devenit, ut defunctis iis generosis patribus, et ad juniores, avitae jam disciplinae et continentiae prorsus ignaros, devoluta dominatio, duorum regum tempus, quod ausim facile affirmare, sine rege exegerunt. Wladislavus enim Jagiellonides aetate jam grandior, et quieti potius quam gerendis rebus comparatus, partim propter causas superius enumeratas, partim quod adhuc spirabat in regno Matthiae felicitas, beneque institutae reipublicae existimatio, ad mortem usque, malis neque animadversis, nedum ad occurrendum his ipsis ulla cura sollicitatus, quae alioqui late jam et apparenter pullulabant, paratis sine omni providentia usus est. Ludovicus ejus filius ob inexpertam atque oppressam, dicam, et ad lusus, et ad voluptates a curatoribus institutam adolescentiam pessundatus, ac demum immatura morte sublatus, ambo per omne regimen haud quaquam ad praeclaras, easque necessarias actiones erigere se se potuerunt. Ita postremo forti gubernatore cum imbecillo altero, cum altero imperito et immaturo commutato, magna detrimenta, appetitis privatis dominationibus, accersivere. Nam quum sine peculiari principe, more majorum ac veteri jure esse non poterant, quanto majoris molis erant ad gubernandum, fortissimoque dominatore pro magnitudine nobilitatis, libertatisque, et rerum bel-

licarum vetere gloria regi debebant, tanto graviorem ruinam et sibi et posteris, ne nunc de excidio patriae mentionem faciamus, sub infirmis et imbecillibus principibus pepererunt.

II.

(Nándorfehérvár bukása.)

(1521.)

Sed jam ad infelicem casum Belgradi pervenimus, cujus cognitio ut magis perspicue haberi possit, operae pretium est, locum imprimis describere. Ubi enim Savus ab occasu fluens Danubio a septentrione venienti commiscetur, porrectiorem efficit natura angulum, quo Danubius ad sinistrum latus in orientem rejectus, et vehementiore suo incursu fractus, cogitur flecti ambitu haud exiguo. Hic assurgit mons non impense magnus, et latitudine quam altitudine conspectior, ubi arx duplex, iisdem inclusa moenibus, eademque appellata interior et exterior, quod aliquando, postulante rerum usu, novis munitionibus fuerit ampliata, insidet. Quicquid ab arce ad aquas usque in declive montis pertingit, arci copulata civitas occupat, eaque, muris haud magno vallata circuitu, utroque flumine alluitur. A continenti quaqua versus duplici vallo ac fossa aeque arx atque civitas munitur, et turribus amplius LX. adeo eminentibus attollitur, ut coronae speciem prae se ferat, apparetque ex his vestigiis, urbem eam a Romanis fuisse aedificatam.

Ad Belgradum itaque obsidendum multae tunc temporis Solimanum opportunitates invitare videbantur. Ac licet a coronatione Wladislavi regis res

Hungarae ob segnem et imbellem gubernationem labascere incepissent, ab anno tamen circiter VII. post, ita ingenti confusione intestinarum seditionum erant involutae, ut facile appareret, brevi esse perituras.

Porro imprimis bellum rusticum, quod crucesignatorum appellabatur, totum regnum saevitia concussit. Nam a Turca, in quem erat conflatum, in nobilitatem conversum, turpiter et optimates afflixit, et ipsum regem eo timoris, pavorisque adegerat, ut non Buda secedere solum instituerat, sed etiam usque in Bohemiam recipere se se cogitarat.

Sequuta Sarnoviensis clades, quam Joannes Zapoliensis, vaivoda tunc temporis Transsylvanus acceperat, in qua nihilo minore casu magna pars nobilitatis extincta. Hisdem diebus et conventus Posonii habebatur, cui Maximilianus imperator, Sigismundus Poloniae, et Wladislavus ac Ludovicus Hungariae reges praefuerant, ac in eo, pactis mutuo inter Ludovicum et Ferdinandum archiducem Austriae sororibus, de successione quoque Hungariae et Austriae contra majorum institutionem, permutatione minime pari statutum, alterutro eorum sine liberis decedente, quod illi regno omnium ultimorum malorum initium fecit. Refragante enim Joanne huic novitati legis, partim ob libertatem patriae, partim, ut ajunt, privata causa, quod Annam, regis filiam, ei ab utroque parente aliquando in uxorem promissam, eripi sibi sentiebat, quodque videbat a spe etiam se successionis regni dejectum iri, ad quam quum his nuptiis prolis regiae, tum votis ac promissis omnium ordinum nobilitatis ac procerum, regio semine concidente, erectus erat, quando a cervicibus illorum vim atque arma saevientis

plebis depulerat, abfuit a comitiis, et traxit secum quum optimates multos, tum nobilium magnam partem, miroque modo iis etiam, qui subscripserant rebus transactis, perspicue ostendit, eo conventu servitutem patriae accersiri.

Mox palatinatus a Stephano Bathoreo comite Themesiensi quorumdam factiosorum ope atque impudentia correptus, qui Joanni vaivodae Transsylvano etiam absenti ultro a conventibus nobilitatis offerebatur, jureque pacti cujusdam olim inter ipsum Joannem vaivodam, Joannem Dragfy et Stephanum Bathoreum facti debebatur, maximae, haeque publicae seditioni viam patefecit. Quippe Joannes vaivoda, qui caelum terris commiscebat, ut inimicis resisteret, quum etiam ab ingressu arcis Budensis authore Stephano Bathoreo non ita pridem rejectus, edictoque publico in exilium ab regia actus esset, miros spiritus assumere, atque inire in adversarios perniciosas cogitationes adactus est. Quod quidem late jam collabentibus rebus, in ruinam magnam attulit impulsionem.

Insequuta postea mors regis Wladislavi, data est velut per manus optimatibus exercendorum odiorum invicem licentia, paucoque interjecto tempore Petrus quoque Berislavus orae maritimae banus, quo solo per id tempus Turcam a spe potiundi Belgrado frenari atque arceri posse constabat, non amplius quam VIII. mensibus ante amissionem ipsius Belgradi mortem obit.

Post quem et Thomas archiepiscopus Strigoniensis, cujus potissimum ea tempestate spectabatur authoritas, idemque regni res propter aetatem regis Ludovici immaturam moderabatur, non ita diu decedit, ejusque recenti, nec adhuc bene expleto funere,

Maria regina in Hungariam ex Austria deducta, et celebratis illius nuptiis, perpetuo deinceps choreis, ludis, luxui atque tripudiis regia Budensis vacavit, hisque vanitatibus in segnitiem et voluptates enervata, curam publicorum munerum neglexit.

Huc accessit et regis ac omnium fere optimatum primi ordinis ignava rerum adolescentia, qua universa sane Hungariae mala cumulatiora reddebantur. Nec admodum multi senum superfuerant,qui vetere animorum magnitudine pollerent, iique, ut in collapso imperiorum statu usuvenit, habiti juventuti ludibrio;caeterum ne et loco alii et authoritate alii per occasiones interdum minuerentur, quod jam et ordinem et disciplinam majorum insolens aetas, sumpto licentiae atque audaciae exemplo a patribus, de quibus alibi diximus, perturbabant, trahentes ad sese omnia, aeque cum juvenibus peccare cogebantur, ad communes errores connivendo, et ambiendo pari contentione cum ambientibus, quaecunque in mentem cuiquam venerant: quod fit ubi principes habet ignavia, et factionibus regna dirimuntur.

Accidit postremo interitus Emerici Turci bani Belgradensis, cujus collega Michael Paxius non ita pridem ad Sarnov conciderat, moxque in eorum locum Andreas Bathoreus, Stephani frater, et Franciscus Orzagus designati sunt. Sed retinente diutius eam praefecturam per vim Valentino, Emerici filio, patris auspicio, et Francisco Hedervary, qui in locum Paxii erat subrogatus, Stephanus et Blasius Sulocchi, avunculi Valentini, tamquam tutores ejus adolescentiae, petentibus arcem novis banis insolenter diu restiterunt, hisque frustratis diebus plurimis petitione sua, tandem non extimuerunt negare se eam arcem cui-

piam reddituros, quamvis et regiis mandatis et publica totius regni potestate cogerentur, nisi prius XII. M. ducatorum nepoti eorum ex fisco regio persolverentur, quae pecunia patri debebatur ob impensas, quas in tutando Belgrado fecerat.

In hunc itaque modum jam et banatus Belgradensis, quemadmodum et palatinatus paulo ante in exitiosam contentionem devolutus, regisque authoritate, ut pueri adhuc habita, et proceribus omnibus luxu atque avaritia contaminatis, mutuisque incensis odiis, adeo destituere Belgradum, cui prae caeteris arcibus in confinio studio singulari atque cura erat consulendum, ut his perinde ac divina quadam ira in unum collatis occasionibus, ad invadendum nobilissimam et christianorum praesidio opportunissimam arcem dederit animum Solimano.

Nec tamen interim, dum haec flamma invalescit, defuere stimuli tum regi tum optimatibus, ut ejus arci muniendae, firmandaeque animum adverterent. Et praeter alios, ne de vicinis quicquam loquar, ut sunt Rasciani, Croatae, Valacchi ambo, et Pannoniae inferioris praefecti, Barnabas ipse Bellaius vir clari generis, et studio in patriam maximo, qui annum iam ferme V. agens oratorem apud Turcam Constantinopoli, quotidianis literis et irrequietis nunciis admonebat eos, in Belgradum expeditionem parari. Res alioqui ita palam late per orbem excurrerat, ut certius esse nihil poterat. Sed obcoecatis animis seniorum avaritia, qui sua publico commodo pernegabant, quum etiam regiis proventibus ipsi manus injicerent, et juventis lascivia temeratis, ad quam summa rerum gubernatio forsan fatorum iniquitate erat devoluta, et regis immaturitate per temeritatem, et regni salute

per maximos errores abusum, iisque etiam capitaliter succensebatur, qui et eam tempestatem praenunciabant, et qui de opportunis remediis consilia in medium proponebant.

Anno itaque M. D. XXI., bene omnibus ejusmodi expensis opportunitatibus venit Solimanus cum ingenti exercitu atque classe. Et quum destitutionem ejus orae omnium arcium abjectissimam esse plane, per exploratores et finitimos suos ante cognoverat: vires, quas maximas adducebat, pluribus simul invadendis locis judicavit posse sufficere. Quare diviso bifariam exercitu, Pyriam Romaniae passam cum tota classe atque milite ejus praefecturae Belgradum misit. Ipse cum Natoliae copiis Sabacium profectus, obsedit, et muris ejus virtute atque agilitate janizarorum conscensis, triduo per vim recepit.

Inde, trajecto Savo, non sine magna hominum jactura, quos fracto ponte amnis hauserat, in Syrmium promovit. Ubi, dum ipse quoque Belgradum e regione Savi oppugnaturus properat, omnibus obviis arcibus, quas praesidia, ob metum advenientis hostis tam numerosi, destituerant, vacuis, sine negotio potitur et disturbat. Zemlinium, quod ad Savum, in conspectu Belgradi situm erat, pauloque caeteris munitius habebatur, turpiter in Turcae potestatem non venit. Scoblicius enim, homo croata, et militari laude commendatus, cum CCCC. se se in eam arcem classiariis contulerat, et non contemnenda animi fortitudine, hosti, quamdiu licuit, restitit, demumque, quum tantae potentiae non esset par, et potius viribus quam animis atque industria destitueretur, interfectis hostium in oppugnatione magno numero, non dedere quidem se, sed expugnari voluit, honestae magis quam diuturnae

vitae cupiditate. Itaque accepto vi Zemlinio, quicunque socii Scoblicii in hostium potestatem venere, perducti in castra, propalam inspectante toto exercitu, obtruncati sunt. Dux ipse elephanti objectus est, ut, quem viri vincere nequiverunt, immanis bellua conficeret. Ea mors fortem virum non imminuit, invidiae tamen crudelis hostis suggillatus, qui ferrum potius tantae virtuti non admoverit.

His Solimanus feliciter consequutis, ad Savum usque produxit copias, ibique, nonnisi solo flumine discretus a Belgrado, locatis machinis auxit obsessae et vim et periculum, eaque jam circumsessa tum terra, tum ab utroque flumine,omnia inclusis reddidit graviora.

Dum haec aguntur ad Belgradum, bani, qui tunc erant, Franciscus Hedervary et Valentinus Turcus, ambo aberant in Hungaria, et quum eis ad ea, quae petebant, dudum impensa, etiam salaria, stipendia, munitiones et commeatus e publico negabantur, ne sua frustra perpetuo effundere cogerentur, praesertim quum reliquorum optimatum omnium incuriam, regis impotentiam, et fiscum regni privatorum rapinis ac voluptatibus obnoxium esse viderent, de industria sibi occupationes et subterfugia, Belgradi omni cura procul habita, fingebant. Franciscus nempe podagrae obsessus valetudine, et novis nuptiis occupatus domi tabescebat. Valentinus ut aetate, sic et judicio et consilio imbecillus, avunculorum illectus persuasionibus huc illuc juveniliter volitabat. Et quamquam demum uterque lucri et commodi sui opportunitatem Belgradi periculo metiens, assiduis regem nunciis, quamdiu adhuc in adventu Turca vulgaretur, ille pro sua pecunia VIII. M. ducatorum, hic pro ea quae patri XII. M. debebatur, sollicitabat, ad conendtendum tamen

cum principe et optimatibus modestiorem ajunt extitisse Franciscum, eumque publico malo et oppressione regis non ita pridem permotum, regis se imperio acquieturum per nuncium significaverat.

Valentinus audacia avunculorum factus contumacior, ad finem usque obduruit. Atque hinc capto Belgrado, et ipse et avunculi, quorum parva providentia non Sabacium modo, quod solus Stephanus proprio jure, sed etiam Zemlinium et Zalonkemen, quas ambo simul nepotis nomine gubernabant, amissae fuerant, patriae rebelles publico comitiorum consulto promulgati et in exilium pulsi, diu poenas fugitantes, hic illic latuerunt.

Qui Belgrado praesidebant III. fuere viri, duo probani, Blasius Oláh, Valentini, Joannes Morgay, Francisci, deinde Wladislavus Bardy peditum, nasadarum vero Petrus Owchiarevyth duces, iique postremi regio nomine censebantur, omnes tamen computati, qui tuendae tum arci tum civitati designati erant, fuere CCCCCC numero; eisque res*) quod ex aequo omnibus communi consilio atque consensu gerebantur, neminique uni peculiariter existeret imperium aut jus agendi, quicquid privati animi sententiae libuisset, quum eo loci nemo stipendia faciebat, qui notae virtutis bellicae homo non fuisset; eoque jam vel inde ab eo tempore, quo Belgradum Hungaria coepit habere adversus Turcas confinium, factum erat, ut universi, qui ibi militaverant, clari et in pretio haberentur. Prima tamen existimatio inter caeteros Blasio deferebatur, quod collega Joannes, modestiae et voluntatis domini sui erga regem non ignarus, negligentius dominatum curabat, et ostentationi tantum recti officii servatus a collega, ne de vi in principem fieret suspi-

*) Kimaradt, ugy látszik: ‚concreditae.'

tio; re sane ipsa, si verum fateri volumus, totius Belgradi procuratio ad Valentini auspicia protracta erat.

Itaque orsa, initio adhuc appulsus, oppugnatione per Pyriam, cui potissimum Solimanus eam provinciam delegerat, hostium multitudinem, crebris eruptionibus non inprospere factis, summa primo virtute quam saepissime, donec civitas se se tenuerat, ceciderunt ac rejecere, et vel uno impetu, perruptis semel obsidentium cuneis, magnoque numero, qui viam claudebant, obtruncatis, ad bombardarum usque munitiones provehuntur, earumque disjectis omnibus machinis, instrumentis, ordinibus, foramina insuper ferreis clavis, hiatus lapidibus obturant, neve tantae virtuti testimonium, gloriaeque cumulus defuisset, paucis sociorum hostili irae ac ferro relictis, X et VIIII. signa militaria non omnino incruenti retulerunt.

Postea et in moenibus, translata propius pugna, nihilominore fortitudine restitere, eisque quum tam pauci erant, nec aliter quiete vires instaurare et curare corpora poterant, mirum tantus exercitus, ex quo subinde novi atque recentes impetus oppugnationi summittebantur, nihil sane diu officiebat. Multis interim ex suis quotidie amittentes etc. . . . .

III.

Antonius Wrancius de Georgii Utissenii, Fratris appellati, vita et rebus commentarius.

Scribere aliquid, quod aut ad communem hominum utilitatem aut ad principum, nationum, virorumque illustrium memoriam in posteros propagandam pertineat, quum omnibus aetatibus jucundum, lauda-

bile, usitatumque, ac summe necessarium fuisse, omnes scriptores testentur, nosque plane ipso usu ac naturali ratione in dies cognoscimus et experimur, tum vel maxime illos id conari convenit, qui praestantiore ingenio valent, et largiorem facundiam, stilique felicitatem consequuti existimantur. Etenim humanarum rerum, quae praeterierunt, oblivioni data notitia, haud dubie et prudentia nostra redditur imperfectior, et minus praesentibus, futurisque, tamquam nec his in luce permanendis oblectabimur, segniusque seu vitia defugere seu ad virtutem contendere sollicitabimur, ubi utrorumque exemplis caruerimus. Porro quis amorem Deciorum in patriam, Scaevolae constantiam, Coclitis fortitudinem, Titi ac Trajani bonitatem, in quorum altero totum humanum genus suas delicias admirabatur, in altero imperium Romanum exsangue jam, et pene collapsum vi tum hostium tum vitiorum, reparatorem invenerat; quis plurium excellentium privatae conditionis hominum justitiam, temperantiam, animi magnitudinem, et prope divina in mortales merita aut admirari aut imitari scivisset; quis aliorum infinitae multitudinis insigniter improborum pravitatem, injustitiam, crudelitatem, monstrosae libidinis intemperiem, in patriam furorem, in cives et in amicos saevitiem, quos ut dehonestamenta virtutum et humanae perpetuitatis luem vix etiam hominum numero dignos existimem, ob idque nominibus quoque abstineo, detestari atque aversari didicisset, si majores nostri literis ea tradere neglexissent? Praeclare quidem hoc nobis praestitere scriptores, ac inter alios duo Cornelii, Tacitus, qui Julium Agricolam, et Nepos, qui Pomponium Atticum destinatis libris ab oblivione hominum in memoriam asseruerunt, et sum-

morum principum ac publicorum annalium monumentis adjecere, non tam invidiam metuentes, quae sua cuique saeculo semper parata est adversaria, quam de gratia posteritatis confisi, apud quam rectae actiones vel ipsa vetustate pretium habent. Horum ego ductus instituto, quum in descriptione rerum gestarum Joannis regis, Georgii quoque Utissenii, plerisque in locis, ita poscente re, necessario memoravimus, cujus et virtutem eximiam novimus, et factis celebribus interfuimus, tantaque invidia et odio adversariorum, eorumque imprimis potentum laborare vidimus, quanta vix ullum in eo regno priscis temporibus conflictatum fuisse legimus, tametsi et exilia, et proscriptiones capitum ac fortunarum invidentia civium fuerint irrogatae: non potui mihi justa impatientia temperare, quin viri innocentiam omnium commodis et quieti summe expositam miseratus, publicae malignitati atque ingratitudini insipientis saeculi, de qua fusius et significantius postea dicetur, non quidem vi, neque armis aut telo maledicentiae, sed hoc solo literario testimonio, veritate emunito, si quid modo ad hoc literarum sum consequutus, neque ad tam grandem, tamque foecundam materiam sterile ingenium attulerim, obviam irem, et injuriis ejus adessem contemplatione aequitatis. Res illius quia in Joanne manipulatim hic illic referuntur, commentarium hunc de industria ei addiximus, ut perinde ac in acervum complexis, quo scilicet fuerit natalium genere, qua educatione usus est, quibus crevit gradibus, qua facultate, quove pacto, sponte ne an coactus, ambitu an fato ad aulam ex religione accesserit, quando coepit inclarescere, quid per omne tempus vitae gesserit, quomodoque demum e parvis initiis ad dominii, felicitatis-

que apicem, qui a sceptro in Hungaria summum privato possit contingere, pervenerit, et quantum ille vir Joanni regi necessarius, regno ejus utilis atque salutaris extiterit, praestabilius reddatur testimonium. Una enim cum eo in eadem republica diu sum versatus, sed longo intervallo ab ipsius fortuna sejunctus. Porro Joannes tot insidiis ac proditionibus suorum domi fessus, foris bello adversarii continuo distractus, Turci avaritia, quem nullis donis explere poterat, implicitus, nec regnare nec ab inopia levari posse videbatur, aeque ab amicis largitione corruptis, atque inimicis odio furentibus destitutus, nisi Utissenium adjutorem habuisset. Regnum vero tantum abest, ut ab excessu Joannis aut praeclara aliqua salutis spe firmari, aut uxor ejus in mariti, filius in parentis dominio consistere potuisset, ut mox et illud, ob conceptam jam de Joanne diffidentiam ex concordia, quam cum Germanis fecerat, facile Turcorum tyrannidi succumbebat, et ii, solito Hungarorum in orbatas reginas conjugibus odio excludi, nisi Utissenii consilium, laborem, curam, providentiamque fuissent assequuti, quemadmodum non arguenda fide, singula suo loco, omnium eorum odio, qui patriae fuere pernitiosi, hujus gratia, qui fuit commodissimus, procul habita, expedire adnitemur.

Statim itaque a coronatione Joannis, Stephano Bathoreo palatino regni authore, ob invidiam aemulae dignitatis, quae illi cum Joanne par, potentiae, quae impar erat, scissis in partes optimatibus, Joanne viribus, amicis, fortunisque omnibus exuto, et in exilium acto, Ferdinando per factionem in regnum recepto, et contentione duorum regum, proposita mercede scelerum, maxima eorum pars, penes quos quum commovendi tum sedandi populos

eminentior erat authoritas, in detestabilem ac exitiosam prodigiose peccandi atque audendi licentiam avaritia rapti sunt. Qua ex re plerique opum ac honorum cupiditate pellecti, a virtute et gloria majorum praecipiti inclinatione descivere et deerravere a recto, moxque ambitioni, crudelitati, maleficiis patefacta via. Reges enim dominationis ab aemulo liberae pertinaci cupiditate accensi, dum omnium captare studia, omnium animos incrementis suis accommodare contendunt, in ditissimos ac pauperrimos quosque, quibus ad improbitatem inerat audacia, nec minus in optimos, qui haud difficile paulo post communi lue contaminati sunt, certatim aeque multa prodigere, pollicitari omnia, omnium nimia comitate ac blandis alloquiis studia in se provocare; omnia optimates regni munia, dignitates, redditus, omnem regiam potentiam, quae oppressione Joannis dejecta erat, Ferdinandi nondum bene constituti imbecilla fluctuabat, vi ac malis artibus in se quique pro virili parte trahere, largitione alterius regis alterum deserere, utrique pro successu rerum assentari, fidem cum perfidia promiscue habere, tumultuari late, passim rapere, spoliare tenues, ferro ubique, ubique igne saevire, adversae factionis domos violare, pagos evertere, agros vastare, ex novis demum rebus, discordiisque spes meliores instituere, et turpe atque honestum utilitate aequare; adeo proclives sunt omnes mortales ad degenerandum, difficileque humana ingenia in summo rerum jugo consistunt, ubi vetus disciplina deseritur incustodita, et imperia per metum, socordiam ac voluptates principum in facilitatem emolliuntur. Sic enim, ut exemplis rem comprobemus, attriti sunt Macedones, qui domita Europae parte non exigua, tota subacta Asia, Africa terrore

concussa, alium mundum mente conceperant. Sic Romani fracti, quorum una urbs universo orbi dominata, facile quoque in omnes gentes sempiternum imperium constituebat, si qua aequitate, institutisque adoleverat, virtute ac legum reverentia creverat, per omne tempus contenta esse voluisset, nec civilis dignitatis ac majestatis modum, male usa sua magnitudine, ambiendo, tumultuandoque corrupisset. Sed in hunc modum regni Hungariae, olim toto orbe terrarum florentissimi, turbato ac verso statu, accisis publicis et privatis opibus, vitiato ad licentiam milite, proceribus in seditiones perductis, male affectis bonis, malis bene habitis, omni demum in squallorem et horridam scelerum atrocitatem regni forma commutata, Joanne extremis difficultatibus circumvecto, aerumnis et inopia cooperto, fugaque deformato, vixque in alieno solo quaesitae incolumitatis compote, nec quicquam minus quam de pristinae fortunae reditu sperante, aut a quoquam mortalium expectante suppetias, utpote nullis subnixus affinitatibus, et homine ad regnum novo, quem etiam amici ab adversariis corrupti, quos praecipuis quum publicis dignitatibus, tum privatis opibus, arcibus, colonis, agrisque extulerat, tota re in Ferdinandum collata, exturbare juverant: Utissenium, qui in religione divi Pauli primi heremitae, quod in Hungaria praecipuae, quod dicunt, observantiae, integritatisque habeatur, diu jam pia ac laudabili conversatione vitam exigebat, Joanni fata, veluti Theseum quemdam, qui curas ejus non avara industria levaturus et miserias abstersurus esset, ostendunt. Nec alium etiam vindicandis regni tributis ac vectigalibus a furto et rapina multorum distractis, regioque aerario reparando, et compescendis potentibus, qui tum divina tum humana

diris facinoribus temeraverant, offerunt hominem, quam e piorum, Deoque sacris aedibus, ut per hoc divina providentia testaretur apud omnes nationes, quam inique et Joannes ipse opprimebatur; et gentem pannonam late ingens pestis incesserat, quodque nec Joannes rite adjuvari, nec regnum ejus instaurari humano ingenio, fastuque posse videbatur, nisi Deus suo consilio, ministrum suum exhibendo, providisset. *) Itaque tametsi Joannes, quamdiu dabatur, perpetuo cunctatione gerendarum rerum tempora extrahebat, melioribus semper intentus occasionibus, quod plerumque imbecilles, et qui sunt fortuna minus libera, facere consueverunt: collecto tamen animo, uti erat sagacissimus, et omnibus in rebus providus, maxime in periculis et momentis ultimis, quum desertum se se ab omnibus etiam suis cerneret, neque ullum haberet apud se amicum gentis suae, praeter paucos, quos ab se dimittere nequibat, cui tuto negotia sua, per Hungariam obeunda committeret, quandoquidem in quos proniore gratia inclinabatur, ac majorem effundebat munificentiam, ab iis celerius prodebatur,—unde et per id tempus plane innotuerat, quod ubi primum quid cuipiam beneficii praestitisset, hunc ad prodendum sese instruxisse dicebatur,—casum suum cogitatione occupat, solliciteque de omnibus, quos ei fortuna in tanto discrimine ac rerum desperatione reliquerat, tacite secum ratiocinabatur, num uspiam adhuc gentium aliquis ei amicus restaret, qui casto pectore fidem caperet, cui cum perfidia nihil affine esset, quoque ministro atque adjutore citra proditionis metum uteretur. Et quamquam Hie-

---

*) Vrancsics Faustus jegyzete: ‚Si Joannes in suo statu et gradu permansisset, ita et frater Georgius: Ungaria non ita misere periisset.'

ronymum Lazkum, natione Polonum, virum praestantem habebat, cui Turcicos tractatus commiserat, de quo inferius dicemus, imprimis tamen succurrit Utissenius, quod hunc et opinio religionis minus de humanis curis aestuantem, et habitus ad innocentiam accommodatus idoneum tum in perferendis ac referendis mandatis, tum ab omnium mortalium de hujusmodi machinamentorum suspicione vacuum faciebat; et quem alioqui summa sedulitate per amicos suos, qui admodum pauci metu victoris, a publico prorsus abstinentes, domique abditi latitabant, sponte sua circumcursare, eosque in officio ac fide confirmare, inimicos vero pari studio atque arte ad amicitiam revocare, omnibus de se divina magis suggestione quam judicio proprio motum, feliciores spes objectantem, saepe jam acceperat. Accedebat, quod et materna beneficia recenti memoria in illum collata extabant, apud quam adolescentiam et prima tyrocinia militaria non sine morum commendatione exegerat, quo vel ob solam hanc ultroneam erga se gratitudinem, nec omnino infructuosam operam, uti jam sentiebat, securius omnia de illo sibi tuta, fidaque promittebat, sciens, nihil tam viro nobili proprium esse, quam acceptorum meminisse, et de gratitudine cogitare. Hominem igitur, evestigio qua nunciis qua literis aggresso, paucis imprimis collaudat, agitque de sollicitudine in suis rebus gratias. Queritur dein adversos casus, fortunae succenset, proditorum apud se nefariam ubertatem exponit, quantum postremo in ejus probitate jam inde a puero sibi cognita, quocum apud matrem una pene accreverat, incrementi, firmitudinisque rerum suarum collocavit, ostendit, et ad se instanti petitione invitat, neu religionis sacramento deterreatur, neu retineatur vinculo. Consummatam pie-

tatem, religionisque perfectionem esse, calamitosis et ruenti patriae succurrere, ac bene mereri de principibus imprimis pulcherrimum semper extitisse. Caeterum se a Romana sede omnes, quas vocamus, dispensationes offert paraturum; nec praeterea clarissimas conditiones, quibus eum, si opinioni suae eventus respondissent, esset ornaturus, praetermittit. Ille etsi nihil non seu periculorum seu laborum pro restituendo Joannis statu subire promptissimus esset, uti jam plane re ipsa declarare inceperat, tamen sub aetate jam ad senium vergente, et in religione non inaniter versato, redeundum ad profana difficile sibi esse videbatur, qui in ipso virili flore, aversatus mundanae licentiae illecebras, corruptissimique saeculi lasciviam, luxum, libidines, et priorum morum honestatem novorum, atque adeo immodicorum flagitiorum illuvie haustam, deseruerat; neque eotum, licet assidue oppugnaretur, firmissime in Dei Opt. Max. famulatu constitutus, abduci potuit, nisi quum jam pro comperto habuit, certam se Joanni opem ferre et in Hungaria factionem paravisse, nullumque alium esse, qui vel minimum quid pro eo, perinde ac dudum sine ulla spe resurgendi profligato, periclitari vellet. Verum ne de his, longiore praeparato initio, narretur praepostere, utque paulo latius res illius tradantur, quemadmodum professi sumus, a cunabulis ordiendum.

Natus est Georgius Utissenius in Croatia ex vetere nationis ejus prosapia. Nobile utriusque parentis, et juxta vetustum genus, sed maternum clarius. Patria insigni arce celebris. Nomen est Kamichacium, quod croata lingua lapillum notat, a loco sic dicta, cui non perinde arduo, sed mira amoenitate et conspicuo situ posita est, nobisque ter visa. Nam et fluvius Titus

Karka dictus indigenis, qui ad Scardonam in mare influit, piscosus, altus et aeterna perspicuitate lympharum delectabilis, cataractis paulo supra eminentibus binis fractus, ubi famosae et pene toti Dalmatiae usui expositae molae sunt, ipsam petram, cui elata insident moenia, praeterlabitur, et planitie, modicis collibus hinc inde interjectis, non quidem late patenti, propter asperitatem montis Scardi, qui ubique multa caute duri aridique, hic tollunt, hic diffundunt sese,*) sed satis congruenti circumfusa est. Nobilitat locum Sibenici, Scardonae ac Jadrae, clarissimarum urbium Dalmatiae, marisque, cujus in portu jacent, jucundissimis scopulis atque insulis possessi oppido propinqua vicinitas. In mediterraneis Tinini, Bribiriique oppidorum, et insignium arcium magnus numerus commendat, quas ob duriorem illyricorum vocabulorum enunciationem non nominamus.**) Ubi et Bergani, Romanae olim civitatis non exiguae digna spectatu apparent vestigia; et sub ipsa prope arce Viszovacium insula, in eaque coenobium Bernardinorum non contemnendum, quod sepulturis quoque Utisseniorum esse celebrius haberetur. Proinde patrem habuit Gregorium, cognomento Utissenium, quod ex avitica virtute militari, ac munificentiae usu fertur familiae inditum. Porro quemadmodum plerisque aliis nationibus mos olim fuit, ut non solum nomina, verum etiam cognomina a rebus quae cuique aut casu, aut studio, aut in genitura contingerant, vel fortasse etiam ex signis, ex moribus, usuque,

*) Eredetileg ‚montis Scardi' helyett, ‚alpes Adriae' állott, innen az elnézésből módosítatlanul hagyatott ‚tollunt' és ‚fundunt.'

**) Ezen keményhangzásu nevek eredetileg benn voltak a szövegben: ‚Tiskii, Babindubi, Bukvinci, Nechvenii, Bogochini, Budaticii, Zechvei, Martinusevii, Oztarvizae, Rogi.'

seu natura ipsa inerant, usurpare consueti essent: ita Illyricis quoque, quos a Slavis nostris non sejungimus, singulariter extitit peculiare, idque certe passim veteribus omnibus, quamdiu Christianis non fuere aggregati. Nam alii Berislavi, Boleslavi, Wladislavi, Venceslavi, alii Gluibimiri, Casimiri, Svetini, Milossi, atque idgenus alii, quae alibi sumus interpretati. *) Nunc magna ex parte Christi heroum nominibus utimur, praeter hos, qui Turcae jugo pressi, veterum barbariem exuere nequiverunt. Itaque primo stirpis hujus conditori cognomen hoc publica acclamatione populorum illius provinciae, duplici, sicut ego accepi, de causa datum memorant. **) Is enim, qui erat praedives opum et laude militari non postrema, ingruente quodam tempore in fines eorum assiduo tum hoste, tum fame populari, late mortales evastante, non quod alii viri in eo terrae tractu viribus ac fortunis pares et longe etiam potentiores non reperirentur, qui hujusmodi difficultatibus opitulari possent, sed quia plures avaritiae, proprioque addicti studio, minus publicis incommodis permovebantur, commune hoc malum solus ipse proprium arbitratus, impigre privatas facultates exponit, et invecta annona plebem diu sustentavit, nihil lucri exigens, praeterquam expensum, idque quando solvendi facultas adesset, cui subvenerat. Nec secius sese in hoste repellendo a cervicibus eorum gessit, quandoquidem copias ducere solitus, quod sane aliis grave ac detrimentosum fore videbatur, ipse de suo,

*) Az első szerkesztés ekkép tolmácsolta az említett neveket: ‚hoc est, illi collectores laudis, melioris laudis, gubernator laudis, serta laudans; ii amatores pacis, demonstratores pacis, sancti et gratiosi.‘

**) Faustus jegyzete: ‚Fabulae.‘

collecta non invalida manu, uno congressu multas injurias, caedesque suorum, hoste ultima occidione perculso, et in aliquot annos summoto, vindicavit. Sicque toti genti securitate atque otio reparato, vindici et nutritori suo gratias relatura, Utissenium, quasi placatorem *) vocavit. Mater fuit Anna, rara in tota Croatia commendatione foemina, summo loco ex Martinuseviorum gente orta, eaque domus primaria nobilitate, ac vetustate, et pari origine feliciter nixa, perpetua stemmatis claritudine, primisque magistratibus perinde atque haereditariis tum domi, tum militiae, quamdiu patria stetit, continenter floruit. Fratres ei, iisdem parentibus procreati, tres fuere: Nicolaus Matthias, Jacobus, qui omnes legitima annorum maturitate consequuta, non indignos sese majorum nomine praebuerunt. Nam Nicolaus et Matthias aulico statu ac nitore delectati, ille animo militari non extremus judicatus, is in bonis literis manifeste felix, omnibusque politioribus artibus, studiisque civilibus apprime cumulatus, ad res et ad publicos honores capessendos, opinione omnium idoneus esse videbatur, si clementius fatum fuisset sortitus; ambo vero nimis ante tempus naturali excessu diem obiere. Jacobus sicut aevo extitit longiore, ita et vitam excellentius traduxit, et illustriore morte humanis cessit. Bellicam siquidem magnitudinem vel a teneris pertinaciter consectatus, non parum virtutis specimen exercitio, usuque armorum edidit, saepe in finibus regni pro patria cum Turcis depugnando. Sed Nandoralbensi gravissima oppugnatione M. D. XXI. anno natalis Christi illata, qua et finem vitae fortiter adiit, et nomen summa cum laude ad posteros propagavit, clarius effulsit. Ipse

*) Faustus kezével: ‚potius consolatorem.‘

enim Turcorum princeps Solimanus aderat toti suae potentiae, assiduis machinis Alba quatiebatur, omnibus petebatur ingeniis, nec ulli doli, aut artes, aut ipsius virtutis bellicae rationes praetermittebantur, tantoque vehementius oppugnationi miles instabat, quanto principis urgebatur praesentia. Jacobo propugnaculum, Hungaris Kewlews, indigenis Neboize, hoc est, ne timeas, nominatum, arcis quidem praecipuum munimentum, quod palatio comitis Ciliae et Savo flumini imminet, fortitudinis ergo in tutelam erat assignatum. Quod quum heroica constantia diutissime defendisset, ejusque solius virtus Turcarum victoriam videretur morari, quemadmodum irrequieta jam, ut prope finem, instabant oppugnatione, hostes tandem suffossa turri cuniculis, hisque bombardico pulvere, alioque tormentorum genere ad disrumpendas et disjiciendas aedificiorum moles comparato, infarctis, factoque mox in turrim solito majore impetu, ignem quoque latenti machinae subjiciunt. Cujus vis conata ex angusto alvo in apertum erumpere, excitat late flammam, paulatimque in quamdam maturitatem impetum augendo, donec exitiosius eniti posset, ad postremum erumpit valido cum fragore, et ab imo moenia introrsus evertit. Ibi sociorum magna pars oppressi, multi semiusti, et lapidum laesione inutiles ad arma redditi, omnes demum, si qui superfuerant, quos paucissimos fuisse constat, subita casus magnitudine in stuporem et tremorem conjecti sunt. Ipse Jacobus, quem ruina non attingerat, compos adhuc animi, mature assericio munimine, quod tenuissimum erat, alia omni fortiore materia sublata, locum, in quo medius extabat, vallavit, neque inceptae virtuti, defensionisque contentioni defuit, quamvis solum pene fortuna fecerat; tanta viro

et animi praesentia aderat, et patriae inerat charitas. Verum, quoniam impossibile erat hominem unum uni imperio resistere, dum, quoad vigore corpus valuit, hostibus loco non cedit, hastaquae interim velitari haud paucos affligit, ictu bombardae cadit. Aeque et pater strenue pro patria dimicans, Turcis iam Croatiae jugum imponentibus, occumbit. Habuit et patruum Barthacum nomine, virum in re bellica magno consilio atque animo praeditum, qui quum videret, et se et fratrem sobole in dies foecundari, quamvis semper concordi voluntate una vixissent, nec aliquam divisionem in patrimonium, quod erat non exiguum, unquam admisissent, tamen e re utriusque fore, domumque felicius staturam ratus, si rejectis administratoribus, quorum cura nunquam est sine detrimento, patrimonium, quod duobus in locis habebatur, bipartito inter sese gubernarent: itaque dimissa possessione Kamichacii in conventu Scardonitano sitae Gregorio fratri, ipse in Licam, sic illi conventui nomen est, a Lico flumine, quo irrigatur, profectus est, et bona, agrosque, quos eo loci avorum virtute late patentes, et praesidiis nobiles acquisita possidebant, in sortem obtinuit, ibique delecto colle in sinistra parte fluvii posito, arcem condidit, et Bartacum de suo nomine appellavit. Erat autem per ea tempora in Croatia Carolus Curiacius potentia et nobilitate primaria regulus, apud quem caeteri ferme quique nobiles stipendia facere consueverant, inter quos Barthacus quoque Utissenius primo loco et a consiliis habebatur. Forte tunc solito deliberatius incumbentes Turci in Croatas, magno apparatu facto, Corbaviae conventum, Licae ad septentrionem contiguum, ab amne Corbavo, per quem in occidentem, *) ut et

*) Faustus jegyzete: ‚potius in orientem.‘

Licus labitur, sic nuncupatum petere decreverant. Sub hac trepidatione Carolus decedit. Barthaco uxoris, liberorum, omniumque rerum suarum curam atque tutelam reliquit. Eoque deinceps jure toti ditioni ejus praefuit summo cum imperio, atque in arce Pocitelo, contigua suis bonis, quae in eodem tractu fluminis memorati erat posita, habitavit. Interea vero Derenchenius orae maritimae banus, hungara et croata juventute magno numero conscripta, Turcis occurrit. In exercitum it et Barthacus cum CCC equitibus, eique inter Croatas jure curiatiorum primus locus designatus. Consertis demum in Corbavia cum hoste manibus, Turci victoria potiuntur. Banus ipse cum omnibus Hungaris caesus, Croatorum XVIII. millia desiderata. Solus Barthacus admodum cum paucis, quamdiu licuit, hostium vim repressit, tribus eorum cohortibus deletis. Ad extremum, re nostrorum tota prostrata, ipse quoque cruentus, et multis vulneribus insignis, in hostium potestatem devenit, et Corbavia tota occupata est. Et quamquam postea magno aere Gregorii fratris germani, captivitatem redemisset, tamen, quum de hostium ultione nunquam satis expleretur, gladio turcico ipse etiam consumptus est. At ipse Georgius natu caeterorum fratrum minimus et superstes omnibus, matrisque altus uberibus, et cura ingenue educatus, visis rebus domi afflictis et prope comploratis, annum agens octavum, in aulam animum intendit, nullaque facultate praeditus, quod jam Turci ubique late consederant, et in vicinia praedas agebant, domo egreditur, primoque ad Joannem Corvinum ducem, Matthiae regis filium deducitur amicorum officio. Ubi approbata pueritia eiusque indole princeps, velut prudenter ad virtutem composita, delectatus, Huniadium in Transsylvaniam

misit, ad excolendam adolescentiam. Quum vero Hungaris mos est, laboriosa saneque vili educatione juventutem suam enutrire, ita ut procerum, gregariaeque nobilitatis hominum filios nomine tantum dignoscas, quos nuditas, algor, aestus, vigiliae, verbera, injuriae, vituperia, sordesque ministeriorum, seu lancibus abluendis, seu vaporariis calfaciendis, aut stringendis*) equis, et verrendis domibus, atque id genus pluribus aliis angustiis juxta faciunt, quibus ardens et prona aetas ad illecebras, a luxurie rerum arcetur; optimam atque unicam viam rati esse ad virium robur, militiaeque decus consequendum, pati a pueris didicisse: hoc loci annos quinque dura et plus quam servili conditione exegit. Hinc ad Joannis regis, Transsylvanicam praefecturam adulta jam aetate gerentis matrem, quae a ducali Thessinensium familia clarum in Slesia ducebat genus, Edvigim nomine, regia virtute ac virili animo foeminam principem contulit sese, concepta spe melioris fortunae, quod ab amicis intellexerat, patrem suum sub Stephano, Joannis genitore, palatino, et Matthiae regis copiarum duce secunda fortitudinis fama meruisse, extareque apud uxorem ejus memoriam, rationemque omnium et liberorum eorum, qui marito fortius ac fidelius militarem operam navavissent. Quod de parente quoque suo Utissenius vulgo passim audire solitus erat, eumque apud illam non extrema fuisse gratia, in fidem haud dubiam ductus erat. Nec opinione aut spe falsus est. Etenim benigne ab Edvigi exceptus, illicoque dignus aestimatus, qui in classem filiorum optimatum, quorum ipsa dumtaxat princeps obsequiis utebatur, ascisseretur. In quo statu ita se

*) Faustus kezével; „strigillandis."

obsequenter, probe et innocenter gessit, quemadmodum eos decet, qui muliebribus aulis addicti sunt, nihil licenter aut impudice, pro lubrica aetate ad lasciviam vertens, ad omnes juveniles ludos remissus, ad viriles curas intentus, ut quotidie aliquid laudis promeritus, brevi expectationem de se, apud tantam principem pervagatam superarit. Praeter enim externa bona, quibus non parva cum dignitate, si aut de pulchritudine formae, aut de corporis firmitudine, ac modo ad rem facit attingere, praestabat, multae animi dotes in eo concurrebant. Rectum ingenium, vita integra, pudica mens, honestus sermo, casti actus, mores verecundi, non arrogans, non perfrictae mentis, nec ad parendum contumax. Et quoniam literas non didicerat, domestica infelicitate praeventus, quae illi procuratorum ad praeceptores omnem facultatem ademerat, quod et Mario illi Romano fortissimo viro contigerat, ea tamen largitate naturae munera erat assequutus, jam tunc supra aevi captum et prudens, et gravis, et magnis gerendis rebus maturus visus, ut dubium esset, prudentior an incorruptior extitisset, si scisset literas, ex quibus sane mortales haud paucos vidimus securitate scientiae in facilitatem peccandi lapsos. Quare non ulterius passa Edvigis Georgium Utissenium hcc exili gradu consistere, tamquam eo virtus ipsius ad erumpendum in lucem, qua juvenilis animus apparenter incendebatur, detineri videretur, exuto omnibus adolescentiae insignibus ac muniis, et ademptis frenis laxiore donat libertate, vestem, pecuniam, arma, servos largitur, et tribus equis instructo, ac inter potiores milites suos ascito, castrensi tyrocinio inauthoravit. Postea simulac ad XX. aetatis annum evasisset, auctus aere, quo merebat, non mediocriter, factusque opi-

nione strenui pugnatoris amplior, muliebre imperium displicuit, tamquam indignum ratus, militari viro non illic facere stipendia, ubi per cruorem et vulnera quaeritur gloria, nulloque tempore moriturae famae nomen inseritur: omne ingenium et cogitationem intendit, ut a matre ad filium citra aliquam accusationem transferri posset, qui jam et in externos hostes tum Turcos, tum Germanos, quorum alii vastabant, alii occupaturi regnum irrumpebant, et in Seculos ac caeteros Transsylvanos, quos utrosque aemuli viri primores, infensi ejus potentiae atque gloriae, in illum accendebant, feliciter arma exercebat. Suggestione itaque amicorum, qui alioqui sua etiam gratia, quam omnibus in rebus monstrabili quodam decore prae se ferebat, Joanni non ingratus erat, placuit eum a matre postulare, postulatumque impetravit, nulla ob id aspersum criminationis suspitione, quandoquidem Hercule etiam, si eo mater potiretur, consultura honori ac viribus filii, facile sese spoliasset, cujus charitate semper pientissime flagravit. Acta in hunc modum pueritia atque adolescentia, et juventutem virili nomine ingressus, hic primae militiae posuit rudimenta. Apud Joannem paucis annis versatus, editis tamen aliquot futurae virtutis claris argumentis, quum et animo ferox, poscente negotio, et manu promptus esset, semperque visus in primis aciebus conflictus tempore, per occasionem non improbandam ad aulam regis, majore jam et numero equitum, bellicaque supellectili et respectu conditionis fultus, promovetur. Nec ita multo post, quum miram indolem ad militarem disciplinam afferre videbatur, indiesque omnibus major occurrebat, omnium opinioni de sese respondens, et in altiorem sui admirationem mentes protrahens, XII. imprimis equitibus,

deinde XXV. qui numerus apud vetustos Italiae populos turmam implebat, licet apud Romanos XXXII-bus finiebatur, praeficitur. Nec diu illum fortuna morabatur, quin brevi justae alae fuisset praepositus, et dein ad supremos magistratus evectus, si auspicatum vitae institutum cupido religionis non......

IV.

(Perhát basa veszedelme.)

(1523.)

At Solimanus audita clade Perhati, quamquam militum caedem iniquo tulerit animo, quorum alioqui, si eos alibi cadere contigisset, neque fortasse meminisse curavisset, quum non ignorabat viros bello natos solere in bello occumbere: tamen quia tantae jactantiae suae gloriosus miles nec virtute, nec factis responderat, hostique data hac, tam imbelli dimicatione audacia, etiam existimationem suam caesar apud finitimos plurimum imminutam esse suspicabatur, implacabili ira in Perhatum accensus, leto eum addicit, atque ad se quamprimum acciri jubet. Ille, caesarum Ottomanorum moris non ignarus, etsi se non ad triumphum percipiendum vocari, sed ad necem, illico cognovisset, paruit tamen actutum, et audacter iit in fatum. Verum, ne levi culpa caesus esse diceretur, infortunio crimen adjecit, ac priusquam ipse interficeretur, secum de occidendo tyranno constituit. Itaque sumpta sica, et intra vestem abdita, nemo enim Turcarum caesarem patenti ferro accedit, ad praetorium pergit. Ubi quum relatum esset, Caesarem per hortum inambulare animi gratia, habito a praetorianis aditu,

ingressus est. Aderant caesari tunc satrapae aliquot, et custodes corporis, sed remotius ab eo, dum ille huc atque illuc incedit, ipsi quoque amoenitati horti intendentes, detinentur; Perhatum, aut advenientem non adverterant, aut rati ab eodem nihil insidiarum principi pertimescendum, utpote ab homine tanti habito, minus attente illi vacabant, quandoquidem nec adhuc cuipiam constiterat, quid in Perhatum animi concepisset. Solus mutus, qui inambulanti caesari ubique individuus adhaerebat, casu in venientem Perhatum conjicit oculos. Et quum illum confuso gressu vadentem, vultuque perturbationem quandam praeseferentem, quod fit in magnis facinoribus perpetrandis, consideravit, nam et pallore ora perfusus deliberati cujuspiam sceleris, uti ex facie saepenumero aestimatur, notas afferre videbatur, manum jam ad sicam adaptando, quod magis mutum terruerat, mox arrepta caesaris clamide insolitum quiddam, ac magno et crebro mugitu coepit infremere, simulque et Perhatum minabundo indice ostentare, et signis fugam suadere. Vix se caesar converterat, quum inspecto Perhato, qui jam propius invectus, telum in se vibraturus haud mora videbatur, adacto in fugam pede, et quidem celerius, quam par erat tantum principem, de vita enim agebatur, et solus cum muto dumtaxat longius secesserat, validius janizaros inclamavit, qui repente facto concursu cum satrapis, quos affuisse, dixeram, imminentem jam caesari sicarium inhibuere. Cui quum non successisset conceptum facinus, eodem spiritu, quo in dominum ferebatur, eum, qui se medium primus comprehenderat, mortali percussit vulnere, ipse a caeteris in vestigio confoditur. Sic ea tempestate potentissimi tyranni vita duorum hominum disparibus

meritis a caede redimitur. Quippe altero culpa, altero*) fides lucem ademit.

Sed, quod ad mutum hunc attinet, referre non pigebit. Vetus est Turcarum mos, et longo jam usu superstitionis in religionem versus, ut mortales, quos aut aurium, aut linguae officium, mentis vero beneficium deficit, a Deo favoris gratia his bonis privatos credant, eosque ob id et sanctitatem quandam, nondum exuta mortalitate, comitari, et fatidicos esse, ac pro ablatis ornamentis, quibus potissimum nitatur humana conditio, divina dona ex coelesti pietate retulisse arbitrantur. Tanto igitur in honore passim habentur ab omnibus, ut eos laedere impium ducant, et improbitati ascribunt, si summi et illustres viri, tamquam minus divinorum cura flagrantes, hoc genere hominum caruerint.

Quare et Solimano is mutus hac ratione fovebatur, eamque illi fidem fertur habuisse propter insignem vaticinandi spiritum, quo ethnica superstitione imbutum fuisse proditum est, ut pauca in rebus arduis, quaeque tum in Dei, tum in fortunae manum reponebat, fuerit aggressus, de quibus muti prius daemonium non consuluerit. Quum vero ad haec et in exprimendo animi sensu facile, atque apprime propria declaratione signorum esset admirabilis, et urbanitate quadam, licet elinguis, nulli mimo, aut ludioni par putaretur, curasque caesaris subinde magna venustate recrearet, ita charum habuit, ut ab se vel vestigium nunquam abesse passus sit, idque fortasse non omnino sine numine. Quippe cui tunc tam ingens dominatus, atque potentia, imminente improviso periculo, nulli usui esse poterat, homo exiguitate ultima, isque surdus et mutus, salutis causam suppeditavit etc.

*) Igy, két ízben, ‚alteri' helyett.

V.

Liber de rebus hungaricis anni MD. 36.*)

Post memorabilem**) cladem illam, quam Ludovicus rex a Solimano, XI. Turcorum imperatore in campo Mohach accepit, in quo conflictu ipse Ludovicus, cum multis proceribus atque etiam praelatis regni Ungariae, pro patriae salute mortem occubuit, decem continuis annis incredibili calamitate regnum illud sub dubio domino vexatum est. Ex illo namque infelicissimo praelio, quasi fato quodam omnium malorum oceanus per totum regnum inundavit ita, ut ne facies quidem aliqua antiquae virtutis, ordinis aut decoris in eo agnosceretur amplius. Quippe cum duo reges inter se, de summa imperii acriter et pertinaciter digladiarentur, neuter illorum liberam possessionem regni obtinere poterat. Sed ut in rebus perturbatis et ancipiti imperio evenire solet, infinita multitudo perditorum hominum et latronum in dies exoriebatur, quos non tam bellandi quam praedandi studium ab agricultura abstrahebat; multi etiam qui aliquas facultates aut artes ad tenendas gentes habere poterant, projecta patriae salute, depraedari, spoliare, aliena occupare non desistebant. Quinetiam tamquam proposita impunitate, vulgo etiam regna occupare nonnulli mente conceperant.

Itaque Joannes rex praesagiens futuram brevi desolationem et ruinam regni Ungariae, utpote quem longe magis patriae calamitates tangebant, quam

*) Antal kezével, ki a lapszélen megjegyezte: Michaelis Wrancii opus. A czímen kivül az egész, Mihály irása.

**) Antal utána veti: ‚ac luctuosam.'

Ferdinandum regem, qui extra fines Ungariae positus securus ageret: existimavit non alia ratione se tot pestes inexstinguibiles posse extirpare, quam unica illa, si videlicet pacem aliquomodo parere regno potuisset, etiam cum dispendio juris sui. Nec mora, cepit consilium de ineunda pace cum adversario suo, de re primum ad omnes principes christianos solennes oratores aliquoties misit, cupiens testatum facere, se tranquillitatis reipublicae christianae causa, vehementer regno Ungariae pacem et quietem conciliandam desiderare; rogabatque, ut in componendo hoc pacis negotio studium suum, favorem et diligentiam interponerent: quandoquidem non ignorarent, regnum Ungariae a tot annis unicum obstaculum fuisse furori turcico, quo quidem amisso, perpenderent, quantum calamitatis vicinis Christianorum regnis immineret. Sed haec, toties repetita, tandem et protestata, minime profecerunt; nam licet singuli principes christiani impensius rebus Joannis studerent quam Ferdinandi, tamen permulta illos impedire videbantur, quominus usui aliquo in hac re et velint esse aut possint; quin Franciscus rex Francorum et Henricus Angliae potius exoptabant et auxilium pollicebantur ad bellum prosequendum, id eo consilio: ut opes et copiae duorum fratrum, cum quibus bella faciebant, distinerentur. Pontifices vero, antea Clemens, tunc Paulus, quibus praecipua cura christiani gregis conservandi esse debebat, voluntate magis quam opere proniores visi sunt: in quibus nimirum jam olim christianae pietatis affectus refrixerat. Porro Veneti, qui Dalmatiam ditionis regum Ungariae esse non ignorabant, de qua jam a Ferdinando interpellati fuerant, non solum non pacem illi conciliare, sed si

fieri posset, etiam illud quod in regno Ungariae juris haberet, amitteret, desiderabant.

Ita Joannes rex dejectus hac prima opinione est; tamen, ut declararet, quanti tranquillitatem et concordiam faceret, licet, nondum defatigatus, armis contendere potuisset, eo humilitatis descendit, ut oratores ad ipsummet Ferdinandum de pace Viennam semel et iterum mittendos non dubitaverit, viros singularis prudentiae et existimationis, ultro exposcentes pacem et amicitiam, offerentes eidem Ferdinando plus satis aequas conditiones, quia in dissensione nullam utriusque factionis salutem perspiciebant. Visaque est haec legatio minus tunc ex dignitate et existimatione Joannis cecidisse, quod reges Ungariae non accipere sed dare conditiones a majoribus instituti fuerant; verum ille correptus ingenti zelo quietis domesticae, nullibi non antiquiorem*) ducebat publicum commodum privato.

Legationis summa haec erat: ut Ferdinandus illis finibus contentus esset, quibus ad illud tempus armis aut favore aliquo potitus fuerat, sibi pacifice obtinendum linqueret ea, quae in praesens suae ditionis essent; praeterea si non incommodum videretur, vinculum hoc perpetuae pacis matrimonio filiae suae corroboraretur, et inviolabile fieri permitteret. Frustra haec quoque tentata sunt; quippe Ferdinandus, qui nil nisi integram possessionem regni Ungariae habere volebat, idque futurum omnino, pertinacissime jam olim sibi persuaserat: tantum abest, ut tam optatas conditiones acciperet, ut etiam respueret; tandem tamquam parum aequis addidit alias de suo, et quidem tales, quae videbantur, haud ab animo

*) ‚Antiquius'-t akart irni.

quietis et tranquillitatis cupido procedere. Respondit enim, ita demum pacem componi posse, si Joannes Buda et Transsylvania cedat, ac imperatoris Turcorum amicitiam abjiciat; haec eo tendebant, ut si his Joannes petitionibus acquiesseret, jam quasi ejectus locis opulentioribus ac munitioribus, in contemptum conjiceretur: tum demum quo jure, qua injuria reliqua possessione exturbaret. At Joannes, qui non adeo rerum imperitus fuerat, ut non animadveret tam manifestos Germanorum cuniculos, concedere minime voluit. Sciebat enim et Budam regale solium esse, in quo omnis fortuna vertitur, et imprimis apud Ungaros, et Transsylvaniam propter singularem ubertatem soli et venae, regum Ungariae inexhaustum aerarium. Ad haec amicitiae et benevolentiae imperatoris Turcorum erga se, renunciare, nec tutum nec utile existimabat, quibus unicis jam deploratum regnum ab infidelibus praeservaverat, et praeservare deinceps in animo statuerat: nam inimicitiis cum illo contendere, cui armis par esse non posset, extremae dementiae esse non ignorabat, eo magis quod ex consiliis Ferdinandi cautior effectus fuerat, qui cum amicitiam Solimani et potentiam dignam contemptu (ut est ingenium) judicasset, non semel expertus est, quanta cum calamitate sua id ausus fuerit.

Tandem cum nec hac via successisset, non tamen a proposito destitit, nec abjiciendum pacis consilium ideo, arbitratus est. Itaque ne non omnem lapidem movisse videretur, decrevit mittere eosdem oratores ad Carolum caesarem, fratrem Ferdinandi, petentes, ut si quid curae christianae reipublicae impenderet, et si qua misericordia flagrantis regni Ungariae tangeretur, non differret salutem quamprimum

illi parere, quin si persuadere fratri nequeat, ut pacis conditionibus acquiesceret, utpote autori omnis controversiae, pro illo jure, quo in fratrem juniorem uti poterat, cogerat etiam, quandoquidem Joannes suum cum ipso honorem partiri non dedignaretur. Oratores erant reverendissimi D. Franciscus de Frangepanibus archiepiscopus Colocensis, D. Stephanus Brodericus episcopus Quinqueecclesiensis, qui profecti consequuti sunt Carolum Neapoli. Carolus intellecta legatione, subito hac impulsus occasione, de potiundo regno Ungariae somniare coepit. Imaginabatur enim, Joannem, exutum omni ope, extremis necessitatibus adactum, in arbitrio suo ultimam salutis suae spem collocasse. Et quo commodius, quod in votis haberet, potiretur, ante omnia poposcit a Ferdinando totum id juris, quod in regno Ungariae habere ferebatur; id ea de causa, ut Joannes motus autoritate ejus et laudibus bellicis, quae tunc ubique longe maximam opinionem obtinebant, appetitui suo satisfaceret: nec aliud ausurum, sibi persuaserat. Igitur perhonorifice habitis oratoribus, pollicetur omne studium, operam et diligentiam, docetque, quidquid periculi et controversiae esset, medio oratoris sui sanaturum, affectosque splendidis muneribus, revertere jubet, unaque suum legatum profecisse cum iis placuit, quem instructum antea omni genere machinamentorum, quid opus facto esset, admonuerat. Is erat reverendissimus D. Joannes archiepiscopus Londensis: vir tum autoritatis tum etiam dignitatis praecipuae.

Interim Carolus movit exercitum in Galliam, quod rex Francorum, occupato ducatu Sabaudiae, qui olim Allobroges appellabantur, ingentibus copiis ir-

ruptionem in Italiam moliebatur. Sed cum Londensis ad regem Waradinum advenisset, maximo totius populi favore exceptus est: quippe quem olim certissimam pacem uno ore omnium, secum ferre, divulgatum fuerat. Porro Joannes rex, perpensa secum diligenter Caroli legatione, referta longe intolerabilioribus conditionibus, quam etiam Ferdinandi, non latuere ipsum doli, fuci et fallaciae. Retinuit tamen apud se eundem oratorem quam potuit diutius, et diem ex die eximebat, expectabatque, donec intelligeret, quem exitum Caroli res in Gallia sortirentur: nam si quid detrimenti ibidem, (ut accidit) accepisset, sperabat mollioribus conditionibus usurum posthac. Tandem cum mense octobri, qui annus fuerat a nato Christo millesimus quingentesimus tricesimus sextus, allatus esset nuncius de profligato Carolo ad Massiliam, exutumque magna parte exercitus, omnibusque tormentis bellicis, transmisisse in Hispanias cum maximo honoris et autoritatis suae dispendio: mox legatum, datis ingentibus muneribus, contra omnium opinionem, re infecta remisit, et de pace petenda amplius in totum, consilium abjecit, commutatisque rationibus, instituit aliis artibus id extorquere, quod hucusque impetrare nequiverat.

Sub idem fere tempus, quo haec agerentur, praesente adhuc oratore Caroli, Christophorus de Cavas praefectus arcis Hust et totius Maramarusii, homo, nulli nec temeritate nec crudelitate secundus, ascito sibi Baldasaro Banffy, ejusdem farinae homine, cum magna manu perditorum hominum factionis germanicae, inopinatam excursionem facit in agro Sacmariensi, momentoque temporis oppidum in praedam dat, vacuum incendit, templum quod erat amplissi-

mum, munitionibus validissimis in circuitu munit, commeatu providet, Matthiam Chrovatum cum satis firmo praesidio ibidem relinquit, toti illi regioni imperare jubet: ipse depopulatis locis finitimis copias reduxit. Cum haec Waradinum perlata essent, Gothardus Cun et Nicolaus de Thelegd cum parte exercitus regii, obviam hosti profecti sunt: sed facti certiores de discessu Christophori, omnes iras in illum conceptas in Matthiam Chrovatum convertunt, aggressasque munitiones ex improviso, paucis desideratis, expugnant. Caeteri omnes interfecti, potiores circiter quadraginta, una cum Matthia, Waradinum reducti, dux, palo per viscera adacto, exanimatus est, reliqui suspendio vitam posuerunt. In hac oppugnatione Gothardus Cun, dum incautius castellum circuit, et locum commodiorem militibus observat, globulo pixidis (ut nunc vocant) per coxam trajectus est, ex quo vulnere paucis exactis diebus, Waradini mortem obiit: vir praeter caeteras virtutes, et fortitudinis et peritiae disciplinae rei militaris, sui temporis, eximiae.

Eodem anno nonnihil trepidatum est in Transsylvania: vaivoda enim Moldavus Stephanus *) nunciabatur cum magnis copiis et ingenti numero Tartarorum, Transsylvaniam velle invadere, fretus etiam quorumdam proditionibus; sed cum, praeter expectationem, accepisset, totam Transsylvaniam in armis esse, destitit a proposito, tamquam impar viribus: quo tempore Franciscus Lazar, qui inter Siculos primum locum autoritatis obtinebat, insimulatus proditionis, capite damnatus est in oppido Regen. Moldavus vero ut hanc suspicionem inimicitiarum absterge-

*) Antal kezével: ‚Petrus.‘

ret, quamprimum misit oratores ad regem Waradinum purgandi sui causa. Rex, quamvis non esset ignarus, quid animi in se haberet Walachus, tamen accepit purgationem, ne novis tumultibus, qui tunc undequaquam oboriebantur, occasionem praeberet: alloquutus igitur verbis amicioribus, dimisit.

Interea temporis Ferdinandicae factionis homines, accepto nuncio de rebus Caroli infeliciter gestis in Gallia, ingenti spe dejecti sunt: Carolus enim splendidissimis promissis eorum animos confirmatos hucusque detinuerat. Se scilicet compresso Gallo, cum illo invictissimo exercitu eodem anno finibus Pannoniae adfuturum pollicitus fuerat, bellum toti Asiae indicturum, libertatem et pacem orbi terrarum allaturum. At cum res aliter atque expectasset, cecidisset: accidit, ut quasi omnium Hungarorum nobiliorum animi ab utroque fratre abalienarentur, quin Ferdinandum regem, velut spoliatum jam fraternis auxiliis, tacitis intra se odiis prosequi coeperant, et se caduco parieti innixos fuisse palam praedicabant. Interim quisque rerum et possessionum suarum sollicitus esse, et vereri, ne illa adversis armis occupata, ipsi in extremam egestatem detrudantur.

Joannes hanc tam insperatam occasionem praetermittendam non existimavit, itaque in tentandis aegrotis hominum animis omnes artes, omne studium intendit: sperans (quod evenire solet) se dubias mentes et fluctuantes cogitationes citra omnem laborem in suam sententiam impellere posse. Tunc Valentinus cognomento Turcus, vir summo loco natus, et in rei militaris scientia ac fortitudine maximi nominis, pertaesus germana imperia et vanis spebus, ipse sibi consilium cepit, ultroque se armis Joannis regis ad-

junxit. Qui licet maximam ingratitudinem erga regem, pro multis ab eo beneficiis olim acceptis, subierat, tamen confidebat, se adhuc ad ejus gratiam et favorem, receptum habiturum. Et, ut hunc mentis affectum et fidelitatis opinionem omnibus confirmaret, antequam ad conspectum regis pervenisset, castellum, Gerenas vocatum, in gratiam regis expugnavit. Hoc castellum noviter exstruxerat in lacu Capos Franciscus de Capolna, homo omnium mortalium longe sceleratissimus, in spoliationibus et depraedatoriis latrociniis eo tempore nominatissimus, ita ut ex illa munitione, ferme ad duodecim milliaria quaqua versus sibi subjugaverat: hunc Valentinus, exutum rebus omnibus, ad ultimos fines Sclavoniae propulit. At Joannes rex, ob hanc singularem voluntatem ejus in se, et haec magnifica facinora, eum in fidem et gratiam suam accipit, ornatque non contemnendis muneribus: dat illi arcem Hwnyad memoratissimam, superbissimisque aedificiis exstructam; dat oppidum Ungariae maximum et opulentissimum, Debreczen vocatum; dat etiam episcopatum Quinqueecclesiensem, affinis sui causa, *) qui illo episcopatu privatus, ferme octo annis caruerat, ob studium germanicae factionis.

Hoc exemplo admonitus Franciscus Bebek, ipse quoque aversatus inutiles cogitatus, iterum regium favorem venari incipere, missoque nuncio polliceri omnem opem, studium et fidem: se paratum cum trecentis equitibus et totidem pixidariis peditibus ubicunque rex jusserit, imperata facere. Erat is ado-

*) Sulyok Györgyöt érti, kit Koller hibásan infimo loco natus-nak mond.

lescens honesto loco natus, ingenioque et militari gloria haud postremus: sed qui in fratrem germanum immitius se gereret, immerito. Quod quidem facinus haud praetereundum existimavi, nec ingratum posteris fore arbitratus sum, ob exempli novitatem in religione editi, et antehac huic regno incogniti. Huic erat frater natu major Emericus, ordinis sacerdotalis, probitatis et eruditionis summae, imbutus tamen peregregie lutheriana persuasione. Igitur posthabita constitutione ecclesiastica, sequutisque praeceptis evangelicis (ut ipse ajebat), duxit uxorem, paucis ejusdem instituti adhibitis. Perpetratum est hoc matrimonium Budae, anno millesimo quingentesimo tricesimo quarto nativitatis dominicae. Intellectis tam temerariis nuptiis, vehementer rex indoluit; ne itaque id audaciae ulterius serperet, et novi cujuspiam tumultus occasionem porrigeret, puniendum judicavit, detentumque libera custodia in arce Budensi multis mensibus, tandem longo post tempore dimisit, accepto prius vadimonio: interim ut laboret apud pontificem maximum pro dispensatione. Franciscus acceptis hiis fraternis infortuniis, putavit tempus adesse, quodudum praecogitata facinora aggredienda sibi essent: occasionis satis videbatur illicitum matrimonium, captivitas et timor amittendae haereditatis, quas reges ob enormia scelera occupare consueverunt. Nec mora ut juvenis et opulentus et rerum novarum appetens, excludit germanum omnibus arcibus, omni substantia haereditaria, seque in factionem germanicam velut in portum reduxit. Sed hoc tempore, ut superius diximus, ad sanitatem aspirare coeperat.

Eodem tempore, pridie nonas decembres, die festo Barbarae, incredibili fortunae beneficio civitas

Cassoviensis recuperata est: cujus urbis longe amplissima autoritas est in partibus Ungariae superioribus, et civitatum totius regni fortissima et munitissima habita est, circumducta triplici muro et triplici fossa. Et haec quidem in hunc modum capta est. Rex cum non ignoraret, hanc civitatem maximi momenti esse, sed quam vi expugnare impossibile esset, nihilominus per hanc stare, quo minus liberam possessionem regni obtinere queat: ab animi virtute et ingenio consilium petit, rationemque potiundae civitatis sic instituit. Dat negotium cuidam Georgio literato de Esther, homini non minus audaci quam callido, qui multoties in hac re operam suam sponte regi obtulerat; hic quia praecipuus inter familiares Petri de Peren habebatur, sine ulla suspicione civitatem frequentabat, cui cives maximam fidem deferebant, et licet privatus esset, in senatum tamen adhibere nonnunquam, et consilia simul secretiora communicare non dubitabant. Hunc ille favorem et creditum a longo tempore indagabat, ut aptior posthac voluntati et appetitui regio esse posset. Igitur clam omnibus rebus necessariis et artibus armatus, adsciscit sibi alios duos, alterum Gregorium de Lona, alterum Martinum Gechey, homines nobiles: jurejurando se mutuo obstringunt, ne enuntietur; quid facto opus sit, communicant. Ergo cum dies constituta jam instaret, ne fraudes frequentia solita et colloquiis secretioribus, denudarentur, dividuntur: Gregorius ante ipsas portas in suburbio ospicium occupat, tamquam expeditius, cum vellet, exercitui regio una cum caeteris insidiaretur. Rex enim ex arte non longe castellum quoddam oppugnare inceperat, hujus rei causa, ut cum tempus postularet, una nocte advolare Casso-

viam equites possent. Georgius vesperi cum suo comitatu exit, simulans se sequuturum Nicolaum Ostrosith, qui cum praesidio, cui Cassoviae praeerat, in hostes noctu profectus fuerat: reipsa tamen ut equitatum regium ad tempus deducat. Martino longe periculosissimam provinciam imponunt, ut ipse intus maneat et portam occupet, quo pacto id fieri possit, edocent. Unica res huic facinori impedimento restabat: tubicen scilicet, qui loco speculatoris a civibus in turri templi tenebatur, vigilantissimus, ex cujus concentu etiam in lectis percipiebant, aut novos homines adesse, aut aliquod periculum civitati imminere. Huic conjurati ex suis unum discipulum subornant; docent, ut cum strepitum in portis excipiet, occupet gladio praeceptorem, ne signum dare queat civitati.

At Martinus summo mane, praesenti animo, expedit se ingentibus ausis, replet currum armatis, cooperit vestibus, desuper pueros sedere jubet, aurigam admonet, ut in ipso ponte currum impactum valvis frangat, ne pons repente sublevari queat. Praemissis iis, ipse pedetentim illos cum sua cohorte subsequitur, plenus audaciae, tamquam et ipse sequuturus Ostrosith. Ubi eo ventum est, patefiunt portae, ut noto, pons demittitur, currus in ipso comminuitur, exiliunt milites, ibi fit caedes maxima et miserabilis, portarii ad unum omnes interfecti. Adest sine mora auxilio Gregorius: portam occupant. Haec omnia subito et tacite, speculator namque aeternum jam obmutuerat. Exercitus interim regius praestolabatur, qui tardius progrediebatur, quam res exposceret, idque cum magno jam timore et trepidatione conjuratorum. Hujus autem morae haec causa accidit.

Cum silentio noctis longiori itinere circumductum

agmen raperetur, celeriter in conspectu civitatis constituitur, caligineque matutina, velut a fortuna oblata, involuti, omnes exploratorum insidias fefellerant. At ubi tantae festinationis causas accepissent, tum demum trepidare omnes, diffidere, perturbari. Pars civium multitudinem considerare, pars insidias timere. Nonnulli palam jactare: satius esse minori damno paucos conjuratos intus perditos iri, quam hos tot viros nobilissimos, totque milites fortissimos. Erant enim mille non amplius equites, pedites ferme totidem. Nec dubium est, quin hanc manum tantulam, absque ullo negotio civitas per se delere potuisset, si se colligendi facultas illi concessa fuisset.. Quos praefectus equitum Joannes de Kalo, vir fortitudine cum probitate conjuncta maximus, cum ita fluctuantes animadvertisset: Quid, inquit, captae civitati vos immitere dubitatis, viri fortissimi! An occasionem pulcherrimi facinoris hodierna die amittere stat sententia, cum irrecuperabili famae et nominis nostri amplissimi dispendio! Quin irruitis urbem, nostris spoliis saginatam, nostris incendiis illustrem! et si quid difficilius, (quod timetis) acciderit, virtute faciliora fieri cogemus. Nil praeclari sine magno periculo fieri, at memoria rerum bene gestarum pulcherrima et immortalis. Ego persuasum habeo, nullum periculum pro laude et gloria recusandum, itaque qui vestrum ejusdem sunt sententiae, nec opinionem nobilitatis ac fortitudinis falsam gerunt, me sequantur. Haec ubi severius protulisset, incensus virtuosissimis ignibus, denudato gladio obviam civitati se proripit; idem faciunt reliqui omnes, aucti jam non mediocri audacia atque animis, portasque irruunt cum impressione incredibili, ita ut nonpauci, qui minores equos aut infirmiores habuissent, depressi con-

culcarentur. Illapsi igitur urbem, nomen Joannis regis una omnium voce acclamatum est; ac tanto strepitu timpanorum et clangore tubarum nec cognoscendi quid rei esset, neque se colligendi civibus facultatem relinquunt. Ita civitas prius capta est, quam cogitare etiam possent, quomodo id evenire posset. Pugnatum tamen est aliquantisper in vico quodam angustiori, qui sine sanguine nostrorum compressi, desistunt parvo labore. Reliqui igne territati, sine mora tradunt se. Joannes de Kalo suos a caede ac rapina prohibet, praedam ex aequo omnium esse, admonet. Civitati arma in forum conferre imperat. Capti omnes in quibus aliquid consilii aut dignitatis esset. In hunc modum civitas opulentissima atque fortissima sine ullo pulvere poenas proditionis dedit, quae homines Ungaros semper exosos habuit, Joannem regem etiam suo nomine incredibili odio prosequuta est.

VI.

De apparatu Joannis regis contra Solimanum caesarem in Transsylvaniam invadentem.

(1536—1538.)

Liber primus.

Solimani Turcarum caesaris expeditionem in Moldaviam et Transsylvaniam memoraturus, qua Petrum cognomento Bogdanum, Moldaviae principem, genti suae vaivodam appellatum, patria dominatione exegit, altius aliquanto mihi repetendum esse duxi, ut cognitis ejusdem expeditionis causis facilius ad institutam narrationem devenire, et ipsam rem cognoscere possimus. Quum enim de possessione regni Hungariae diu inter se Ferdinandus et Joannes atrociter armis contendissent, nec aliud consequerentur,

quam quod et is in auxilium vocando Turcam, in dies magis ac magis illi serviret, et ille lacessendo, propius periclitaretur, amboque foventes domi optimatum factiones, quotannis detrahendi aliquam partem finium facerent hosti facultatem: Sigismundus Poloniae magno et praeclaro animo rex, pacisque ita amator, ut bello semper fortissimus haberetur, permotus regni vicini, atque adeo christiani desolatione et periculo, animos utriusque ad agendum de pace et corcordia, toti Europae summe necessaria, irrequietis hortamentis induxit. Eaque primum, idque saepe, opera ipsius, nec non et aliorum quorundam ex Germania principum, quum in Polonia, et in diversis aliis locis, tum postea apud ipsum quoque Ferdinandum in urbe Viennensi per legatos viros insignes nequicquam tentata. Hinc enim et Ferdinandus, quam maxime brachia movere potuit, et fortunam suam posse putavit, nihil unquam de suo jure concedens adversario, dum eum non Transsylvania, Croatia, Sclavonia, et regali sede ac fastigio Buda solum, sed etiam tota Hungaria excedere contendit, ipsique nec tituli regii facta potestate, vixque etiam solius patrimonii possessione permissa, nihil minus quam consortem regni admittit; illinc et Joannes animo princeps prorsus non ignavo, mallens jam etiam brevissimum tempus vivere, dummodo honeste possit, et inter Hungarorum reges, salvis regiis insignibus, referatur, nec titulo, nec Buda, nec regno ipso cedit, pro successione etiam suorum posterum laborat, quod quum inter Germaniae quosdam principes, Austriae infensi dominis, tum Gallus, et Turca potissimum assidue opis suae copiam pollicebantur, nec ipse quoque Joannes inquam quicquam de jure suo remittebat, et vitam potius amittere, quam vel minimam regni par-

tem hosti resecaret, decreverat. Et in hunc modum longo intervallo ad ineundam corcordiam disjuncti rationibus, atque ad arma identidem regressi mutuo, et ex aequo adversa fortuna usi in dies se se conficiebant.

Aloysius Grittus, homo Venetus, de quo alibi, qui jam ea tempestate in summum apicem rerum apud Joannem conscenderat, quod totius regni gubernatione fungeretur, seque non aliter gereret, quam si in sortem coronae secum successisset, fretus authoritate, qua pollebat, partim a Turca, partim a Joanne accepta, et dexteritatem ac fortunam suam omnium ingeniis, rerumque experientiae praeferens, ipse quoque hujuscemodi negotii tractandi provinciam in se transtulit, adeo, ut deinceps frequentes nuncii Turcici ad Ferdinandum in Austriam ejus opera commearent, qui de pace agerent.

Sed cum neque per hos quicquam ea de re succederet, dictum postremo est, quasi e re nata, oporcere Grittum colloqui cum Ferdinando, si vera tandem pax, non fucata speraretur. Grittus autem eo tunc erat Constantinopoli legatus de Joannis rebus apud caesarem, regique nunciarat, se a Solymano plenam authoritatem adeundi Ferdinandum, et componendi pacem accepisse, essetque bono animo, eamque cum ejus commodo atque decoro fore pollicebatur. Jamque, quod adjiciebat, ipsum Ferdinandum per oratores in arbitrium suum apud Turcam et Ibrainum totius causae suae hujuscemodi eventum conjecisse, idemque oportere et Joannem facere, si rite, atque celeriter optatae, et diu jam quaesitae paci manum ultimam imponi velit.

Hac ex re quanta extemplo suspicio de actionibus Gritti Joannem incesserit, vel potius veterem de

illo diffidentiam irritaverit, quia diu jam cognoverat, in quas spes, et rerum novarum moles ambitio illum deduxerat, non facile dixerim.

Nam et illud ad Joannem delatum, quod dixisset Turcae, invidiam Joanni facturus: tota eum mente, et praecipitanter quidem in pacis, amicitiaeque cum Ferdinando faciendae curam incubuisse, sicque affectum tandem, ut eam qualemcunque obtinere possit, etiam, si cogeretur, minus honestam, omnino tamen ineat; neque, quod scire deberet, aliis fieri posse conditionibus, quam ipsi Turcae adversantibus; quandoquidem et Ferdinandus cum imperatore fratre omni studio atque industria conaretur belli sedem adversus eum in Hungaria ponere, et Joannes, regnandi tranquillitate desperata, tot jam laboribus, tot curis atque periculis eximi se se praecuperet, nimirum contentus fortuna, et statu omni, qui ab adversario victore porrigeretur; hincque satius eum esse hac de pace aliis modis, suis tamen auspiciis transigere, dataque interim Joanni amplissima rerum suarum spe, sic de Hungaria cum Ferdinando pacisceretur, ut de possessione illius non excideret, et Joannes tamquam instrumentum majorum successuum occasionibus servaretur. Neque isthaec quidem falso delata; sic enim se se res habebat, et in pacem tota voluntate consenserat. In eo tantum illi facta injuria, quod indecoram dictus est postulasse, quod quantum refugerit omnibus viribus, alia in parte operis nostri recensuimus.

Verum interim, dum haec Joannes sollicite secum in animo revolvit, ac de remediis accusationum, et de effugio periculi cogitat, Grittus ex Turcia rediens a Transsylvanis occiditur.

Joannes vero opportune sublato regni altero

aemulo, quamvis magno onere liberatus esse videretur, majore tamen cum periculo Turcae in se iram provocavit. Ultra enim alios excessus ex Germanorum partim frequenti de pace commercio, partim ob inquietudinem quorundam ejus regulorum, qui fines eorum clandestinis excursionibus molestius infestabant, conflatos, patrocinio amicorum saepe jam ei multos condonatos, visus hic maximus, et minime barbaro tolerandus. Interfectus vir tantus, ac tantum celebris Aloysius Grittus, tot perempti janizari, tot reliquorum ordinum insignes et clari extincti milites, tantae denique opes, visque gemmarum, et regia prope supellex, merciumque pretiosarum varietas, et magnitudo intercepta. Indignum sane facinus, eamque tam atrocem injuriam, quis adeo ignavo atque dejecto animo princeps esse posset, qui non ulcisci conaretur, qui hoc ingens detrimentum recuperare non curaret, authoremque non ad satisfactionem adigeret, sed ad necem ipsam exposceret.

Succensus itaque indignatione ejusmodi max ma, summa celeritate misso ad Joannem nuncio, casum hunc apud eum ita expostulavit paucis, ut se propediem venturum, et cogniturum hanc injuriam denunciarit.

Praeceptum item summa severitate, ut quicquid rerum apud Grittum perierat, integerrime sibi, remota omni dilatione, restitueret, si gratiae locum apud se relictum velit. Neque avaritia se se ab honestate, et officio rapi patiatur. Nonnullam opum illarum publicanorum Italicae nationis, quod chyrographis Gritti constaret, extitisse, reliqua sua esse omnia, satisque multa ejus causa in Hungaria vindicanda, eoque ipso in regnum ab exilio asserendo, sua sponte impendisse,

diripi, atque in praedam converti ab amico et principe beneficiario minime debuisse.

Joannes accepta ira et voluntate Solimani, statim omissa consiliorum ambiguitate, tamquam sublatis jam omnium commentuum causis, quibus animum ejus hactenus erga se se detinuerat, pronior ad pacem factus est. Caeterum quamquam gravi timore secum in animo conflictaretur, quod ad amissam Turcae societatem, eundem etiam contra se in arma provocasset, et praesertim in tanta externorum hostium varietate, et in domesticorum insidiis ac fide parum stabili, quum ad haec et inopia pecuniarum extrema laboraret, quod palam esse non ignorabat, nihilque adhuc de pace cum adversario certi speraret: tamen usque adeo apud omnes suos id angoris dissimulavit, ut si unqam alias, quibuscunque in rebus aut hilaritatem praesetulit, aut audaciam ostentavit, tunc ad admirationem etiam multorum, et ingenium et magnanimitatem suam declaravit. Et hoc interim haud diu detentus ejusmodi sollicitudine, paulo post affertur insperata caedes passae Ibraini, ejusque interventu Joannes rex innocens judicatus, vere ne, an simulate, amici enim ex Turcia sic nunciabant, postea patebit. Sed aderam ego in consilio Varadini, quum ad Joannem legatus ex Turcia veniens, solito eum more fratris atque amici nomine salutasset, jussissetque eum verbis Solimani, vel ipso orationis initio securum ac laetum agere. Hortatus inde, ut proximi nuncii oblitus, praesenti solaretur, atque animum confirmaret. Caesarem Solimanum eundem erga illum esse et futurum posthac semper, quem semper hactenus expertus erat, et habere optavit, nempe amicum, fratrem et protectorem contra omnes, a quibus vexaretur. Sciret

autem Grittum merito fuisse occisum. Scelestus, et perfidia homo incomparabili nihil a caesare ad ea facinora, quae aggressus erat, mandati habuisse, cum Ibraino tantum aeque contra caesarem, atque adversus te, ingratissimus homo, cujus judicio et intercessione ad tantum rerum splendorem prodire permiserat, perniciosa communicavit consilia, ob eaque, quam digne ambo ex humanis desierint, exitum utriusque indicasse. Non omisit in fine opum mentionem, quae secum perierant, paucis, modesteque eaedem tunc quoque postulatae, foreque eorum amicitiae magnum firmamentum, si fuerint restitutae, quod plurimorum hominum conditionis non postremae, partim illorum, ut quae caesaris sint, ne commemorentur, qui ea Gritto crediderant, partim qui iis pro Gritto fidem obstrinxerant, quotidiano clamore, ac lacrimis, qua pietas, qua aequitas caesariana sollicitaretur. Nec fas eum esse, ita credit, seu subditorum suorum, seu sociarum nationum hominum curam, rationem, tutelamque posthabere, si cum iis foedera et veram amicitiam colere velit.

Delinitus Joannes his, et levatus metu ex parte aliqua, non tamen absolutus, nec omnino tutus, quamquam erectus, et laetus satis, nec aliter quidem inductus animum, quam qui praevidens hostis jacula, evitat ictus, et oppugnantem ridet. Nam et ipse, quum pridem artes, et mores, et perfidiam Turcarum longo usu bellorum probe didicerat, minus eis credit, et alioqui, quum nimis jam ut ita dicam, fatiscebant, lateque vulgabantur ejus de pace cogitationes, non solum propositum suum non suspendit, verum etiam ne intermisit quidem, sed nova etiam auxit sollicitudine.

Erant illi celebres aliquot a consiliis viri, a pace,

et concordia cum Ferdinando ineunda non alieni. Duo tamen inter alios, qui antistites erant, Franciscus Francapanus Agriensis, et Stephanus Brodericus Quinqueecclesiensis quamquam Franciscus etiam archiepiscopali mitra, Collociensis ecclesiae titulotenus, quod re Turcae potiebantur, eminebat, peculiariter ad pacis studia perinde atque ex condicto naturae videbantur esse comparati. Neque poterant conquiescere, quin, si fieri potuisset, quam celerrime, et sine temporis impendio componeretur. Assidue igitur Joannem ad eam ipsam concordiam hortabantur, nec alia magis, quam de pace consilia ingerebant. Et tametsi perspiciebant, illum hinc extremo et inevitabili terreri periculo, si prorsus ab amicitia Turcae discessisset, illinc brevissima dominatione distineri, quae ad posteros suos non erat perventura, si in Germanorum societatem concessisset: spem tamen honestarum conditionum, quum ex unitate animorum, et collatione virium, tum ex ingenti liberalitate Caroli caesaris, fratris Ferdinandi, non incertam pollicebantur. Caeterum et mediocrem conditionem status meliorem esse, dummodo tranquillam et securam, quam summam, cum summo metu atque dispendio tum privatae, tum publicae salutis pertinaciter urgere.

His, et aliis ejusmodi, incenso Joannis animo, visoque demum novis angustiis, quas ei paulo ante mors Gritti suscitaverat, conflictari, et per ancipitia rerum cogitatione rapi, inclinari alioqui dudum sua sponte ad concordiam, si modo ea fieri posset non incommoda, neque indecora, viaque Turco ad ulciscendum se praecluderetur, addunt incitamenta, hortantur, orant, inducunt, faciunt animum. Inde mox per consiliarios utriusque principis res aggressa, per hos enim,

quicunque tractatus de hac pace erant agitandi, et moveri et agitari oportebat, ne principum existimatio deprimeretur, si aut hujus, aut illius nomine pax atque concordia ultro fuisset postulata. Ac ubi literis primum, ac expeditis nunciis de mutuo consensu atque congressu confecissent, duo ii praesules, velut instrumenta omnium aliorum promptissima, missi sunt in Austriam. Agunt quae in rem pacis mandata acceperant, optatae occasionis summo conatu admonent. Ajunt demum, nunc eam fieri opportere, si futura sit, sin secus, ea evenire posse ex momentis rerum, quae utrique parti poenitudinem essent allatura. Joannem tamen adnixurum summa ope, ut in omnem eventum, quam commodissime possit, utatur fatis suis. Referunt Ferdinando placere omnia, quae ad eam pacem spectarent, neque occasionem oblatam abjecturum, modo ad immodica non cogatur. Proinde quum hactenus tot congressibus nihil in ea componenda perfici, aut saltem fiducia aliqua futurae demonstrari potuit, in quibus etiam summi quidam tum principes, tum viri frustrati suis laboribus atque officiis, lusere operam, dum uterque regum statuere et firmare apud se integram regni majestatem summa vi et contentione perseverat, reperiretur aliquis alius felicior modus, per quem demum extirpato omne seminario discordiarum, sedeque mutui nostri belli procul amota, in amicitiam rediremus.

Eam rem ubi et Ferdinando et Joanni placere cognitum est, collatis inter se se denuo animis atque consiliis, utrique in Carolum imperatorem consentiunt, illum requirendum decernunt, eum solum huic tam arduo negotio certum authorem sperant, eum indubiam opem allaturum, ne prorsus et Hungaria evertatur, et

Germania in discrimen adducatur. Quippe qui pro justitia, pro pietate, pro moderatione sua, imo et pro jure ipso, quo credendum est eum esse in fratrem, non diffidunt, et fratri praeter injuriam aliqua adempturum, et Joanni quicquid permiserit, eundem satis sibi accessisse putaturum, modo ne toto exturbetur, et regio fastigio prohibeatur. Missi mox a Joanne oratores, iidem Francapanus et Brodericus, injunctumque, ut cognoscant, an quid tandem in ejus majestate facultatis existat, ad eam cum illius fratre pacem faciendam; voluntatis in se non parum esse, nec ea petere, quae concedi non possint, si adest pietas; pro parte se, non pro toto contendere, facileque acquieturum justis atque honestis conditionibus, et id genus aliis adornata legatio.

Profecti ad Carolum legati, Neapoli illum conveniunt, ibique functi munere demandato, gratissimi fuere, postremo amplissimis donis acceptis, magnifice Joanni oblata est opera. Placuit insuper, cum ipsis legatum suum, Joannem archiepiscopum Lundensem, insignem virum una remittere, et de his apud utrumque regem suo nomine tractari. Joannes tunc agebat Varadini, et rebellibus quibusdam civitatibus expugnandis operam dabat, vulgato dudum caesariani oratoris adventu, et spe late per omnem Hungariam accepta, quod certissimam pacem apportaret. Qui quum advenisset, magno totius populi plausu, et omnium ordinum frequentia, cunctis in summam quandam celebritatem, et laetissimam pompam apparatis in IIII. ab urbe millibus passuum, misso obviam Joanne Statilio Episcopo Transsylvano, et Valentino Turco cum CCCCC ferme aulae suae nobilibus viris, praestantissimo equestri apparatu instructis, honorifice exceptus est.

Auditus triduo post, tantum abest, ut cum optata pace venerit, ut etiam longe alieniora visa sunt ea, quae attulerat, quam quae opinio vel ipsi Joanni ante promiserat. Quod ei quidem, quamquam omnino insperato, non incommode tamen cessit, existimatumque, id curatum ab adversariis, quod quaesitae pacis initia magis a Joanne prodierant, pressusque Turcae indignatione ob interitum Gritti, ad iniquas etiam conditionum rationes descensurus sperabatur. Verum incerti homines, quid quaeque dies afferat, miraque ac magna rerum momenta singulis fere punctis temporum verti solere, Joannes occasionibus suis, velut a Jove missis, quod minime expectatis, firmo animo usus est.

Porro sub id tempus Franciscus Galliarum rex, ntercepto Sabaudiae ducatu, ubi Allobroges olim sedes habuerunt, pulso avunculo, quod Carolo caesari impensius studebat, Gallorumque in Italiam transitum saepe occultis impedimentis detinere credebatur, in Insubres usque validum exercitum transmiserat, qui reliquas ejus ducatus civitates expugnaret.

Hoc interim Carolus quoque cum Tunetana victoria redit ex Africa, et lustrata primum Sicilia, adita Neapoli, Roma, Sena, Florentia, Luca, hisque in locis amplissimis triumphis in vetustae celebritatis Romanorum morem actis, mox deinde ingentibus copiis comparatis, maturavit Gallis occurrere, quos, receptis Vercellis, jam enim eam urbem obsidione premebant, in Italiam quoque animum intendisse perceperat. Quo dum pergit, recuperato deditione Fossano, a Vercellis solo adventu obsidionem removit. Francisco inde Saluciorum marchione, paulo ante Gallo amico, in fidem et amicitiam accepto, in Galliam Narbonensem toto cum exercitu descendit, eodem et classe summissa.

Hujus expeditionis magnitudo tantam de se per totum orbem famam fecerat, ut Hungarica factio Ferdinandi, perinde ac firmiter certa de invicta Caroli felicitate, ex qua regis quoque sui fortunam convaliturам non dubitabant, summa cura institerunt, jam ducendum esse Joannem per difficilia et iniqua, sine dubio vulgarem etiam pacem facile accepturum, argumento esse verissimo, manifestamque esse offensae confessionem, et poenitentiam haud dubie agere, quod pacem solito diligentius urgeat, ad adversarios prior legatos mittat, et ad Caroli opem accurrat, quo sane indignitatis se se non abjiceret, nisi plane ab amicitia Turcae excidisset, et ultimis necessitatibus premeretur.

Vicissim et Joannes videns eo tum offerri sibi nullas conditiones tolerabiles, etsi magnopere commoveretur in iram, quod sic tamquam per contumeliam secum ageretur, et circumduceretur vanitate tractatuum, pacis propositum nequaquam abjecit, neque curam intermisit, sed occasionibus, quae se jam hinc inde coeperant exerere, aliquamdiu vacare instituit, differendo interim variis modis caesariani oratoris expeditionem.

Allata sub haec spe obtinendae Cassoviae, cui jam dudum insidiae intra muros Georgii Ezteri, Martini Ghechiey, et Gregorii Lonay, vis foris duce Joanne Kálay, et Vladislavo Eudenffy non exigua, neque segnis imminebat. Nam civitas haec in Hungaria, Cibinium in Transsylvania diutissime jugum abnuerant, ac praecipue solae, tamquam arces praesidiorum Ferdinandi, obstitere aliquot annis privatis opibus, quominus Joannes libera utriusque regni dominatione potiretur. Sed Cibinium anno jam proximo deditum

erat, opera et novo studio in Joannem, Stephani Mailadi.

Factus etiam certior, caesarianos apud Insubres damna ac caedem perpessos, postea et in Gallia Narbonensi ob inopiam commeatuum, quos Galli sub adventu hostium de industria prius partim corruperant, partim summoverant, magnas difficultates adiisse, erectus, facile coepit futurum sperare, quod si et Caesar conatibus suis frustraretur, et de Cassovia bene succederet, aequiorem esset in posterum pacem assequuturus, et cum accessione Cassoviae plures etiam a Ferdinando Hungari in suas partes relaberentur. Quod quidem sic evenit. Nam paulo post existente adhuc legato Varadini, cujus dimissionem Joannes, uti jam memoravimus, ob has causas protelabat, intercepta tes Cassovia, et in potestatem Joannis redacta.

Consequuta mox est et fama de discessu Caroli ex Gallia, minus pro voto rebus habitis, unde complures dejecti spe, quam ingentem his ex rebus conceperant, ad Joannem a Ferdinando, quod opinatus fuerat, desciverunt, sequuti duorum summorum hominum exemplum: Valentini Turci et Francisci Bebecchi, qui, ut initio transitus sui fidem Joanni probarent, quae suspecta esse poterat ex priore lapsu, confestim Bebecchus misit ei suis stipendiis CCC equites, et pedites totidem archibusiis instructos, bombardam quoque unam mirae molis, atque operis praestantissimi ita, ut merito regalis machina dici potuerit; Valentinus Franciscum Kápolnay, strenuum militem et bellica laude non fraudandum, nisi rapinis, inconstantiae, et violentiae indulsisset, acie perculit, viribus totis exuit et ad Savum usque ex Hungaria fugavit. Ejus dein castellum Gherenäs nuncupatum, quod tumultuario

opere in alieno solo intra paludem Kapussianam per vim erexerat, unde facilius Joanni immineret, neutrius regis auspicia sequutus, expugnavit atque disjecit.

Pro hac transitione tam opportuna, et pro hoc facinore memorabili amplissimis donis a Joanne ornatus. Datum illi Hunyadinum in Transsylvania, arx olim Joannis Corvini celebratissima, in Hungaria item campestre oppidum ingens et opulentum Debrecenium, postremo equus et ensis Turcicus, auro atque argento munus utrumque conspicuum. Addita et pecunia, et Quinqueecclesiensis episcopatus, quem avunculo suo, Joanni cognomento Suliok, secum reducto poposcerat restitui, quandoquidem is eo jam annos circiter VIII. caruerat, quod ad Ferdinandum defecerat.

Non defuere et Bebeccho sua munera, et utrique primi honores dati, quod potentes erant.

Accessit pondus et a Moldavo regulo Joannis rebus. Is enim adversae partis hominum stimulis exagitatus, plerumque vero etiam tunc validius, quum nova aliqua vim in eum calamitas intendisset, quare ea quoque tempestate affabre de his omnibus instructus machinis, bellum magno conatu in Transsylvanos edixerat. Verum accepto nuncio de Joannis in Hungaria successibus, destitit ab inceptis, et ultro misit ad Joannem oratores, qui se excusarent, et animum ejus erga se mitigandum curarent. Levitati hominis facile indultum, quod graviora negotia suadebant. Francisci tantum Lazari nece expiatum, quicquid Moldavus meruerat, quocum ille, homo inter Seculos authoritate facile princeps, et inimico in Joannem ab adversariis, quod creditum est, imbutus spiritu, consilium junxerat, et aditum Valaccho in Transsylvaniam praebere voluerat.

Ad haec et aedes sacra, quam in oppido Zathmariensi ad Zamosum flumen sitam Christophorus Kavassy, homo in plebem saevissimus, Husti praefectus, valida munitione circumjecta praesidio sceleratorum hominum, duce Matthia ex Croatia oriundo firmaverat, expugnata, caesisque ad internecionem caeteris, solus Matthias vinctus cum XL. sociis, et Varadinum tractus, omnes in furcas acti, dux palo suffixus est.

Popularium demum studia, quasi jam frustra esset Joannis fortunae reluctari, incredibiliter erupere, collataque tum ab Hungaris, tum a Transsylvanis non mediocris pecunia, boves etiam apud Seculos usti, prosperrimus hic annus Joanni cessit, et nescio, an ullus ab eo laetior, quo novitas ejus in diademate et purpura conspecta est.

His itaque adjutus rerum accessionibus, sumpsit animos, et in opinione stetit. Aucta mox et audacia petendi, et obtinendi spes ab adversariis omnia majora. Modestiae tamen limites non egressus, ostentavit tantum se se, pectus certe anxium, eo magis amore pacis deflagrare pergebat, quo confirmatior in regno fieri videbatur, quamquam multa metu periculorum simularet, dissimularet omnia, donec ex sententia rei suae perficiendae modum inveniret.

Sed et legatus cernens Joannis fortunam nimis in altum se se momento temporis pene proripuisse, eique tum vim, tum authoritatem omnium opinione majorem cumulasse, Carolo et Ferdinando omnia, quae speraverant, secus ubique evenisse ita, ut ea, quae attulerat, valde jam infra Joannis existimationem forent, nec majora polliceri mandatum esset, omni spe eo tum de conficienda pace abscissa, missionem impetravit.

Eum itaque Joannes honesto munerum ac verborum multo honore cumulatum, spectato etiam comitantium splendore prosequutum, rationibus quoque conditionum, quibus tandem ea pax serio confici posset, praesertim de conciliando stabili foedere inter caeteros principes, quod solum dicebat fore vindicem nominis christiani, cuique etiam ipse inniti posset, auderetque eo fretus, securius in omnem eventum fortunam tentare, commode instructum, monitumque diligenter, ut pro his apud caesarem sedulo elaboraret, dimisit. Interea vero ad beneficia fortunae non impiger, augustiorem amplitudinem mente complexus, tamquam paci, rebusque suis firmandis optatam viam patefecisset, egit omnia, quae illi domi authoritatem, foris famam, apud hostem aestimationem essent conciliatura. Acta sunt haec anno nativitatis Christi MDXXXVI.

Insequens, clade Joannis Koceaneri in Pannonia inferiore ad Ezikum et Garram accepta memorabilis, de pace principum novis tractatibus datus. Hinc et Joannis regis, de cujus jam tum voluntate, tum fortuna late constiterat, aequior habita ratio. Porro visa Turcae pro id temporis in rem christianam magna conspiratio, qui in Ceraunios Aulonem usque cum ingenti exercitu paulo ante proruperat, Jonicum simul et Siculum mare numerosa classe constraverat, Corcyram Venetorum insulam ferro atque igne vastarat; in Italiam quoque transpositis copiis, Calabri praecipue afflicti, Brutii, Lucani, Appuli, Samnites, Peligni, et Campani trepidi, gensque ex omnibus iis populis magno numero partim caesa, partim abacta; ad usque Romam perlata consternatio.

Nec Dalmatiae interim parsum: intercepta arce nobilissima Clitii, in summis Adriae jugis supra Salo-

nas in praecipiti rupe sita, amissa Auranea ac Nadino Jadrensibus municipiis, non solum Almissium, Spalatum, Tragurium, Sibenicum et Jadra, quibus urbibus ea loca, immo munimenta fortissima in mediterraneis adjacent, verum etiam tota provincia periclitabatur.

Laeso itaque ob Italiae damna Christianorum caesare Carolo, offenso senatu Veneto ob Corcyrae et Dalmatiae vastitatem, terrefacto vicinitate hostis Romano pontifice, et lacessitis pene totius Europae mortalibus, ad syncretismum quendam, quod dici solet, non amore mutuo, sed necessitate publica imminentis mali, concurrendum erat, ut publicae injuriae atque periculo publicis viribus occurreretur.

Huic vinculo vetustissima Caroli caesaris, et Francisci Galliarum regis obstabant odia, quorum dum uterque potentiae suae quaerit incrementa, totam Europam, propositis odiorum atque armorum praemiis, in suas partes distraxerant ita, ut ab eorum principatus initiis ea pars orbis ne vel vestigium pacis ullum ad hos usque dies cognoverat, quod ambo potentissimi nominis christiani principes censebantur, ipsaque die ex mutuis illorum ultionibus crescebant in majus odia, novaeque subinde historiae majoribus bellis materiam suppeditabant. Factum itaque his ex rebus est, ut jam non quibuslibet rerum dominis, non amicis, non viris ipsis ea gratiarum concederetur felicitas, qui animos illorum lenire et ad concordiae studia, amoremque revocare possent. Solus Romanorum pontifex Paulus III. ob reverentiam supremi muneris, quod gerebat in ecclesia, auditus, solis Leonorae Galliarum, Mariae Hungariae reginis, divi Caroli imperatoris sororibus id gloriae et pietati peculiariter datum, operaque ipsius

pontificis atque harum reginarum, induciae primum inter eos trium mensium ab Augusto ad Novembrem factae, deinde ad alios tres dilatae et stabilitae. In his cessatio armorum Piccardis, Delphinatibus, Allobrogibus, Insubribus, Provincialibus, Liguribus, et caeteris omnibus, qui caesaris, regisque ditionis ubivis terrarum invenirentur, concessa, vel ea potissimum de causa, ut intra hoc spatium temporis facilius ad longiora et arctiora foedera, postremoque ad perpetuam pacem propius aditus sterneretur.

Haec in hunc modum dum aguntur, Joannis partim successus, partim postulatio considerantur; judicatum est apud adversarios, accessionem ejus ad hujusmodi concordiam oppido fore opportunam, magnumque momentum allaturam rebus christianis, quum jam in eam Veneti quoque firma deliberatione, excelsoque animo concessissent, sine quorum societate frustra fuit semper Turcicam hostilitatem maritimo marte tentare; causa quidem Joannis obviis suscepta animis, et de ejusdem postulatis decreta facilitas, legatusque ad eum idem Joannes archiepiscopus Lundensis designatus.

Sed nec Paulus pontifex segniter usus est suo officio. Bene enim prius per nuncios apud omnes status ad hoc saluberrimum foedus, veluti fundamentum indubiae pacis procurato consensu, Niceam in Galliam Narbonensem, eodem et caesare, et rege Galliarum pro sua utroque dignitate honorifice accersito, profectus est, caesarque solita modestia usus, prior ad locum comitiorum veniens pontificem excepit, Gallum vero pontifex; ibique in colloquium et familiarem consuetudinem eos adducens, securo et pacifico statu, tum orientem, tum occidentem, mareque ac terram et dulces aquas incolentibus, sic enim in pactis expressum

erat, subditisque amborum ubique gentium existentibus sancito, decennalibus induciis conjunxit anno supra XXXVIII. M. D.

Legatus vero caesaris ad Joannem hoc interim profectus, magnis difficultatibus utrinque objectis, diu de pace Varadini disceptatum, ea tamen ad postremum confecta est, nec nisi septem viris in tractatum admissis: ex episcopis Francisco Francapano Agriensi, Joanne Statilio Transsylvano, fratre Georgio Utissenio Varadiensi, Stephano Broderico Vaciensi, et Joanne Ezico Quinqueecclesiensi; ex primatibus vero Petro Perennio, et Stephano Verbucio cancellario; severissimumque prius a singulis desumptum est juramentum, nequid ejus concordiae propter Turcam enunciaretur, donec in tutum ipsius Joannis fortuna, et Hungariae status adduceretur, quod facile futurum sperabatur, si ea expeditio, quae tunc temporis in Turcam suscepta erat, feliciorem exitum fuisset consequuta.

Verum ut exponam rem omnem, quam verissime fieri potuit intellectam, ordine prosequar.

Quum de Solimani caesaris expeditione circiter nonas Julias anni 1538. allatus esset ad Joannem regem nuncius, affirmareturque Transsylvaniam primum, dein Moldaviam occupatum venire, non parum trepidatum est, multumque ac diu, quaenam causa ipsum impelleret, sollicite agitatum. Alii iratum Joanni regi, quod cum Ferdinando Romanorum rege pacem fecisse diceretur, existimabant, venturumque, ut eum regno privaret, affirmabant, veritum, ne christiani principes ipsius opera atque ductu expeditiorem contra se aditum haberent. Alii, quod in gratiam Sigismundi Poloniae regis Petrum vaivodam, qui illum assiduo et iniquo bello vexabat, inhibendum, puniendumque in animo

Joannes rex, Ferdinandus rex.

Sigismundus rex Poloniae.

statuisset. Plures, quod Aloysii Gritti, ac duorum ejus filiorum Antonii et Perini interitum ulturus, bonaque ipsius tunc temporis direpta repetiturus esset, opinabantur, idque quum a Transsylvanis, tum vel maxime ab ipso Moldavo, qui et necandi Aloysii Gritti Transsylvanorum animos accenderat, quem suspectum appetiti regni Hungariae, et Moldaviae habuerat, et liberos ejus innoxios ad se per suos adductos necari jussisset. Tandem adveniente jam caesare, et omissa Transsylvania ac Transalpina, recta in Moldaviam pergente, liquido constitit tum hoc ejus itinere, tum legatorum Transalpinensium testimonio, et multorum exploratorum relatu, neque interfecti Aloysii Gritt causa inductum venire, quem sciebat cum Ibraino olim primario passa multas res novas molitum, et potius, ex sententia sua esse occisum, quod haud ita multo post Ibraini mors confirmavit; neque Poloniae regis vocatu, cum princeps ille ea sit integritate, ea prudentia, ea modestia, atque in rempublicam, et fidem christianam amore, ut nunquam armis infidelium contra suum christianum hostem, quamvis infensum, atque adeo cervicibus imminentem, uteretur: verum sola Joannis et Ferdinandi regum concordia, quae licet nondum erat publicata, vehementer tamen ea angi ferebatur, quam suspectam habuerat propter Caroli imperatoris oratorem, qui superiore anno bis pro ea componenda ad Joannem regem in Hungariam venerat,— et odio Petri vaivodae, quo jam inde in illum a multis annis contracto ardentissime deflagrabat; nonnihil etiam sua ipsius causa, ac potissimum, quemadmodum pro comperto affirmatum est, bojaronum, ita enim Moldavi proceres nuncupantur, petitione assidua. Nam ut plura praeteream,

Aloysius Gritti.

Ibrainus passa.

Joannis regis et Petri vaivodae causa Solimanus veniebat.

Bojarones.

pauca dumtaxat, re ita poscente, quod haud libens facio, ne potius maledicta serere, quam historiam texere videar, de ejus non adeo sinceris moribus ac vitae institutis attingam, quae ipsum pessumdederunt et irae Solimani caesaris obnoxium fecere. Quippe adeo mobili varioque ingenio extitit, ut nulla res magis in eo desideraretur, quam integritas; illudque commode in ipsum torqueri potest: quod alia stantis, alia sedentis erat sententia. Duplexque et obliquus in omni re ferebatur, ne in amicos quidem rectus. Fidei vero candorem tam frequenter labefecerat, ut nulli jam vicini, nulli socii principes juramentis ejus crederent, tumque magis ab eo cavebatur, quum majus praebebatur jusjurandum, quod vel ex foederibus Sigismundi Poloniae regis, quae saepius infregit, et his belli temporibus, quae inter Joannem regem et Ferdinandum viguerunt, cognovimus. Iis enim ambobus se se fide, more majorum, quum Moldavia in ditione regum Hungariae censeatur, obstrinxerat, ac modo Joanni, modo Ferdinando, pro cujusque prosperioris fortunae momentis, alterutro tamen, quod ipse putabat, ignorante, studium, favorem atque operam pollicebatur. Legatos apud utrumque continuos habebat, et utrique arbitrabatur verba se daturum posse. Sed magis ad Ferdinandum inclinabat. Joannem etiam maledictis proscidit, et apud Turcum saepe detulit.*) Quod vel in Aloysio Gritto, verum fuisse, egregie demonstravit. Is enim quum proximis annis ex Turcia in Transsylvaniam per Transalpinos infaustis fatis veniret, metueretque tum a Transsylvanis tum ab ipso

Petri vaivodae mores.

*) A törlések és változtatások miatt ‚Duplex'-en kezdve idáig nehéz az összeállitás.

Moldavo, a quo dudum tendi sibi insidias, ob causam, quam superius memoravimus, perceperat, amicitiam ejus, puto arguente conscientia, quod multa, ut vulgo ferebatur, pernitiosa mente agitabat, poposcerat. Qui visa potiundi voti sui occasione, haud cunctatus, nullam fidei partem, nullum jusjurandum, nullum sanctorum numen, apposita evangelio dextera, praetermisit, quo se illi in omnem amicitiam obnoxium non fecerit, ad securitatem eum non animaverit, et non solum non nociturum, verum etiam omnibus rebus suis auxilia praestaturum, affuturumque etiam praesentia sua pollicitus est. Atqui postea, quum ob interemptum Emericum Cibacchum, episcopum Varadiensem ac tum temporis Transsylvaniae locumtenentem et oratorem publicum, qui ad excipiendum illum honorifice regio nomine tam longe profectus fuerat, virum certe clarum et militarem, affines ejus atque amicos, tum opibus tum authoritate in eo regno praevalidos, contra se ad arma concitasset, vimque ipsorum in campo non sustinens, in oppidum Meggies sese recepisset, ac inde post acrem magis quam longam occupationem, accepto oppido, in agmen Moldavi, quod muris suberat, praelato erecta manu fidei chirographo, Grittum se esse vociferans, et salutem implorans profugisset: ille omnium sacramentorum oblitus, divis spretis, ac religione posthabita, fefellit infelicem. Quandoquidem nec ipse, ut promiserat, in persona venerat, et mox a suis militibus, quibus id flagitii praeceperat, fuit comprehensus, spoliatus, ac in vincla ignominiose conjectus. Exactis dein haud multis diebus, quum Joannem regem, cujus interim crebris literis et mandatis de conservando a morte non paruerat, per se Buda, liberandi ejus gratia in Transsylvaniam maximis itineri-

Dolus Petri vaivodae in Aloysium Grittum.

Emericus Cibacchus.

Joannes rex Grittum a morte volebat

servatum esse. bus festinare intellexerat, quam citissime fieri potuit, necandum tradi imperavit. *)

Petrus vaivoda, Solimano ac vicinis principibus spretis, in suos saeviebat. Porro et Petrus Moldaviae vaivoda tanta audacia atque arrogantia sumpta, jamque et vicinis principibus et caesare Turcarum spreto, in suos quoque crudelius desaevire, quam pro dominii sui magnitudine incepit. Consiliariis enim ac bojaronibus honor debitus non habebatur, sententiae ipsorum non admittebantur, immitibus imperiis regebantur, gravissimis exactionibus premebantur, et in bella assidua contra vicinos non necessitate, sed superbia, aut lucri gratia, dum provinciales conferre cogit, excitata, cogebantur. Multos praeterea regno, plures officio ac dignitate summovit. Quosdam etiam, non illorum vitiis infensus, neque capitali crimine offensus, sed natura sua mala corruptus, interfecit. Omnibus denique primoribus juxta ac plebeis dominatione erat injurius, congressu difficilis, elatus, inexorabilis, pronusque in gravissimas illorum poenas etiam pro levissimis commissis. Proinde et consanguineorum marium vitae tum dolo tum aperto satellite insidiatus est; neque a fraterno sanguine manus abstinuit, quo securus ab aemulo solus dominaretur. Nam duo, caeteris ademptis, in Turcia latebant, quorum alterum blande ac specie fraternae pietatis evocatum, tamquam inopiae illius misertus, daturusque esset locum conditionis ejus honestandae dignum, et vitae sustentandae modum, naso prius mutilari, dein strato tapeti impositum honorifice, magna astante procerum corona, luctumque ac moestitiam prae se ferens, et poculo pro felici ejus ad superos itinere propinato, fecit jugulari; postea gloriose

Petrus vaivoda neque consanguineis pepercit.

*) Törlések.

facinus efferens, neminem ad illud temporis ex familia sua diem solennius obiisse jactatus est. Quod certe scelus sicut est plus quam barbaricum, et ab ipsis etiam brutis alienum, ita hujus gentis Moldavae ac Transalpinae proprium est, et usu jam non improbatum. Id ipsum etiam a multis Turcarum caesaribus factitatum accepimus, quemadmodum de Selimo et aliis prioribus historiae prodiderunt. Alterum vero, commisso per fraudem hoc flagitio, perinde atque admonitum, ut caveret, nunquam decipere potuit, et semper suspectum habuit. Isque est ille, quem nunc caesar ei substituit.

Moldavorum ac Transalpinorum prius mos.

Selimus.

Quapropter, dum sic saevire non cessat, indiesque magis ac magis insolescit, et regno, cui, ut bonus princeps, pace, quiete, lenitate, justitia ac reliquis ejusmodi commodis prospicere debebat, ut spolio abutitur, bojaronum paulatim ab se tum studia tum amorem avertit. Et quamquam agrestes homines sint ac barbari, faciliusque serviunt, quam caeterae nationes, quae politice vivunt: in odium tamen et metum commutato amore, quum alioqui et ipsi libertate sua gaudeant, ac suis certis quibusdam legibus continentur, nec penitus ordine ac decoro honestoque, potius a natura quam a scientia demonstrato, careant, coeptum est secreto prius inter paucos eosque potiores, mox inter plures agitari, quonam pacto ipsius tantam tyrannidem opprimerent, seque a servitute vindicarent. Dehinc super haec longa ac varia consultatione habita, nullum opportuniorem modum, quo id consequerentur, excogitare potuerunt, quam si cum caesare Turcarum de his ageretur; quippe cui sicut stipendia quotannis penderent, ita quoque sub imperio et in potestate ipsius se se esse non ignorarent, neque dubi-

Bojarones a Petro vaiv. alienantur paulatim.

Etiam Valacchi suis legibus vivunt et libertate gaudent.

Bojarones de vocando caes. Solimano consilium ineunt.

tarent, hanc illum liberandi se curam facile suscepturum, praesertim quum et ipse male atque hostiliter apud eum audiret.

Itaque quum a multis jam retroactis annis saepius de his caesarem clam certiorem fecissent, immo quotidie pene de omnibus etiam minimis, quae vel contra se crudelius egisset, vel in ipsum elatius fuisset obloquutus, admonuissent, petiissentque supplices, ut illum a tanta saevitia cohiberet, neve pateretur, sic eos pro libidine sua, quoquo modo collibuisset, affligeret, et simul cogeret, ut unum quemque pro conditione ac libertate sua more majorum haberet, seque mitius ac benignius erga illos gereret; nihil magis indecorum esse asserentes, nihil quod minus deceat hominem principem, quam crudelitas: caesar ipse tametsi initio his non mediocriter offenderetur, cognita tamen vesania mentis ejus et procacitate linguae, quodque magis animi morbo laboraret, quam judicio duceretur, non magni faciebat, quaecunque ab eo in se dicta intellexisset. Nihilominus tyrannidem, qua erat in populos, graviter et iniquo ferebat animo, ac interea temporis, medio legatorum suorum frequenter illum monuit, petiit, rogavit, vellet suis lenius praeesse, tam acerbe in subditos non animadverteret, crudelitate non extingueret, justitia regeret, in amore et officio contineret, sciretque vitam mortalium beneficiis, amore atque concordia constare, labefactari dissensione, odio ac terrore, nihilque pernitiosius esse principibus, quam a suis populis non amari.

Solimanus monuit P. vaiv. ne in suos saeviret.

Id ubi caesar semper frustra fecisset, et nil aliud legati soliti essent referre quam verba, Petrus vero ab instituto suo non discederet, iratiore tandem animo hominem aggressus: bello etiam persequuturum se, ni

furere desisteret, minatus est. Jamque, ut accepi, dudum hanc fortunam tentavisset, vel solius Transsylvaniae gratia, quam omnes Turcarum caesares propter soli foecunditatem, ac auri, argenti, ferri, plumbi et salis uberrimarum fodinarum copiam plurimum inhiaverunt. Sed veritus Solimanus ne, quum aut Transsylvaniam, aut Transalpinam, aut Moldaviam occupare niteretur, omnia haec regna in unum coirent, seque partim per insidias, partim, quod itidem haud dubie credendum, per vim opprimerent. Quandoquidem asperrimis montibus, impeditissimis sylvis, maximis rupibus, rapidis fluminibus ac dubii vadi torrentibus, viisque ac semitis angustissimis munitissima sint, habeantque equitatum prope ad admirationem numerosum, et gentem rusticam ad affligendum hostem in ejusmodi locorum difficultatibus adeo expertam, adeo strenuam, ut qui non videre, difficile ad credendum induci possint. Vestiti enim panno quodam fusco, vili ac supra modum villoso, galeroque ejusdem generis in formam metae acuminato tecti, et perone calceati, vultibus vero nigri propter barbam crinemque promissiorem et impexum, soloque armati sparo et falce sudi alligata, incredibili agilitate per eos saltus ac montes late magno numero discurrunt, et hostium primis, mediis ac ultimis agminibus juxta passim inferuntur, noctes etiam totas, quibus impensius tum furtis, tum parvis praeliis lacessunt, vigiliis cogunt exigere. Neque praeteribat eum, quae et quanta ex Hungaria, quam nondum totam deleverat, et ex Germania, ab aliisque vicinis nationibus auxilia venire potuissent, quidque efficerent, si iis unitis, ipsi quoque adjungerentur. Quare in hunc modum haec secum expendens, nunquam aggrediendi hanc expeditionem satis habuit animi, maluitque ho-

Dudum Sol. Transsylv. invasisset si ect.

Transsylv. et Val. gens rustica qualis.

Cur huc usque So-

lim. noluit Transsylv. tentare.

neste sub praetextu amicitiae Joannis regis, Transsylvania carere, et ejus ac Moldavi muneribus dumtaxat frui, Transalpini vero quotannis tributa legere, quam intempestive, non observata occasione apta et secura, eas provincias penitus subjugandas attentare. Verumenimvero, permotis bojaronibus contra Petrum vaivodam ultimo odio, ira ac dolore, quod adeo ipsius superba imperia diutius perpeti nequirent, aggressi

Bojaronum ad Solim. occulti legati.

sunt rem, quaecunque fortuna succederet, serio agere, tandemque placuit ad Solimanum caesarem occultos legatos mitti, idque saepius, qui edocerent, eos non jam instare, ut Petri scelera ac perversum vitae institutum monitis aut minis imposterum compescere et errata emendare laboraret, quandoquidem frustra id conaretur, utpote qui in hoc detestabili genere morum jam pridem occaluisset, sed supplices orare, petere, implorare, totis viribus contendere, ut si opis auxiliive, seu beneficii apud eum quid consequi possint, neque velit illos aut sedibus suis emigrare, et alii nationi eas tradere, aut externum principem quaerere, qui se ab intolerabili hominis hujus dominatione vindicet: veniret in persona, et non tantum eos libertati restitueret, sed suas quoque ipsius injurias ulcisceretur. Caeterum sciret eum indies belli vires comparare, nec in alium quam in Ottomanum genus illas insumpturum, passim jactari. Se vero in ipso praecipuam spem habere, ejus clementiae constanter fidere, polliceri se duces itineris futuros, illumque in regnum summa fide, unanimi consensu, omnium

Bojaronum oblationes Solimano.

studiis ac votis recepturos. Nullas insidias, nulla cujuspiam arma formidaret, Transsylvanos inparatos esse, et hujus negotii penitus ignaros. Ad illum se universos venturos, et imperata ejus facturos, atque

in ipsius potestatem omnia oppida, arces, munitiones, demum arma, militem et totam Moldaviam daturos. Ab eo haec tantum cupere: Petrum pro hoste haberet, dominio pelleret, alium vaivodam, gentis suae virum illis praeficeret, a caede abstineret, fortunas non diriperet, regnum pro se non occuparet, uxores ac liberi essent inviolati, et a captivitate tuti, suisque juribus, legibus ac fide uti sineret; tributa vero et dona pactis majorum suorum sancita acciperet, hisque contentus esset. Quid bojarones a Solim. petunt.

Solimanus, quamvis sub illud tempus cura omnium maxima occuparetur, quum ab una parte armis regis Persarum, quem Zophy nostra aetas appellavit, distineretur, contra quem filium natu maximum cum ingenti milite dimisisset, angeretur; ex alia, expectatione belli omnium Christianorum, qui, cognita eo anno inter Carolum Romanorum imperatorem et Franciscum Galliarum regem pace, in quibus summa rerum christianae unitatis constabat, erectissimis animis, propensissimoque voluntatum ac desideriorum consensu in mutuum foedus atque amicitiam Paulo III. pontifice maximo authore concesserant, expeditionemque universalem adversus Turcas conceperant, et magna celebritate edixerant, jamque numerosam in Graeciam classem habebant; illi vero delectioribus ac non parvis praesidiis esset Constantinopolis firmanda, classis apparanda, et terrestres copiae instruendae, quae omnia uno tempore perficere, magni certe negotii res esse videbatur. Multa tamen etiam illum hortabantur, quare quae ultro a fortuna offerebantur, non segniter suscipienda sibi putaret, et in eam curam tota cogitatione incumberet: imprimis injuriae, quas a Petro vaivoda acceperat, deinde bojaronum tanta contra

Curae Solim. illius temporis.

Car. imp. Francisc. Galliae rex.

Papa Paulus III.

Multa Solim. hortabantur ad faciendam hanc exped.

ipsum odia, in se tam propensa studia, et adventus ejus tam ingens desiderium. Considerato postea partim bellandi usu ac ratione, intellectoque, quod instanti anno praeter apparatus ac praeludia quaedam dumtaxat futuri belli essent processura; partim quum regna sua fortiora, tutioraque fore arbitrabatur, si occasionem complecteretur, — praesertim Christianis res novas tunc temporis molientibus,—ac si ita, quod diu optavit, et Transsylvaniam propius aliquot gradus accederet, et undique in eam patentem aditum haberet, sicut et in Transalpinam et in fines totius inferioris Hungariae habebat, Moldaviam vero, quemadmodum hactenus altero pede, nunc utroque pressam atque adeo pugno correptam teneret; ratus itaque id totum e re sua, et a consiliis ac votis suis haud esse alienum, illudque Christianorum latus prorsus infirmum, et armis ipsius semper apertum ac opportunum fore: bojaronum petitionibus acquievit, et benigno atque optato responso confirmatis omnium animis, et se venturum, ac Petri vaivodae tyrannidi finem facturum pollicitus, si adhuc semel revocandum a pertinacia tentaverit, legatos dimisit, jussitque in patriam celeriter contendere, neu operi ac fidei promissae desint, et quam maturrime, ubi id consilii placuit, facto, quum ad rem ventum erit, exequantur, sedulo commonuit.*)

Solim. acquievit petition. bojar.

. . . . . magno Hectore aut Hercule digna, neque christiano principi adversus Turcum indecora, sed ipsi impar, calamitosa, exitialis. Nam sub haec legatorum alter, prolatis e sinu literis, conversusque ad bojarónes, quinam inter eos principem post vaivodam locum et authoritatem obtineret, percontatur. Cui

Praecipitur bojaronibus aliis literis, ut Petrum vaiv. capiant.

---

*) Az eredetiben itt három levél hiányzik.

Theodorus Logoffeth, sic enim Moldavi supremum cancellarium appellant, qui primae apud eos authoritatis censetur, respondit, se illum esse. Et is: sume, inquit, has literas; caeterum Solimanus caesar potentissimus imperat, ut mox cum reliquis iis bojaronibus, tecum hic assistentibus Petrum vaivodam comprehendatis, et vinctum ad illum perducendum curetis. Nihil vitae, regno, libertati ac fortunis vestris metuentes, quandoquidem sciretis, sublato hujus dumtaxat capite, Petrum ostendens digito, vobis per caesarem universa caetera integra ac salva fore. Secus si faciundi est animus, vos quoque nam cum ipso luetis poenas. Logoffeth.

Ad haec bojarones, et pro principis praesentia honeste, prudenterque, ne quid insidiarum, quas struxerant, incaute detegerent, et pro iracundia caesaris satis venerabundi ac paucis responderunt. Hostili se animo erga caesarem non esse, paratosque et nunc et imposterum facere ipsius imperata, ac si delicto quopiam illum offendissent, pro venia supplices, tamquam apud clementissimum principem instare. Verum capere et vincire Petrum principem suum legitimum, nulla illis ratione per fidem, per honorem ac jus gentium licere, nisi in perpetuo ludibrio et abominabili dedecore vitam, quae superest, velint agere, posteritatique suae nationis sempiternam notam relinquere, quod alioqui credunt tam prudentem ac benignum caesarem ab eis non optare, in cujus manu tam ipsi, quam eorum princeps semper existant, neque se arma ipsius effugere posse. Responsio bojar. ad legatos prudens.

Dimissis legatis, Petrus ubi cognovisset caesarem infestum sibi adesse, vitam suam in extremo sitam discrimine, fortunas item ac statum periclitari, eoque Petrus vaiv. persistit in sententia.

processum esse, ut regnum aut per ignaviam relinquat, aut strenue armis retineat: ratus, christiano principi nihil antiquius, nihil laudabilius esse debere, quam pro fide pugnare, et fortuna volente etiam cadere, copias quas dudum ad primos rumores paraverat, in unum cogit, et caesarem Solimanum arcere ab ingressu Moldaviae omnino decernit, ac etiam, si contingeret, impigre se cum illo pugnaturum profitetur. Quod alioqui necessario quoque faciundum erat, quem sciebat jam nec precibus nec muneribus placari posse, tantam illum in se iram atque indignationem concepisse, intellexerat.

P. necessario pugnare debebat; et apparatum facit.

Mature itaque pro re ac natura locorum omnes vias ac semitarum angustias, quibus hostis transitum in regnum arbitrabatur habere posse, quandoquidem Moldavia summis et asperrimis montibus undique circumvallatur, intercisis arboribus per longissima spatia et latissimos tractus complet ac praecludit. Annonam praeterea ex agris subducit. Reliquum quod tempus non sinebat, comburit. Pecora, armenta atque equitia, quorum ingentem habet Moldavia copiam, in deserta loca abigit, et vicos omnes disturbat. Ipse delecto sibi aequo, et ad expectandum hostem opportuno loco, cum instructiore milite consedit, reliquam turbam, quae non mediocris erat, pecori agendo quam colendis belli artibus aptiorem, per montium ac vallium anfractus, aliaque impedita ac saltuosa dispertit; jubetque, ut ingredienti hosti nullibi non desint, dentque operam, quo eum crebris ejusmodi transversis invasionibus passim diducant ac divexent, et quantum possint, caedant; fore, ut minus ipse negocii acciperet, si cum integro exercitu non congrederetur, secumque etsi non virtute, militum numero, pari-

Moldavia.

Annona ex agris subducitur partim, partim corrumpitur igne.

P. vajv. cum exercitu castra metatur.

que apparatu bellico certare nequeat, dolo saltem et adversis locis contendat; vel, si fieri possit, ita obstet, distineat ac remoretur, ut in hyemem, quae jam appetebat, praelium differret, sperans illum tum frigore et nivibus, tum incongruo ad bellandum tempore, locorumque difficultatibus adactum, infecta re reversurum. Interim autem pene quotidianis nunciis Joannem regem, in quem plurimum spei collocaverat, quod fortunae socius erat,—nam et illi Solimanum caesarem iratum ob pacem cum Romanorum rege Ferdinando, ut diximus, factam, affirmabant, consilium petebat: quidnam esset acturus, et, ut etiam auxilio esset, orabat, quandoquidem omnino magnitudine tanti hostis terrebatur.

Petrus v. a Joanne r. consilium assidue petebat.

Ille, ut erat princeps animo christianissimo, ingenio magno, prudentia singulari, et rei bellicae experientia summa, caesari facultatem praelii nequaquam faceret, suadebat ex eo, quod per se illi non sufficeret, quem certis authoribus acceperat amplius centum quinquaginta millia Turcarum habere in castris, Tartarorum parem ferme numerum, ac non mediocrem Transalpinorum manum, quos uti tributarios, et quos in potestate jam pridem habuerat, in bellum coegerat, bombardas vero CCXXV.; quum ipse Petrus vix LXX. millia hominum conscripsisset, et illos hebetes, rudes, male vel saltem sagittis aut solo gladio armatos, et thoracatos admodum paucos, reque militari Turcis aequiparandos minime, bombardas autem nullas. Sed bojaronum ac militum uxoribus, liberis caeteroque populo, inutili bello ac praedae apto, in loca tuta transmissis, quorum copiam in finibus Transsylvaniae liberaliter faciebat, uxori etiam ipsius ac filiis Bistriciam civitatem egregiam et reli- Bistricia.

Joannis r. consilium datum Petro.

quarum in Transsylvania prope munitissimam offerens, dupliciter consulebat. Imprimis ut aut cum toto milite suo in Transsylvaniam mox, appropinquante jam caesare, veniret; aut si id minus deceret, ne regnum deseruisse accusaretur, parvo intervallo antecedendo illum, fugienti similis, capessentique agendae rei opportunitatem, praelio nequaquam concesso, sed velut pugnaturus, quamdiu fieri possit, fatiget post se, et ubi demum hoc stratagema procedere desierit, dimisso eo quanto iniquiore loco possit, maturet nihilominus ad se in Transsylvaniam, ac ibi conjunctis armis ac viribus operiantur, fore, ut hoc intellecto, vel revertatur, pugnare non ausus, vel si progredi et invadere illos vellet, securius animoque potiore ipsum exciperent, quum etiam Transalpinorum vaivoda id facturum sese, per legatos suos receperat, cui juxta ac illis periculum imminere constabat. Quod si Moldaviam ita nudam et homine spoliatam occuparet, neque ea decederet, promittebat se illa ipsa vi atque animo in Moldaviam caesari obviam iturum, quo in Transsylvania expectasset, et ipsum Petrum Deo juvante in patriam reducturum, ac in pristino dominio collocaturum, fretus vel hoc, quod et reliqui principes christiani in mutuam concordiam tunc temporis venerant, ac ineunte vere negotium Turcae facessere cogitarent.

Joannis r. summa in Petrum sinceritas.

Ipse Petrus, licet consilium placuisset, et facturum sese, quae consuleret Joannes rex, recepisset, tamen seu temeritate ac superbia, qua erat, barbarica, agitatus, quum assidue vires Solimani caesaris ex quadam consuetudine per contumeliam deprimebat, seu Transsylvanis non confisus, quod eos saepe alias multiplici bello vexaverat, quamplures ex potioribus

P. vaiv. nihil Joannis r. consiliorum facit.

sustulerat, injuriis totam nobilitatem adeo enormibus, quamdiu in dominio fuit, semper affecerat, ut enumerare difficile esset; Bistriciae vero ac Brassoviae fines omneque Siculorum solum, utpote Moldaviae contiguum, ferro flammaque non semel vastaverat; Cibinium autem, urbem Transsylvaniae caeterarum facile praecipuam, dum Joanni regi pertinacius resistit, magnis pollicitationibus, quo tempore is in Polonia erat exul, sollicitatam occupare conatus fuerat: neutrum fecit.

Sed quemadmodum frequenter usu venit, ut male moratis insit comes imperitia, ita et consilia illorum plerumque in deterius cedunt, neque pro re nata, quid agendum sit, valeant opportune statuere. Etenim tum fortuna tum fato suo ita volente, jam Solimanus caesar a fronte occurrebat, a tergo Sigismundus Poloniae rex instabat, ab utroque latere hinc urgebant Transalpini, illinc premebant Tartari, et in quem prius arma proferret, dubia deliberatione conflictabatur; tandemque contra Sigismundum regem prodire decrevit, eo potissimum, ut ferunt, consilio, quo secum sine dimicet, et bello, quod minime, ut ajunt, justum, et pro quibusdam exiguae frugis finibus, adversus illum diu gesserat, ultima victoria aut clade, seu pace perpetua finem faciat. Quod equidem magis affirmarim, quia Joannes rex, tum quod amicus pacis semper extitit, tum ut Petrus vaivoda, pacatis cum Polono rebus suis, contra Turcam valentior efficiatur, legatum suum Emericum Bebek, virum eximium et nobilem ad Poloniae regem pro ea componenda dimiserat, quam si Petrus obtinere potuisset, nihilque a Polonis formidaret, sciebat se majore conjunctioreque milite in Turcas posse converti. Verumenimvero, obtenta

Solim. et Poloniae r. uno tempore P. hostes.

Emericus Bebek.

ea ex animi sententia citra omnem controversiam, secus quam cogitaverat, accidit.

Pol. rex excusatur.

Nam rex Poloniae, quod nulli dubium est, omnino ab illo abstinuisset, quamdiu rem cum Turca transegisset; sed hoc interim, dum ille male consultus et ignarus bojaronum fraudis, intempestive circa haec dies magis necessario operi impendendos terit, cognitis caesar, quae legati a Petro retulerant, illico movit castra, et prius lacu quodam e

Amnis Pruth.

ramo Danubii effecto, deinde amne Pruth ponte conjunctis, et pertransitis, spe omnium, praesertim Petri

Solim. ad arcem Zuchwam pervenit.

vaivodae, celerius, ad arcem Zuchwam, caput Moldaviae ac vaivodarum sedem, in ulteriore ripa fluvii Zereth positam, nec natura, nec opere, nec viris munitam pervenit, et mature in ordines acie exornata, nihilque quod ad praelium ineundum opportunum videbatur, praetermisso, dilata arcis oppugnatione, misit exploratum, an aliquis hostis reperiretur, essetne quispiam facturus pugnandi copiam? Verum ubi nullum et ne unum quidem armatum invenisse cognovit, positis castris et communitis, circum Zuchvam consedit, et ibi promissorum, quae bojarones ei fecerant,

Turcae pervagantur hostiliter Mold.

visum est finem expectare. Interim vero qua Turcae qua Tartari, ut fert mos militaris et victorum jus, principio passim discurrere, abaria ac pabulum quaerere, loca discere, postea omnia obvia igne consumere, omnia vastare, replere caede, praedam agere, nulli rei integrae parcere. Perlatis tamen his ad caesarem, tanta integritate illum esse dicunt, tametsi paganus sit, ut revocato in memoriam, quod a depopulando

Solim. suos prohibet a populatione.

regno et vastitate edenda, temperaturum se recepisset, extemplo acerrimis edictis prohibuit eos a damnis inferrendis, jussitque omnes intra munitiones sese continere, donec quid facto vellet, ediceret.

Atqui, ut facilius reliqua prosequamur, pauca sunt hic inserenda de Valacchorum matrimoniis, quam scilicet parvi ducunt tum eorum, tum caeterarum necessitudinum consanguinitatumque vincula. Licet enim eis omnibus communiter et duas et tres uxores habere, nobilibus ac potioribus etiam plures; vaivodis vero quot volunt, liberum est. Quare quum ii unam habeant, quam et individuam sociam appellent, et tum dominationis titulo, tum authoritate dignitateque sua, ac praecipuo honore ante alias dignent, eodemque contubernio servent, tamen illarum quoque liberi, nihil obstante, quod concubinarum speciem prae se ferant, aeque chari sunt atque hujus, et omnes pro legitimis habentur, successionesque dominationis sortiuntur. Verum omne horum vaivodarum genus, praesertim Transalpinensium, perpetuo in sanguine crudelitateque versatur. Nam ubi quis eorum in eum apicem evaserit, caeteri, qui esto, quod fraterno aut quovis alio affinitatis gradu ipsos contingant, parentes dumtaxat soli filiis, filii parentibus parcunt, ad unum, nisi velint mori, in alienas terras dilabuntur. Qui vero intercipi possunt, aut necantur per hunc, aut si pietas forte parricidio abstinere suadet, naso saltem mutilantur, qua nota insigniti, paterni dominii successione privantur.

De Valacch. matrimoniis.

Apud Val. aeque nothi ac legitimi succedunt in dominium.

Principum Valacchor. crudelitas vel impietas potius.

Ea autem tempestate erat in aula Solimani caesaris Stephanus quidam nomine, filius Stephani olim Moldavorum vaivodae, magni et strenui inter Valacchos viri, qui Matthiae Hungariae regis temporibus egregia contra Turcas facinora ediderat, Petri vero hujus ex patre germanus frater, diversa matre genitus, quem dum is, percitus libidine dominandi, neu suos de occupando regno suspectos habeat, ad necem

Stephanus v. Petri frater Constantinopoli servatus.

quaereret, Constantinopolim adegerat. Quandoquidem haec duo utriusque Valacchiae dominia ea barbarie, ea feritate sunt, ut et fratribus, quemadmodum diximus, a fratribus et reliquis necessariis omnibus, aliis ab aliis plurimum est metuendum, ne aut perditorum hominum ductu, aut cujuspiam vicini hostis suasu seu auxilio freti, vitae ipsorum insidientur, et scelere hujusmodi viam ad dominium occupent. Quod, ut alios

Bajazettus a Selimo filio imperio pulsus.

Turcarum caesares praeteream, Bajazetto quoque ejus nominis secundo accidisse, memoriae proditum est, quem Selimus filius, janizariorum studiis ac favore elatus, imperio depulerat et veneno extinguendum

Stephanum Solim. vaivodam creat.

curarat. Quare hunc Stephanum Solimanus caesar vaivodam creat, vel, quod esset a Moldavis expetitus, quod non constat, quum ubinam gentium ageret, ignoraretur, vel quod res suas firmiores, ac provinciam illam semper in ejus manu fore existimavit, si postquam ipsi Turcam, ob datam fidem, non licebat praeficere, eum saltem hominem praeficeret, quem plane sciret memorem gratitudinis fore propter acceptum beneficium, et omnia juxta voluntatem ipsius facturum, atque a quo non magnopere vereretur, quod in turcicos ritus ac mores degenerasset, dominari non didicisset, ambire nesciret, neque christianorum principum amicitias sibi paravisset.

Solim. creato novo vaivoda, promulgato illi regno, praemia pollicetur, qui Petrum caperet.

E vestigio itaque ad omnes ordines missis nunciis, legitimum se illis vaivodam designasse, significat, cui ut universi, Petro vel extincto vel derelicto, adhaereant, ad propria redeant, arma deponat, jubet, et ut nihil timeant, fidem facit. Ad haec vitam et impunitatem omnibus, si qui hostiliter contra se quaepiam egissent, condonat. Libertatem insuper, jura, fidem, patriam ac fortunas, uti prius habuere, salva

atque integra fore promittit, affirmans se solius puniendi Petri vaivodae gratia venisse, cujus superbiam, caeteraque flagitia ulterius ferre nequivisset; et simul perquirendum summa cum diligentia quam plurimis provinciam injungit, quique occisi caput attulisset, magna praemia, qui vivum adduxisset, maxima pollicitus. Ac cum haec ita per hostem geruntur, Petrus horum omnium penitus ignarus, ratusque caesarem adhuc apud Danubium sedere, lentius quam periculum postulabat, rei suae prospiciebat, et a Polono regredienti mox passim nuncii alii post alios occurrere incipiunt, omnia luctuosa, funesta omnia, Turcas in visceribus Moldaviae esse, Zuchvam obsessam, novum vaivodam designatum, solum Petrum ad mortem quaeri, Solimani gratiam atque edictum narrant. Nec prius ille inops animi ad credendum induci potuit, quam Turcas huc illuc populabundos circumcursare, miseros colonos vagos ac palatos, quo dabatur in re tam trepida diffugere, se ab suis, audita caesaris gratia, paulatim deseri, ac dissipari copias vidit, omnesque etiam reliquos nescio quid tale, abjecta solita alacritate, tacitos vultibus significare animadvertit. Circumventus itaque tot difficultatibus, ac pavore perculsus, quum et pedem referre periculosum esset, et progredi contra hostem, qui jam omnia compleverat, praecipue sic diminuto exercitu, bojaronibus etiam ad defectionem nutantibus, secure nequiret: tunc demum proditum se esse, cognovit, et convocatis ad se potioribus, nulla hujus suspicionis mentione habita, verebatur enim, ne si ipsorum hoc flagitium scire se detexisset, pudore adducti, interitum ejus accelerassent, sed astu communem calamitatem adesse, quoque modo propulsaretur, memorans, haec ad eos verba fecit.

Petr. a Pol. regrediens fit certior Mold. occupatam.

Petrus circumventus ultimis malis, verba ad bojarones facit.

Quo nunc, inquit, res nostrae sint loco, juxta vos atque ego, cernitis. Casus ne, an consilium, an divina voluntas in has angustias nos perduxit, non satis scio. Illud certe non ambigo, me una vobiscum in extremo rerum communium limite a fortuna esse collocatum. Verum, quum virtus humana in rebus arduis plerumque magis enitescit, et consilium dubiis casibus opportune adhibitum saepe salutem parere, ignavia etiam securis perniciem afferre consuevit: agite, consulite, quid agendum sit, prospicite, communis res agitur; milites, qui exercitum deserunt, continete, spe meliore omnes erigite, promissis majoribus confirmate, et, si ita videtur, paulum pedem referamus. En hic mecum thesaurus est. Non parcamus rei, etiam si non utemur, periturae. Augeamus militibus stipendia, novos et plures conscribamus. Multa adhuc restant, quae nos his malis eripere poterunt. Deus imprimis, et virtus vestra; deinde hyems, nives, frigora, locorum iniquitas et annonae inopia, quam ex industria corrupimus, quo hostes facilius frangantur, et quidem frangentur, si diutius, non habito praelio, in hac terra nostra perseverabunt. Quid vero auxilii nobis ex Transsylvania sperandum sit, neminem vestrum latet. Legati nostri attulerunt, quantum Joannes rex ex Sclavonia, ex Croatia, ex Hungaria, ex Germania, ex Hispaniis, ex Slesia et Moravia, ut Bohemos ac Polonos praeteream, jam apud se militem habeat. Et quid nobis salubrius esse aut consultius potest, quam ejus uti consilio: ne scilicet cum caesare Solimano conflictum habeamus, utpote ipsi impares, sed astu tantum circumducamus, fatigemus mora et spe pugnae, ac locorum asperitate distineamus, fore, ut aut opinione sua deceptus recedat, aut pacis, indu-

ciarumve conditiones nobiscum nobis haud incommodas ineat.

Haec et similia in hunc modum postquam disseruit, bojarones responderunt: Nimis sero id jam esse, nec posse fieri, quum omnes milites dilapsi essent, quod nulli novi, quamvis majora stipendia adderentur, essent venturi, qui una cum reliquis populis jam novo vaivodae, tum metu tum gratia caesaris adducti, adhaesissent, se vero solos dumtaxat secum esse et pariter periclitari, ac una seu in fuga seu in caesaris misericordia salutem reliquam habere, malleque in patria vel mediocrem fortunam tolerare, et suae gentis domino subesse, quam in externis regnis novam et eam dubiam quaerere, alienisque principibus, tum lingua ignoti, tum ingrati moribus, servire. — Petrus ubi ex hac oratione bojaronum rem suam in angusto esse clarius percepit, fixumque esse in ipsorum animis, nullis aliis remediis huic periculo velle occurrere, quam positis armis sese dedere, et novum vaivodam communibus studiis complecti; jamque instanter ab eo veniam, si quid in illum commisissent, rogarent, discedendi commeatum peterent, ipsi quocunque ire, servandi sui gratia, placeret, liberum esse, se vitae, liberis, domibus ac fortunis consulturos dicerent: in majorem sollicitudinem atque etiam in dubium vitae venit, veritusque, ne se novo vaivodae ad supplicium, quale ipse de aliis consanguineis suis sumpserat, gratificaturi tum ipsi vaivodae tum caesari Solimano, traderent, ad genua prolabitur, et flebili voce, habituque subjectissimo ac demississimo unumquemque nominatim appellando, ita loquutum ferunt:

Responsio bojaronum.

Vos, inquiens, bojarones, numquam me offendistis, neque nunc patrio regno vos me depellitis, sed

Humillima Petri ad

bojarones oratio. fatum meum, sed fortuna iniquior, immo et mores mei, quod equidem peraegre refero, minus laudabiles et magis vobis infesti. Utcunque tamen successit, quum cum surgente fortuna affluunt homini opes, honores, favor, amici, laus, famulitium, gratia, authoritas, cum cadente seu abeunte, etiam quae privato aderant, dilabuntur, miserique pro derelictis semper haberi solent: video jam vos novo vaivodae adhaesuros, me vivum ne, an extinctum malitis, vestri juris et in vestra potestate esse. Sed oro atque obsecro, consulite honori vestro, consulite et fidei, qua me hactenus sedulo observastis. Haec enim sola est, quae servata, laudem et gloriam hominibus immortalem, violata, dedecus sempiternum affert. Equidem haud nego, iracundum me nimis, nimis durum, saepe inexorabilem, plus quam decuit, imperiosum, vobis multorum laborum, bellorumque authorem extitisse, publiceque ac privatim multos offendisse ; sed id, quaeso, non arbitremini aliam ob causam, quam quod, ut ego putavi, majus emolumentum ex severitate principum populi caperent, quam ex nimia lenitate et clementia, propter quam tum apud subditos, tum apud hostes fieri contemptibiles, nemini dubium est. Nam maxima regna, latissima imperia, florentissimae civitates, potentissimae respublicae, ubi primum remissius, quam pro mole ac magnitudine sua, et non ea fortitudine neque severitate gubernari, regique incepere, qua institutae atque auctae fuerunt, crebras certe, inconstantes ac iniquas vicissitudines subierunt, nonnunquam etiam a stirpe interiere. Si itaque consilium bonum male et in perniciem mihi cessit, vos pii ac prudentes viri, postquam fortunam meam cum animis vestris reputabitis, cujus nequitia nunc rerum humanarum specta-

culum, mihi profecto funestissimum exhibeo, postquam aerumnarum mearum deformitatem ac miseriarum voraginem, in quam ex tanta felicitate sordidatus, exul, inopsque cum uxore ac liberis meis charissimis abjicior, peto, boni consulite et misero ignoscite, meque vivum saltem abire sinite, postquam infelicem deseritis. Vobis ego commeatum nec dare jam, nec auferre valeo. Caeterum ex hoc thesauro. qui mecum est, quantum cuique vestrum placeat, sumat, parte aliqua, si libebit, mihi relicta, ne penitus alienas opes apud alienos egenus expectem.

Facile his ex sententia impetratis, praebita omnibus remanendi secum, qui vellent, facultate, a singulis manus porrectae, et vicissim dato vale atque accepto, illinc ab utrisque digreditur, ac ii Mihule tunc temporis Moldavi exercitus praecipuo duce ad caesarem Solimanum*) discedunt. Ille comitatus centum circiter et quinquaginta equitibus, qui pene domestici servi ac omnes adolescentes, fide cogniti et domini casum miserantes, fuerant illum prosequuti ad arcem usque Hothyn, in finibus Russiae, quam Podoliam vocant, ac in ipsa ripa fluminis Nester collocatam, a qua non multum is locus, in quo haec transacta sunt, aberat, se se recepit, eo quidem inductus animo, ut ex ea, si urgeretur a caesare, tutum ac breve perfugium iu Poloniam, fretus pace, recens cum illo rege facta, habere posset. Nam uxorem et liberos jam pridem in Cyczo Transsylvaniae arce conservaverat; ipse, forsan tum quod longe erat constitutus, et omnia jam circum hostilibus armis infecta

P. impetratis quae volebat a bojaronibus, pacifice ab eis digreditur.

Mihul dux exercitus m. bojar. it ad Solim.

Petrus cum paucis ad Hothyn regreditur.

Hothyn arx in finibus Russiae.

Uxorem et liberos in Chycho habebat.

---

*) Kimaradt: ‚misso.‘

fervebant, tum quod etiam nonnihil metuebat a Transsylvanis, quos sciebat antiquarum injuriarum meminisse, eo se conferre animi non satis habuit. Nam et

Bojaronum in P. scelus

bojarones, ut pro re certa affirmari percepi, subito clam armatos dimiserant, qui omnes vias ad Hotym ducentes obsiderent, et illum per insidias interficerent. Vide insigne scelus, egregiam proditionem, dolum supra quam excogitari possit, artificiosum. Et honorem suum salvum esse volebant, et dominum, quem odio prosequebantur, regno pellebant. Verum ipse

Petri astutia. P. morum gentis suae non ignarus.

non ignarus gentis suae morum, ac omnia mente, ut solent, qui cum ultimis difficultatibus confligunt, quid obesse, quid prodesse, quid evitari possit, animo expendens, exacta luce ac declinatis viis publicis, noctu per invia, secretis callibus ad praefatam arcem inoffensus evasit, et evocato praefecto, Petrum se vaivodam esse dicere, intromitti petere, ac vehementer, ut

P. ab arce Hothyn repellitur.

portas patefaceret, instare. Ille sedulo negare, et non solum nolle eum se in arcem admittere, verum etiam maximis probris, calumniis, irrisionibusque afficiendo, nisi illinc propere vellet abscedere, capturum se aut propulsurum magno cum suo malo, acerrime minari. Quare hinc etiam sic ignominiose repulsam passus, ubi paulo ante imperabat, flexit iter ad manum dexteram, secundum flumen Tyram, ut ab tergo circuitis hostibus minime opinantibus, magnoque nihil moratus ambitu, obliquo progressu, si se forte insequerentur, falleret, ad Prutum rediit, in Transsylvaniam, postquam sors ita cogebat, sese proriperet.

Petri v. errores et pericula.

Et adhuc ea ipsa nocte, major pars eorum, qui illum sequebantur, sublata parte pecuniae, quam ferebat, deserunt. Insequenti die, dum non intermisso itinere eadem via pergit, in sylva quadam rustici et

montani homines illum adoriuntur, ac suffosso equo, quem insidebat, non mediocriter affligunt, ibi etiam non exigua parte pecuniae, a qua nusquam abesse volebat, direpta, sociisque aliis occisis, aliis fugatis, vix cum XXV. adolescentibus, diu habito certamine, ad claustrum quoddam Karachon kew appellatum effugit. Ubi quum proximam noctem esset habiturus, diffidens jam etiam iis paucis, qui secum perseveraverant, voluit ipsis quoque carere, et in omnem eventum sese solitudini committere. Raptim itaque excitato circa mediam noctem tumultu, omnes expergisci, consurgere, et ad fugam sese accingere jubet, quandoquidem permultos, qui se persequerentur, jam jam adesse inclamaret. Illi dicto audientes, quia aeque metuebant sibi ipsis, quod eum fideliter fuerant prosequuti, cuncta momento temporis fugae expediunt. Ipse vero selectis duobus equis, caeterorum, quos habebat, praestantissimos, alterum, quem Aloysii Gritti fuisse tradunt ad Meggyes oppidum, ipsius clade notissimum, in quo ad Valacchos profugerat, conscendit, alterum, ut vocant, desultorium, oneratum pretiosioribus rebus, quae ex tot naufragiis superfuerant, per manum accepit, eo usurus, si prior fessus de via, fugae non suffecisset. Pueris deinde consilium dat, ut illi alia via omnes una seorsum eant, ne si secum reperirentur secum una interirent. Aliam ipse ingreditur, et simul locum assignat, in quo convenire debebunt. Monet praeterea obnixe, ut, si a satellibus consequerentur, dicerent illum proxima adhuc superiore nocte ipsis dormientibus sese subtraxisse, et ubinam locorum esset, aut quibus latebris abditus delitesceret, penitus se ignorare; quodque ad novum vaivodam, ne ejus indignationem incurrerent, properarent. Nam a per-

Karachon-kew abbatia.

Al. Grittus.

Meggies oppidum.

Petrus v. solitudini sese committit solum. Pruth. Zereth.

sequendo cessaturos, aut non reperturos se existimabat. Iis itaque hac arte summotis, solus quoque per deserta abstrusis semitis in Transsylvaniam versus arcem Chycho iter intendit, ac sic emenso magno angulo Moldaviae, Prwth etiam ac Zereth fluminibus eo loco, quo ipse caesar illa trajecerat, miro modo ac magna audacia pertransitis, in diversos saltus et alpium solitudines devenit, ita ut jam ubi esset, minime ipsi constaret. Qua quidem dum ferarum magis jam, quam hostium timore perculsus nocte intempesta, vorando, ut dicunt, viam properantius fertur, et nec satis occurentia discernens, tum propter coeli obscuritatem, tum ob oculorum gravedinem, quum jam tertiam noctem insomnem ageret, arbori cuidam impingit, ramus vittam auream, quam apud Moldavos soli proceres deferunt, capiti detrahit, et frenum equi desultorii, quem ducebat, circa illius truncum se se convolvit, ac pugno ipsius elabitur, equusque hoc strepitu pavefactus, ut erat impiger ac recens, resilit, et in sylvam penitus abiens, capiundi sui facultatem non praebuit. Intentus conservandae vitae magis, quam equi insequendi, aut quaerendae vittae, seu rerum amissarum, quibus onustus erat equus, cura retardatus, fugae nullam intermissionem facere, cursui celeritatem addere, omnia demum, quae Deo placuissent, intra se boni consulere. Dein haud multum progressus, quoniam tam continenti labore vis corporis ac naturae deficere videbatur subducit sese paulum a via, et somno, ut quod itineris restabat recentior postea conficeret, indulget. Verumenimvero fortuna, quae in illum tota conspiraverat, volens in unum cumulum omnia, quae amittere poterat, comportare, et ultima jactura universarum rerum suarum, ea demum

Moldavi proceres vittam ferunt soli.

nocte afficere, is quoque equus vel pabuli gratia, vel quod vitii esset ejusmodi, freno sensim capite subtracto, recedit ab eo, et quidem longius evagatur. Ille experrectus, ubi et hunc, qui caeteris rebus omnibus superfuerat, ereptum a fortuna vidit, surgit consternatus, et pedester, nec enim secus poterat, et alioqui maturanda erat fuga, ulterius prodire coepit, magisque huc illuc oberrabat, quam quo intendebat, progrediebatur, quandoquidem in tam vastis alpibus rectum iter tenere nesciebat.

Forte sub his Stephanus Maylad vaivoda Transsylvanus, vir acer et bellicosus, ex mandato Joannis regis cum milite Transsylvano aditum quendam Oythoz nominatum, de quo suo loco dicemus, propter caesaris Solimani ingressum, observabat. Is itaque factus certior per exploratores, quos passim per totam Moldaviam habebat, quod Petrus vaivoda in hunc modum fuisset regno pulsus, erraretque ibidem non longe a castris ejus, confestim in omnes partes alpium dimissis hominibus, qui earum notitiam probe callerent, perquirendum, vivumque, ac inoffensum ad se adduci jubet, voluntatem regis esse dicens, ut a morte conservetur, tutusque in regno suo, cujus fidei sese sive casu, sive consilio agat, credidisset. Nec regium esse in infelices ac fractos malis saevire. Satisque poenarum esse misero, quas fortuna irrogasset. Illi profecti, haud multo post unus eorum, qui natione Siculus erat, reperit hominem, nulla ratione gradientem, solum, pavidum, sine decore, nudo capite, laceris calceis, et prope exanimem, ac pedibus titubantem, quod jam quatriduum esse diceret, quo nec cibum humanum degustasset, neque corpori quietem, aut somnum oculis permisisset. Reducto itaque in viam: Stephanus,

Stephanus Maylad. Aditus Oythoz.

Petrus in sylva citra dignitatem vaivodalem reperitur.

inquit, Maylad, cognito, quod hic ita a fortuna afflictus errares vagus, misertus tui, plures misit ex suis qui te perquirerent, et inventum ad se deducerent. Ille, quoniam memoria tenebat, saepe alias Maylad vaivodam conatibus suis obstitisse, atque ab irruptione Transsylvaniae prohibuisse, lacessitum etiam ab se injuriis, multasque ob id simultates inter se mutuo aluissent, veritus ne ulcisci de se per hanc opportunitatem vellet, evasisque tot casibus ac periculis in ipso limine perfugii interiret: Siculum blande, ac supplex aggressus, rogavit obnixe, ut ad Maylad potissimum non duceretur; tantumque apud eum tum precibus, tum promissis egit, ut illum quibusdam aliis Siculis prope eum locum commorantibus tradiderit, qui postea, ut non exigua suspicio circumferebatur, acceptis donis et magna pecunia ad arcem Chycho, ad quam deduci optaverat, quod ipsius esset, et in qua uxorem jam cum liberis habebat, inoffensum perduxerunt. Bojarones vero interea temporis profecti ad caesarem, pro libertate imprimis restituta, ac dato novo vaivoda, gratias egerunt; facta deinde potestate arcis Zuchwae, et reliquarum omnium ultro oblata, quemadmodum polliciti fuerant, fidelitatem illi juramentis obstrinxere, proque voto caeteris rebus omnibus impetratis et compositis, Stephano vaivodae, recens per caesarem creato, adhaeserunt. Petro autem tam foede ac misere patria dominatione exacto, rebusque omnibus suis comploratis, fortuna quantum in humano judicio est, eum, qui et exiguus et imbecillis comparatione tanti caesaris erat, cognitione tamen, ac vana sui fiducia omnia summa, majoraque, quam ferre poterat, complectebatur, voluit hoc malorum experimento, quantulus esset edocere, et in sui notitiam adducere. Quando-

Petrus opera Siculorum quorumdam ad Chycho evadit.

Bojarones ad Solimanum veniunt et se illi dedunt.

Bojarones novo vaivodae adhaerent, Stephano.

Cur tam duriter fortuna in Petrum animadvertit.

quidem tunc demum mortales sese agnoscere incipiunt, quum adversam experiuntur. Quantoque satius sit in ingenti felicitate modicum ac temperatum esse, quam in omne nefas cupiditatesque ferri licentia, declaravit; quippe quae saepe numero gravioribus malis servat illos, quibus nihil unquam extorsit, neque aliquando difficilis apparuit.

De apparatu Joannis regis contra Solimanum caesarem in Transsylvaniam invadentem.

Liber secundus.

In Moldavia dum haec in hunc modum agitarentur, jamque fama et Transsylvaniam et Hungariam, ac circa omnia pervasisset, Solimanum caesarem, ubi primum Moldavia fuisset potitus, evestigio Transsylvaniam, et dein reliquam Hungariam invasurum: forte Joannes rex, salutis regni sui studiosissimus, in Transsylvaniam visendi gratia, multaque ibidem cogniturus et compositurus, quae proxima bella turbaverant, profectus fuerat, quod quidem quam opportune accidit, tam regno illi salutare successit. Etenim principum praesentia dejecti etiam animi in re trepida erigi et confirmari solent. Sed is, ut de moribus ejus attingam, ac ea certe, quae ad majestatem corporis, ad dignitatem oris, ad maturitatem, gravitatemque gestorum pertineant, quanta item affabilitas, quanta benignitas, quam ingens clementia, potissimum in capitales hostes, atque adeo in intimos vitae insidiatores, quae non affectata, neque cum insignibus principatus accessoria, sed ingenita atque innata illi fuerat, praetermittam: erat natura summe solers ac

Joannes rex Transsylvaniam invisit.

Principum praesentia.

Joannis regis mores.

sedatus, in dubiis casibus promptissimi consilii, futurorum a longe etiam providus expensor, ad judicia rerum, quarum inexpertus erat, minime praeceps, et in his ipsis cognoscendis praecipue intentus, quique in omnibus, quae ageret, vim maximam ingenii sui efficaciter demonstraret. Verum ea, quae in manibus habebat, plerumque in moram transmittebat, ut nihil casu, nihil incerto consilio administraret, nihil quod prius ex omni parte non praeviderat, ad agendum festinaret. In eo autem ingenti admiratione dignum censeo, quod ejus nulla unquam fortuna nec vultum, nec animum pro varietate sua in eam fortunam, qua sese illi praebuerat, commutavit. Adversam enim ex majore animi laetitia ac oris hilaritate percipiebamus, propitiam modeste significabat. Praeteritae vero adversitatis ne unius quidem, utpote victor, meminerat. Demum munificentia procul dubio in eos maxima fuit, qui illum aut deseruerant, aut hostiliter sunt prosequuti; in amicos, et qui nunquam commutaverant, non item. Sed id temporibus tribuebat, quibus antiquae Hungariae fides, quod ipsi quoque vidimus, in paucis reperiebatur. Regnum etenim inter duos reges ad imbecillitatem vi belli intestini redactum, largitio atque impunitas multorum mores corruperat, facileque abjecta severitate, condonatis delictis, dum uterque officiis quibuscunque poterat, quemque sibi fidum facere, augereque factionem ad dominium occupandum, retinendumque nititur, plerique a constantia avocabantur. Itaque omnibus ad rem praesentem quae facere videbantur, diligenti solertia provisis, mature ad Solimanum missi legati, mandatumque, ut in urbe Constantinopoli prius illi, quam moveret, adessent, ac dicerent: Probe se quidem omnium commodorum, quae ex

Joannis regis ad Sol. legati.

ejus amicitia percepisset, memoriam tenere, ingentesque, ac nullo tempore apud genus suum oblivione delendas agere gratias. Caeterum vehementer mirari, quae causa illum contra se armasset? quid in ipsum commisisset? optareque summopere de his certior*) fieri, et si quae a quopiam aemulo objicerentur, ad reddendum omnium rationem, facile, ut amicum amico, paratum esse. Adderent praeterea: ne se, quem hactenus humanitate, favore, ac benevolentia liberaliter fuisset prosequutus, nunc malorum hominum pravis consiliis accensus, pro hoste insequatur. Nec illi unum Mehmetbegum ad res gerendas tanto principe dignas sufficere,—hic enim Belgradi erat zanchacchus, et sciebat, illum hanc scintillam movere, assiduumque apud caesarem delatorem suum esse, quod ejus erga ipsum Joannem regem tam constantem amicitiam illi invidebat, — sed multis viris, multis amicis opus esse, et se inter caeteros ultimum existimari, aegerrime ferre. Alii deinde, atque alii post hos, et quidem creberrime missi, injunctumque. ut omnes passim in itinere ei occursarent, ac simili pene oratione uterentur, quo, si fieri posset, a proposito revocaretur. Ad haec tamen amica verba, et semper placida responsa fuere relata. Caeterum legati ipsi studiose tum a passis, tum ab aliis, quibusque obviis in exercitu perquisiti: quare Joannes rex cum Romanorum rege concordiam fecisset, quid tot apparatus bellicos adornaret? num contra Solimanum? et alia id genus, quae hostem illum, non amicum venturum declarabant; erantque certissimo argumento, praeter caetera signa, quibus iratus ejus animus adhuc initio aestatis proximae Joanni pa-

Mehmet begus zanzacchus.

Joannes rex verbis tantum a Solimano tenebatur.

Suspectus Joannes rex apud Solim.

*) Faustus módositása: ‚certiorem.‘

Joannes rex ab amico Turca factus certior de ira Solim. erga se.

fuerat, quo tempore Budae se se continuerat. Huc accedebat, quod amicus quidam illius, qui apud caesarem non infimo loco censebatur, clam in hanc sententiam nunciaverat: Tempus nunc tandem adesse, quo aperiendi essent illi oculi, neque ulterius connivendum; Solimanum ei hostem ex animo factum. Speculatores vero singulis ferme horis aliud jam nihil afferebant, praeterquam unam omnium Turcarum vocem in exercitu circumferri: caesarem Transsylvaniam occupaturum, ac ei unum ex filiis praefecturum, qui eodem imperio Moldaviam quoque et Transalpinam gubernaret, reliquumque Hungaricae ditionis tamdiu quotidianis excursionibus vastaret, donec aut ad deditionem cogeret, aut ferro deleret. Quapropter, licet Joannes rex tam ancipiti ac subito periculo nonnihil permoveretur, quum improvisi ac repentini casus etiam fortissimos imperatores prima fronte turbatione quadam perstringunt, ratus tamen imprimis, quod generosi spiritus est, multo magis praestare cum gloria pro patriae salute ac decore suo, in bello mori, quam velut precario regnans, diutius Solimanum simulatum amicum et tyrannum insatiabilem munerum sustinere.

Joannes rex serio, quae de Solim. afferebant, accipiebat.

Arbitratus etiam, non satis se populo ac regno suo, totque antecessoribus suis clarissimis, et sanctissimis regibus facturum, si arma Turcarum imposterum devitasset. Porro et necessitate hinc in audaciam accendebatur, quod fidem illi haud dubiam fecerant, nullo pacto Solimanum sententiam immutaturum; et illinc ad victoriae spem erigebatur Moldavorum, Transalpinorumque consensu, qui se adjuncturos ipsi in Transsylvania pollicebantur, et Hispanorum ac Germanorum auxiliis, quae jam adventare ferebantur.

Obfirmato itaque animo, placuit conatibus Solimani obviam prodire, et in tam nobili hoste voluntatem ac fidem, qua semper in christianam rempublicam fuerit, declarare. Simulque advocatis totius Hungariae ac Transsylvaniae principibus viris, caeterisque, ut ei nationi moris est, universis regni nobilibus, quos dudum, trahente adhuc Solimano ad Danubium moram, in armis esse, et ad unum, qui ensem ferre poterat, in Transsylvaniam convenire jusserat, ita loquutum coram audivi:

Quanto sit pax, amplissimi procercs, bello melior, quanto eadem mihi caeteris rebus omnibus semper, a primis annis ad hoc aetatis fuerit antiquior, scire vos et expertos esse non dubito. Nunc hoc instituto commutato, bellum me parare cernitis, quod equidem non tam optatum, quam necessarium, mihi credite, suscipio. Solimanum Turcarum caesarem hostiliter contra nos venire, ac patriae nostrae excidium, nobis exitium minari, haud dubia fide confirmatur. Neque aliam causam intelligo, quam, quod paci, quieti, ac unitati nostrae invideat, quae, ut ego vobis firma possessione pararem, ne dicam redimerem, quamdiu? quos labores? quas vigilias? quae pericula non adii? quae non tuli aemulorum odia, bella, maledicta, cavillationes, injurias? opes proprias in eum effudi, publicas, ac vestrum pene omnium facultates annuis, immo assiduis, maximisque muneribus illi sum elargitus. Populationes atque incendia ipsius militum in regno meo, ac pro vestris domibus saepe levius, quam pro atrocitate damnorum, sustinui, et surda aure, oculoque conniventi praeterii. Nulli officio, nulli, quantum par erat, obsequio defui; hujus etiam fortunae meae saepenumero acceptum illi, post Deum Optimum

Oratio Joannis regis ad proceres.

Maximum, per legatos retuli. Omne demum studium, omne ingenium intendi, quo in amicitia erga me, vestro quidem ac totius reipublicae christianae beneficio continerem. Idque nisi fecissem, multa Christianorum regna ingemuissent, sed et ego simul concidebam, proceres, meaque calamitas vos quoque et totam Hungariam in casum traxisset. Nam quamdiu Hungaria veluti humanum quoddam corpus, omni ex parte convulnerata erigere sese nequivit, longe alia ratione cum hoste agendum esse duxi, quam ejus incolumitate integra. Ut enim medici humano corpori graviter vulneribus affecto non statim principio fortia remedia adhibent, et maxime cavent, ne, colligando ea, laesos artus compagibus suis dimoveant, et gravius laedant, atque incurabilia efficiant: sic ego, proceres, medici cujuspiam obii partes, affectae Hungariae lenia remedia, ac pro magnitudine vulnerum etiam lenta quaesivi; bellum praesertim penitus aversatus, pacem, atque amicitiam tanti hostis, cujus ferro procubuerat, omni arte, multo officio, maximis donis, variis pollicitationibus, ac ingenti pecunia, tempori me accomodans, arbitratusque vim ejus mitigandam, quam exagitandam satius esse, apud me detinui, donec nonnihil assurgeret, et pristinum decorem, ac spiritus illos saepe alias victores resumere, et viribus suis restitui coepisset. Quicquid igitur hactenus, aut amice, aut liberaliter erga me Turca egerit, id meo ingenio, meis moribus, non ejus bonitati, sed fraudi tribuite. Etenim hoc fraudulento barbaricae amicitiae praetextu in infinitam spem tantummodo pacis nos ductavit, quo semper injuriis ac rapinis suis obnoxios, atque opportunos haberet. Nunc quoniam ejusmodi amicitiae, qua me prosequebatur, illum poenituit, quoniam

ego fallacias ejus, quoniam perfidiam sole clarius intelligo, et cervicibus nostrum omnium imminentem, libertatique insidiantem jam contueor: nequeo, proceres, nequeo dolorem tandem continere meum, exprimit enim sese ipsemet, et diutina patientia in impatientiam erumpit; cupioque idem vobis esse, quod mihi animi, ac censeo nihil ulterius cunctandum, quo prorsus abjecta omni segnitie, arma in illum rapiamus, et obsistamus, ne amissa Transsylvania ad reliquam Hungariam evertendam, atque ad supremam perniciem nostram illi, quod ajunt, fenestram aperiamus. Nam et ex fuga damnum ac dedecus patiemur, et pristinas ferre conditiones, servitus erit, et nunquam metu liber animus. Placeat itaque pugnare, proceres, ac periclitari pro patria; sit dulce pro fide, liberis, ac libertate sanguinem fundere. Adero ego vobis in acie et officio rex, et periculi socius, primusque armis hostilibus me ipsum objiciam, et ante prima signa dimicaturum polliceor. Vos, si vetus prosapia vestra, si majorum vestrorum invicti animi, si tot de Turcis olim adeptae victoriae in mentem veniunt, si timoris, servitutisque jam taedeat juxta ac pudeat, proculdubio vestigia mea sequemini. Nam quod ad me attinet, testatum hac vice faciam, meam hanc esse patriam, meorum Hungarorum me esse regem, cum quibus et vivere volo, et pro quibus mori animus est, daboque equidem operam, si Deus Optimus Maximus annuerit, ut vobis cernentibus, aut libertatem Hungarici generis ac nominis recuperem, aut praeclarae morti locum dando, recuperare saltem voluisse declarem. Quum enim magnitudinem animorum vestrorum, quum vultus vestros militares, quum virtutem ac manus vestras, quibus olim Matthias rex etiam trinas uno die

victorias obtinere potuit, intueor, quum fidem atque amorem vestrum erga me, pietatem ac studium erga patriam mente concipio, nihil equidem nomina, nihil multitudinem, modo in vobis unanimitas non desideretur, Turcarum horreo, immo majore alacritate, pleniore fiducia, animoque acriore in hostem ferri videor. Sed nec famae vos, quantacunque nunc de numero eorum vigeat, hortor, credite. Majora enim plerumque semper tradit auditu, quam vero confirmat. Nam si bene omnia pro ratione rei militaris vobiscum expenditis, contra Persarum regem ingentes habet copias, contra principum christianorum expeditionem maximam emisit classem, Constantinopolim aliaque loca maritima praesidiis validissimis munire cogitur; et quotam quaeso partem, seu majoris numeri, seu virtutis militum, putatis illum contra nos adducere potuisse? Porro si amicis, si exploratoribus nostris fides habeatur, nonnisi inconditum vulgus, ignobilem turbam, ac, ut dixere veteres, mollissimos illos Asiaticos, qui semel fusi raro ad secundam pugnam integris animis redire solent, opinioni tantummodo satisfacturus, ne tot bellis distractus ac debilitatus esse videatur, in exercitum coegit. At nobis Croati, Sclavi, Rasciani, Poloni, Bohemi, Slesitae, Moravi adsunt auxilio, aderunt et Hispani et Germani pedites a Romanorum rege missi, alii hastatores, alii, ut nunc dicimus, archibuserii, utrique milites pugnacissimi, neque ab hoc loco distant quatridui. Militabunt inter nos et reliqui factionis Austriacae Hungari, paulo ante hostes, nunc denuo fratres et socii. Adjungent sese nobis, uti vaivodae sunt polliciti, et Moldavorum et Transalpinorum copiae, accedemusque Deo duce ad numerum hominum non poenitendum, quo et si pauciores

hostibus erimus, virtute tamen plures dimicabimus, et animis, ac fortitudine superiores evademus. Quare non est, cur paveamus, proceres, hoc tam insigne atque adeo necessarium bellum aggredi, praesertim tam bellacissimarum gentium armis adjuti et aucti, quae profecto semper Turcicae caedis fuere appetentissimae. Huc accedit, quod omnes occasiones, quas Turcarum caesares hactenus contra Christianos captaverunt, cessavere, nam et Gallica, et Hispanica, et Italica, et Germanica quiescunt odia, quod Franciscus rex cum imperatore Carolo in amicitiam venerit, et cum caeteris principibus christianis adversus hunc communem hostem, deletis et projectis mutuis inimicitiis, saluberrimum foedus percusserunt. Certoque sciatis, jam eos numerosa et valida classe feliciter contra illum mari pugnare. Et quid? dubitatis haec omnia e re nostra futura? toto pene orbe nunc ejus arma distinentur, quocunque sese vertat, omnia habet suspecta, omnia infensa, armat se in illum oriens, armat et occidens, et contra nos vix dimidiatis viribus eum venisse, ausim vobis affirmare. Quapropter freti imprimis Dei Optimi Maximi auxilio, deinde memores tum virtutis vestrae, tum majorum vestrorum victoriarum ac fortunae, qui quoties pugnabant, toties ferme vincebant, regnum hoc mecum una capessite, neque patriam suavissimam ac ditissimam, vivis nobis sinamus eripi. Quod si forte vobis nimis audax esse videor, scitote, in extremis ac subitis rebus, subitis et fortissimis consiliis opus esse, eaque optatam saepenumero victoriam, securitatemque solere afferre maxima ausis. Eo certe jam ventum est, unde nec fugere datur, neque, si daretur, licebit effugere. Pugnandum itaque est, et ad victoriam contendendum. Nobis etenim fortiter di-

micantibus aderunt et superi, Christo duce, auxilio, domique libertas, foris laus et vetus gloria recuperabitur.

Quibus consiliariis Joannes rex utebatur. Subjiciam hic praelatos ac proceres, quorum potissimum consilio Joannes rex ea tempestate utebatur. Erant ii, quibus et animi plurimum inesse, et quos multa rerum experientia edoctos esse noverat. Verum Stephanus Werbewcz. Gregorius Pestyenni a Martonos. omissis absentibus, imprimis Stephano a Verbewcz summo cancellario, et comite Gregorio cognominato Pestienny a Martonos, ambobus Hungaris, qui Budae erant praepositi, ne ejus urbis praesidia, si quae intolerabilior vis hostium ingrueret, desperatione servandi Franciscus Fregepanus monachus. sese posse, ad deditionem deciderent. Et Francisco Fregepano, vetusta nobilitate, ac Franciscanae professionis viro, multa virtute atque doctrina insigni, Collocensi archiepiscopo, et episcopo Agriensi, qui legatum apud Carolum imperatorem agebat. Et Stephanus Brodericus. Stephano Broderico, genere Sclavo, eruditione atque omnimoda integritate celebri, nec unquam ullius praeconiis satis laudato, episcopo Vaciensi, qui adversae valetudinis curandae gratia domum secesserat. Ac Petrus Petrowyth. Petro Petrowyth, regis consanguineo, et comite Themesiensi, qui cum Syrmicis, et Rascianis copiis indies expectabatur, omnibus provecta aetate, magno consilio, ac in regem explorata fide. Fuere et alii complures, qui diversis locis, urbibus, viisque custodiendis erant designati. Qui aderant, ii sunt: Ex Hun- Petrus Perenny. Valentinus Terek. Franciscus Bebek. Stephanus Maylad Emericus Balassa. garis Petrus Perenny, Valentinus Terek, et Franciscus Bebek, genere, opibus, ac potentia florentes, et primarii ordinis proceres. Ex Transsylvanis Stephanus Maylad, Emericus Balassa, ambo ejus provinciae vaivodae, et Franciscus Kendy, regalium tavernicorum praefectus, qui omnes prosapia nobiles, sed

virtute sua, Joannis vero regis munificentia in procerum ordinem assciti, et ad honorem proxime evecti. Praelati fuere: Joannes Statilius, natione Dalmata, patria Tragurinus, episcopus Transsylvanus, vir gravis, prudens, acuti consilii, severus, et cui semper in promptu erat ingenium, quique regem jam inde a multis annis summo studio observaverat, et ab initio coronationis utramque ejus fortunam juxta aestimans, constantissima fide etiam sequutus fuerat. Georgius dein Utissenius, a Croatis oriundus, Paulinae religionis heremita, episcopus Varadiensis, supremus thesaurarius, et eo temporis universi exercitus summus dux, homo impiger, ingeniosus, publicarum curarum patientissimus, manu promptus, ac bello non minus quam religioni natus. Joannes postremo ab Ezek, instanti anno et ipse ad Quinqueecclesiarum episcopatum, virtutum merito promotus, vir certe, qui in rebus publicis summe fidelis, diligens, aptus, affabilis, in privatis humanus, facilis, comis, moribus gratus, et conversatione peculiariter jucundus habebatur, regique per illud tempus caeterorum omnium, qui ab epistolis ac libellis apud eum censebantur, erat acceptissimus. Omnes igitur iis perinde atque antesignanis quibusdam succensi, et ingenti alacritate regis oratione excepta, veteres adhuc animos spirantes, certatim assurgere, ejus voluntatem summo consensu approbare, Deus ut secundet consilium atque incepta, supplicibus votis petere, et jam tandem quaecunque cordi essent, acclamare; insinuaret, juberet, praeciperet, se non segniter imperia illius exequuturos polliceri. Non opus esse monitis, non hortatibus, sua sponte ob injurias et clades illatas ira contra Turcas stimulari, pectora, dexteras, animos solita fortitudine, atque con-

Joannes Statilius.

Georgius Utissenius heremita.

Joannes ab Ezek.

Procerum unanimis consensus.

stantia non habere spoliatos, vixque moram pati, quo celerius in conspectum hostium descendant, dicere. Joannes rex haud unquam alias laetior visus, hilari ac interrito vultu eos ad spem certae victoriae erigere, laudare universòs, ac uti mature cum omnibus copiis adessent, jubet. Postero die cognito, ac lustrato exercitu, nulla mora interjecta, semitas omnium alpium, locaque et aditus, qui hosti usui esse possent, misit qui sylvestri materia obstruerent, impedirent, ac praesidiis tutarentur. Unus duntaxat Oytoz, a torrente, qui eum interfluit, valde rapido, transeuntibus pleno periculi, nominatus, in ipsis finibus Transsylvaniae, et Moldaviae positus deligitur, quo alius neque ingredienti caesari ex Moldavia in Transsylvaniam facilior erat, neque nobis ad opperiendum illum oportunior propter difficultates, quibus non mediocriter hostiles copiae atteri debebant, poterat esse. Imprimis enim erat arduus et acclivis, porrectus in longitudinem amplius unius diei itinere, latus ita, ut duobus dumtaxat equitibus una euntibus vix satis commodus esset, desuper utrinque rupes altissimae, praeruptae, et arboribus densissimis ac maximis onustae impendebant, pro faucibus vero aperta planities, et magni capax exercitus, fundebatur. In his itaque juxta vicum Berezky appellatum Stepanum Maylad vaivodam Transsylvanum cum omnibus Siculis, qui ejus loci indigenae sunt et contigui Moldaviae, ac magna cum parte Transsylvanorum jussit consistere, et explorari facere, quid quoquo momento apud Solimanum in Moldavia ageretur. Adjunxerat praeterea, ut cura intensissima observaret, ac strenue primam hostium frontem, si illac ingressum esset habiturus, prohiberet, et in angustiis, quanto liceret diutius, de-

Joannes rex laetus collaudat suos.

Joannes exercitum lustrat, et quae ad bellum sunt necessaria, providet.

Oytoz viae descriptio.

Via Oytoz Stephano Maylad servanda assignatur.

tinere conaretur, donec reliquus exercitus accurrere posset. Cibinio, et Brassoviae civitatibus sub radicibus montium, qui Transsylvaniam a Transalpina dirimunt, sitis, (his enim oppido verebatur, ne, quoniam et natura et opere munitae fuerant, initio occupatae, velut nidum sibi hostis disponeret, ex quo facilius caeteras regni partes infestaret,) aliisque locis atque arcibus, ope egentibus, quae Moldaviae adjacebant, munitiones et valida praesidia mittit. Hungaro et Transsylvano militi, item auxiliariis et mercenariis copiis, omnibus demum aliis, qui praesentes exstiterant, aequum et opportunum locum in medio prope regno positum, ex quo ad omnes partes, poscente re, mature esse posset, designat, jubetque castra facere, atque ad rem commode gerendam cuncta praeparare, quidque imposterum agendum, ubi Solimano, si hac vel illa via venerit, occurrendum sit, edocet. Ipse in Colosvarina urbe, in qua haec transigebantur, mansit, donec Hispani ac Germani pedites, aliique tum amici, tum socii, et quidam subditi, quos paulo ante memoravimus, advenirent. Cum externis enim copiis in castra venire instituerat, eo quidem consilio, ut perinde ac geminato exercitu, auctoque adventitio milite venisse videretur, sicque et suorum animos confirmaret, et Solimano cumularet curas, deque se non adeo facilem victoriam polliceri declararet. Plebem vero rusticam, quae numerose affluxerat, et populum oppidanum, per eos dies jam censum, domi ad annonae ex agris colligendae, componendaeque curam, armis alioqui non exutis, interim esse permiserat. Id enim ea pars anni suadere videbatur, quum et agrorum colendorum tempus ipsum abibat, annonaque in campis corrumpebatur, et hostis cunctanter prodire

Cibinio ac Brassoviae praesidia mittuntur.

Exercitui locus datur.

Ipse Joannes r. Colosvarii interim se continet, donec Hispani et Germ. advenirent.

Plebs rustica permittitur domum ire, donec rem agi cportebit.

ferebatur. Verum acriter ad haec mandaverat, ut ubi primum res postularet, et evocarentur in bellum, praesto adessent. Nec ita multo post, dum hostem omni metu ac tristitia relegata sic expectat, alii post alios advolant nuncii, affirmant Moldaviam occupatam, vaivodam expulsum, novum creatum, ac reliqua omnia, uti paulo superius enarravimus, ordine exponunt, caesaremque procul dubio in Transsylvaniam, ut certum hostem properare, et jam movendi se in procinctu esse. Joannes rex, cui firmiter stabat sententia, ut cum Turca omnino pugnaret, cum illum, quid mari, quid terra, quid in Moldavia ageret, quove animo erga se esset, minime falleret, nihil moratus, convocatis duce ac proceribus, quorum quisque pro se ratione bonorum ac redituum suorum pensata, non cum exiguo militum, colonorumque numero, neque vili apparatu propriis stipendiis regi subsidio, et patriam defensurus libens venerat, quae de hostis haud dubio adventu, propinguitate acceperat, exponi, jamque occurrendum esse illi, nec secus posse fieri edicit. Animo dein ac spe victoriae omnes implet, inque sola ipsorum virtute, armis, dexterisque praesidium illis fore proponit. Postremo non hortari solum, verum edocere eos summa charitate, et non minore solertia aggressus.

Joanni regi certus nuncius affertur de Moldavia capta, et quod contra se veniret.

Joannes rex ducem ac proceres edocet, quid agendum, ubi hostis aderit.

Milites, inquit, ubi hostem propius adesse intelligetis, jubete mature arma expedire, quemque in suum ordinem concedere, signa subire, neu quis loco excederet, capitis poena cavete, omnia postmodum vigilanti cura providete, multum per exercitum, potiores nominatim compellando, hortando, confirmando equitate, Aciem demum instruite perinde ac si hostis sub conspectum esset, et omnia caetera, quae praelium postulabunt, impigre exequamini, ne, si repente, et

non praevisus, qui Turcae mos est, sese exereret, imparatos offenderet. Aliisque id genus documentis, hortamentisque fusius enumeratis, magna alacritate, alacres dimisit. Dum sic his apparatibus ibidem existens pertinacius insisteret, quum lentius progressus caesaris in moram trahebatur quam fama praemiserat, in diesque copiarum numerum adaugeret, animum non desponderet, hostem forti animo opperiretur, magisque audacter appeteret quam ausurum, tot adversis, aliisque superioribus bellis debilitatum, credi poterat: clam per quemdam amicum Turcam, insignem virum, consiliorum caesaris non ignarum, quem ab initio consuetudinis cum Solimano habitae, multa pecunia atque officio in amicitia et favore suo continuerat, insperato fit certior, haud dubie se arbitrari, caesarem facile instanti anno ab invasione Transsylvaniae cessaturum, si quid muneris, et quidem majoris ab illo acciperet, idque forsan opera sua componi posse. Caeterum maturaret, vehementer hortari, nisi se et regnum suum perditum iri vellet. Haec tam subita caesaris mutatio, subacta praesertim Moldavia, et in tam prospero fortunae suae cursu, nescitur, quid certae causae fuerit, avaritiane, an metus. Nam Turcas venales esse, modo emptor non desit, nemo dubitet. Hoc nos ex longa consuetudine, quae nobis ratione viciniae cum eis est, quotidie experimur. Verum alii dixerunt, quod propter hyemis propinguitatem, alii quod propter motus, conatusque principum christianorum, quorum classem proxime maritimis ejus copiis damnum intulisse, et jam iu Peloponneso esse, ibique hyematuram accepisset. Multi affirmarunt, a suis fuisse territum, qui fines inferioris Hungariae praesidiis tutabantur, quod scilicet fama vulgasset, totam ferme Germa-

Turcae cujusdam erga Joannem regem ingens amicitia.

Solim. sententiam mutat.

Turcae venales.

Ambigitur qua causa Solim. mutavit animum.

Fama vulgaverat Jo-

annis regis ingentem esse expeditionem.

niam, totam Italiam, atque Hispanias, idque ob pauca subsidia, quae Romanorum rex mittebat, Joanni regi suppetias venire, habereque ingentem exercitum, neque pugnam detrectaturum. Et si ipse caesar Transsylvaniae sese credidisset, in qua tot hostes illi occurrerent, revocaret in memoriam, quot provincias circa se reliquisset Christianorum, qui tametsi jure belli alii tributarii essent, alii amici putarentur, sciret tamen, amicos et obtemperantes ad tempus esse, quos armis vicisset, potissimum vero Christianos, quos illi natura dedisset hostes. At haec quoquo modo sese habuere, aut vulgo sunt opinata, non magni refert. Verum Joannes rex, ratus id sibi divinitus oblatum esse commodi, minime negligendum duxit, utque oportune conditio ejusmodi accidisse videbatur, ita eam libenter complexus est. Quamquam autem fixum erat in animo, et jam certo decretum consilio, praelium hoc edere, quod memorabile fore sperabat, cupiens ostendere, nec fidem suam erga rempublicam extinctam esse, neque vim, neque virtutem populi Hungarici clade Mohachiensi penitus obrutam: tamen quoniam multa praeter spem illi cesserant, quod scilicet Moldavi ita per ignaviam Petri vaivodae, et per suam ipsorum voluntatem ac perfidiam a caesare subacti, et novo vaivodae addicti, in Transsylvaniam ex mutua nuper deliberatione, quemadmodum commemoravi, non venerant; quod Transalpini similiter sequuti caesarem, promissis non steterant; quod Hispani ac Germani pedites venire tardabant, iique vix quatuor millia hominum complebant, et quod nonnulli proceres Hungari, sociorumque et amicorum auxilia expectabantur; hostis vero, nactus domicilium contra omnia belli incommoda commodissimum, adeo propinquus erat, ut

Joannes r. cur hanc occasionem accepit.

binis castris in Transsylvaniam penetrare potuisset: init consilium, quid factu esset melius, arma ne ponere, et oblata conditione bellum mutare, an coeptum prosequi? Omnibus tandem bene praevisis, placuit non praecipitare, quod iratus animus concupierat, neque populi sui tot capita, et regnum suum adhuc debile; quod summo ingenio, summa moderatione, incredibili labore per XII. annos magnis incommodis, multis cladibus labefactatum, bellis tum intestinis, tum externis pene excisum continuerat, unico diei, unico fortunae momento committere, quippe qui sciebat se, non expletis copiis, sicut crediderat, nec superare, nec repellere, nec sustinere hostem posse. Ad hoc etiam inducebatur, quod principes christiani expeditionem contra Turcas in insequentem annum dilaturos,et eos primo quoque tempore, multiplici manu terra, marique aggressuros intellexisset. Quare visum est longe satius, consultiusque, et majori usui reipublicae christianae, praecipue vero regno suo Hungariae, si vires, quas tunc temporis collegerat, ad publicam expeditionem ac tempus opportunius, felicioribusque auspiciis reservasset, unde et major gloria, et magis certa victoria sperari potuisset. Maluit itaque Solimanum adhuc paulum tolerare, quem magis dubio tempore ad illud usque tempestatis diu toleraverat, opumque ac pecuniarum nonnihil patriae beneficio profundere, quam amplis et repentinis fortunae promissis confisus, ultimam rerum suarum aleam praeceps adire, et victus, supplex pacem petere, ac ultro tributa offerre, quae non solum nunquam hactenus voluit pendere, verum etiam ab hoc nomine semper cavit, atque abhorruit, et paratus fuit quaevis adversa pati, quam notam hanc tributarii subire, cui multos succu-

Mavult Joannes rex adhuc nonnihil Solim. tolerare, quam rem suam cum periculo praecipitare.

Joannes rex semper

Fugit a notabuisse et legimus et vidimus principes, qui prius rem tributarii. facto aggressi sunt, quam consulto transegere. Nam Joannes r. ab hujus ingenio nihil erat alienius, quam ad res ge- nihil unquam sine rendas rapi, necessariis consiliis non adhibitis, pro- consilio pter quod a multis, ut olim Fabius ille maximus Ro- agere volebat. manorum patricius, tarditatis accusabatur. Semper tamen illi prospere cessit mora, quam et natura et consilium in illo conjunxerant, adeo, ut multa concussa ac dejecta in regno suo tempore reparaverit, quae alii temere momento perdiderant, eaque, si celeritate restituere maluisset, citius, etiam quae superfuerant, in tantum erant debilitata, et quasi omnia locis suis luxata, funditus evertisset; quod quidem nemo est, qui scire non possit, si bellorum ejus tempestates defecatiore animo colligere voluerit. Quapropter omnium

Joannes r. datis donis summa dexteritate amovet a Transsylvania. procerum unanimi consensu, brevi negotio cum amico illo, antea memorato, per legatum confecto, variisque donis ac pollicitationibus factis, Solimanum caesarem a Transsylvania mira dexteritate, celeritateque avertit. Qui caesar recepto ingenti thesauro ac pecunia,

Solim. Petri vaivodae repertis thesauris et occupata parte Mold. recessit. quam, ut accepimus, Petrus vaivoda vinariis aliquot capacissimis doliis in imo arcis Zuchvae defoderat, ac numerosa lanea, sericea, atque auroclavata veste, quam ibidem repererat, illatisque toti Moldaviae maximis damnis, hisque non tam a Turcis, quos adhuc caesar initio prohibuerat, quam a Tartaris, qui nati ad res humanas delendas, in ipso ingressu validissimos ignes passim excitabant, et edebant caedem: tamen et ii, quoad ejus fieri potuit, fuere prohibiti. Postea occupata ea parte Moldaviae, quae ab amne Pruth usque ad fluvium Nezter sese extendit, et arci ejus

Alba Nezter. nominis Albae Nezter attributa, quod et pecore multo

abundaret, et ut ad cervicem illius provinciae semper manum haberet, recepit se Constantinopolim.

Joannes rex solutis castris, sociis atque amicis, qui a longe auxilio venerant, actis gratiis, omnes donis oneratos dimisit. Nec quispiam credat, Joannem regem expeditionem hanc suam aut studio suscitasse, aut ex industria dissolvisse; nam illud necessitate factum, hoc casu evenisse, constanter, quoniam interfuimus, testamur, neque ullus defectus, in compositionem illum cum Turca adducere, nec vis a pugnando secum abducere potuisset, si uterque Valacchus, qui hominum copia plurimum pollent, in sententia perstitissent. Verum non Transalpino, sed Moldavo id sceleris ac perfidiae adscribitur. Qui quum jusjurandum suum fefellisset, neque, uti inter eos et Joannem regem decretum erat, in Transsylvaniam sese illius copiis juncturus venisset, ipse quoque Transalpinus fuit coactus mutare consilium, moxque per legatos apud regem et improbitatem Moldavi damnavit, et se ut excusatum haberet, petiit. Caeterum erant in Transsylvania duae arces, Chycho et Kykellew, illa circa fines Moldaviae, non longe ab amne Zamoso, haec in media ferme Transsylvania, in ripa minoris Kykellew fluminis posita, a quo etiam nomen accepit. Eas rex Matthias olim vaivodis illius provinciae dederat hac de causa : Pacta quaedam inter eum et Mahomettum Turcarum caesarem de induciis intercesserant, et a quibus tam in finibus Hungariae, quam Moldaviae existentibus, utrique esset abstinendum, fides etiam mutua accesserat. Cum autem Petrus quidam Strigoniensis archiepiscopus, summus per illud tempus cancellarius, nomen arcis Albae Nezter, a flumine, juxta quod sita est, sic appellata, et Chiliae, quae solo Istro

Joannes rex castra solvit.

Excusatur Joannes rex justa causa.

Chycho et Kykellew arces datae olim Moldavo nunc per Joannem recuperatae. Matthias rex.

Petri Strigoniensis error.

a Moldavia est discreta, vicina huic, et Moldavae ditionis utraque habita, in literis induciarum una cum caeteris per errorem non adscripsisset, caesar Mahomettus, animadversa potiundarum hujusmodi arcium occasione, mox occupavit, ut exclusas ab induciis. Moldavi hoc aegre ferentes, a Matthia rege de industria profectum suspicari, et tamquam de injuria illata acerrime passim queri, ausi etiam prorsus defecturos se ad Turcam, neque posthac solita illi tributa daturos, nisi aut ablatas arces reddi curasset, aut aliis damnum hoc pensasset, denunciare. Quare Matthias, ut ab hac infamia tutus esset, et quod errore, non consilio id accidisset, demonstraret, neve tanta provincia privaretur, haud moratus, illico mancipato Petro cancellario sempiterno carceri, damnum Moldavorum his duabus arcibus, Chycho scilicet et Kikellew, rependit, et a rebellione convertit. Nunc Joannes rex data recuperandarum earum commoda opportunitate, et qua ne a Deo quidem immortali melior optari potuisset, extemplo Georgium Utissenium, de quo superius dictum est, cum aulicis et mercenariis copiis ad Petrum vaivodam, qui erat in Chycho, jussit contendere, datque mandata, ut eum admoneat, de reliquis quoque malis, deque ultimo ejus vitae periculo, quod ipsi prope jam imminebat, si in vaivodae novi potestatem veniret, dicatque omnino, illum alia ratione minime evasurum, nisi et se protectioni ejus committeret, et de his arcibus potestatem illi faceret; alioqui si id negare pergeret, oppugnare eas vi quanta maxima possit, imperavit. Timebat enim vehementer, ne Turcarum caesar, utpote victor jam Moldaviae, et qui arma in Transsylvaniam ac furorem suum intendebat, eas a novo vaivoda petiisset; sibique antevertendum esse

Mahomettus caesar Albam Nezter et Chyliam occupat.

Moldavi de Matthia r. queruntur.

Matth. rex Moldavo dat Chycho et Kykellew.

Petrus archiep. Steph. carceri datur.

Georgius Utissenius mittitur ad Petrum vaivodam.

existimavit, quod per hostem accidere facile poterat. Ille itaque cernens se non esse tantarum virium, ut Joanni regi refragari posset, quia et suis nihil jam fidebat, et, quod perderet, nihil fortuna reliqui fecerat, citra negotium voluntati illius annuens, arcem Chycho dedidit, et se quoque in ipsius gratiam fiducialiter contulit. Postea vero et Kykellew intra paucos dies in deditionem fuit accepta. Ac nisi Joannes rex id attentare maturavisset, pulcherrimam hanc occasionem amisisset. Quandoquidem et Petrus a praefecto arcis illa ipsa die, qua obsidione cincta est, procul dubio, quod postea ab ipso intelleximus, in gratiam novi vaivodae necabatur, aut vivus ad eum cum uxore ac liberis in captivitatem abducebatur, et arces ipsas aut nunquam aut maximo cum labore imposterum obtinuisset. Ferunt, quod quum haberet colloquium cum Georgio Utissenio, dixissetque Georgius, inter primos censeri se, qui apud regem suum summo loco essent, ac praecipua authoritate fungerentur, quo fidem majorem ipsi ad securitatem faceret, et ad arcis deditionem facilius adduceret, sic respondisse: Et ego in Moldavia primus et maximus paulo ante eram. Sed scito, omnes, qui ab alio dominium ac summam rerum accipiunt ac tenent, si insolescant et efferantur, in idem dedecus atque infortunium casuros, in quo me quoque nunc projectum cernis. Vera confessio, sed ut Phrygum, nimis sera.

Petrus vaiv. arcem Chycho dedit Joanni r. et Kykellew a praefecto suo.

Colloquium Petri cum Fr. Georgio.

At Joannes rex Solimano caesare a ditione sua procul amoto, parta Transsylvaniae quiete, recuperata arce Chycho et Kykellew, Petrum vaivodam ex summo apice fidelitatis in ultimam rerum humanarum conditionem a fortuna deturbatum, immemor prorsus omnium injuriarum suarum, quum longe ma-

jores etiam a suis fortiter ac prudenter sustinuerat, quo eos e malis bonos, e bonis M. Antonini imp. exemplo redderet optimos, ac Hungariae regnum, quod jam vix lacertos movebat, pristinae integritati restitueret, benigne suorum clientum numero adjunxit. Omnibus postea civitatibus et locis insignioribus Transsylvaniae perlustratis, rebusque universis ex sententia in eo regno bene ordinatis, ac forma novorum propugnaculorum et fossarum demonstrata, imperatoque, quibus Cibinium ac Brassovia, civitates inter caeteras primae, quae Solimano caesari, si per Transalpinam veniret, fierent obviae, mox remissiore facta hyeme od omnem vim Turcarum perferrendam potissimum communirentur, Turrim etiam quae Rubea dicitur, per Turcas olim vitio temporum, vel, ut fatear, nostratium incuria disturbata, et X. millia passuum longe a Cibinio, in angustissimo alpium aditu, quo Alutas fluvius e Transsylvania in Transalpinam prorumpit, sita, jussit denuo firmiorem ac validiorem instaurari. Haec enim semper alias idonea fuit, quae Turcis ex eo regno in Transsylvaniam transitum praecluderet. Erogata itaque ad haec commode, matureque perficienda, sufficienti pecunia, Budam circiter calendas Januarias est profectus 1539, ibique Sigismundi Poloniae regis filiam Isabellam, omnibus animi ac naturae dotibus adornatam, felicissimis auspiciis ac Dei Opt. Max. nutu in uxorem accipiens, operam nuptiis dedit. Misso nihilominus per eos dies Joanne Statilio ad Romanorum regem, dein ad Romanum pontificem et Galliarum regem legato, ne etiam in genialibus atque adeo in praecipuis ejusmodi celebritatibus suis curam conservandi regni Hungariae intermitteret. Haec sunt quae praesens annus M. D. XXXVIII. jam exiens, in

Turris rubra.

Joannes r. ordinatis omnibus in Transsylv. Budam regreditur, et nuptiis dat operam.

Joannes Statilius orator in Italiam et Gallias.

Moldaviam et Transsylvaniam secum attulerat, coeptaque et transacta sunt Julio, Augusto ac Septembre mensibus. Ineunte vere, quae insequens afferet, puto magna et multa fore. Sed ea tempestate in confoederatione papae Pauli III., imp. Caroli ejus nominis quinti, Francisci Francorum regis, et senatus Veneti omnes suas spes, animos, victorias Christiani collocaverant. Spes Christianorum in confoederationem principum.

Finis.

VII.

Antonius Wrancius Sibenicensis Dalmata de situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpinae.

Quum ingenii exercendi gratia calamum veri literarum professores nunquam sinunt conquiescere, faciunt, ne frequenti remissione interpolata, evanidum atque obsoletum reddant, eisque citra omnem usum consenescat. Exempla nobis hujus rei plerique multi, iique praestantissimi viri edidere, quorum ne nomina brevitatis causa recenseamus, librariam quam plurimorum supellectilem in medium proferamus, procul dubio cognoscemus, totos dies scribendis libris impendisse, fuisseque quosdam, quorum voluminibus perlegendis vix etiam vita unius hominis satis esse potuerit. Declaraverunt hoc pertinaci studio, tunc demum se omnino profecturos, si quod in dies discendo assequerentur, ad exercitationem quotidie accomodarent.

Etenim frustra quis artem atque doctrinam quampiam discit, nisi et praecepta illius ad usum transmittendo, quaesitum finem assiduo opere consequatur, quoniam sensim, et per errores, ut ab erudi-

tis proditum est, ad perfectionem omnium scientiarum devenitur, nec quisquam mortalium perfectus nascitur, nec repente ad summum evadit.

Quapropter, quum et ipse his exemplis invitatus, expeditionem Solimani Turcarum caesaris anni XXXVIII. supra M. D. in Moldaviam et Transsylvaniam contra Petrum vaivodam et Joannem regem superioribus duobus libris fuissem complexus, situm quoque earum provinciarum, adjecta his necessario Transalpina, de quibus mihi passim dicendum fuit: quo scilicet pacto habeant sese invicem, qui mores gentibus, qui ritus, quae urbes, quae flumina, et id genus reliqua, quemadmodum res postulare videbatur, volui hoc tertio libro explicare. Quae si parva, leviaque memoratu, et forsan etiam temeraria, impudenterque prolata judicabuntur, quod plura, et quaedam etiam diversius, quam alii scripserunt, occurrerint, evestigio in me frontem nemo corruget, nemo supercilium attollat, velim.

Multa enim propriis oculis sum consequutus, utpote diu in Transsylvania versatus, plura indigenarum consuetudine ac relatu, data opera studui cognoscere.

Alioqui nec magna illa veterum, multorum etiam recentiorum clara profecto ingenia mihi indignentur, si quid secus apud me, quam apud eos legetur, quippe qui quum et linguae Hungaricae compos sim, quae mihi est accessoria, et Illyricae, quae genuina est atque vernacula, a qua quidem plurima sunt mutuari tam Hungari, quam Valacchi, uti inferius demonstrabo: facile fortasse, absit verbo jactantia, cognoverim quaepiam propinquius, quam qui longissime ab hac cognitionis facultate abfuere. Antiqui vero, quod

compertum est omnibus, etsi non dicam, ea ipsa omisisse, quae ipse polliceor, tamen testimonia dumtaxat indicasse fuere contenti, multaque in obscuritate reliquere.

A nostris ego chronicis non discedam, quibus de Hungaricis, Valacchiaeque utriusque rebus magis credendum, vel omnium nationum testimoniis, puto esse, quam quae de his ipsis externae historiae memorant, praesertim ubi quomodocunque audita posteritati tradidere. Quis enim potest credere, quod cujuspiam gentis monumenta melius ab aliis, quam ab ipsamet intelligantur, et tum verius, tum uberius narrentur? quamquam haec ubertas nostris incuria pene publica defuit, dum alia curantur nulla in laude reponenda.

Verum de Romanorum, Hunnorum, aliarumque variarum nationum, quae ea regna habuere, quali conditione suis illis olim temporibus fuerint, quid proferam? si hoc nostro saeculo curruptissimo vel paucis annis ante, tanta in Hungaria, in Croatia, in Slavonia, in Transsylvania, in Moldavia ac Transalpina facta est commutatio, tanta morum, nominum, dominationum, finiumque innovatio, ut ipsam Hungariam in Hungaria, et haec reliqua regna in se ipsis non agnoscas. Ita omnes aetates obstinate contendunt, ut in mores ac instituta sui temporis cuncta possint pertrahere. Alioqui etiam per se facile omnia praeterita, hausta bellorum cladibus, in oblivionem festinant.

Porro multos et fuisse olim, et nunc esse, nemo non videt, qui tam de literis, quam de patria, quod equidem indoleo, minus bene meriti, contemnunt sua ipsorum perscribere, aliena vero, vellicando etiam qualiacunque sint, malunt susque deque ferre, quam pro-

pria, quae novere, cum laude literarum monumentis mandare ad posteros.

Ipse tametsi plus voluntatis, quam scientiae et eloquentiae hoc in opere habere me non nesciam, crimenque ambitiosi, quasi pertinaciter cura posteritatis sollicitatus, qui vix praesentia cognoverim, sim subiturus, secus tamen induxi animum, ne mihi ingenium, qualecunque habeam, desidia contabescat, vel Senecae sententia, qui otium sine literis mortem ac sepulturam dixit esse vivi hominis.

Nec dubito, aequum lectorem laudi id mihi laboris atque industriae versurum; iniquus, ubi diutius inclamaverit, die ipsa conticescet, si aegritudine ab humano animo aliena nequiverit.

Paucis itaque, quoad ejus fieri poterit, expediam, quod professus sum, neque id quidem tamquam res novas, aut penitus ignoratas. Multi enim tam recentes, quam vetusti authores de his provinciis scripsere, ac inter hos Strabo, Plinius, inter illos Aeneas Sylvius, Sabellicus, ac Volateranus copiosius, reliqui contractius, et, ut ita dixerim, manipulatim. Ego, quantum per exiguitatem licebit, salvo omnium honore ac pace, memorabiliora tantum, et illa in acervum congeram, eo potissimum inductus animo, ut cernens inclinationem Christianorum, quos in dies novae seditiones incessunt, atque exagitant, extremi periculi, quod ex amissione earum provinciarum toti reliquae Europae immineat, illi, a quibus res, salusque christiani status dependet, admoniti et petiti sint, velint advigilare, et eniti totis viribus, ne Transsylvania saltem, quia cum Transalpina atque Moldavia dudum male agitur, in Turcicam potestatem devolvatur. Quandoquidem id si acciderit, quod malum Deus avertat, ut

cuneus in lignum, sic in eam illapsi Turcae, facile ad quaecumque voluerint finitima Christianorum regna, citra magnum discrimen habebunt aditum, repressoque etiam Danubii nomine, altius Istrum in Germaniam proferent, et imperium suum latius propagabunt, tam opportuna ejus tyranni successibus foret Transsylvania. Quae quidem quum et a natura interius variis tum montium, tum fluviorum, viarumque difficultatibus communitur, et exterius quaqua versus altissimis, asperrimisque alpibus veluti validissimis moenibus tuetur complexa, quaeque sola per se, ausim dicere, maxima ex parte vim Turcicam annona alere, et stipendiis fovere sufficeret, adeo et frugum fertilis, et vini foecunda, et pecori pinguis, et diversorum metallorum ac salium venis abundans est.

Porro Turcae diligentius, et majori industria rimarent ejusmodi terrae viscera, quam nostri, quibus et homines, et pecunia, et facultas denique omnis sublata est, ne dicam prorsus consumpta bellorum externorum assiduitate, et intestinis seditionibus.

Quamquam itaque multa de his et vetusti varie protulerunt, et recentiores, illos imitati, etiam contraria ac dubia opinione, simili modo haud pauca tradant, omnes tamen, quum e Pannonia ad eas ultra Istrum regiones, ac partes Europae orientales deveniunt, non satis omnia significanter, neque ut plane comperta indicant, suntque adhuc nobis plagae illae caeteris Europeis parcius, quam pro earum merito ac magnitudine demonstratae.

Porro Getarum et Gothorum, item Davorum ac Dacorum nomina confundentes, arbitrati etiam Getas ac utrosque Thraces, quoniam utrumque Istri latus incoluerunt, eosdem esse cum Mysis, quod ex Graeco-

rum monumentis hausere, rem sane omnem posteris cognoscendam in medio reliquere. In quo quidem ne Sabellicus, nostri temporis scriptor eximius, quicquam certi, ut ipse dicit, in alterutram partem habet, quod affirmet, propter vetustatem.

Nam et Strabo Getas ac Dacos unam atque eandem gentem, nempe Scythicam asserit esse, sed solis discretam sedibus, quod haec mediterranea teneret versus Germaniam, illa viciniora Ponto, ad orientem incoleret. Hoc idem et Plinius sentit, solum quod Getae a Graecis, a Romanis Daci fuerint nuncupati; quod quidem, quum earundem nationum, Hunnis postremo accedentibus, qui e Scythia exierant, homines sane asperi, crudeles, omnisque cultus et comitatis ignari, eas terras perpetuo jure obtinuere, effecit barbaries, tum vel maxime linguarum, morum, ac nominum pene omnium rerum mutatione, et confusione finium puto evenisse. Quandoquidem et Romani eas, pulsis Getis, Dacisque, occupaverant, sed et ii necdum bene constituto imperio, ab Hunnis exacti, et cum inclytis urbibus una hausti atque deleti, pristinae illos barbariei, feritatique reliquere.

Unde, quae aliquando exiguis terminis regna includebantur, successu temporis virtute et solertia principum, subactis finitimis, late fuere propagata. Quae vero fuerunt amplissima, eorundem tum desidia, tum populorum seditionibus, vel extincta sunt, vel in plures partes dissecta, quod quidem, ut legimus apud Strabonem, Getis quoque accidit.

Ii enim duce Berebista, viro, ut inquit, claro, natione Geta, quo tempore nondum bello erant a Romanis lacessiti, eo magnitudinis ac potentiae processerant, ut Istro audacter trajecto, et subjugata utraque

Mysia, Thracia, Macedonia, Achaja, ac Thessalia, deletisque Bojis, Tauriscis, et populis Critasiro cuidam regulo subditis, demum usque in Illyricum provecti, ad CC. M. hominum cogebantur in exercitum, adeo ut Romanis etiam timori essent.

Verum mortuo Berebista, priusquam Romani adversus eos arma sumpsissent, potentiores inter se de imperii dominatione, in tantam magnitudinem amplificati contendentes, plures in partes diviso regno, secessionem fecere. In quatuor deinde distinxere viros omnem dominationem, quorum quilibet suae parti praeerat tempus publica sanctione designatum.

Postmodum forsan, ut fit ex pluralitate principum, et potentia eorum diminuta, et contractis finibus, bipartito divisere regionem, aliique Daci, alii Getae, servile apud Athenienses olim utrumque genus mortalium, fuere nominati. Ac Getae quidem ii erant, qui nunc Moldavi, in orientemque ad Pontum Euxinum usque, una cum Istro protenduntur.

Davi vero, postea Daci, hodie Transsylvani et Transalpini nuncupantur, quorum ii ad meridiem Istro junguntur, illi ad occidentem in Hungariam vergunt, et usque ad Tibiscum, qui olim Daciae limes erat, porriguntur, et si Volaterano credendum est, ad Danubium usque, qui scribit Tibiscum mediam Daciae regionem praeterfluere, cui ego non puto assentiendum, vel Ptolomaei testimonio, qui situm Daciae definiendo, dicit libro III. eam ab occasu habere Jaziges Metanastas juxta Tibiscum amnem. Caeterum eodem libro et Alutam ait a septentrione cum impetu vectum, Daciam dividere, quod distinctius suo loco declarabitur.

Astipulatur huic rationi et illud ex annalibus

Hungarorum, quod cum Atila in Gallias hostiliter proficisceretur, totum quod inter Tibiscum et Tanaim interjacebat, Bedae fratris imperio commisit, quasi Dacorum ac Getarum fines eo dumtaxat spatio includerentur. Sed de hoc aliorum sit judícium, quamquam verius nos his de rebus conjicere puto, qui propinqui sumus, quam qui remote agunt, et ex auditu lucubrant.

Sed iis hoc nostro saeculo alia etiam nomina indita sunt, Moldavos enim Danos, Transalpinos Dragulas omnes pene occidentales vocant, quippe quibus nec ipsi Valacchi utuntur, qui se Romanos nominant, nec vicinis ea sunt satis trita, sed audita tantum, nec omnino aliis, quam iis, qui literas legunt.

Hoc autem illis, a quibusdam eorum principibus Turcarum opera contigisse, existimatur, qui quum et domi administratione regni praestantius sese gessissent, et foris apud tantos hostes bellicis rebus magnos et aestimandos se praestitissent, omniumque antecessorum gloria in se translata, virtute duce, nomen quoque eorum in totam gentem propagatum, coeptumque primum apud Turcas a fortissimo principe Dragula, Dragulas suos appellari. Inde mox ad Italos emanatum nomen, quod ii in literas referentes, alterius non adeo gnari, reliquae quoque nationes usurpavere.

Idem ea ipsa ratione usuvenit et Moldavis, qui Bogdani a Bogdano vaivoda, summo principe, et Dragula non inferiore, ob cujus similiter magnitudinem rerum gestarum contra Turcas, ab ipsis Turcis id nominis acceperunt. Sciendum tamen, quod haec duo nomina ab Illyrico sermone trahunt originem, quod jam diximus, plerisque vocibus tam Hungaricae quam Valacchicae linguae evenire, causamque suo loco pro-

sequemur. Non itaque, ut quidam recentiores habent, Dani dicendi sunt Moldavi, sed Bogdani a Bog, quod est Deus, et Dan, datus, unde Deodatus nomen. Sic et Dragula, diminutivum blandientis a Drago, quod est charum, qua ex re, si Latinis licet, Charulus dici deberet. Verum tam haec, quam pervetusta illa alia omittamus in praesentia.

Porro attriti et Getae et Daci primum intestinis seditionibus, quibus etiamnum in hodiernum diem exitiabiliter aestuant, fracti deinde armis Romanorum, utrique tandem amisso rege, quem ultimum habuere, Decebalo, Romano imperio succubuere.

Hunni postea, qui, ut diximus, vocitati sunt Hungari, quod explicabitur inferius, Romanos subita vi, atque inaudita multitudine hominum, exeuntes e Scythia, tam Geticis, quam Dacicis sedibus proturbarunt. Nunc simili modo, eo haec misera regna periculi devenerunt, ut Marisum, qui mediam Daciam irrigat, Turcae jam potent, solaque Dei providentia tuentur, quominus in eorum ditionem transmigrent.

Atqui haec nimis vetusta, et nonnihil diverse in historiis etiam Romanis tradita, quod quidem et annales Hungarorum scribunt, et passim lectoribus occurrit, multis non prosequar, ordinis tantum gratia, propterque rerum seriem volui attigisse.

Etenim nostra aetate regna haec tripartito distinguuntur: in Transsylvaniam, Transalpinam, et Moldaviam. Harumque indigenae Valacchi, illius Seculi, Hungari, Saxonesque appellantur; hancque divisionem ab illa antiqua Getarum ac Dacorum consuetudine ad nostra usque tempora manasse, facile ex Strabonis lectione inducor ad credendum. Posteriores

enim aetates, etsi praecedentium non omnia, nonnulla tamen servant vestigia, vel imitantur saltem.

Igitur Transsylvania cum Moldavia a septentrionali plaga ita sese mutuo contingunt, ut haec ab oriente, illa ab occidente excurrens, ambae Transalpinam, quasi brachiis quibusdam complexae, ad Istrum usque versus meridiem protensam circumcingant.

Verum Moldavia ab oriente habet fines: Pontum Euxinum, et Istri ostia, ab occidente Transsylvaniam, Ciabrum fluvium, et montem Carpatum, a septentrione Russiam triplicem: albam, superiorem et inferiorem, quae et Podolia et Ruthenia nunc dicitur, olimque a Roxolanis inhabitata; a meridie Istro, Mysia inferiore, quae Bulgaria sive Triballis, et Thracia, quae Romania est, terminatur·

Transalpina habet in oriente Moldavos, deserta Getarum incolentes, et Mysiam inferiorem, in occidente Transsylvanos, in septentrione Seculiam, et eam partem Moldaviae, quae a Seculis sumit initium, in meridie Istrum, et Mysiam superiorem, quae Servia et Rascia hodie appellatur.

Transsylvania vero definitur ab ortu Transalpina, ab occasu Hungaria, qua secundum Chrisium Varadinum pergitur, a septentrione monte Carpato, ubi Podoliam, Sarmatiae sive Poloniae provinciam segregat a Transsylvania, a meridie Mysia superiore, velut jam diximus, Servia, et ea parte Tibisci fluvii, quae ab oppido Zegedino divertens, in Danubium, juxta urbem olim Axium nominatam, incidit, a qua, ut Ptolomaeus vult, Danubius deinceps usque in Pontum fluens, per Illyricos populos Ister appellatur. Ejus tamen locus nunc plane non constat, nisi si quid aliud conjiciemus.

Verum, quae de situ Moldaviae et Transalpinae, digna memoria, in literas per me referri possunt, vel ex solo auditu,—postremo enim de Transsylvania, mihi notiore, statui dicere, — comperio esse regiones non exiguas, minorem tamen secundum quosdam Moldaviam, secundum alios majorem Transalpina, et montibus ac nemoribus occupatiorem usque ad flumen Pruthum. Nam ulterius quantacunque protenditur, ad fluvium Nezter campis continentibus tota diffunditur.

Transalpina planior est, et longe situ mitior, locorumque amoenitate magis insignita. Utraque tamen coelo salubris, solo foecunda, vini et frugum, et pecorum, equitiorumque maxime abundans.

Moldaviam totam IIII. secant insigniores coeteris amnes, qui omnes a septentrione in orientem prius, deinde paulo ad meridiem inclinati, tres in Istrum sese condunt.

Praecipui sunt: Nezter qui Tyras, et Pruthus qui Jerassus a veteribus cosmographis nuncupatur, et Zeretus, ac Moldava, a quo Moldaviam indigenae denominarunt, seque in Zeretum, juxta oppidum Romanvasar, hoc est Romanum forum vocatum, exonerat.

Major omnibus Nezter est, et solus navigabilis.

Plurimis etiam aliis fontibus, rivisque irrigatur, sed ad Pruthum flumen usque, ubi montibus attollitur et exspatiatur. Nec mirandum est, quod Strabo Getarum terram dixerit aquarum indigam. Nam hoc de ea plaga voluit intellexisse, quae a Prutho ad Pontum usque porrigitur. Tota enim campestris est, et solo pecore atque pastoribus frequens, puteisque dumtaxat armenta potant, idque raris.

Et quum eam partem Moldaviae idem Strabo in VII. libro appellat deserta Getarum, parsque alia, vergens in occidentem ad Polonos, vocetur nostro aevo Moldavia, a Molda flumine, quasi molae Davorum, quod est fere in medio hujus tractus, adducor nonnihil in eam opinionem, ut hanc partem Davi, illam Getae incoluerint, esseque, ut et veteres et recentiores cosmographi tradiderunt, eandem gentem nominibus tantum et sedibus discretam. Nec id quidem alia ratione, quam fit hoc tempore in Transsylvania, quae a tribus nationibus mira concordia et unitate habitatur, nimirum a Seculis, ab Hungaris, et a Saxonibus.

Huc possemus afferre et Jaziges Metanastas, et Cumanos, quorum ii ex Amodocis montibus, illi ex Ponto in Hungariam migrarint, atque ita cum hac gente coaluerunt, ut nec Ptolomaeus aliter eos scripserit, quam Hungaros. Et his exemplis ero nunc contentus, quamquam in diversis regnis complura mihi non deessent. Accidunt enim saepenumero ejusmodi diversarum nationum hisdem in locis conjunctiones.

Transalpinam, omissis variis aquis, quae in ea undique excurrunt, unicus Alutas in Seculia Carpati montis incolis ortus, praeterlabitur, et e Transsylvania per Cibinienses alpes, in quibus Tolmatium oppidum, in vestigiis Romani quondam municipii conditum, et Turris Rubea est, propter Turcarum irruptionem praesidium, invectus eo, navigationi aptus est, ac primum in occidentem vergens, quamdiu Cibiniensi agro incipit apropinquare, mox deinde ad meridiem reversus, in Istrum influit juxta Nicopolim.

Gens, quae eas terras nostra aetate incolit, Valacchi sunt, eaque a Romanis ducit originem, tametsi

nomine longe alieno. De quo, quoniam multi ambigunt, et diversimode traditur a scriptoribus, afferam paulo prolixius etiam meam hac de re sententiam.

Scribunt multi, et pene omnes neoterici, asseruntque, indubie Valacchos a Flacco quodam Romano viro, quo duce ad coercendos Dacos in eas regiones colonia Romanorum deducta fuerat, quasi Flaccos esse nuncupatos. Ajunt enim multa aetatum serie, et ex variarum gentium ac linguarum commercio esse factum, ut ex Flaccis corrupte Valacchorum, tamquam Flaccorum nomen formarent. Quod quidem ita evenisse facile credo, non tamen ab ipso Flacco, quemadmodum mox authorum veterum testimonio adnitar patefacere.

Legimus in historiis, stante adhuc consulari imperio, primum Lucium Lucullum in Thracia, cum Bessis, montis Haemi incolis, bellum gessisse, et Eumolphidam, ut Sexto Ruffo placet, ut Jornandi, Pulendanam, quae nunc Philippopolis, et Adrianopolim, quae juxta eundem Ruffum Olympidia, juxta Jornandem Ustunada dicebatur, in Romanam potestatem redegisse.

Inde civitates quoque Apoloniam, Galatiam, Parthenopolim, Istropolim, et Tomin, quae antea non ita pridem obtentae erant, classe, belloque Mithridatico rebellarant, cum aliis multis, ad Istrum usque perveniens, recuperavit, et Romanam virtutem atque arma Scythis ostendit.

Sub Cajo Caesare Thessalos, Achivos et Macedonas simul accessisse tradunt. Porro quum Macedonia ter rebellasset, sub Philippo, sub Perseo, et sub Pseudo-Philippo, Philippum Flaminius consul, Perseum Paulus Aemilius, Pseudo vero Philippum Me-

tellus oppressit, et horum tandem triumphis Macedonia prorsus potiti sunt Romani.

Illyricos hac occasione aggressi, quoniam Macedonibus opem tulerant, per Lelium Manilium praetorem, cum Gentio eorum rege in deditionem accepere.

Dardanos, qui nunc Bosnenses sunt, et Moesios Curius proconsul, post deditionem Illyriorum subegit, et primus Romanorum ducum ad Danubium cum imperio pervenit.

Sub Octaviano Augusto, cui bello ipse quoque interfuit, superatis alpibus Juliis supra urbem Segestam ad Savum in Calapi flumine, Kuppa nunc vocato, sitam, Appiano Alexandrino teste, Pannonia inferior, et Slavensis regio, quae Savo et Dravo interjacet fluminibus, usque ad Scordiscorum loca, ubi nunc Belgradum est, in Syrmio devicta et possessa, limesque Romani imperii et barbarorum per Vindeliciam, Noricum, Pannoniam et Mysiam constitutus.

Nec ulterius quicquam contra eas nationes ab Augusto gestum, Appianus in Illyrico suo tradit. Quamquam civitas Tomitana jam pridem recepta a Lucullo, ipsius auspiciis tenebatur in Ponto, ultimus scilicet imperii Romani ex ea parte orientis limes, testante Ovidio, libro II. tristium:

Hactenus Euxini pars est Romana sinistri,
Proxima Bastarnae, Sauromataeque tenent.
Haec est Ausonio sub jure novissima, vixque
Haesit in imperii margine terra tui.

Trajanus tandem, ab Augusto XII. imperator, Dacos vicit, Daciamque trans Danubium, in solo barbarico provinciam fecit, Decebalo rege eorum in ultroneam mortem compulso. Et haec latius prosequitur

Sextus Ruffus, vir consularis in historiae Romanae rationario, et Jornandes ejus simia, in libro de regnorum et temporum successione, ne alios citemus.

Jam quod ad Flaccum attinet, apparet, meo hic quidem judicio, nullibi, quod hujus Flacci ductu atque auspiciis vel Getae, vel Daci, vel quaevis alia illius plagae natio, fuisset Romano imperio adjuncta.

Nominatur hic Lucullus, Flaminius, Aemilius, Metellus, Manilius, Curius, C. Caesar, Augustus, et demum Trajanus, Flaccorum vero nullus.

Quanta autem omnes ii in illis regionibus gesserint, plenae sunt historiae, mirumque esse potest, cur ab horum nullius nomine Valacchorum nomen prodierit.

Caeterum, si ea gens a victore quopiam nomen hoc sortiri debuisset, optimo sane et legitimo jure a Trajano debuerat, qui solus, post tot superiorum temporum bella, quae per consules, praetores, legatos, imperatoresque gesta sunt, devicto acie rege Decebalo, in provinciam redacta Dacia, urbibusque in ea institutis, et coloniis deductis Latini generis, quod in Dione legimus 18. ferme post se caesaribus imperium ibidem stabiliverit, idque ad Galieni usque et Aureliani tempora, quorum alter amisit Daciam, nempe Galienus, Aurelius a Galieno in Moesiam Romanam ejus incolas transtulit, duasque fecit Dacias, easque appellavit ripensem, et mediterraneam, Dardaniaeque fuere contiguae. Ii Daci in hodiernum diem latissime per totum Illyricum, a Macedonia et inferiore Pannonia, ad Istrum usque et littus Dalmaticum patent, saltusque et montes potissimum incolunt, Vlahique et Vlaszy nominantur, cujus vim vocabuli inferius exponam. Atque ex iis sunt illi Martoloszy,

quod invaluit nomen apud Turcas, dicti a praedatoria calliditate et promptitudine, quorum sine omni controversia latrociniis crevit in Europa et propagatum est totum Turcarum imperium. Qua etiam ex re omnes, qui in eum ordinem nomen dederint, immunitate omnium vectigalium caesareo diplomate donantur.

Sed ut excutiamus etiam plura, quo facilius ad veram hujus nominis etymologicam cognitionem pervenire possimus: si a Flacco, quicunque ille fuerit, Valacchi dicti sunt, quaeso, cur nulli Romanae historiae scriptores, loquor de posterioribus, et quidem de iis, qui ab eo tempore, quo Romani in ea parte Europae coeperunt imperium instituere, usi sint hoc nomine Valacchorum, quum alioqui in Getis, Dacisque, et in iis gentibus, quae reliquum orientis incoluerunt, versetur eorum historia?

Arbitror autem posteriores fuisse Plutarchum, Eutropium, Capitolinum, Sextum Ruffum, Procopium, Agathiam, Jornandem, et Claudianum etiam poetam, qui omnes, alii sub Trajano, alii sub Valentiniano, Theodosio, et Justiniani temporibus viguerunt, nec uspiam in eorum scriptis Valacchi memorantur, quum jam Romani dudum per Gotthos, Vandalos, ac alias diversas peregrinas nationes, postremo per Hunnos, Hungarorum progenitores, non a Getarum et Dacorum tantummodo solo, sed etiam ex Pannoniis exacti erant, nimirum Valente imperatore rerum potiente.

. . . . Verum, ut id dubii certioribus argumentis liqueat, et Valacchos a Romanis originem ducere, declaretur, duo referam, caeterum penes lectores, et qui plures linguas cognoverunt, erit judicium. Prae-

teritis igitur infinitis vocabulis, quae Valacchi cum lingua latina et Italorum vernacula eadem ac certe intelligibilia habent; interrogantes quempiam, an sciret Valacchice: scisne, inquiunt Romane? et an Valacchus esset: num Romanus sit? quaerunt. Nihilominus et Hungarice, et Illyrice, quam plurima proferunt, sed hoc propter varias imperii eorum mutationes, et vicinitatem, quam hinc cum Ruthenis et Polonis, illinc cum Bulgaris, Rascianis et Syrmiis habent. Huc tamen et aliud accedit. Nam apud omnes nationes Illyrico sermone utentes, ut apud Dalmatas, Croatos, Sclavos, Boznenses, Rascianos, Bulgaros, Stirios, Carinthios, Ruthenos, ac etiam Polonos et Bohemos, qui a Dalmatis sunt oriundi, Itali appellantur Wĺahy seu Wlazy, qui quidem et Romanis et Hungaris, longe creduntur esse vetustissimi. Nam quo tempore Hunni ex Scythia venerant, legimus in Hungarorum chronicis, quod Pannoniam variae gentes, illectae ejus soli fertilitate, Longobardi potissimum, et Itali Matrino quodam, viro bellicoso, tetrarcha, Romanorum praefecto incolebant, qui similiter utrique Mysiae, Achajae, Thraciae, Macedoniae ac Dalmatiae Romanorum praeerat authoritate. Quare pulsis ex ea Italis, et, quemadmodum eaedem chronicae testantur, permissi ab Hunnis libere Hadriatico mari in Apuliam trajicere, sponteque Valacchis, qui eorum erant pastores, ibidem remanentibus, Hungari in regnum succedentes, ab Illyriis Wlazorum sive Wlahorum nomen, quos ita vocari invenerant, accepere, eosque Olazak appellarunt. Exinde postea mitescentes in dies a Scythica feritate, retinentesque usum Romanarum literarum apud se, ad latinam termina-

tionem, et vocem leniorem Valacchos, quasi Wlahos vocaverunt.

Urbes in illis nullae, nulla politia, nulla eximii operis aedificia. In Moldavia dumtaxat tres arces sunt lapideae: Zwchwa, imprimis, principum sedes in ripa fluminis Zereth, dein Hothyn et Nemuz, haec in finibus Siculiae, illa in Poloniae posita. Vicus ut pastoriciae casae hinc inde sparsus, et oppida nullis sepibus communita, domos vero agrestes modice humo evectas, materia sylvestri compactas, limo illitas, et culmo sive paleis tectas inhabitant.

In Transalpina Tergovistum unicum insigne oppidum est, satis ingens, et caput provinciae, ac duae arces lapideae non tales, ut nominentur. *) Reliqua omnia pene ut in Moldavia. Nec alioqui licet apud eos, veterum atque adeo jam et Turcarum imperatorum decretis, fortalitia aut arces condere, neque civitates munitionibus et propugnaculis cingere, solam regni fortitudinem in militum numero ac robore ponentes. **)

Sermo utrique nationi idem est, et fides christiana, Graeci tamen sacrorum ritus, puto ex eo, quod, secundum Strabonem, Graecis erant notiores, quibuscum potissimum conversationem habebant. Mores etiam inculti sunt, et vestis haud par. Nam Transalpini in Turcarum tum mores, tum vestiendi modos penitus degenerarunt, Moldavi vestes mordicus observant, quique apud eos seu Turcicam, seu alterius

---

*) A lapszélre odavetve: Bukorest .... castellum prope Dombowissa, Joynar prope Argias fl.

**) A lapszélen szintén Verancsics kezével odavetve: ‚In Moldavia tamen ecclesiae multae, amplae, et magnifico aedificio, impensisque maximis, opere generoso aedificatae sunt. Pudna, locus in quo sepeliunt.‘

nationis vel vestem, vel gladium, et id genus quippiam assumpserit, capite punitur.

Principes eorum vaivodae, hoc est, militiae ductores a Voy, seu Voyniza, quod Illyrice militia, et Vody, quod ducere est, appellantur. Unde et Voynici milites, et Voievati militare dicunt. In dominia legitimi haeredes juxta ac illegitimi succedunt. Causa est: quod impune plura matrimonia contrahunt, unum tantum legitimum, quod alioqui, si minus placuerit, etiam susceptis ex eo liberis, dato repudii libello, et pecunia quadam admodum modica, in signum dissolutae desponsationis uxori reddita, dirimere nullum est nefas.

Olim autem per Hungaros reges confirmabantur, aliquando etiam dabantur alii, vel expulsi reducebantur, — Joannes rex reduxerat Radulem et Wladum, — eisque fidelitatem jure jurando solemniter obstringebant, et quotannis pendebant census, aut, ut subditi multorum veterum regum armis Hungaricae ditioni adjuncti, vel restituti potius, parebant. Nam saepe numero antiquae adhuc potentiae spiritus nonnullos in se sentientes, cupientesque pristinum imperium statuere, ad rebellionem recidebant. Cui et Caroli, et Ludovici, et Sigismundi regum temporibus, maxime Transalpini studuerunt, quod Hungarorum imperium supra quam dici possit exosum habebant. Nam ii male Graecorum principum imitati exemplum, Turcas imperante Amurate II. contra Sigismundum in auxilium sibi evocarunt, cum quibus congrediens Sigismundus ad oppidum Nicopolim, et victoriam de eis reportavit, et oppido fuit potitus. Alias quoque saepe idem fecere, postremo vero simul et Moldavi et Transalpini conspirantes, solitaeque

rebellionis intenti studiis, prorsus Amuratis adhaesere amicitiis, sed per Joannem Hwnyadem, virum ea tempestate celeberrimum, revocati ad fidem, regi Ladislao parere, et consuetos census pendere fuere coacti.

Postea invalescens Mahomettus Turcarum imperator, abjecta Transalpinensium amicitia, quos malebat servos habere, quam amicos, facile occasione inventa, quarum barbaris ac tyrannis principibus ingens est semper copia, eos primum, dein Moldavos vi occupat, tributaque, quae Hungariae regibus persolvebantur, caeteris omnibus condonatis, Turcarum caesaribus deinceps coegit pendere, adeo, ut nostra aetate reges Hungariae, sola fidelitate et obedientia quadam recognoscunt, idque si timeant, quod in Petro hoc, nunc per Solimanum expulso, licuit plane conjicere. In contrahendis vero, observandisque matrimoniis omnibus est idem mos, eadem lex, sed ignobilioribus largior licentia. Virgines enim, quas ii in thori consortium habere exoptaverint, frequentius rapiunt, quam datas accipiunt, existimantes id esse honestius, foreque inter sponsos firmiorem necessitudinem, quam si sponte, aut ad primas petitiones a parentibus exhiberentur, qui deinde, confecta jam re, dolere sese dissimulantes, haud aegre per amicos et utrorumque consanguineos reconciliantur. Caeterum mortales sunt minime hospitales, nulli cultui dediti, hominem interimere nihili ducunt, pecuniae avidissimi, ad furta nati, nec statura corporum, nec facierum venustate conspicui, colore fusco, criniti, barbatique, et aspectu plurimum rigidi, ad omnes labores ac rerum penuriam maxime patientes. Equestres plerumque militant, pedestrium copiarum nullus usus, nisi ad laces-

sendum hostem in montanis, hasque vagas et sine ordine habent.

Arma Moldavis clypeus, lancea, gladius, sagittae, ut Tartaris praecipua, nemini armatura solida, paucis, et iis potioribus, lorica hamata dumtaxat, et galea chalybea, verum omnibus sagi quidam linei, repleti xilino trium vel quatuor digitorum crassitudine, ea praesertim parte, qua humeri adusque cubitos, quemadmodum in antiquissimis auleis est videre, induuntur, qui crebris liciis, sesqui digiti inter se distantia consuti, pro armatura habentur, nulli gladio pervia.*) Vestitus et ornatus bojaronibus, quia apud utramque nationem proceres sic appellantur, proprius, et ad praescriptum est. Ornantur autem annulis pluribus, serica veste et aurea, variis coloribus distincta, praeterea torquibus et armillis, aliisque id genus ornamentis, quae simul ab sinistro humero, sub dextro brachio ad femur usque, per transversum pectus, demittuntur.**)

Transalpini, nullis de re vestiaria, aut militari legibus obnoxii, omnia cum Turcis habent promiscua, propter mutuam consuetudinem. Ii ferme omnes principes suos, innata quadam insania agitati, consueverunt seu clam, seu aperte occidere, et omnia bona ejus diripere: (Moldavi servant successori ad obulum,) quique ad tertium saltem annum in dominio superfuerint, vel morte naturali in lecto decesserint, maximo miraculo est. Aliquando intra biennium duos et tres

*) A lapszélre vetve: ‚Hic addas, de equis parvis: — laboris et inediae patientes, neque curantes nimiam culturam, praesertim si humecti fuerint.‘

**) A lapszélen: ‚Cum marsupio panni . . . . cum aliquot aureis.‘

absumpsere, nec ullus ex eorum progenie est, qui nesciat se ad manifestam mortem ire, quum vaivoda creatur. Sed ea opinione sunt persuasi, ut si mille una die ad id dignitatis eveherentur, eademque necarentur, mox alii mille interriti succederent, existimantes bene ac beate cum his actum, si vel semel in parentis solio assedissent. Tanta gloriae cupiditas insit etiam genti barbarae. *)

Moldavi mitiores, nec ita in principes saeviunt, quum enim semel evexere, susceperequе aliquem in dominum, summa fide colunt, et amore prosequuntur, nisi in tyrannidem lapsus fuerit, et se ab eo contemni cognoverint. Hunc sine dubio tollendi e medio operam intendunt, aut pellunt dominio, ut hac nostra aetate Petrum vaivodam Solimano Turcarum caesare depulerunt.

Sed jam ad Transsylvaniam ordo invitat. Regio est figura circulari magis, quam in longum porrecta, magnitudine non ingenti, verum quae, sive longitudinem, sive latitudinem quaeris, XXV. milliaria hungarica non excedit. Ea pars, quae a Siculis incolitur, et dehinc, qua Brassoviae, qua arcis Fogaras ad usque Cibinium expanditur, sylvis, vallibus, montibusque paulo asperior, caeteris in locis mixta. Nam et nemora opaca, plena voluptate habet, et rivis perennibus irrigua est, et colles aprici ac vitiferi passim sese ingerunt, omnique ab utroque ferme latere subest sua et non angusta planities. Terra alioqui ubique cunctis satis aptissima, et si requiris omnia, omnibus,

*) A lapszélre vetve; ‚Moldavi sunt bellicosiores, quam Transalpini, qui etiam cedunt eis, et Transalpini sunt Moldavis hospitaliores.'

quae soli foecunditate, ubertate rerum, pecoris copia, fluviis, fontibus, aquarum decursibus, coeli clementia, demum omnibus, quae ad humanum usum faciunt, gloriantur, comparanda, posthabenda nullis et quam plurimis praeponenda. Etenim frugum, vinique adeo ferax est, ut frequenter Hungariae etiam, ac vicinis regnis ex ea subveniatur, vasque vini LXX. urnarum trecentis, frugum cubulus X. denariis venit, quod et superiore et instanti anno licuit vidisse. Sed vina, seu fortia, seu lenia, seu acria, seu dulcia, seu clara, seu rubra, aut subrutila, et ad omne anni tempus accomodata exoptes, eo sapore, ea specie sunt, ut neque Falerna ex Campania desiderares, et in comparatione multa etiam anteponeres. Aurum vero et argentum omni fere ex monte egeritur, aqua currens nulla est, in qua non eluatur, totamque Transsylvaniam supra salem sitam esse, ausim affirmare, adeo, ut in Marisum fluvium multis ex locis promineant exesae salis crepidines. Siculi vero in ipsis domibus, vix sesqui palmi patefacta terra, effodiunt, et tum quoque, cum uti volunt, regibusque Hungariae magni ex eo redditus proveniunt. Ferrum etiam, ac plumbum parit, fructuum vero omni genere, ut pomo, pyro, non sapore solum, verum etiam copia Italiae nen cedit, persico praesertim, quod Albae Juliae ager producit, facile superat, eosque in insequentem usque annum tanta quidem integritate conservant, ut tunc lectos esse diceres. Prata affatim, aliaque jumentorum pabula passim habentur. Coeli temperies per omnes partes aequalis, nulla aura, nulla pallude, nullis malis nebulis infamis, sed salubris, et locorum situ atque amoenitate tota insignis, venationique ac genio varie et honeste exercendo non incongrua. Urbes in ea

munitae, et magis eximiae: Colosvarium, Cibinium, Brassovia, Bistricia, Meggyesium. Segesvarium, Sabesum, et Alba Julia, sedes episcopalis. Arces quam plurimae: Hwnyad, Dewa, Fogaras, Dyod, Chicho, Balvanyos, Gyalu, et multae aliae, quas per prolixitatem non adscribo. Amnes: Marysius, Alutas, Burtia, Bistricium, Chichulius major et minor, Zamosus, item alter major, alter qui Hungaris Vyzafolyo, hoc est, retrofluens dicitur, quod ab occasu in ortum prius, dein eo conversus, unde venit, juxta oppidum Dees majori sese immiscet. Ad hos Sabessus, Sargetia, et Aranyas, id est aureus, qui vel quod aurum copiose in eo eluitur, vel a montibus aureis, ex quibus oritur, Aranyas Hungaris est dictus. Navigant Marisum, Alutam, Zamosum, et Aranyas, sed ubi aut nimio imbre, aut nivibus alpium liquefactis adaugentur. Majores caeteris: Marysus, Alutas, isque in Istrum, ille in Tibiscum cadit, ambo reliquos pene omnes in se accipiunt; Marysus, Aranyas, Ompay, Sabesum, Chichulium majorem, minorem, major Alutas nigram, ut dicitur, aquam, Vargiscum, Hamerodium, Burtiam, qui Brassoviam alluit, ac Cibinium, a quo urbi inditum nomen, et Sargetiam, thesauro Decebali Dacorum regis et Zarmisegetuza olim ejus regia, nunc Varhel, idest, arcis locus nuncupata, notissimum. Uterque torrentes innumeros, quos sua quemque vallis emittit. Aranyas cursum navigabilem ab oppido Thorda, vix quatuor milliarium hungaricorum habet, ad Marysum; Zamosus multo longiorem ab oppido Dees ad Tibuscum usque, utrumque salinis clarum, ex illoque in Marysum Aranyas fluvio, in Tibiscum Zamoso pervehuntur sales, isque Bistricium excipit. Piscosi quidem omnes, et arenis aureis celebres.

Natio eam triplex incolit: Siculi, Hungari, Saxones, adjungam tamen et Valacchos, qui quamlibet harum facile magnitudine aequant, verum nulla illis libertas, nulla nobilitas, nullum proprium jus, praeterquam paucis districtum Hazak incolentibus, in quo regia Decebali creditur extitisse, qui tempore Joannis Hwnyady, inde oriundi, nobilitatem, quod semper contra Turcas pugnanti strenue affuerunt, adepti sunt. Caeteri plebei omnes, Hungarorum coloni, et sine propriis sedibus, sed sparsi hinc inde per totum regnum, rari in apertis locis incolae, montibus ac sylvis, plerumque cum suo pecore pariter abditi, sordide vitam ducunt.

Seculos autem Hunnorum genus esse nemo ambigit. Origo ipsorum talis est: habetur in Hungarorum chronicis, quod rex Atila, quum jam annis 125 supervixisset, plusquam LX. liberos reliquerat, inter quos, dum proceres duos, Chabam scilicet et Aladarium, utrumque tum aetate maturiores, tum virtute animi, severitateque parenti non dissimiles, ac caeteris praestantiores esse judicassent, statuissentque alterum merito, qui patri in imperium succederet, exorta est inter eos vehemens seditio, quod neuter alterutri volebat cedere. Nam Chaba, Honorio Graecorum imperatore, cujus erat ex sorore nepos, et majore Hunnorum parte nitebatur ad dominium; Aladarius non multis Hunnis, verum quod Alemanna matre esset progenitus, magno numero principum Germaniae, semper enim ea natio Hungariae, ut etiam nunc, insidiata est. Forte inter hos erat Detricus quidam, patria Veronensis, vir militaris, qui suscepta parte Aladarii, et promissa opera, qua illum in imperio statueret, liberat et se, et reliquos Germanos, fitque utrinque

magnus exercitus, congredientesque, editur ingens caedes, praelium dies quinta decima dirimit, et ambae prope partes, extrema occidione, mutuo sese consumpsęre, sed Hunnorum pene tota vis interiit. Nam Detrici arte victus Chaba, cum reliquis fratribus, et XV. millibus hominum ad Honorium avunculum in Graeciam, inde in Scythiam ad avum Bendekwz profectus est. Ultra vero hos extitere tria millia virorum, qui praelio fuga erepti, in Pannonia remanserant, sed timentes ab occidentis nationibus, quibus rex Atila infestus olim oppido fuerat, in Transsylvaniae ultimum angulum, Chykmezew vocatum, versus septentrionem migravere, *) ac ne Hunnorum residui putarentur, Zekel sese nominaverunt, quos nunc Siculos, dum latine scribimus, vocitamus. Longo postea temporum tractu, redeuntibus iterum Hunnis ex Scythia, qui cum Chaba discesserant in magnum numerum aucti, et ii etiam in Siculia late jam propagati, illis usque in Russiam, utpote communem patriam recuperaturi occurrerunt, qua tandem recuperata, easdem sedes sibi inhabitandas, quas initio fuerant sortiti, a reliquis Scythis poposcerunt, et facile, pro opera tam egregie navata, impetravere.

Haec Siculorum origo, hinc nobilitas, qua communiter omnes, tametsi aratrum et ligonem versent, gaudeant, hinc libertas, qua ab annuis censibus, exactioneque servitutis prorsus immunes sunt et absoluti, duobus tantummodo obnoxii. Quum enim regibus bellum instat, coguntur suis stipendiis in expeditionem proficisci, verum diversa conditione, si vetustissimam libertatem observabunt. Nam si cum hoste orientali,

*) A lapszélen: ‚Unde Siculi.‘

aut septentrionali, seu intra fines patriae pugnandum est, viritim ad unum omnes sumunt arma, nec bello excedunt, nisi confecto; si contra occidentales, decimam sui partem mittunt, neque ultra quintum supra decimum diem sequuntur castra. Contra meridionàles dimidiati eunt, bellumque tolerant, quamdiu possunt. Hoc tempore cum regni clade etiam ipsi libertatis suae nonnihil accepere detrimenti, dum laboranti patriae saepius auxilio adesse, et ibi quidem, ubi res postulavit, fuere inducti. Idem et in pendendis boum tributis illis contigit. Antiquo jure unicuique regum ter tantum eos tribuebant, singulae scilicet familiae, vel ut ipsi dicunt, portae, singulum bovem: in coronatione, in nuptiis, et in primogeniti nativitate, cujus loco, si filia nascebatur, a tertio tributo absolvebantur. Nunc omissa interdum antiqua consuetudine, vel subsidii gratia, rege exigente, in patriae conservandae beneficium saepius dare non recusant.

Caeterum ad procreandam sobolem gens est non mediocriter foecunda, ita, ut hodie ad XXX. millia hominum in exercitum cogi possunt, domibus defensore non spoliatis. Equestri militia plerumque utuntur; belli apparatu nullo, nulla insigni armatura, nullo ornatu militari conspicui, verum numero, veterique animorum magnitudine freti, acriter pugnant. Non tuba, sed cornu edunt classica, et nisi praelium mature ineatur, affecti castrorum taedio, cito ac sensim dilabuntur. Mores penitus incultos non habent, verum qui Scythicam adhuc praeseferunt cruditatem, omnique pene consuetudine, legibus, et vitae institutis ab Hungaris, religione excepta, discrepant, ne lingua quidem omni ex parte, quum veterum more loquuntur, similes. Pro literis notas quasdam in scipio-

nibus ad formam tesserae quadratis excindunt, lineamque a dextra in sinistram, ut Judaei, Aegyptii ac Turcae, ducunt, quarum una seu ad summum duae, punctis quibusdam additis, plus quam pro numero characterum praebent intelligentiae. Hunnos his usos fuisse, apud indigenas tritum est.

Ad comitia armati conveniunt, potiores in coronam assident, reliqui magno clamore obstrepentes circumstant, seduloque pernegantes, ea apud se rata fore, si, quae statuerent, non placerent. Ubi quid praeter omnium voluntatem decernitur, ferunt interdum; sed in authorem dumtaxat, cujus opera, seu pertinacia quippiam oneris insoliti subiere, hac injuriam ultione retorquent: agminatim domum ejus omnes invadunt, ac solotenus disturbant; et si forte libertati eorum quid novi, quod derogaret, aliquis commentaretur, ferro etiam hunc prosequuntur, captum in comitiis palam necant. Domos autem, quorum disturbant, ubi poenituisse delicti tales cognoverint, una omnes instaurant, et cum illis in gratiam redeunt. Vestiuntur hungarice, non tamen adeo exacte, neque curiose. Colunt agros, alunt equatia optima, frumento abundant, v no non ubique, et ob id cervisiam potant.

Saxonum natio, quae procul dubio a Saxonibus, Germaniae populis, olim Othonum Romanorum caesarum, dein Caroli magni Francorum regis tempore marte potentissimis oriunda, relicto solo patrio in hanc terram migravere, quod tum ex Hungarorum chronicis, tum ex ejus gentis senum relatu animadvertimus, qui quasi per manus a majoribus suis accipientes ejusce rei memoriam, ad nostram usque aetatem servavere; nam regnante Geycha rege, dein divo Stephano, variae nationes: Bohemi, Poloni, Graeci,

Armeni, Bessi, Saxones, Thuringi, Rhenenses, Cumani, Latini, et aliae plures in Hungariam advenere, ibidemque cum Hungaris diutius concordibus animis degentes, facile ab eis et in matrimonia sua, et in consortium nobilitatis assumpti fuere. At seniores indigenae, de eorum in hac provincia origine verius memorant. Ii olim, inquiunt, quodam tempore insurgentes contra principes suos, et nonnullos etiam occidentes, in patria permanere non sunt ausi, et alii alio sese transtulerunt, pars in Pannoniam advenere. Rex, qui eo temporis regnabat, licet in Germanos malo esset animo propter assidua bella, quae inferebant Hungaris, tamen misertus profugum exilii, utque regnum colonis repleretur, quod variae hostiles nationes pervastaverant, non abjecit, sed in Transsylvania illis, tamquam in abdito loca angustiora, incultiora, asperioraque tribuit inhabitanda, eosque regum colonos, qui et jobagiones apud Hungaros appellantur, voluit esse. Ii in hanc usque diem vultus, mores, linguam retinent patriam. Sunt admodum industrii, laboriosi, politiae, mercaturae, omnibusque artibus mechanicis potissimum dediti. Rapina aut furtum nec nominatur inter eos, cibis magis necessariis quam exquisitis vescuntur. Rei domesticae, aliaeque supellectili augendae impensius, quam ulla alia in ea provincia natio, intenti, alienique minime appetentes, contenti suo; adeoque struendorum aedificiorum, agrorum colendorum, et vinearum plantandarum studiosi, ut ea parte Transsylvaniae, quam Saxones incolunt, nulla ferme sit hodie, neque pulchrior, neque foecundior; quod succisivis temporibus reges videntes, eos privatis legibus ac juribus municipalibus donavere, muroque civitates circumdare permisere. Ultra ordinarios

census, pecunia ipsis, quantam et quoties reges volunt, imperatur, neque aegre aut contumaciter eam persolvunt, sed militia a majoribus, puto ob libertatem domi amissam, degeneravere, pedestres exercent arma, intra muros fortissimi, in campo facile cedunt, quo fit, ut libentius regiam expeditionem stipendiis, quam milite adjuvent. Caeterum mulieres ipsorum institorum munera aeque ac viri obeunt, et cum maritis in augenda re egregie certant; contra Hungarorum institutum maturas jam viro virgines in matrimonium locant; XX. annorum impuberes etc.

Hungari, penes quos totius Transsylvaniae praecipua est nobilitas, ab Hunnis descendunt, sed non mediocri post temporum, ut ferunt, intervallo Siculos sequuti; iis et mores, et vestitus, et jura, et lingua cum caeteris Pannoniae Hungaris eadem, nisi, quod et ipsi sua quaedam propria habeant, quam diversitatem non solum in regnis ac provinciis, verum etiam in civitatibus, atque adeo singulis etiam familiis videmus esse. Terram optime colunt, urbes non inhabitant, sed pagatim arces ac domos; quibus res est amplior, et si non eminentes, laxas tamen et non indecoras lapide alii aedificant, alii materia lignea construunt. Vivunt politice, moribus cultioribus student, vescuntur opipare, et condimentis indulgent aeque ac Pannonii, venationibus, aucupiisque peculiariter sese exercent, vestiuntur eleganter et summa cura, sed raro serico, variis tamen coloribus delectantur, nigro nunquam, nisi quum lugent, negligentius et pedes calceant, et caput tegunt. Gens est in armis fortissima, terroris ignara, patriae conservandae diligens, ad movendum bellum, et praelium ineundum nonnihil tardior, plusque praestat in recessu, quam fronte promit-

tat, adeo ut saepe motum bellum et initum praelium, tamquam lacessita, nisi post aut sui, aut hostium ingentem caedem, nescit desinere, quod in Aloysii Gritti occisione plane declararunt. Nam et prius quam de caede ejus decreverant, hortati sunt, ut pacifice regno decederet, saltem ut, quod in multorum procerum interitum animo conceperat, condonata etiam morte Chybacchy, viri certe strenui et magni, exequi ne posset. Verum, quum nihil patientia efficerent, ferro confecere, etiam nolente principe.

Ad nobilitatem acquirendam nulla ars, nullum studium peculiarius, quam militare, ac res literaria. Hostem equo hasta dejicere suprema laus. Bella equestres obeunt, olim omnes cataphracti, nunc omnes velites, leviter armati, eam consuetudinem a Turcis illos accepisse, nulli dubium est. Nam tempore Matthiae regis cataphractorum usus maxime, cum maxima laude ac victoriis eximiis florebat, sub Ladislao ac Ludovico, hujus filio, paulatim coepere negligi, post vero cladem Mohacsiensem etiam exauthorati sunt, ac penitus una cum disciplina militari intermissi, successereque, quos vernaculo sermone Hussarones appellant, puto facilitate militandi, equorumque Turcalium agilitate illecti, vel potius, quod ex bellorum licentia omnibus mortalibus usuvenire solet, ut victi in victorum mores abiere.

Arma illis cassis chalybea, lorica hamata, gladius Turcicus, zablam dicunt, in sinistra clypeus, qui totam thoracem et caput tegat, in dextera chirotheca ferrea et lancea cum flameolo quodam sericeo sub cuspide apposito; equi varii, sed Turcici praecipui, quos summo discrimini servant, quod et velociores sunt, et agiliores caeteris, quique in utramque manum

versatiles esse, et procurrendi, ac recurrendi, non ultra certos numeros edocentur.

Caeterum, quum hae nationes tam diversae terram eandem incolant, tanta concordia et animorum consensu inter sese sint, ut mirum nihil magis. Et si interdum tumultuari contigerit, quod etiam inter fratres solet evenire, mox externo emergente hoste in mutuam gratiam redeunt, seque et sua mira dexteritate et arte tutari. Quod vel his tot Hungarorum cladibus, regumque mutationibus licuit cognoscere, semper enim hactenus incolumem patriam a ferro et flamma servavere. Omnes autem per se in septem sedes distinguuntur. Siculorum hae sunt: Udvarhel et Kereztwr, Chyk et Gyurgio, Maros, Kyzdy, Sepsy, Orbay, Aranyas; Saxonum: Zaazvaros, Sebes, Zerdahel, Zeben, Olthyan, Syngh, Kyzdy. Hungari comitatus vocant: Albensem, Kikulliensem, Colos, Doboka, Zolnok, Thorda et Hwnyad; quibus singulis apud Siculos et Hungaros, comites, viri qui et jura calleant, et magistratibus obeundis sufficiant, praeficiuntur; apud Saxones, judices regii. Unde servato in hunc modum ordine, sive ad bellum expeditio fit, sive regii census exiguntur, aut quid tale in communi agendum sit, citra omne negotium, et parvo tempore, quae volunt, perficiunt. Atque arbitror hanc septem sedium cujusque ejus distinctionem a septem castris, vetusto Transsylvanorum nomine, provenisse. Nam ut chronici Hungarorum tradunt, exeuntibus Hunnis magno cum coetu hominum e Scythia, intrantibusque in provinciam, quae nunc Erdewl vocatur, in septem exercitus sese divisere, quorum unusquisque ex 30 millibus armatorum et 857 constabat, datique sunt singulis singuli duces, et assignata totidem loca, in quibus, erectis

terreis castellis uxores et liberos conservarent, donec in Pannoniam proficiscerentur. Allucinantur itaque illi, qui solos Saxones lingua eorum Sebenburgenses dici volunt a septem civitatibus: Colosvario, Cibinio, et aliis, quas ipsi aedificarunt et auxerunt; sed etiam omnes Transsylvani hoc nomine appellari debent, ab illis septem Hunnorum terreis castellis, quae ubi fuerant castrametati, erexerant. Sed ne exiguum opus in magnum caput excrescat, harum provinciarum is situs, haec conditio. Transalpinam et Moldaviam tam Turcae, quam Tartari omni ex parte ita urgent ac premunt, ut etiam Transsylvania de pilo pendeat.

VIII.

(János király végintézete.)

(1540.)

. . . . Caeterum testamenti Joannis regis exequutor, filiique atque uxoris tutor nemo unus peculiariter relictus est. Duobus id muneris curaeque demandatum: Petro Petrovio et Georgio Utissenio. Ii enim procerum multos alios fide atque amore erga se praecellebant, interque mutuas, easque turbulentissimas reliquorum altercationes, perparum ab hostilitate differentes, ambiguaque singulorum potentium, tum in se tum in adversarium studia, in iis dumtaxat securissime conquievit, quos, ut plures alios, ab exili fortuna in summam non solum opum magnitudinem, sed etiam ad honorum, ornamentorumque splendorem evexerat, variaque ab initio per rerum ac periculorum experimenta ductaverat, sibique ad ultimum ita et dignitate et potentia fecerat proximos, ut eos tantummodo et suo dum vixit, et suorum in morte praesidio augere atque ornare palam videretur. Unde quum jam in se

signa mortis cognovisset, quamquam toto senatui ultimae voluntatis decreta pro more commendasset, Petrovio tamen et Utissenio nominatim legavit.

Erat ei mos initio omnis sermonis hos, quibuscum erat loquuturus, comiter fratres appellare, sic demum orationem exordiri. Ubi igitur quantum jam per dimicantem spiritum dabatur, sub exitu vitae labente in occasum vigore corporis, caeteros primum ad rempublicam capessendam, dein ad mutuam concordiam, et suorum charitatem amplectendam imbuisset hortamentis, versus postmodum ad Petrovium et Utissenium, extremum sibi diem advenisse, eumque se haud diu producturum dixit; breviter inde commemoratis beneficiis, quibus eos munifice ante alios affecerat, quaque gratitudine erga se ac suos, simul ac decesserit, esse debebunt, submonitis, tandem: vos, inquit, charissimi fratres, facio testamenti mei praecipuos curatores, de quorum fide atque constantia omnia meis polliceor, speroque fore integra, quae viventi et incolumi mihi semper utriusque fortunae tempore integerrime praestitistis. Proinde ne forte fortuna quispiam alius, mihi minus probatus, sublato me, in horum possessionem, ut fit, ardore discordiarum malo, cupidine stimulante irrepat in posteritatis meae contumeliam, arcas quoque has, (nam aliquot in aedium parte jacebant, quibus supellex pretiosior, pecuniaque et sacra regni corona servabatur, quam ab eo tempore, quo a Petro Perenio, Joannis Serecenii et Michaelis Kesserii opera, capto Petro cum uxore, liberis et opum ejus non parva vi, recuperaverat, nulli mortalium crediderat,) mature in vestram curam, custodiamque recipite, meisque salva et inviolata servate. Postremo filii atque uxoris commendationem prosequutus, huic primum

ut sexus infirmitate imbecillae, et viduali calamitate infelici velint omni cum honestate fideliter, et pro splendore conditionis cum dignitate, opeque diligenter adesse, hortatus. Filii deinde sic curam, sic patrocinium assumerent, ut pristina in illis studia experiretur, sic saluti ac decori ejus prospicerent, ut Sepusia domus non convelleretur, nomen vero et florere posset, ab se et auctum et illustratum. Quicquid praeterea sive hic erant recepturi, sive jam pridem fidei et potestati eorum tradiderat, quum ipsi neque conjuges neque liberos haberent, ad ejus fortunam conferrent; illum in possessione regni continerent, regia claritudine educarent, curarentque per omnes conatus et occasiones suo tempore coronandum, si fors affuerit, sin minus, ita saltem promovere et constituere rem ac statum ejus adniterentur, ut patrimonii facto compote, Austriacae domus injurias non metueret, et regnicolarum Hungariae non paterentur esse extremum; coronam regnique vota ad eum deportarent, quem tota nobilitas uno consensu commodissimum patriae principem judicasset.

IX.
(Athinai Deák Simon.)

Non pigebit quorundam et privatorum hominum memoriam fecisse, qui in publicis rebus versati, opibusque et nomine et nobilitate ex his consequuta, quam varie utrisque usi moribus, ab humanis desierint. — Extincto Joanne Eziko, Quinqueecclesiarum episcopo, simul ac ex legatione Turcica redierat, quae postrema a Joanne rege missa fuit ad Solimanum, regina Isabella eo anno ad viduitatem redacta, ex consilio Utissenii atque Petrovii, caeterorumque optimatum, qui

tunc temporis, jam obsessa Buda Germano milite, apud eam fuerant, Simonem cognomento Deakum, Athina oriundum, — quae arx Bathianorum est, in Slavonia ad radices montis Posegani, propius Dravum quam Savum sita, — Quinqueecclesias designavit, ut eam urbem cum imperio teneret, arce ea a praefectis Joannis Eziki debitis conditionibus recepta, eum locum ita summa cura et vigilantia tueretur, ut in Germanorum manus non incideret, qui defuncto Joanne rege, obsessaque Buda, eam spem sibi praesumserant, ut et Budam et circum caetera omnia facillime essent consequuturi. Is Simon ex utroque parente Athinae rusticus natus, a primis annis, relicta paterna casa, sordibusque agrestibus, scholas ad juveniles usque annos frequentavit, hincque Deakus hungarice, latine literatus appellatus, cognomen hoc ad mortem usque conservavit. Ex scholis, quum id genus hominum in optimatum domibus plerumque apud Hungaros exordia conditionis ponunt, amanuensium muneribus defungentes, quum ii in ea gente primi ordinis non ita multum literas profitentur, militiae magis intenti, in aulam venit, nactusque dominum, cui esset a rationibus, paucos annos per omnes ejuscemodi ministeriorum gradus a fortuna vectus, in diversis etiam arcibus primis praefecturis functus est, eoque demum ingenium et mores gerendarum rerum artibus excoluit, ut nobilitatem consequeretur, quae facile in eo regno omnibus, vel ipsis exteris impartitur, in quibus virtutis aliquid enituerit, et qui in nomen gentis transire voluerint. Porro ex tot praefecturis et officiis, quae gesserat non sine commendatione plurima, quum et res bellicas laudabili opinione exercuisset, adeptus est et pecunias et famam probi viri, hisque comitibus

in regiam Joannis regis illapsus. Joannes autem, quum et proditus et desertus a suis omnibus, in tam lacero ac multifariam discerpto regno ex lapidibus ipsis homines sibi suscitabat, Simon quoque inter hos apud Joannem non postremum locum invenit, nempe adeptus dignitatem senatoriam et Budensis arcis praefecturam, saepe postea Joanne Buda discedente, civitatis gubernacula quoque fidei ejus et praesidia cuncta commissa. Unde mox et in optimatum ordinem relatus, magnifici quoque titulo potitus est.

Quum igitur Quinqueecclesias Simon cum CCC. ferme equitibus pervenisset, civitatem sine negotio obtinuit, arx tantisper restitit, donec de salariis et stipendiis praesidiorum Eziki transigeretur. Praeerat autem arci Joannes Kákonius, vir integer et sine malitia, ingenio tamen et fide commendabilis, eratque idem paratissimus arcem reginae jussis tradere, ubi de conditionibus, quemadmodum ipsa mandarat, fuisset confectum. Verum quum Simoni nervus belli non erat, et rapinae perfidiaque illis temporibus ob factionum multitudinem et peccandi immunitatem, quae latissime cuique temerario concedebantur, visa sunt potiora, nihil minus inter tractandum cum Kakonio cogitabat, quam de satisfactione praesidiorum; et tractatu in aliquot dies protracto, donec civitatem et canonicos in scelus suum alliciat, Ambrosiumque Zuchinam portarum custodem pecunia corrumpat, non ea quidem magna, sed quae centum aureorum nummorum summam complebat, (non obscurus homo, quod parvi honorem aestimavit, venumque dederit fidem), cum Ambrosio conventum: ut intercipiendarum portarum facultatem facilem praeberet; canonici, qui sacrorum gratia quotidie in arcem ventitabant, com-

petenti famulitio, eoque tectis armis munito, ubi in portis stridorem sensissent, suppetias suos mitterent; Simon, cum potioribus civitatis tractaturus res, arcem ingrederetur, illicoquo illapsus in primum vestigium afferre vim juberet janitoribus.

Ubi facinori dies assignata advenit, summo mane, qua hora Kakonius vacabat in templo audiendis sacris, advenit Simon cum delectis suis. Patefiunt portae ab Ambrosio, ingrediuntur cuncti, visque extemplo in custodes portarum facta; capitur praefectus, caeduntur multi, datoque interim reliquis in civitate signo, accurrunt armati et in arcem frequentes irrumpunt. Kakonius intentus aris, ubi rumorem audivit, consternatus prodit ex templo, velut amens, strictoque gladio in arcis foro occurrit hostibus, de dolo, de vi, de injuriis queritur, videbatur ad resistendum incitaturus suos, sed vox ei repressa, et frustra molitus omnia, quum dudum insessis hoste portis, sui quoque omnes oppressi tenebantur; itaque ipse etiam jussus in eodem vestigio, ut ensem conderet, nihil se sanguinis, nihil rapinarum cuiquam permissuros, arce dumtaxat, quam reginae ac regis filii accepturi essent nomine, contentos fore, edicunt; ille liber cum suis rebus, omniumque suorum salvis, in pace facesseret, gratiamque reginae et locum servitoris honestum illi non defore, si id conditionis mallet, quam alio peregrinari.

Habita arce in hunc modum, urbeque et omnibus praesidiis Ezekianis reginae ac filio, quaę voluerant, in verbum et fidem ultro inauthoratis, arce etiam Zaaz nominata, quae haud longe aberat, et in ditione episcopatus censebatur, ad primum sibi mandatum dedita, late Simon illis in locis imperitabat et fortis-

sime reginae ditiones tuebatur. At quicquid in Kakonium Simon ea tempestate commiserat, in uxorem ejus partim, partim in ipsum quoque paulo post fortuna compensavit, ut praedonem praedo conficeret, et scelere scelus expiaretur.

Erat Utissenio juvenis consaguineus, Croata, nomine Nicolaus Benkovius, ex primorum gentis ejus nobilitate prognatus, qui quum Utissenii disciplina diutius domi inter adolescentes premeretur, utpote ferocior propter aetatem — nondum enim annos XX. natus erat,—animoque seu temeritate potius existimaret se maturum esse armis exercendis, quod gentile studium ac decus Benkoviis esse jactitarat, multorum sibi exemplo proposito, qui se juniores dudum ferrum in hostes cruentassent. Quamvis, quod aeque creditum est, pellectus etiam fuerit quorundam persuasionibus, ut est juventus in sodalitica facilis, lapsusque interdum non perpendit, ubi objeceris, quibus ea aetas oblectatur, dederisque insuper animos ad audendum, ratione aliqua evadendi majorum iras proposita, hisque adjunges, mature et prima aetate in lucem properandum, fortunam saepenumero tacitis suggestionibus ad maxima solere homines evocare. Benkovius rejecta disciplina Utissenii, Agriam in Ferdinandi partes transiit, ibique extemplo ad honorem promotus, Petrus Perennius, qui tunc eam arcem obtinebat, equitum alae praeposuit, coepitque ille magis juveniliter quam ex judicio, prospere tamen, et in nostros et in Turcas dimicare, hisque primum adepto nomine Albam Regalem trasfertur. Unde audax et elatus juvenis tam secundis initiis, quum praedandi gratia solitus esset, adjunctis sibi sociis pari aetate atque ingenio praeditis, saepius vicina pervagari, crebro et Tur-

cas et partium nostrarum homines afflixit, ac ubi Turcae huic defuerant, in omnes obvios, quoscumque casus obtulerat, sine discrimine vim exercebat. Die quadam profectus ad pagum cui Dignësmedo nomen est, cum Ladislavo Kavassio, ejusdem audaciae ac petulantiae juvene, comitati equitibus numero amplius centum; ubi quum epulis et vino securius vacarent, Valentinus Turcus, qui haud longe in arce Geztes excubabat, rei hujus admonetur, illicoque advectis expeditis equitibus, in pagum nocte intempesta irrumpit, Benkovium et Kavassium cum comitibus circiter X. diu jam vino et crapula prostratos, in eodem hospitio intercludit, armaque raptim exhiberi jussi, cunctis catenae inditae. Milites pauci, iique partim caesi partim repugnaverunt, qui notiores erant Valentino, donati venia, coeteri fuga elapsi beneficio tenebrarum, qui in potestatem venerant, equis, armis, rebusque omnibus spoliati, diu Geztesii servierunt.

Ea victoria quantum Joannes animo exilierit, potissimum quod imprudens juvenis temeritatis suae poenas persolvisset, non facile dixerim. Ingenti tamen munere Valentinus, captivi qui in potentiam ejus perducti fuerant, gratia Benkovii, cujus aetati ac generi parcebatur, libertate donati. Nec alia re magis castigatus est a rege Benkovius, quam risu et salsioribus jocis, quod ei sic ejus aetas nondum ad bella matura illusisset, regique, qui eum prope suis uberibus sub Utissenii cura educasset, injurius esse non dubitarit. Monitus tamen est, ut a secundo casu caveret, et si ita libuisset, ad se reverteretur, non defuturas illi etiam in suo exercitu causas virtutis propagandae. Egit ille gratias clarissimo principi, et respondit usurum se beneficio tam clementis regis, sed apud eum

dominum, cui jam vir effectus subscripsisset, et initiis ejusmodi viro forti ad majores ausus animos esse faciendos, nec sibi unquam id consilii in mentem illapsurum, ut et dexteram gestet in segnitiem otiosam, et ferrum, quo praecingi soleret, rubigine edi patiatur.

Paucis mensibus post, reparatis equis, reliquisque instrumentis militaribus, Benkovius pristinum vitae institutum repetiit, jamque ad occasiones ultionis intentus, majora audere atque patrare aggressus, nempe ex periculo tum doctior, tum animosior factus. Joannes quoquc rex interea temporis in Transsylvania decedit. Simon vero Deakus, constituta sibi Quinqueecclesiis dominatione,sola uxor deesse ad felicitatem videbatur; quare missis ad eam circiter XXXV. equitibus, jussit ad se contendere. Benkovius audita tempestive ejus profectione, cognitoque, quod omnem rem familiarem secum ferret, parvoque comitaretur equitatu, laetatus plurimum de occasione diu expectata, ulturusque in ea muliere captivitatem suam, alacriter processit obviam, et insidias struxit.

Budae divulgato mulieris discessu, quamquam amici conjugis admonuissent eam periculi, quum ubique omnia latrociniis arderent, seduloque fuissent hortati, ut majore cum delectu proficisceretur, obaudivit, freta amicitia, quae intercedebat ejus marito cum Stanislavo Albae Regalis praeposito, cujus respectu Benkovium quoque nihil in se hostile moliturum confidebat, tametsi aliud, ut re vera ferebatur, deceperit mulierem, quam amicorum fiducia. Erat enim ea virili animo et sui capitis, cogitavitque facilius se atque secretius loca periculis obnoxia evasuram, si pauciore comitum strepitu iter illud obiisset,

idque consilii non tam suae vitae et filii gratia, quem habebat unicum, probabat, quum gravitate christianae captivitatis non perinde afficeretur, quam metu, ne ingentior pecunia et supellectilis haud contemnendi valoris, quam secum Quinqueecclesias deferebat, periclitaretur.

Usa itaque contra omnem rationem suo consilio, a meridie, hora nocti propinquiore iter ingreditur, jubetque summa vi equos agitari et properare comites, ut transmissis per tenebras Albensis agri finibus, intra quos potissimum timere incumbebat, cum ipsa luce in tuta perveniret, quo sciebat a marito obviam sibi praesidium venturum. Obtemperatum mulieri diligenter, itumque summa celeritate per noctem, sed ita cattte, ut in insidias Benkovii inciderint. Ibi, quum Benkovius pro ratione facinoris quod erat commissurus, magno cum apparatu occurrerat, sine omni contentione armorum, veluti matronam salutaturus amice, prodiit ex insidiis, et simul omnes cum opima praeda Albam deduxit. Aureorum nummorum, quantum palam vulgo constiterat, XII. M. a muliere recepit, cujus vero numerus ignoratus est, summa fuit non exigua. Adempta ad haec et vasa argentea, et equi, et quicquid vestis ac mundi muliebris habuerat, eoque tenus ad extremum spoliata, ut aliena veste precario impetrata nuditatem obtexerit. A pudicitia matronae integerrimae temperatum, dura tamen captivitate vexata, cujus incommoda filiolo quoque mortem intulere, eoque interitu omnia Simoni mala cumulatiora reddita.

Sic Simoni non diu Quinqueecclesiis concessa felicitas; qui quamprimum accepit nuncium: uxorem captam, bonis spoliatam, et servari durius quam ethnicam, orare atque obtestari Stanislaum praepositum

coepit, ut postquam omnia sint illi amittenda, quae a pueritia longa servitute paravisset, laudaretur Deus, et fortuna haberet quod dederat, caeterum satis sibi adhuc restare, si uxoris ejus honorem ab injuria libidinis perditorum, filiumque infantia infeliciorem ab incommodis protexisset. Polliceri vero ex se omnia, quae ad augendam ejus fortunam id temporis praestari potuissent. Hincque jam spe obtinendi eum episcopatum ab amico singulari, quo diu jam apud Joannem regem familiarissime usus erat, suscepta, Stanislaus non destitit operam ei commendare, dicereque, se non solum conservaturum et bene habiturum consortem ac filium ejus, sed etiam, ut quamprimum reperto modo, incolumes ad eum remitterentur. Verum interim extincto filio, uti jam diximus, maternis angoribus et liberatione sua longius protelata, verita infelix mulier, ne ad ignominiam detineretur, et ad ultimum in tanta militum licentia, luxuque juventutis perditae pudicitiae jacturam fecisset, communicato consilio cum monialibus, earum habitum sumpsit, seque clam ex urbe cum iis subtraxit, ac noctu in proximum pagum, qui erat monialium delata, eaedem illaesam curarunt ad maritum deducendam, amisso Albae filio, amissis opibus. Jam ab his malis atque sceleribus ad pejora mala et majora scelera veniendum, quo scilicet fuco Stanislaus episcopatum Quinqueecclesiensem accepit a Simone, idemque Simon, extrusus inde turpiter pro gratiis, obscure in villa sua Nadasd ad amnem Hernadum, in secundo lapide a Cassovia Tibiscum versus posita, ab omni hominum luce sequestratus occubuerit.

X.

(Verancsics Antalhoz levél, az 1541-ki budai veszedelemről.)

Male nos habuit omnes, quod tam longo temporis intervallo nihil licuit ad Dominationem Vestram Reverendissimam scibere: omnia enim quaecunque a nobis vel scribebantur vel agebantur, erant suspecta, adhibebantur nobis custodes, nemo audebant sub poena capitis vel a nobis ad alios vel ab extraneis ad nos literas ferre.

Incredibile dictu est, quae nos in tam longa et gravi obsidione pertulimus. Eramus singulis diebus inter spem et metum positi, sed praevalebat metus, videbamus enim nos omni ex parte gravissimis adversariis cinctos esse.

De auxiliis nostris non prius intelleximus, quam cum videremus Germanos soluta obsidione, locum pro munitione sua quaerere : et tantum abest quod victualia nobis importari potuissent, ut etiam haustio et importatio aquae cum periculo conjuncta fuerit. *) Vidimus ingentibus bombardarum globis muros ex aliquot partibus concussos et dejectos, quam dejectionem secuta est acris quidem sed tamen infelix oppugnatio, in qua ceciderunt multi Germani. Cum hac via nihil possent proficere, recurrerunt ad aliud militiae artificium: erigerunt in aliquot locis cuniculos; qui ubi sunt deprehensi, postremo confugerunt ad ultimum remedium. Tentarunt rem proditione. Inventi sunt primarii cives aliquot, qui ad id facinus conspirarunt, Germanos circiter 300 per portam nocte media intro-

*) Verancsics kezével a lapszélen: ‚Bos unus vendebatur fs. 40, gallina fl. uno. Oppugnatio est facta ex locis tribus eodem tempore.‘

duxerunt. Hii ubi sunt cogniti, conclamatum est: ad arma; accurerunt auxiliarii pedites, qui in publico foro excubabant, et eos qui clam et insidiose introducti erant, turpiter ejecerunt. Accrevit Budensium animus, audebant jam ex portis erumpere et adversarios in fossis trucidare. *) Germani castra sua in vertice et dorso montis s. Gerardi fortiter muniverunt. Sed quoniam pauci erant et sperabant in dies plures gentes, eae ut tanto facilius ad eos pervenire possent, coeperunt in Danubio pontem struere, qui ubi jam perficiendus erat, magna vi ventorum et tempestate est bis disruptus. Danubio imperabant Germani, leges imponebant, stationes et excubias ab omni parte agebant, stabat classis eorum semper intemerata et ad pugnam expedita.

Cumque nos jam omni ex parte premerent, interim (30. juli) venit Memhethbassa, qui adventu suo obsidionem solvit. Laetabantur omnes, sperando se liberatos esse,id quod Turci et verbis et reipsa praeseferebant. Veniebant frequentes in civitatem, mirabantur robur et fidei constantiam, laudabant, pecora, quae vi abstulerant, majestati suae et aliis dominis donabant, permittebant libere victualia ex omnibus partibus importari, liberum erat omnibus ire ad castra eorum et redire. Insolita ostendebatur species amicitiae. Hortabantur dominos, quod adducant nobiles alterius partis ad unionem et concordiam, allegando hanc unam esse viam conciliandae gratiae caesaris. Castra sua non longe a castris Germanorum fixerunt. Ex altera parte dominus Pettrowith comes Themesiensis

*) Verancsics kezével a lap alján: ‚In prima eruptione quae contigit 9. junii, occisi sunt 50, in secunda, quae fuit 3. julii, perempti circiter 200.

et dominus Valentinus Therewk cum gentibus suis prope civitatem erant, observantes, ne qua Germani evadere possent. Fiebant excursiones et insultus frequentes ab utraque parte, in quibus dubia et anceps erat species victoriae, globi jaciebantur ultro citroque. Germani tam ex castris quam ex insula parva eis opposita multum Turcis nocuerunt, quod Turci considerantes, insulam (20. augusti) prima luce sunt aggressi. Et quum ex improviso id accidit, multos ex eis occiderunt, tandem vi per milites Germanos rursum repulsi. Oppugnabant etiam eodem tempore superior pars montis, ad cujus summitatem Turcae mixti nostris fere pervaserant. Germani qui verticem montis tutabantur, quia viribus impares erant, non audebant aperto marte agere, sed postquam auxilia advenerunt, coeperunt frequentes globulos ex superiore parte conjicere; interim etiam directa est bombarda ex Pestho ad latus montis, quae multum tum equitibus tum peditibus nocere potuisset, immo nocuit, quia equos duos interfecit et aliquot homines. Tum coeperunt omnes terga dare et fugere praecipites. Secutus est clamor magnus cum exultatione in cacumine montis. In crastino (21. augusti) tota classis, quae sparsim alias stabat, aggregata est ad pedem montis sancti Gerardi. Varie id multi (ut fit) interpretabantur, neque vana fuit suspicio: eodem enim vesperi coeperunt Germani mixti hussaronibus Danubium trajicere, et relictis castris rebusque suis fugere: et habuisset res felicem non solum progressum sed etiam exitum, nisi quidam Hungarus, cujus nomen ignoramus, et nostris et Turcis id significasset. Illi re cognita animadvertentes exercitum distractum nocte media eadem hora sunt illos omni ex parte aggressi. Relicti erant Bohemorum et

Moravorum ad tria millia, Germanorum duo, qui magna ex parte sunt occisi, multi submersi; capti erant circiter sexingenti, qui cum caesari monstrarentur in armis, jussit omnes occidi. Redempti sunt per majestatem reginalem aliquot, inter quos est et Biessichki capitaneus Bohemorum. Quicunque erant in Pestho relicti, erant autem multi aegri, omnes sunt trucidati. Qui trajecerunt relictis bombardis, instructo exercitu, praemissis galeis et nasadis salvi abierunt. Caesar statim ab adventu suo, timens infectionem, jussit ut totus exercitus locum mutaret, aqua enim ferebat volvendo longo tractu corpora submersorum. Itaque castra supra Veterem Budam (27. augusti) posuit. In crastino, hoc est 28. augusti, misit munera filio majestatis suae, videlicet vestes 4. auro intextas, equos tres Turcicos cum pretioso apparatu. Sellae erant elegantes cum operculis scite et artificiose factae, catenae aureae pendebant ex collo equorum. Item ornamenta colli pensilia dominis consiliariis, qui caesarem salutare debebant; allatae sunt etiam vestes. Eodem die nunctiatum est majestati suae, caesarem velle filium majestatis suae videre, quae res illam plurimum terruit. Respondit, se super re, ut charissima, ita unica deliberaturam. In crastino tergiversabatur, suadens dominis, quod praecedant cum muneribus, quae si grato fuissent animo accepta, ipsi quoque obtinerent postulata, tum demum, si res et necessitas ita exigeret, missura esset et filium. Illi contra consulebant, ut desiderio et voluntati caesaris satisfiat, qui fortasse vult tentare, num ei credatur; promittebant puerum salvum rediturum, et illi in gloriam et augmentum fortunarum ejus cessurum. Misit tandem eum (29. augusti) curru aurato, cum nutrice et duabus matronis senioribus,

domini consiliarii currum praecedebant. Caesar honoris gratia praemisit aliquot Sandiacos et Czausios, officiales suos, qui cum magno comitatu deduxerunt eos usque ad castra. Illhic jam erat erectum tentorium, ex adverso tentorii caesaris, in quod et filius majestatis suae una cum dominis consiliariis est ingressus. Expectarunt illhic aliquanto tempore, quoad bassae convenirent. Interim confluebant janiceri mixti sulacis, qui nos omnes in orbem cinxerunt. Venerunt postea marsalci duo, baculis argenteis innixi, qui vocaverunt dominos ad caesarem. Decretum erat inter eos, quod dominus Pettrowyth comes Themesiensis in ulnis suis ferat puerum ad caesarem. Caeterum ubi cognoverunt eum velle lachrymari et a nutrice non posse avelli, jusserunt ut sola nutrix una cum dominis vadat salutatum caesarem. Munera data caesari. Rediit paulo post nutrix, comitata iisdem marsalcis et domino Podmaniczki, judicibusque utriusque civitatis. Reliqui domini manserunt in tentorio caesaris; qualis fuerit sermo et disputatio inter eos, ignoramus. Deducti sunt postea ad aliud tentorium nobis vicinum, quos secuti sunt paulo post bassae tres, qui eos nomine caesaris examinabant, objicientes multa, ad quae coacti sunt extempore respondere. Bassae cum eorum responsione iverunt ad caesarem, et voluntatem ejus tandem declararunt, quae fuit, quod Budam in manus ejus recipere vellet. Allegavit facti sui rationes aliquot; videlicet: discordiam dominorum, insufficientiam ad defensionem Budensem, imparitatem ad resistendum adversario. Ipse dixit, se magno et incredibili sumptu venisse, neque posse cum gentibus sine magna suorum jactura et detrimento saepe ad has partes tuendas venire. Territi sunt nostri audita hac

caesaris voluntate et sententia, vocatus est judex Budensis ad tentorium bassarum, significata est illi caesaris voluntas, cui refragari non audebat, videns dominos obmutuisse ad imperium caesaris. Vocatus est et magnificus Petrus Markws, qui illi adjunctus est, ne vel in porta vel in civitate quisquam audeat aut contradicere aut reluctari. Interim ingressus erat in tentorium caesaris Janczaraga, praefectus Janiczerorum, qui cognito caesaris mandato, tentorium ingressus, nichil omnino prolocutus, manu significatione data cucurrerunt agminatim tam janiczerones quam sulaczi Budam occupaturi. Cognovimus rem ex composito et deliberatione praevia factam, quia nunquam alias tot equites Turcarum in civitatem erant immissi, quot illo die; praeterea portam civitatis occupaverant, sub specie providentis amicitiae, verebantur enim ne contentio et caedes vel propter exclusiones nonnullorum vel etiam propter non admissionem oreretur. Sed cognovimus dolum. In summa, irruperunt catervatim in civitatem, et omnes stationes occuparunt; quoscunque habuerunt obvios in domos proprias ingredi compulerunt, ipsi ante domos civium per duos dies excubabant, plenum erat forum, et plateae omnes refertae, filius majestatis suae unacum aliis dominis detinebatur in tentorio, neque prius est domum dimissus, quam redirent certi homines caesaris, significantes, Budam secundum voluntatem ejus sine ulla renitentia redditam esse. Ea res placuit caesari, commisit, quod confectiones et bellaria quaedam nobis interim proponantur, quoad prandium paretur. Coacti sumus etiam inviti, ne arguamur ingratitudinis, vesci iis, quae nobis oblata sunt. Vocata est iterum nutrix cum puero ad filios caesaris, qui eum sunt amplexati, oscu-

lati, *) caesar ipse cum nutrice locutus. Paulo post allata sunt uno et eodem tempore fercula octo, et filio majestatis suae una cum nutrice et aliis matronis apposita. Ex altera parte in eodem tentorio totidem fercula nobis sunt oblata. Pudebat et dominos quosdam, qui in eodem tentorio erant, et omnes nos servitores majestatis suae communi fere uti mensa. Supervenit marsalcus cum quodam czauszio, qui cum videret nos a cibo abstinere, compulit nos non solum ad esum panis, sed ad sessionem parum decoram, sedendo enim more turcico comedimus, qui sitivit, infundebatur potus illi mellerosato dulcoratus. Eodem tempore prandebant domini cum bassis. In alio tentorio finito prandio, quum circiter 23. horam habuimus, venit marsalcus a caesare, committens ut puer regius domum redeat. Adjuncti sunt chausii duo, qui honorifice reducant, et eundem majestati reginali tradant in manus. Sed quum circiter horam primam noctis cum facibus accensis in castrum ingressi sumus, non videbatur decorum esse, ipsos introducere ad majestatem suam, actae sunt tamen caesari et ipsis gratiae solenniter, quod filium illi restituerit. Domini autem, videlicet: Thesaurarius, Pettrowith comes Themesiensis, Stephanus Verbevtius cancellarius, Valentinus Therewk, Urbanus Bathiany in castris retenti. Cum hiis disputatum est diebus septem integris. Ignoramus argumenta disputationis, scimus praesidentem actus fuisse hominem severum. In disputatione illa variae fuerunt agitatae quaestiones. Inter alias haec una

---

*) A szövegben fél sornyi hézag, melyet, ugy a határos lapszélt, Verancsics keze ekkép töltött ki: ‚duabus vestibus et balteo pretioso et gemmato remunerati.'

erat: utrum majestas sua unacum filio sit Constantinopolim abducenda? quae varie fuit disputata. Alia fuit: utrum domini capite sint plectendi? et haec fuit magistralis. Tertia: utrum majestas sua una cum filio sit dimittenda, et nonnulli ex dominis illi adjungendi, nonnulli retinendi? haec tandem diutius est ventilata, agitata, et ex gratia Dei conclusa et determinata.

Majestas sua videns consiliarios suos detentos esse, coepit taedere et pavere, misit in crastino ad caesarem literas, agens gratias propter restitutionem filii, propter liberalem tractationem, propter munera data, postremo propter anunciationem tam generosam, quam medio nutricis fecerat, supplicans, quod eam una cum filio gratia prosequatur et in protectionem suscipiat. Laboravit etiam medio Rostanbassae, generi caesaris, pro eliberatione dominorum, cujus uxori pulcherrimam specialiter torquem dono misit, promisit operam suam, quam ante diem septimum declarare non potuit. Servitores videntes dominos suos detentos esse, aufugerunt. In crastino post acceptionem civitatis Janczaraga significavit burgrabio castri, quod sub amissione capitis portam castri aperiat. Venit ad majestatem suam plorans et petens consilium, significans se paratum esse omnia extrema pro tutando honore suo libenter passurum. Qui aderant penes majestatem suam, nolentes illam et seipsos in periculum conjicere, nunctiaverunt Janczaragae, quod et civitas et castrum sit caesaris, et quandocunque jusserit, parata est illi resignare, hoc tamen petens, quod non prius ingrediatur cum suis, quoad majestas sua ex castro exeat, et super hac re impetranda dixit se missuram ad caesarem, qui commisit, ne quisquam

Turcarum, praesente majestate sua, in castrum ingrediatur. Sed commissio ista servata non fuit.

Rediit in crastino Janczaraga, volens omnino intrare, et cum nostri tardius aperirent, coepit promittere cum juramento, quod ipsemet ingredi vellet sine comitatu et satellitio, neque quemquam impedire. Creditum est illi, intromissus est, et sedit in porta aliquandiu. Ingressi sunt et Janiczarones, qui portam quidem castri occupaverunt. Extunc promiserunt quemlibet libere et sine ullo impedimento ire et redire, sub vesperam exierunt omnes ex castro. Mane rursus venit cum majore agmine, et carcerem solvit, captivos recognovit, plerosque ad caesarem misit, nonnullos vero libertate donavit. Id quod factum est propter insimulationem Memhethbek, qui accusaverat dominos apud caesarem, quod multos captivos Turcas in carceribus detinerent, cum ne unum quidem vinctum haberent. Fuit in prima porta cum suis tota die, ad noctem rursus abiit. In civitate vero proclamatum fuit, quod quilibet domi suae maneat, et arma, quae habet, sub amissione capitis ad Janczaragam, qui in ecclesia sancti Georgii manebat, aportet. Obeditum est voci ejus, afferebant omnes pixides, gladios, hastas. Tamen illi non fidentes nostris, ostiatim ibant, quaerentes arma. Cum jam exarmassent miseros cives, liberius omnia faciebant, Turcae domos intrabant, imperabant, vi tamen nichil egerunt in domibus civium. Quod domos dominorum attinet, domini thesaurarii, Valentini Therewk et aliorum, in eas vi irruperunt, et effractibus foribus, omnia quae habebant, diripuerunt. Terruit haec res animos omnium, credebamus omnino jam eos illhic male habituros. Tertio die venit chausz a caesare, (ultima augusti) consolans

majestatem suam, ne timeat, et certo sibi persuadeat, quod caesar illi una cum filio bene vult, et offert illi terram, quae est ultra Tibiscum et Transsylvaniam, neque sit de dominis sollicita, quia certo liberabuntur. Egit majestas sua gratias pro tam liberali donatione, credens illam ratam futuram, munera illi obtulit. In crastino venit iterum Janczaraga (1.septembris)nomine caesaris, nunctians, multos esse raptores et malefactores inter Rascianos, quos caesar decrevit in reditu suo punire, neque posse terram, quae est ultra Tibiscum filio majestatis suae concedere sed solam Transsylvaniam. Is etiam significavit majestati suae, quod se jam ad iter paret et castro cedat. Hoc adjiciens: caesarem et equos et currus daturum; id quod factum non est.

Durus erat sermo iste, tamen exequendus. Majestas sua omnino imparata erat ad iter, quia carebat curribus, equis, coacta est tandem emere boves et bubalos propter res suas utcunque abducendas. Eodem die ingressus Janczaraga, et portam secundam castri occupavit, atque illhic toto fere die consedit. Eo tempore sunt illi datae claves ad bombardas, pulveres et omnia victualia, quae majestati suae et nobis postea subministrabant. Quinto die(2. septembris)venit Budam caesar una cum filiis suis paulo ante meridiem, et in ecclesiam divae virginis, in qua erecta erant suggesta duo propter cultum idolorum, est ingressus, illhic adoravit Deum suum, et pro felici successu actis gratiis in castra reversus est. Die septimo (4. sept.) missus est interpres Italus, ferens vexillum filio majestátis suae ad sandiacatum Transsylvaniensem, significans voluntatem esse caesaris, quod thesaurarius sit educator et gubernator filii majestatis suae, proventusque

percipiat. Eodem die dimissi sunt domini, excepto domino Valentino Therewk, qui per caesarem est retentus, et cancellario, qui propter cognitionem jurium est in castro Budensi cum Solman bassa relictus: qui cum fletu venerunt ad majestatem suam, deprecantes veniam, accusantes caesaris perfidiam, conditionem suam deplorantes. Adducti sunt a caesare equi valacchici 30, et majestati suae ad iter donati.

In crastino ingressi sumus Deo auspice iter, et quidem multi currus, quos relinquere non erat tutum; trajecto Danubio majestas sua in tentorio paulo supra Pesthum pernoctavit. Stabant ex utraque parte viae, qua nobis eundum erat, janiczeri observantes, ne vel vis aliqua vel contemptus nobis inferatur. Adhibitus sandiacus, qui nos 150 equis conduceret, quem remuneratum in nocturno reverti fecimus. Eo die allatum est vexillum domino Pettrowith ad sandiacatum Themesiensem. Tum primum rediit illi animus, qui exciderat. Timebat ne revocaretur ad caesarem, sicut dominus Thezaurarius erat revocatus. Spem vultu simulabat, premens altum corde dolorem. Significatum est majestati suae, caesarem cupere castrum Quinqueecclesiense. Majestas sua cupiens sese utcunque ex manibus suis liberare, coacta est dare literas, committens, quod officiales castrum in manus caesaris resignet: aliter enim facere non licuit. In summa, omnia fecit, quae caesar mandavit. Et omnia etiam, quae habuit, exposuit. Iter habuimus pluviosum et conjunctum cum periculo, quia peste multi tum servitores tum pedites, et alii, qui nos sequebantur, sunt mortui. Neque etiam nunc ab hac infectione aula est immunis. Non sat erat malorum, quae tempore obsidionis tam durae pertulimus, nisi etiam accederet aëris pestilentialis con-

tagio. Ita visum est domino Deo, qui nos pro peccatis nostris juste visitat et affligit. Sit nomen domini benedictum. Speramusque, quod nos rursus ex sua benignitate et clementia aliquantum consolari dignabitur.

De obsidione Budensi. *)

Actae sunt fossae in circuitum civitatis, in quibus excubabant Germani, observantes diligenter, ne quis vel ingredi vel exire posset, veniebant tamen interdum servitores dominorum habito colonorum induti, ferentes literas, quas miris modis occultabant, monstrabantur saepe literae tum a caesare Turcarum, tum a Memhethbassa popularibus, imo et majestati suae, quas credebamus fictas et compositas esse. Erant quidem characteres turcici, sed nemo erat, qui legere posset. Domini habebant interpretem, qui pro voluntate et arbitrio eorum, et necessitate temporis omnia interpretabatur. Victualia omnis generis erant charissima (vino et pane excepto). Emebatur ad finem obsidionis bos unus florenis 40, vitulus florenis 6, gallina floreno 1, pullus denariis 50. Caro equina publice vendebatur. Pauperes, qui pecunia carebant, cadavera equorum mortuorum comedebant. Obierat equus vesperi aulico majestatis suae, qui sollicitus erat noctu, quomodo eum mane ex hospitio extraheret. In crastino venit prima luce, pellem quidem equi sui reperit, caeterum caro erat ablata. Vidi hisce oculis pueros in plateis congregatos, et particulatim scindentes carnem equi mortui; postremo et panis defecisset, nisi ex castro fuisset facta largitio frumentaria. Dabantur et larida, butyrum vetus et casei ad sustentationem homi-

*) Ugyanazon kéztől, mellékletképen.

num. Lignis castrum omnino carebat. Dominus magister coquinae, quando erat illi vel prandium vel coena paranda, cogebatur ipse quaerere ligna, et quicquid habuit obvium, cremabat: vasa, scamna, armaria et id genus alia. Pabulum equorum erat etiam charissimum. Cubulus unus ordei vendebatur florenis 4. Tantum foeni, quantum currus levis kochy capit, emebatur florenis 4. Aqua fere erat tam chara quam vinum, quia non sine periculo hauriebatur. Occidebantur singulis diebus aliquot homines haurientes aquam. Dispositi enim erant ex adversa parte ripae Danubii milites, qui ex archibusis, ut vocant, globos sine intermissione conjiciebant, neque permittebant, libere aquam recipi.

In area et tota platea castrensi periculosa erat deambulatio, mittebantur globi tam ex vertice quam dorso montis sancti Gerardi, coacti sunt erigere aggeres temporarios, qui homines ultro citroque commeantes defenderent. Ex eodem monte mittebantur frequentes globi ad castrum, quibus terrerent majestatem suam, et revera terruerunt eam. Interdum enim habitatio virginum est perfracta, nonnunquam filii majestatis suae. Quodam die cum sederet in stuba majore cum puellis suis, venit per fenestram globus partim plumbeus partim ferreus, qui forte marmoris fracta, impegit in murum, et dissiliens in multas partes, ollas aliquot fornaces fregit, neminem tamen laesit. Quum majestas sua non haberet tutam in superiore parte castri habitationem, descendit ex consilio dominorum ad infimam testitudinem, in qua, tamquam in carcere quodam, toto obsidionis tempore mansit. Quatiebatur jam serio castrum, tam ex Pestho, quam ex aliis locis, ita ut cum periculo poterat quis ad castrum venire,

coacti sunt tandem alium locum pro ingressu castri reperire. Murus etiam civitatis, primum ex una parte, dein ex altera coeptus est bombardis quati. Veniebant globi cum magno impetu et fragore, et quicquid offerebatur, dejiciebant. Cum jam magnam muri partem utrinque dejecissent, eodem tempore magna pars muri veteris, non longe a porta sabbatina, qui mole terrae degravatus erat, sponte corruit. Id Germani advertentes, mora omni abjecta, eadem nocte cum scalis ad fossas accesserunt, et (2. junii) in crastino ex tribus locis civitatem oppugnaverunt. Nostri tertio ante die omnia instrumenta ad tantam vim et impetum repellendum idonea expromserunt. Sparsi erant in fossis claviculi acuti, erant in promptu ollae sulphureae, circuli picati, perticae oblongae et circa finem sulphureae, pulveribus tinctae, hastae innumerabiles. In ipsa oppugnatione tantus erat sonitus, strepitus et fragor bombardarum, ut coelum ruere credere posses. Globi etiam ignei ex alto venientes in tribus locis domos incenderunt. Applicabant Germani scalas, sed rursus dejiciebantur, mittebantur ad eos globi ex lateribus. Ex superiore parte pauci poterant propter frequentes globorum ictus consistere, lapidibus res in impetu illo et necessitate extrema agebatur, quos mulieres affatim subministrabant. Vexillifer unus in ipso muro est interfectus, durabat oppugnatio ad tres horas. Cum viderent Germani, non posse urbem viribus capi, confugerunt ad alias militiae, disciplinas. Egerunt in tribus locis cuniculos, qui ubi sunt cogniti et deprehensi, labor eorum et conatus fuit irritus. Postremo ad ultimum confugerunt remedium. Sollicitarunt cives quosdam ad proditionem, et reperti sunt primarii cives, qui ad tantum facinus patrandum, pri-

vatum commodum sequentes, conjurarent. Et eadem nocte, qua Germanos in civitatem per parvam portam intromiserant, mittebantur ex omnibus bombardis globi in propugnaculum castri, et quoniam noctu id contigit, versi sunt cives in admirationem, inquirentes, quid sibi jaculatio tam frequens vellet. Proditores autem discurrentes inter populares, clamabant castrum oppugnari; hortabantur, ut omnes eo ad auxilium ferendum currerent, et acquieverunt multi persuasioni eorum. Vicejudex civitatis, qui habebat clavem ad portam angustam, per quam intromisit Germanos, coepit clava percutere cives, quod tardarent ferre subsidium et opem castrensibus. Idem emiserat duos cives, conscios conjurationis, cum eorum servitoribus, et quoniam non potuit occulte aperire portam, aderant enim illhic alii cives, quos ut eluderet, finxit se hos emisisse, ut Germanum aliquem comprehenderent, et ex eo mentem et voluntatem eorum cognoscerent. Illi autem eo tempore, quo globi frequentes in castrum conjiciebantur, Germanos in urbem introduxerunt, et ingressi jam erant circiter trecenti, qui cum morarentur et expectarent, quoad plures intrarent, interim milites quidam, qui in propingua statione erant, cum animadverterent omnes esse armatos, neminem vel lorica indutum, vel clipeo et framea munitum, suspicati sunt esse dolum, et cucurrerunt ad forum, in quo erant pedites auxiliarii, significantes, Germanos jam in urbe esse. Id ubi est auditum, citissimo gressu advenerunt, et eosdem in cemeterio stantes, 4. tamen ante occisis, turpiter ejecerunt. Proditores videntes, coeptum eorum non habuisse felicem progressum, diversis portis aufugere. In crastino factum est scrutinium, diligens inquisitio de conjuratis. Servitores eorum

in carcerem conjecti, qui coacti sunt indicare eos, qui soliti sunt habere occulta conventicula et colloquia nocturna cum dominis eorum. Plerique cives conscii res et bona eorum importarant in domum vicejudicis. Id ubi est cognitum, uxor ejus, quae domi remanserat, interrogata est de rebus in domum ejus importatis. Nominavit duos qui sunt statim in carcerem conjecti. Unus, penes quem major haerebat suspicio, est subjectus quaestioni et tortus. Fassus est se conscripsisse et literas ad dominum Rogendorff et articulos quosdam. Idem omnes conjurationis hujus conscios detexit et indicavit, Deinde est quadripartitus. Cives nonnulli, qui callebant linguam germanicam, erant in carcerem positi, sed rursus tertio die dimissi. Alii, qui magis suspecti erant, longiore tempore in carcere detinebantur. Bona conjuratorum debebant fisco regio applicari. Erant quidem legitime obsignata. Caeterum domini non permiserunt ea majestati suae neque conspici neque conscribi, maluerunt eadem in manus Turcarum deveniri.

Cum Germanis proditio infeliciter cessisset, ira et odio perciti coeperunt in omnes fere castri partes globos conjicere. Erant ambulacra duo, extra castrum prominentia, tamquam duo brachia, in quorum uno serenissimus dominus rex Poloniae habitaverat, quae coeperunt demoliri, et superiores partes una cum testudinibus dijecerunt. Turrim etiam Stephani in multis locis perforaverunt. Postremo et propugnaculum novum majore ex parte est concussum. Dejiciebantur etiam et pinnae ambitus murorum, ne quis illhic consistere posset. Cum jam solliciti essemus et timeremus, ne aliquo dierum iterum oppugnatio fieret,

interim supervenere Turcae, qui propositum Germanorum adventu suo discusserunt, nosque ab obsidione liberaverunt. Sed dominus Deus avertat a nobis tales liberatores. *)

XI.

Paulo Jovio Novocomensi, antistiti Nucerino, Antonius Wrancius Sibenicensis Dalmata S. P. D.

Anno superiore, quum essem in Polonia, liber historiarum tuarum XXVIII. venit in manus meas, cura et studio nobilissimi juvenis Stanislavi Vaponii, quem ego quidem certe non alia voluptate ac voluntate legi, quam ea, qua cujusvis veterum Romanae historiae scriptoris legi deceat. Nec audeo de tanto authore liberius judicare, praesertim apud ipsum authorem, qui et in humanis rebus prudentissimus est, et in omni genere judiciorum perspicatissimus. Tamen et nitore et elegantia, et gravitate et copia, ipsaque sane uberrima, ut de sententiarum magnitudine et orationum praestantia nihil dicam, summis accedis, et inter caeteros, tametsi Livianus haberi non ambitiose contendis, re tamen ipsa omnibus doctis is esse existimaris. Nihil enim praetermittis, quod a lectore desiderari possit, adeo rerum gestarum omnes partes expendis, adeo omnia historiae membra circumspicis, et in quoddam corpus non integrum solum sed etiam plenum redigis. Quod quum in aliis, qui aevo nostro lucubrantur, non invenio, tuas equidem solius historias justas, continentes et omni ex parte absolutas non dubito affirmare. Neque id auribus tuis dari exi-

*) Faustus kezével a boritékon: ‚Tertia et ultima obsidio, qua Solimanus Budam occupat, et Isabellam cum filio in Transsylvaniam mittit‘

stimes velim, novi enim pudentis viri officium, novi modestiae terminos, nec ignoro, quam longe lateque mihi liceat apud summos viros in ejusmodi laudationis campum excurrere, nisi et literas frustra didicissem, si didicerim, et in hominum luce parum fuissem versatus. Verum quoniam res nostrae, quae nobis etiam, qui hisce interfuimus, vix tam exacte tamque plene constiterint, ut a te conscriptae sunt, nequeo sane non et judicium de historiis tuis ferre, quod jam tuli, et magnopere admirari, qui tam vere potueris ex auditu de gestis praesertim remotissimae gentis et barbaris magis propinquae, quaeque nulla in ratione rerum suarum curam atque memoriam ponit, praeterquam in cantilenis, quas tumultuarie compositas in symposiis tantum decantitant, virtuti simul et poculis invitamenta facientes.

Incidi tamen in nonnulla, quae visa sunt aut amanuensium scribendi inscitiam aut referentium indiligentiam adiisse, idque dumtaxat ea in parte, qua res Hungaricas complexus es. De quibus veteris tuae erga me benevolentiae contemplatione ac studio existimavi mihi licere aliqua tibi suggerere propter candorem tantae historiae, cui, ita me Deus amet, tot annos, tot saecula et cupio et precor, quot in ipsa aeternitate inveniri possunt. De aliis nihil polliceor, ne fortasse, ut sutor ultra crepidam; satis me facturum existimans, si quid in his quae vidi et cognovi, praestitero. Contigerunt autem ejusmodi clarissimis etiam antiquorum temporum scriptoribus, qui non omnia ex visu scripserunt; aliisque multis omissis nominabo Strabonem, qui in VII. Geographiae suae libro dixit, Savum fluvium in Dravum cadere, quum uterque suis aquis, alter ad Nandoralbam, alter duo-

bus milliariis ultra Eszicum oppidum Danubio misceatur, eaque inter eorum ostia distantia est, qua Sirmium, non exigua regio, aliquot olim Romanorum imperatorum nominibus atque incunabulis clara, complexum est, quemadmodum Stephanus Brodericus, Sirmiensis primo, mox Quinqueecclesiensis, postremo Vaciensis episcopus, amicus, dum vixit, tuus, tui vel mecum nunquam non memor, edidit libro, quo Mohacianam cladem est prosequutus.

Nihil itaque mirandum, humanissime Jovi, sed ingenue fatendum, quod ex hominum relatu non ita recte scribitur historia, ut vel ex ipso usu aut visu bellorum, vel ex annalium lectione; ob idque fortasse veteres etiam quidam verae cognitionis rerum inopiam praetextu studii brevitatis excusavere, non ausi parvo lintre altum pervagari. Ubi si et hos, quorum ductu atque auspiciis bella geruntur, considerabimus, quibusnam modis atque artibus rerum potiuntur, facile non paucos cognoscemus, malle in silentio sua esse omnia, dum regnent et quoquo modo domini vocitentur, quam scriptoribus semet ipsos prodere, ne obscurior de se memoria posteris mandaretur, qui quaeso etiam a vulgaribus hominibus non emendicatis rerum gestarum narrationibus historiam conscribant, qui scribunt? Qua ex re quum multi multa aut avaritiae aut timoris causa congerunt, qui sive mercede conducti, sive principum jussu texunt historiam, nonnulli esto quod liberi sint et nulli dedere nomina, seducti tamen propriis passionibus, ut homines, multa odio, plura gratiae, ignorationi quam plurima tribuentes, nihil magis omittunt, quam quae fuerunt, nihil minus persequuntur, quam quae non fuere, proprias imaginationes describentes, et propterea vel ab

ipso limine rejiciuntur a defaecati judicii lectoribus, vel secundae lectioni locum apud eosdem non relinquunt, et tantum abest ut celebritatem aliquam obtineant apud posteros, ut etiam in primordiis suis exsibilentur et intereant. Sed praefationi satis datum.

Porro cupiens ego veterem meam erga te observantiam novo quopiam studio in memoriam tibi revocare, eoque potissimum, quod Romam quoque per totum Aprilem cogitem, quo tempore et consuetudinem quoque diu jam intermissam praesentibus officiis diligentissime apud te curabo sarciendam, hic historiae tuae non certe sine numine, non sine genio liber praebuit occasionem hujus me voti compotem posse fieri. Igitur ingressus iter hoc, ipsum librum adjunxi mihi comitem, secumque quicquid in diversoriis per quietem, quae mihi satis exigua, nec omnino integra, quod maturabam,dabatur, sim commentatus, in has cartulas studio rerum nostrarum veritatis contuli, et ad te, ne omnino vacuus hospes venirem, praemittere decrevi. Quod officium, obnixe peto, per divinum ingenium tuum, velis a me in eam partem accipere, ut hinc judices, quantum complecti cupiam a Jovio, cujus honori atque nomini ipse quoque tam sincere studeam, tamque propense meam illi et voluntatem et operam velim esse declaratam. Bene vale. Venetiis 22 maji 1548.

Initio statim ipsius libri sic habetur: Nam et magnum Ismaelem in Calderanis campis, et Campsonem Gainum Memphiticum regem et Singam et postremo Ludovicum regem atque Hungaros ad Mugacium ultimis Augusti diebus etc. — Habent Hungari duplicem prolationem sive usum elementi hujus ‚c.‘ Alterum, quod acutiore sono, summa lingua summis adacta

prioribus dentibus enunciatur, ut Latini Ciceronem. Sed huic adjungunt ‚z', in hunc modum: Czeczey, Kamonczy, quod Latini scriberent: Cecei, Camonci. Alterum, quod tota lingua, quanta est, pressiore appulsu ad radicem priorum dentium et initium palatus illisa, spiritu tamen sibilantius edito, crassius proferunt, Apulli, Siculi seu Tusci cujusdam loquendi more, quale esset: ‚Non cie.' Eique copulant aspirationis notam hoc pacto: ‚ch', hujusque prolationis dictiones quam plurimum in usu habent non Hungari solum et Illyrici nominis nationes omnes, verum etiam et Alemanni et Galli et quicquid gentium est extra Italiam. Unde campum illum non procul ab urbe Quinqueecclesiarum, Danubio longo et lato tractu adjacentem, in quo Ludovicus rex a Solimano Turca profligatus est et prostratus, appellarunt: Mohach, quo nomine arx etiam cum oppido eodem loci posita in episcopi ditione, censetur. Quare latina versione vel Broderici tui judicio, feliciter olim in cognitione et suae propriae et multarum provinciarum versato, rectius Mohacium quam Mugacium dicetur. Id autem rei quum Hungaris quibusdam historiarum studiosis demonstrarem, non mediocriter sortem suam indoluerant, quod tam inerudite ejusmodi eorum nomina ad exteros scriptores perferantur, quorum sane myriades possem apud neotericos tum historicos tum geographos indicare, ut ille, qui Joannis regis cognomen describens, Joannem de Baida appellavit. Hocque potissimum credidi me huic audaciae, ut de his, quae in tuo libro repereram, annotarem.

Ibidem mox: Quum et plerique duces eodem mense a Bajacete Methonem etc. — Turcae Pajazith scribunt. Jam Latini aut Pajazethem aut Pajazithum malint, eligant. Arbitror tamen denominationes no-

vorum nominum non longe abesse debere ab his, a quibus deducuntur. Alioqui genti suae non cognosceretur, ut inferius de quibusdam.

Paulo post fit mentio et Vissegradi: Nam, inquit, Tartarorum agmina magno a castris intervallo percurrere solita ad Vicegradum extendebantur. — Haec arx Danubio imminens, in editissimo loco non longe a Strigonio sita, regum Hungariae deliciis et coronae custodiendae, magni nominis et magni momenti apud gentem semper est habita. Sub ea Matthias rex tale palatium aedificaverat, ad Danubii usque ripam porrectum, quale etiam in media Italia insigne haberi facile posset. Haec iteque arx non Vicegradum dicitur, quasi alterius cujuspiam loci vices teneret, sed Vissegradum appellari debet, a ‚visse,‘ quod Illyrice altius, et ‚gräd,‘ quod arcem significat, perinde ac dignitatis alicujus causa altam sive excelsam arcem conditores nominare voluerunt. Quum alioqui et annales eorum tradunt, primis ejus gentis temporibus reges hoc loci sedem habuisse. Subjacet ei et civitas non contemnendae magnitudinis et aliquo muro vallata, cujus adhuc in hunc diem partes visuntur. Vissegradum itaque posthac, non Vicegradum.

Quod vero ad munera a caesare Solimano proceribus data attinet. Solae talares vestes, auro distinctae, datae sunt. Torques nulli. Nam his Turcae non utuntur, neque hoc genere munerum in usu habent more Christianorum principum. Sed eorum loco donant balteos semipalmi fere latitudine, auroque et argento et gemmis oneratos, ac pretioso opere elaboratos, cujusmodi muneribus filii caesaris donarunt Joannis filium, quando matri remissus est

Ubi autem de mittendo puero ad caesarem in

castra contenditur inter proceres, sic es prosequutus: Sed monente demum et obtestante Georgio etc. —. Huic Georgio dandum erat, ni fallor, cognomentum quod est, Utissenii; aut saltem Fratrem Georgium appellasses, cui nomini plurimum studet, quo et in aula felicissime crevit, et quod professionis suae veneratione, sicut nec vestem cucullarem, quam in aulicum morem non excolit, ad extremos usque dies, quod facile scimus, depositurus non est. Is igitur etsi tunc rerum administratione caeteros omnes proceres anteibat, gratia tamen vitandae invidiae, quam in omnibus suspectam contemplabatur, nihil in ea obsidione egit, quod ipsi soli posset imputari, tamquam suo jure super alios eminere voluisset. Quapropter in exponenda regia prole tanto discrimini, deque omnium procerum ad castra metuendi Turcae profectione, dimissa Buda plebeo populo et sine duce militi, magis tacitus et ambiguitate consilii anxius, paratiorque ad ea, quae alii decrevissent, differebat mora deliberationem, quum et Turcae non parere, manifestum imminere videbat periculum, et ne iretur cum puero ad ethnicum, cui erat diffidendum, quamvis ad illud usque tempus nunquam Hungaris fidem temeraverat, nulla sive ratio sive facultas honesti consilii offerebatur, quae a suspicione periculi vacua esse potuisset. Utissenio itaque sic se gerente, nec decernente temere, Petro etiam Petrovio comite Temesiensi nihil ad rem deliberati afferre audente, soli Stephanus Verbucius summus epistolarum scriniique regii magister et Valentinus cognomento Turcus, ut Urbanum Bathianum et Petrum Ouchiareum Rascianum, unum ex ducibus militum, insignem virum in re bellica praeteream, qui magnam vim huic persuasioni stimulis suis attulerunt, obfirma-

tis animis contra omnium dubitationem usi argumentis plurimis, et cunctationem eis exemerunt, et in suam pertraxere sententiam. Credendum scilicet esse Solimano, et ad eum secure eundum, nec de pueri abductione aut de statu regni metuendum. Et utrumque in hanc opinionem securitatis diversa ratio adducebat. Valentinus enim multis fretus amicitiis militaribus, quas aliquando cum finitimis Turcis contraxerat rerum bellicarum commercio, postquam ad Joannem a Ferdinando rediverat, spe item evadendi ad praecipuam aliquam Hungarorum gubernationem Turcae beneficio, solito tunc, Joanne mortuo, vehementius filii ejus atque uxoris partes complecti videbatur. Unde et Germanorum munitiones in colle divi Gerardi positas ,primus cum Petrovio et Urbano invaserat, eosque ad opprimendos animum Turcis incenderat et viam patefecerat. Sed omnia sui ipsius dispendio. Hac enim strenui bellatoris existimatione, quam sibi apud omnes comparabat, magis dolos Turcarum in se concitabat, tametsi tacitos, quippe quibus hic mos est in subjugandis pleno jure atque dominio provinciis, potissimum siquidem plebi parcunt, eamque spe veterum libertatum studiis sibi vendicant, nobiles in ordinem cogunt, optimates, et si qui iis similes sunt authoritate et potentia, animoque praestant militari, vitam hos diu agere non sustinent. Succisivis enim diebus, uti quemque primum in manus fallaciis allexerint, mille modis, mille artibus tollunt e medio. Facile etiam recordabantur, quod saepissime idem Valentinus in inferiore Pannonia circa ea loca, in quibus penes arces suas, multorum bona vi obtinebat, tum Kaszano tum aliis eorum praesidiis damna intulerat. Quas ob res non sine magno astu idoneae illum occasioni

pollicitatione et blandimentis eousque conservarunt, donec sine tumultu aut tollere e medio aut submovere possent, quemadmodum a te, Jovi, et vere et graphice descriptum est. Verbucius alia via eadem suadebat. Vir enim erat potenti eloquentia et authoritate gravissima, eaque jamdudum primaria. Caeterum ingenio pollebat magis nudo ac simplici quam versuto atque versatili, a pravitate autem nemo ea tempestate ordinis illius alienior. Ideo malignitati quoque turcicae nimis constanter crediderat. Porro ter orator ad Solimanum missus, quicquid Joanni cum eo tyranno amicitiae, societatis, foederumque de toto regni statu ac de filiorum successione intercesserat, si quos aliquando suscepisset, post scilicet Hieronymum Lascum celeberrimum virum, qui primus hiisdem vinculis jecerat fundamenta, solus id ipse Verbucius agitaverat et transegerat. Quare confisus integerrimus senex juramentis ac diplomatibus Turcae, plus quam decebat barbaro, cui Christiani vel ex Maumetti lege nominatim dati sunt pro hostibus, iisque quum fidem frangere tum eosdem juramentis fallere impune licet, constantissime pro fide Solimani disseruerat, ac ferme solus persuaserat secure descendendum esse ad Solimanum. Unde misero et mors postea celerius illata. Quoniam jam sequuta perfidia tyranni, Budam designatus ad dicendum jus gentile popularibus, liberius eundem coepit detestari ac sese eum esse dicere, cui nisi magnifice de fide ejus praedicanti fuisset creditum, Buda, regni caput, non concidisset. Vix enim in officio duobus mensibus expletis, intra triduum ex dolore intestinorum, quem in convivio passae Solimani, qui primus Budae praefuit, contraxerat, naturae, non sine hausti veneni suspicione, concessit.

At ejusdem suspicionis ratio ut constet, totaque ordine enarretur, non praetermittam. Erat Verbucius religionis suae apprime studiosus, eamque quo se cumulatius profiteri operibus comprobaret, quotannis fere ex Turcia captivos, quorum facultas offerebatur, aere suo redimebat, interque captivos, quos legatione proxima Constantinopoli redemptos, indultu caesaris in libertatem quoque asseruerat, unum non ultimo nobilitatis loco natum honesto apud se muneri praefecerat, quod ad genus in homine virtus quoque et ingenium gerendis rebus accesserat. Die quadam conscenso curru, nam interdum podagra laborabat, nec alioqui etiam propter jam inclinatiorem aetatem poterat equitare, in consilium ad passam jus dicturus solito more pergebat. Quumque propius passae domum accessisset, frequenti clientum suorum stipatus famulitio, praetoriani passae, uti ex officio soliti erant quotidie domini jussu insignem virum excipere, plures tunc quam alias consueverant, occurrunt turbidi, Verbucioque nec salutato, extemplo in eum captivum irruunt, crine comprehendunt, collumque expedire jussum in medio vico, horrentibus aliis et in stuporem versis, capite plectunt. Inde citi, ne verbum quidem eloquuti, ad praetorium revertuntur.

Verbucius vix rumore rei excepto, quum jam prostratus jaceret miser ille, prolato e curru capite, quidnam esset turbarum perquirit, quippe qui neque vel cogitare unquam de tanto scelere potuisset. Verum occisi demonstrato capite hic, illic cadavere, causaque prorsus omnibus ignorata, edito graviore in caelum gemitu, manuque illisa pectori, Turcovium, qui eo anno praetor urbanus erat, uti jam diximus, et penes currum ejus gradiebatur, intonat, exclamatque

rem male agi, curruque statim circumacto, qui VIII. equis vehebatur, domum repetere instituit. Vix ex eo vico excesserat, accurrunt novi nuncii, et quidem alii post alios; jubent bono esse animo, ad passam revocant, scelerati servi casum parvi pendat, rem ejus salvam suosque reliquos omnes procul a discrimine esse, nec scelerati servi casum magni ducendum, intellecturus a passa mortem meruisse; et puniendos esse etiam sine quaestione qui produnt caesarem. Diu ille reverti obstitit, magisque furore ob iniquitatem perfidorum agebatur quam pavore; subinde in medio foro clamitans indignum facinus, jusque et ordinem perverti violentorum audacia, ignorare ejusmodi caesarem, justissimum principem, praetores ejus scelestos et nequam esse homines. Tandem ab amicis repressus, et alioqui ipse etiam pro sua prudentia altius expenso negotio, veritus scilicet ne in se quoque inciperetur vis intendi atque ad passam indignius raperetur, celeriusque etiam de se statuatur, quod paulo post evenerat, obsequutus est. Sed ubi ad consessum venit, quamvis assurrexisset illi passa cum caeteris senatoribus, blandoque simul atque honorifico alloquio, ut assideret, hortaretur, respuit tamen mira audacia, animoque plus quam senatorio, et dixit: se nec sedere prius nec quicquam aliud acturum, quam ei ratio redderetur, quare occiderint famulum suum, jusque de nece illius hominis innocentissimi administraretur, summa id cum sua dignitatisque suae injuria perpetratum. Hic quum ob justissimum dolorem temperare sibi nequiret, prorumperetque in verba, quibus plane haud parum viderentur et passa et sui assessores erubescere, utrinque coeperunt in iram succendi, praesertim quod Verbucius nulla Turcarum festivi-

tate, nullisque blanditiis leniri ac sedari poterat, quandoquidem neque causae tales de interfecto homine afferebantur, quae satis idoneae fuissent visae ad eam necem excusandam. Eoque tunc nihil aliud ea de contentione transactum, quam quod ab iis iratis iratus ille discesserat. Et quum de gradu abiens descenderet, inclamasse quosdam fertur execrantis in morem, nemine nominato, quamquam asperius de integritate illorum questus. Ea vox notata ab amicis, creditumque haud falso authore, collegas suos N. N. N. N. *) castigasse, quorum factu innuebat se in ea claustra atque pericula conjectum, quum ipsi obtinuissent libertatem.

Postero die, quum passa caesaris indignationem pertimescebat, cujus aequitatem et munificentiam crebro quum in se et gentem Hungaram, tum in filium regis et Budenses cives ingeminaret et extolleret queritando Verbucius, denunciaretque palam, id injuriarum se nunquam passurum, nunquam Budensi passae in subditos caesaris tantum licentiae traditum, nec diu crudelem hominem eo loci dominaturum se vivente, submissi qui Verbucium placare conarentur, pollicerenturque illi de se in ea re omnia quaecunque exoptasset. Frustra tamen conati, quum Verbucius expedire currus, caeteraque omnia rerum domesticarum colligere et ad abeundum Buda parare famulis praecepisset, jamque instructa cuncta et in praecinctum apposita. Ecce a passa advolant insignes viri, aliique eum quam suavissimis vocibus et apparatis argumen-

---

*) Ezen négy N. néhány kitörlött szó helyébe iratott, melyeket, ugy látszik, ekkép lehetne helyreállítani: ‚Utissenium et Petrovium accusasse.'

tis possunt, detinent et dehortantur a discessu, alii, exoneratis curribus, suis ipsorum tergis suppellectilem, rejectis longe pueris, in domum referunt, Verbucioque omnia pro voto deinceps futura apud passam Solimanum pollicentur, modo id solum errati ejus, quod jam commissum erat, aequo animo ferre voluisset; nihil ultra neque in suos peculiares homines, neque in reliquam plebem christiani nominis passam perfecturum sine ejus consortio atque consilio.

Delinitus his Verbucius, rediit cum passa in gratiam, quamvis simulanter magis quam vere; nec enim secus poterat, quum clandestino praecepto magni Turcae sub summi honoris et libertatis nomine egregie captivus erat. Paucis diebus post, quod ex usu saepius alias fecerat, passa eum ad solenne epulum apud se invitavit. In eo convivio, quum splendide et magnifice fuisset habitus, merique pro incolumitate caesaris, pro furtuna Joannis filii, et pro fausto statu Hungarorum fallacibus precationibus fuisset exhaustum, Verbucio toxica propinata, quae statim saevirent et ad praecipitem mortem adigerent, priusque quam ad caesarem expedisset querimonias, desisset vivere. Et prope palam egere omnia, nec tanti, tamque nefandi facinoris notitia vulgi declinata.

Eo die, quo satis de tempore domum reverterat, nocte etiam insequenti nihil prorsus doloris in se sensit, forte ideo, donec per totos artus effusum virus perniciosius evaluisset. Secunda luce torminibus intestinorum coepit cruciari, ac paulatim, antequam vesperasceret, vox ei consopita, tantoque tumore corporis oppressus est, ut neque capitis, neque colli, neque manuum, neque pedum, digitorumque sua forma constaret; utrem totum seu potius massam carnis dixis-

ses, quam humanum corpus, quum ad haec et os, et oculos, et ungues non inibi natos sed aliunde appositos quilibet judicasset. Stupor omnes et commiseratio hauserat, tacitique ii qui ei aderant, Turcae perfidiam et credulitatem abominabantur. In hunc modum acto et die tertio, quum jam dudum turcica custodia, a passa missa, portae domus ejus obsiderentur, qua turba prohibebatur, numerosa enim confluebat, ad spectandum tam atrox facinus, ne magis, quod nequiter perpetraverant, divulgaretur. Proximis tandem tenebris, vigilia circiter secunda vitam efflavit, curatumque pro nostro ritu ad sepeliendum corpus omni diligentia. Sed ne id quidem officii, quod postremo solemus mortuis exhibere, sine sua custodia conficere permiserunt, summa enim pertinacia et condiendo et in scrinium claudendo corpori, in quo in sepulchrum debebat inferri, interesse contenderunt, inhibuereque gravissimo interdicto, cadaver, dum effertur, patere spectantibus, ne tam enormis occubitus considerari ac miserari latius posset.

In res ac bona ejus Turca non irrupit; tota supellex et quicquid auri, argenti, pecuniarumque et vestis habuerat, integrum salvumque ad Emericum filium efferri concessum. Servi quoque atque clientes, et qui aere suo meruerant, una cum amicis Buda inoffensi abire permissi. Illud solum, ubi excessit, a Turcis jussu passae exequutum: cunctae sarcinae et quicquid impedimentorum atque arcularum habuerat, excussum, quaesitaeque epistolae et diplomata turcica, eaque omnia, quae reperta sunt, fuere ablata. In quo quantum perfugii perfidiae suae prospectum voluere, enecto prius optimo viro, ex hoc licebit probe perspicere. Honore postremo sepulturae ac pompa exe-

quiarum non caruit, justaque illi non aliter persoluta sunt religionis nostrae instituto, annuente passa, ut etiam e vicinis pagis ac municipiis accerserentur sacerdotes, quicunque proximae cladi superfuerant, quam si nullius hostis Buda vulnus accepisset.

Cur autem hominem illum legitime redemptum et caesaris etiam indultu libertati suae restitutum tam furibunde saeva gens extinxerat, ea causa est, quod apud nos gnaros linguae ac morum homines non facile ferant, suspicantes semper ne doli ac technae, quibus nobiscum agunt, subinde detegantur, minusque illis procedat, quicquid in nos machinentur. Quod in hoc quoque infelicissimo homine conspicati, quem quum in tanto magistratu Verbucius ab se non dimittebat ut caeteros quam plurimos, quos redemptos abire in sua permiserat: hiis omnibus ab eo edoceri credebatur, quibus crebro malignitati turcicae occurrebat, eludebatque eorum in nostrates calumnias. Atque sublatus est et ille per contumeliam et per dolum Verbucius, frustraque certe nos et Turcae perfidiam execramur, et obsequia nostra, nostramque in eum fidem jactamus. Spes omnes nostrae in victoris barbari proventum rediguntur, quantumvis nobis ipsis assentamur, dum annum unum aut paulo plures libertate in magna servitute et periculis, metuque protrahamus. —

Verum ne sim longior, quam institutae rei postulat ratio, Verbucii et Valentini callidissimo impulsu ab omnibus cum regia stirpe in castra descensum est ad Solimanum. Tametsi iis addideris et Urbanum Bathyanum, de quo alibi plura dicturus sum, qui horum duorum sententiae ascensus, non exiles neque infirmos stimulos ad credendum Turcae addiderat.

Erat enim homo non aetatis multae, ingenio tamen prompto et magno, atque expedito animo, consilioque semper ad gloriam inclinante, et in Italia literarum gratia non sine existimatione versatus. (Saeviebat per eos dies Budae pestilentia, quae paulo post, exempto humanis rebus Verbucio, Turcovium cum uxore, liberis et tota domo intra quintum diem extinxit, uni dumtaxat filio filiaeque concessa vita. Verbucius incolumis cum universa familia in convivio, ad quod sanus abierat, quamprimum vim sensit in praecordiis: perniciem se vel ipsemet procul dubio hausisse dixerat. Alioqui et pestilentiae alia et alia venenis signa tribuuntur, de quo dicendum physicis permittamus.) Nos vero redeuntes unde discessum erat: Nemini horum virorum uni impingendus est, hic sive sit error sive consilium, sed omnium partim fiduciae, quam hactenus salvam habuerant et inviolatam, partim timori et virium resistendi posse, si restitisse tentavissent, imbecillitati atque diffidentiae. —

De uxore tyranni Roxolana, cui nomen est Hazsathiae. — Audimus nos et plane habemus persuasum, non amatoriis veneficiis per Tranquillam mulierem Judaeam adductum fuisse Solimanum, ut ipsam Hazsathiam sibi legitimo jure maritali desponsaret, sed Mehemetti sui lege astrictum, qua ductus, permiserat etiam ab se illam, ut liberam discedere. Nam postquam certo quodam annorum spatio abusi sunt Turcae captivis mulieribus, eas manumittere coguntur, si modo eae ipsae ad libertatem aspirarint. Verum cum caeteris omnibus, quae illi in gynaecio asservabantur, visa erat et forma et gratia et ingenio luculentior Hazsathia, paulo ante in libertatem asserta, denuo in thori consuetudinem, succensus

flamma cupidinis coepit sollicitare, eaque, perinde ac jam pudice, caelebsque vitam agere instituisset, summo conatu, quoad per illam licuit, renuit obsequi; nactaque ex hoc opportunitate consequendi maritum Solimanum, cujus jam ex diutino congressu ardorem erga se pernoverat, memoratam Judaeam, quam non ignorabat esse apud eum magna familiaritate et licentia, quaeque non ita pridem et Hieronymum Lascum et Petrum Moldaviae principem Byzantinis carceribus exemerat, donis primum maximis onerat, et longe maxima pollicetur, deinde conciliata jam sibi in hunc modum ejus opera, dat negotium, ut postquam usu illius Solimanus nolit carere, laboret apud eum pro legitimis nuptiis, quandoquidem assequuta ex lege corporis libertate, decrevisset omnino, aut sine viri commercio reliquum aetatis exigere, aut, si secus nequeat, vult saltem legitime esse conjugata. Ad hoc officii et sacerdotem quendam, caeterorum summum, quocum tyrannus de scripturis ac legibus sui dogmatis conferre, proque religionis suae ritu rem divinam facere assueverat, egregie subornarat, et in suae voluntatis studium, curamque pellexerat; quantumque demum et is sacerdos et illa Judaea in ea re perfecerint, felix nuptiarum ejus exitus declaravit.

De interceptione Budensi, de qua sic ais: caeterum, quum Hungari proceres pranderent cum purpuratis etc. — Quamprimum Solimanus habuit penes se puerum et proceres, mox et iis et illi singillatim duo attributa tabernacula, deinde a janiczaris et a solacchis donec ad praetorium passae conveniunt, sensim circumsessi. Duo postea viri clari, praetorianae custodiae praefecti, argenteos baculos, praefecturae suae insignia manu gestantes missi, qui et puerum et

proceres ad tyrannum deducerent. Decretum autem erat inter proceres adhuc in consilio coram regina, ut Petrus Petrovius comes Themesiensis, Joanni olim affinitate conjunctus, puerum ulnis suis Solimano porrigeret. Idque tunc ex condicto diligentissime tentatum, sed puer tanta armatorum frequentia et insolito rerum splendore atque spectaculo territus, divelli a nutrice sine maximo fletu nulla ratione potuit. Per eam itaque, ut infanti a ploratu parceretur, duabus tantummodo primariis reginae matronis prosequentibus, illatus est et in manus Solimani traditus. Quo accepto et benigne intra amplexum habito, fertur tyrannus non sine manifesto suspirio, et honesta commemoratione parentis facta, correpti scilicet fato nimis celeri, os ejus saepius osculo delibasse, pauca interim de indole, de forma, patrisque similitudine, quae jam tum in eo apparere videbatur, mutuo cum astantibus colloquutus. Munera dehinc a proceribus nomine tum ejus, tum matris oblata Solimano, nam nefas est Turcarum principes uti et Persarum sine donis accedere; eique salute et felicium successuum fortuna a Deo Maximo magnifica oratione precata, puer per eosdem viros, quibus deductus erat, in tabernaculum relatus est, proceribus apud tyrannum aliquandiu in colloquio retentis, quod antecessoribus suis more ac veteri instituto majorum semper fuit insuetum, quippe qui a diuturniore, familiarioreque consuetudine privatorum, et praesertim hominum externorum ultro sese fastu quodam magnitudinis abdicavere. Cum iis tamen, si recte Budam venabatur, remittendum fuit nonnihil de severitate et continentia majestatis, eoque tum ne cum proceribus quidem aliud ibi factum, remissi etiam ipsi sunt in tentorium, dictumque passas,

ad eos venturos, et cum illis, quicquid ad manum rerum esset, transacturos.

His actis, haud mora, dimissi tres, qui summo loco erant, et primaria authoritate fungebantur, praecipitanter enim agebant omnia, ut prius, et quidem ea ipsa die Buda potirentur, quam de dolo constaret; iique primum blando et comi alloquio usi, de conjuratione Mayladi ac Balassae, de Joannis regis morte, de Petri Perennii et Francisci Frangepani monachi, archiepiscopi Collocensis defectione, quorum consilio atque ductu rex Romanorum Ferdinandus Budam obsederat, de Germanorum factione et demum de toto statu regni cognoverant. Versi post evestigio velut ad seria, tamquam eousque levia agitavissent et frivola, commutato et vultu et voce et verbis, criminari aggrediuntur, et interrogare de rebus, de quibus quidem inter se ipsos quoque non omnes facile aut ausi erant aut scierant loqui, uti rem publicam gubernantibus saepenumero usuvenire solet, et quod erat gravius, extemplo respondere cogebantur. Nec differebant sane multum ab iis, qui capitalis alicujus flagitii gratia justae quaestioni subjiciuntur. Hac impudentia atque tyrannide consueverunt Turcae in omnes debacchari, quos tributis obnoxios dominationi suae subditos habent. Novimus nos ex nunciis nostris atque ex usu multorum apud eos habito, qui saepenumero hiisdem de rebus ter et quater, et ferme quoties advocantur, toto contextu verborum, initio exposito, jubentur disserere, ubi si vel rerum earundem locum mutarint vel verbum quodpiam praeterierint, seu alia quaedam ejusmodi inciderint, quae facile committuntur etiam a claris oratoribus, si quis eis per calumniam obstrepat, nedum ab iis qui literas non didicerunt,—hoc

enim tempore tales lubentius a nobis mittuntur in Turciam, ne literarum eruditi, fiducia interdum scientiae largius quam etiam mandatum esset, loqui apud captiosam gentem praesumant,—doli atque mendacii arguantur. Nec desunt interea, dum toties commissionum narrationem iterant, qui in faciem dicentium reprehensionibus assultent, ut eos in hunc modum perturbatos ac territos et vox et animus et memoria deficiat, sicque et nuncios injuriis opportunos et dominos suspectos efficiant apud caesarem. Unde postea, renunciata ad eosdem indignatione caesaris, ad pecuniariam compositionem attrahantur, nisi et finibus periclitandum erit, et ipsi graviora subire voluerint. Hi hami sunt potissimi Turcis avaritiae.

Sed ad rem, a qua fortasse nimis crebro digredior. Ignosce velim. Rerum enim nostrarum pelagus hiscens, dum vel unam tractare aggredior, agmine sese exerunt, et evagari calamo latius libet. Passae itaque diversa ratione affectis procerum animis, laeta enim illis magno timore involuta objecerant, ut hinc necessitate, ne amitterent gratiam caesaris, illinc ne iram accesserent, imposita, dubium tradendae Budae, quam paulo post erant petituri, singulis eximerent. Nec id fortasse vano consilio. Arbitrabantur enim solere interdum mortales citius metu periculi deteriora committere, quam spe rerum secundarum complecti meliora, quum vis, quae est allatura afflictionem, fortius impellit ad aliquod etiam flagitiose peragendum, quam facilia atque felicia ad gloriam et virtutem enitendum, quibus duobus plerumque etiam in generosos animos segnities et incuria rerum gerendarum illabi solet. At passae varia cum proceribus colloquuti, poposcere tandem Budam caesaris nomine, causas ejus-

modi assignantes: Habere eos nimis propinquos hostes atque praevalidos, et defensioni tantae urbis propter discordias intestinas, quas pertinaciter inter sese alebant, insufficientes esse, caesarem vero jam aetate gravem, neque quotannis tam longinquas, tamque magnas expeditiones, quales hactenus ingenti et prope inaestimabili tum sumptuum tum hominum detrimento fecerit in Hungariam, posse suscipere, plurimumque vereri, ne si Buda quopiam casu interciperetur a Germanis, ipse una vobiscum toto regno extrudatur, qua cura potissimum Carolus imperator et Ferdinandus frater ejus aestuarent, fierique ex hoc haud difficile posse, ut ea quoque, quae veteribus victoriis tam suis quam majorum suorum, adepta sunt, in discrimen adducantur. Quare redderent eam urbem caesari, quam ipse ita esset firmaturus suis praesidiis, ita propugnaculis muniturus, caeterisque bellicis instrumentis atque ingeniis armaturus, ut et ipse posthac minus ejus periculo sollicitaretur, et illi a Germanorum potentia sine suo ipsorum labore atque impendio tuerentur. Joannis etiam filio promissa Transsylvania, eaque pars Pannoniae tota, quae a Tibisco flumine ad Transsylvaniam porrigitur, ut haberet statum, quemadmodum jactabant, non contemnendum, quo damnum Budae solaretur, donec adolesceret. Adjecere et spem de Budae restitutione, si puer propitia fata habuisset; Hungari auspicia illius sequerentur, et imperio caesaris audientes essent neque ab eo desciscerent.

Proceres gravi hac et insperata petitione turbati, in stuporem atque silentium fixi, tum demum dolo cognito, alius alium moesti inspectare, sensim gemere ac dolere, consilii, quo illuc descenderant, poenitere, et execrari taciti authores, nutu postremo sese mutuo

castigare, nec aliud impraesentia posse jam agere, quando exactores aderant, quam ut seorsum colloquendi potestatem petant; eaque facta, passae quoque paululum digressi. Nec prius funestum novum atque infandum tyranni facinus reginae ulli que Budae cognitum, quam custodiam turcicam in sabbatina porta esse, urbana exacta, nunciatum est in arcem a judice civitatis, (ut postea dicemus), tametsi crebro interim jactatum est in urbe metu authore, proceres Budae reddendae gratia modo in castris detentos, modo simul occisos, modo Danubio missos in Turciam, caesarem demum matri non redditurum ultra filium sed una secum abducturum. Haec ut saepius fuere vulgo variata, ita cunctis, qui prudentes erant, minus credita, quia incerta, viresque sibi spei melioris ex instabilitate rumoris ab animo quisque suppeditabat. Summa alioqui cura cavebatur a barbaris, ne procerum casus in urbem nunciaretur. Quamquam postea multi dubitavere, num, si petitionem Budae, puerique ac procerum detentionem maturius intellexissent, qui in ea remanserant, negare Budam caesari fuissent ausi. Nam et regina filium amittere timuisset, et proceres haud dubie cecidissent, quum jam et Turcarum non exiguus numerus per dolum in urbem migraverat, et consumpto commeatu, murorumqua afflictis munitionibus nulli sane ad id audendum animus extitisset. Verum regina perculsa tam tristi nuncio et jam in verum conjecta metum, licet foemina alieno gubernata arbitrio, totque malis uno tempore esset occupata, seque in dolorem et lachrymas tradidisset, habita tamen cura sui, jussit arcem diligentius custodiri, missoque ad proceres oratore, quanto secretius potuit, divinasse se et praedixisse casum hunc, significavit, caeterum

quod magnopere cuperet, si ope et consilio illis adesse posset. Verum quum et in re acta consilio opus non est, et jam ex misericordia Turcae tam sua quam illorum omnia pendeant, ea dexteritate, ea modestia, atque prudentia sese gererent cum caesare, ut pro male inito consilio, melius scirent; darentque per immortalem Deum omnem operam, ne si reliquam Hungariae salutem charam habeant, filius ejus non periclitetur. Meminissent parentis erga se beneficiorum, foreque forte fortuna, ut eo conservato ipsi quoque periculo eximantur. Sed haec legatio aditus difficultate non est perlata ad proceres.* Erat autem reginae sententia, priusquam Buda exissent, ut dissimulata filii aegritudine, eo tum non mitteretur ad caesarem. Proceres postquam una periclitari libuisset, adirent eum cum muneribus, ibique, excusato puero, caetera quoque omnia, quae e re communi fore judicassent, decernerent. Si illis commode successisset, ac perspexissent, non esse metuendum a caesare, de quibus in dubium venerant, se post eos filium quoque dimissuram pollicita, sin incurrissent ipsi quodpiam infortunium, incolumitati pueri, in quo restaret adhuc propriae salutis aliqua species, non aegre paterentur consultum iri, quum patriae charitate et pro salute principum sustinere aliquid, semper apud mortales gloriosum esse consuevit. At illi in re ad deliberandum tam difficili nescientes prorsus consilium capere, seque in tanto aestu periculi dum diutius torquent, jamque et convicio pene ad respondendum per assiduos internuncios coguntur, nuntiatum: eos cum caesare tam leviter agere non debere, impudentiae et temeritatis maximae esse, si existiment caesarem ex ipsorum deliberatione his praesertim de rebus, quae ipsius juris essent, vel tan-

tillum pendere oportere, quippe quem et Deus et fortuna ad majora auspicia avocarent, quam quae ab eis magna cum indignitate sua postulare voluerit, quum eripere potuisset.

Magis itaque ex hac insolentia consternati et prope hausti metu ita sunt, ut eos verba quoque deficere viderentur, illud solum trepide ac tumultuarie deliberant, ne prorsus Budae hostium faciant potestatem, quacumque ratione sive casu esset peritura, et potius quique mortem oppetere non recusent, quam id impietatis in patriam committere velint, plus patriae quam vitae tribuendum; simulque passis nunciant, paratos se esse ad respondendum, ingressique in tabernaculum, in hunc modum loquuti sunt: Constare orbi universo, Joannem regem, quamdiu vita comite usus est, invictissimi caesaris Solimani, quo authore ad regnum redierat, perpetuo beneficiorum meminisse, proque amicitia et foederum religione fidem ei firmam servavisse, nec ullis unquam argumentis defuisse, quibus ex tam laceris etiam et distractis regni opibus potuerit, ut gratitudinem in illum declararet. Cujus instituti perseverantiam ut extremis quoque officiis testaretur nequaquam extitisse simulatam, moriens et uxoris viduitatem et filii orbitatem nullis omnino nec amicitiis nec affinitatibus propius subnixi, soli caesari tutorio jure ex testamento tradidit et commendavit. Nobis qui eum prosperis simul et adversis rebus juxta coluimus atque sequuti sumus, illique, cognita naturae ac morum ejus clementia et lenitate dominationis, assidui ad perdurandum in societate caesaris, quod alioqui ultro semper faciebat, fuimus suasores, quam quidem rem ipsum invictum caesarem experientia effectuum cognovisse non dubitamus. Vos vero, passae inclyti,

et fateri et testes esse poteritis, quibus authoribus gessimus omnia. Proinde idem Joannes praecepit nobis, ut nos quoque vota ac studia nostra ad ipsum caesarem deferremus, filium ejus ita educandum atque instituendum curaremus, ut in omnium illorum, quae a caesare pater acceperat, non scientia modo sed etiam studiis adolesceret, et demum virilem quoque maturitatem assequutus, parentis loco haberet et coleret, neque sive fortunam sive statum suum, si a paternis hostibus infestaretur, cujuspiam alterius ope, amicitia, consilio, ductuque ac viribus sustentaret quam solius caesaris Solimani. Ad haec ipse etiam caesar, accepta Joannis ultima voluntate et collaudatis omnibus, quae decedens perfecerat, quemadmodum partim ex hoc insigni viro, collega nostro Stephano Verbucio, tunc his de rebus oratore, partim ex ipsiusmet nuncii literis quoque cognovimus, eadem ratione et uxorem et filium Joannis una cum populo gubernandos, conservandosque nobis commiserat. Illa potissimum imperans, si salvi esse vellemus, essemusque quum patria tum libertate vetere gavisuri: ne imprimis ei, deinde matri ac filio fide defuissemus, populos vero, qui nostrarum erant partium, puerique fortunam sequerentur, ita contineremus in officio, ut ad rebellionem non tumultuarentur, neque nos ipsi cum Germanis quicquam commercii aut communionis haberemus. Quae omnia et vivente et extincto Joanne, quanta voluntate, fide, constantia, sedulitate, pertinaciaque praestiterimus, propter quod nunc et omnibus Christianis capitaliter invisi, ac vestro nomine per ignominiam Turcae appellati, vel hoc solo tempore, ne singula enumeremus, potuit caesar meridiana luce clarius dispicere. Annum enim obsidionem pertulimus, occisi ex nobis multi sunt, vulnera

pene cuncti accepimus, hostes bis in muros, pluribus simul locis cum vexillis transgressos, et vexillarios spectata virtute confecimus, et ereptis signis quam plurimis, reliquam turbam non sine miserabili omnium casu praecipites deturbavimus, eosdem proditione quorundam sceleratorum civium in ipsa urbis viscera noctu illapsos fortiter ejecimus, proditores, quos in potestatate habere potuimus, digno cruciatu ac nece affecimus, reliquorum opes direptae, agri occupati, ipsi in perpetuum exilium acti, proposita etiam publico edicto praemia, qui aut captos adducerent aut e vivis ferro sustulissent. Jam in hostium globos pro moenibus insultantium quoties erupimus, et cum eis consertis manibus, quantos non cecidimus, fudimus, captivos fecimus, clara in urbe extant testimonia: equi, loricae, galeae, clypei, enses, et carceres Germanorum pleni; foris late fusa cadavara et cruore stagnantes agri, caelum denique infestum foetore pestilenti. Commemorentur et murorum ruinae, quorum magna pars hic illic horrore tormentorum incredibili solo aequata ita urbem aperuerant, nudarantque, ut nihil nobis ad permanendum spoliatius, nihil ad ingrediendum hosti patentius esse potuisset. Ubi quum et materia ad obstuendum eos hiatus omnis jam defuerat, nostris quidem pectoribus vallum objecimus, omnique prorsus alia ratione resistendi desperata fiducia, continenter in mortem rimicavimus, hostibus summotis semper, caesisque saepissime. Et ne hoc uno afflictaremur periculo, quod tantum nosmet ipsos sibi videbatur vendicare, uxorem et liberorum cura vulnerabat. Ii enim ex magnitudine et frequentia ictuum tormentorum, quibus nec dies nec nox cessationem fecerat, fastigiaque domorum petebantur, tegu-

lis, tignis, lapidibus et reliquae ruinae fragmentis domi obruebantur. Plures et ex nobis, qui armati per vicos in hostem ad muros ruebamus, eo casu desiderati, adeo nusquam licebat tutis esse. Auctae postea hostium copiae, militeque totius tum urbis tum arcis radices quaquaversus insessae, et sub ipsis moenibus actae fossae, quibus abdebantur, quemadmodum vosmet vidistis, ne quid superne paterentur hostile, ita fuimus inclusi, ut et Danubii aditu, et importandae materiae, commeatuumque comparandorum facultate prohiberemur. Quae tria extremas prope nobis attulere difficultates. Passi tandem omnia graviora et majora quam credi possit incommoda; ut vilitatem et insueta hominibus genera cibariorum, exhaustis commeatibus, praeteream, quibus vesci cogebamur, varia quoque pollicitatione sollicitati ut urbem dederemus. Quae quidem res quamquam in ultimis rebus homines constitutos facile multa, quae nec ipsi antea probavere, perpetrare adducat, idque non sine justa atque honesta excusatione, ubi pro humanis viribus sat et virtuti et fidei datum est, tamen tantum abest ut his vel malis ducti desperatione a recto dimoveremur, vel promissis quantumvis maximis ad defectionem seduceremur, ut etiam magis ambobus his velut gloriae carcaribus ad firmiorem constantiam et fortiorem tolerantiam irritaremur, quum solam fiduciam caesaris auxiliorum haberemus prae oculis, qui saepe jam et regem et gentem nostram per haec tempora magna cum laude sua eripuit Germanis, nosque etiam ipsos ea spe esse voluit, ut eum contra omnes adversarios nostros certum vindicem haberemus. Hoc beneficium, hanc munificentiam et singularem caesaris pietatem quanti semper fecerimus, vel ipsi vos, quod oramus, testificari non aspernamini,

et in memoriam revocate, quam crebris nunciis et vos et caesarem de his omnibus, quae patiebamur ab hostibus, quaeque aut possemus aut non possemus sustinere, fecerimus certiores. Cavimus alioqui omni cura, omni consilio, quamdiu conatus nostros spirare sensimus, ne illi onerosi atque molesti essemus, suppetias postulando, quem sciebamus hoc anno difficulter expeditionem posse in Hungariam suscipere, propter tumultus Persicos. Verum simulac ad extrema virium nostrarum ventum est, vimque hostium adaugeri conspeximus, non ad alium pro ope accurrimus quam ad inclytum caesarem, eumque quamvis molestia gravi affecimus intempestivo anni tempore in arma commoventes, tamen pro illa subjectione ac fide, qua ei adhaeremus, gravissime laesum a nobis existimassemus, si illi suos ac sua defendenda non deferremus. Sic igitur a nobis evocatus, quum venit, vicit; caesisque et dissipatis hostibus, late et sua et suos liberavit, plurimum ei et ultra omnium hominum fidem gratulamur, proque tanto beneficio eas gratias agimus, quae quam maximae a fidelibus subditis agi debeant, precantes a Deo Optimo Maximoque reliquorum etiam successuum omnia pro voto fausta atque felicia.

Crescebat in hanc formam proceribus oratio, et pergentibus innocentiam suam purgare, constantiae fideique rationes reddere, viduae, pupillique commiserationem ciere, securiore quodam spiritu adjuti; porro: Et quid, inquiunt, aut ii infelices orphani tum a Deo tum ab hominibus atroci plaga vulnerati? quid ipsi nos malis, extremis omnibus circumvecti commeruimus, ut ea urbe, quam in spem certissimae possessionis toties ab invicto caesare nova donatione et

Joanni regi et huic ejus nato confirmatam accepimus, nuncque etiam nostris capitibus, nostroque sanguine defensam atque retentam, exigeremur? quid christiani principes, quibus cum caesare intercedunt foedera, colitur amicitia, tenetur societas et consuetudo, cogitabunt, ubi fama emanabit, nos sub fide, et nunc tam firmiter et antea tam frequenter data, sub tot demum juramentorum sacramentis, literarum testimoniis, et quod etiam dictu durum est, a tutore violatos, dicturi sunt? scire sane et considerare vos, celeberrimi passae, non ambigimus. Neque ob id prolixius de his loquemur, operae tamen pretium esset, si caesar hac in urbe nobis extorquenda cupiditatem suam orbi non declararet, a qua hactenus semper est habitus alienus. Ubi vero eam jacturam Transsylvaniae provincia et Hungariae parte transtibiscana pensaturum dicitis, agimus gratias immortales, nec enim parum esse debet de re tota naufragium passis, si vel in sola trabe altum enatarint; sed quid haec, quaesimus, ad tuendam tum reginae tum regiae stirpis existimationem, quos utique salvos caesar et regio cultu atque splendore vult haberi? quid ad potestatem populos vetere jam et sua et majorum virtute ac nobilitate praeferoces in officio continendi, quos jubet a tumultibus et novarum rerum studiis prohiberi, quosque hactenus etiam, si verbis nostris fides adhibetur, nulla vis, nulla arma, nullum imperium, ne Joannis quidem lenitas et mille ingenia, quibus ut in otio sine injuria cujuspiam regnare posset, usus est, continuere a tumultibus? Solius quidem Budae incolumitati hanc vim, hanc necessitatem referunt, non dubitantes capite stante membra quoque sibi constatura. Meministis praeterea, quid Joanni olim cum caesare de pos-

sidenda urbe hac convenerat, quam saepe alias nihilo minore studio, jure autem multo meliore repetiit, quando adhuc Joanni regi non donata erat, sed commodato data; quave spe idem Joannes gentem suam toto tempore sui regiminis de statu ipsius Budae ductarit, omnia firma, laetaque pollicens. Sciebat enim haud dubie, adempta regno Buda, majestatem quoque ejus sublatam, dejectum decus, deformatam speciem, nomen distractum, honorem et existimationem proculcatam, leges, jura, sacra omnia sceleri ac licentiae omnium exposita, et suam demum tenuem, infirmam atque informem fore dominationem; quae nunc nisi caesar mutarit sententiam, haud multum abesse cernimus. Primum enim amissa clementiae fideique caesaris fiducia, primores diffisi rebus, quique sua sibi instituent studia, alii aliis fidem non habentes, ad seditiones intestinas conferent animos, ad Germanos ab hoc puero meditabuntur transfugia, nobilitatem, plebemque quisque potentior atque audacior in suam temeritatem arcesset, adhaerere nolentes divexabit miseris modis ac diripiet, sequentes servitute utique premet, ad mille latrocinia impellet atque instigabit. Quod reliquum erit, summam insaniae in Joannis filium et in nos exercebunt, tanquam ab hoc et a nobis Buda vobis tradita, ferrum quoque ac faces, ad evertendam prorsus patriam eorum, nos irae, atque furori vestro attulissemus. Etenim hunc ipsum infelicem natum contemnent, rejicient, persequentur, tolli procurabunt. Nos invisi illis, invisi cunctis gentibus, et abominabiles, proditores Budae, eversores regni, principum ac nobilitatis parricidae nuncupabimur, prohibebimur caelo, terra, igni, aquis, negato etiam hominum commercio, in vastitate solitudinum erit exu-

landum, quod nunquam gentium tuti esse poterimus, illeque felix homo censebitur, qui nobis injuriam afferet, qui vero mortem, felicissimus. Caeterum et extinctis Deum ultorem imprecabuntur, ne posteris quidem nostris parcentes ac toto generi. Nihilo in vos ac fines vestros erunt mitiores, illudque fiet, ut in hoc regno [difficiliorem fortunam caesari efficiant, ubi in hunc modum soluti fraeno societatis ejus ac foederis, sibique alia rerum suarum ratione ac spe proposita, vires, arma, animos ad Ferdinandum conferent, et Hungariae demum corpore in integra studiorum ac voluntatis membra restituto, eidem reddent et spiritum. Qua quidem opportunitate nihil unquam eo regi eveniret desideratius, gratius, laetius. Hortati sub haec et passas paucis, ut his omnibus consideratis. dissuadeant caesari, ne id voluntatis perficiat in immeritos. Budae casum perinde, ac tacto ulcere, magis iras genti ad ultionem excitaturum, quam quicquid hactenus amiserint, aut, si quod reliquum fortuna fecit, amittere deberent. Equidem nos ex fide, qua sumus caesari obnoxii, malumus vera dicere dum utilia, quam blandis et placentibus verbis utentes, damni ac periculorum non admonere. Mehemetti Belgradensis sangziacchi consilia calumnias esse in Hungaros. Diu jam sese novisse ejus in perniciem nostri nominis transversos animos. Saepe multorum principum magnas bene gerendarum expeditionum opportunitates impeditas, audito furore unius impotentis ambitiosi sive invidi,. idque facile caesari quoque poterit evenire, quod Deus avertat Maximus, si a solita clementia, alienum ingenium sequutus, recesserit.

Evagati latius proceres, et plura adjicere volentes, nulla interim mentione facta de restitutione Bu-

dae, quam se existimabant passae in peroratione audituros, qua etiam vel unica causa verbosiorem eam orationem tamdiu, solitoque patientius pertulerant, non passi eos longius dicere, primum, quod in has reprehensiones quasdam, et consilia minime opportuna, et ad id temporis facientia inciderant, deinde quod Turcae in orationibus ac sententiis suis oppido breves et expediti consueverunt esse, omnique procul tum artis tum eloquii habito lenocinio, nudam et succinctam rem aeque ab suis atque ab exteris requirunt. Ideo hic jussere desinere, multa insuper per convicium intemperanter loquuti. Eos jam ea fortuna, eo loci non esse, ut seu improbent caesaris voluntatem, seu commutent consilium, tantum abest, ut decretum turbent. Mehemettum autem, virum bellicosum, si caesari fidelem, illis nulla injuria obnoxium, nullum nec apud se, nec apud caesarem facere negotium. Dictum jam satis, quid ipsi deliquerint, quid caesar vereatur, quid idem eos velit. Ne igitur tergiversentur, finem mendaciorum advenisse, verborum vanitate atque involucris non agerent, curarent placandum caesarem, vim non opperirentur, parerent moniti, si vitam velint, cervices jam sub ense habere, et isthaec ingrata auditu caesari, sibi nequaquam profutura haud pergant ultra dicere; Budam caesarem velle. Visa passarum obstinatione magis ac magis indurata, et re, illatis jam injuriis, ad vim inclinari, novus terror super veterem, et quidem exitii certior omnes incessit. Memores tamen magis futurae famae, quam praesentis periculi, cui jam sese nequibant eripere: Quid amplius, inquiunt, nobis restat expectandum, postquam exoramus nihil, quam ut ultima adeamus. Sive enim dicemus, Budam nos daturos, sive non,

utraque via occurrit pernicies, siquidem honoris altera, altera salutis jecturam faciemus. Et si omnino neutram committemus, Buda nihilominus periclitabitur, consilium Turca non mutante, quum nos ipsi, quantum resistere possit, non ignoremus, praesertim nostrum nemine in ea existente. Igitur incedentes inter utrumque vitabundi, rati, hoc unicum esse tum notae, tum periculi effugium, dicunt: optimates in regno et nobilitate et authoritate et dignitate eminentiores se, longeque plures esse, quam ipsi essent. Budam non tantum in eorum potestate constitutam; ea de re paucos deliberare non audere, non fas esse, flagitium et capitale haberi, ad jus id publicum et ad omnes nobilitatis ordines pertinere. Orant postremo supplices, ne ab eis, quod caeterorum erant paucissimi, nullaque fungerentur privata dominatione, tanta res exigeretur. Daret illis invictissimus caesar habendorum comitiorum facultatem, polliceri se, eam in his operam votis ejus navaturos, ita omnium animos erga illum conciliaturos, ut longe majora de Hungaris esset speraturus, quam si sic per injuriam aversos, vi sibi vendicare conaretur. His multo ardentius succensi passae, responderunt: eos nunc demum pravitatem animorum suorum plane declarare, caesarem ferro suo non Budam modo, sed Hungariam etiam totam acquisivisse. Caeterum nemini aut nobilium, aut primorum Pannoniae gentis Budam tradidisse, nisi soli Joanni, atque illis, Joanneque ipso vita functo, ab eis eandem, quam utique ipsi suis auspiciis contra Germanos tenuerant, repetere atque habere, velint, nolint, decrevisse. Id eloquuti, cum indignatione abiere ad caesarem, procerum voluntatem relaturi. Ibi haud magno temporis spatio commorati, exeunt a caesare, et in

aliam partem ejus tentorii secedentes, Nicolaum Turcovium Budensium judicem, — hic enim in ea urbe, ut in plerisque ejus regni aliis, cum centumviris, quos more majorum probos vocant, summus est magistratus, — celerrime ad se accersunt. Cui mox ingresso, talari toga aurei panni injecta, caesaris voluntatem exponunt, ac simul praecipiunt, mature ut ad cives suos proficiscatur, et Budam sine mora caesari tradendam curet. Designatos jam esse milites, et secum ituros, qui eam recipiant. Ingentes ignis, ferri, vastitatisque omnigenae adjectae minae, si usquam aut in portis, aut in ipsa civitate vi illis resisteretur. Armis, manibusque omnino temperarent. Et si hac in parte caesaris imperata facere praeterierint, ne uxoribus quoque ac liberis eorum parsuros. Hoc momenti considerata plebei judicis conditione, quamvis alioqui viri probi, cordati, in aula versati, et literarum non ignari, ratique ob id parum authoritatis habiturum apud milites, qui diversa urbis loca praesidio tuebantur, castrensi jure atque audacia civibus etiam superiores, jubent adesse et Petrum Marcum, hominem nobilem, sed militaribus studiis ad primorum ordinem provectum, judicique Turcovio hiisdem cum mandatis, minisque comitem jungunt. Eodemque statim advocant et aggam unum, qui paratus ad imperium in vestibulo astabat tentorii, — sic enim janizarorum duces appellantur, — illique solo nutu facta significatione abeundi: tum demum perspexere dolum, et longe antea fuisse transactum de forma Budae intercipiendae, quam cum proceribus agi coeptum esset. At agga cognito statim, quid facto opus erat, judicem et Petrum Marcum cum cohortibus assequutus, ad urbem usque, quae a castris ferme II. millibus

passuum distabat, ita in terga haesit, ut vestigio vestigium urgeret, atque una, nullo cujuspiam ex urbe consulto, aut facultate ingrediendi postulata, portam, cui Sabbatinae nomen est, irruperit. Hos alia atque alia continenter agmina subsequuta, acieque eodem loci instructa, securi eam urbis partem tenuere, donec majore numero sociorum augerentur. Juvere hanc opportunitatem, animosque iis addidere equites, quibus erat imperatum, ut solito plures ea die sedato gradu, alii fori specie, alii vero aliis de causis, qua per hanc, qua per illam atque illam portam urbem intrarent. Jussi insuper, ut nonnulli egrederentur per intervalla, quo et suspicio doli demeretur, et ea occupatione ultro, citroque commeantium omnes portae opportunitati meditati facinoris servarentur. Budae autem portae tres sunt: Joannis, Judaea, Sabbatina. Prima in ortu est ad Danubium, secunda versus promontoria vinearum in occiduo, tertiam habet septentrio, et in Austriam tuetur. Eas quamquam occlusas et custoditas habuerint, Turcas tamen arcere ab ingressu non sunt ausi, propter procerum et filii regis periculum, quum alioqui aliis quoque temporibus societatis atque amicitiae laedendae metu nunquam, ne illis quidem, quibus Joannes vixit, fuere urbe prohibiti, adeo prorsus omnes diffidentiae suspiciones evitandas curatum. Sine itaque magno negotio equitum quoque satis multi et neque intellecti, illapsi in urbem, pars circa portam Sabbatinam ex composito oberrabant, ut janizaris advenientibus, urbanam custodiam, facto impetu, si animum resistendi praesetulisset, summoverent, et portis reseratis, aditum patefacerent. Sed fortuna sponte sua nefario sceleri suffragata, facili atque fausto eventu ipsa perfecit

fraudem, et Solimano Budam dedit. Effusi mox per omnes vicos pari furore janizari atque equites, clamitatum imprimis late: ne quis ferrum stringeret, neu vim, aut contumaciam meditaretur, sive sit ille miles, sive sit civis, iique domos suas, illi hospitiá peterent, atque omnes sese limine sine metu continerent, caesaris Solimani et urbem et regnum esse. Omnes demum, qui ejus dominium ultro suscepturi essent, gratiam vitae, libertatis, rerumque omnium habituros. Quae omnia multiplici metu, quoniam nimia multitudo confluxerat, Turcoque erant plena omnia, ab universis mature exequuta, eoque etiam maturius, quum uxoribus ac liberis erat prospiciendum, et res familiares abdendae. In discursu mortalium nemo interfectus, vapularunt aliqui, aliqui in tumultu protriti, mox nemo Christianorum visus in publico, de fenestris cum ejulatu cladem suam prospectabant. A Sabbatina porta sedulo ad reliquas, quae propius arcem erant, procursum, hisque magno praesidio insessis, singulorum quoque civium domibus apposita obsidio, procerum omnes dedita opera occupatae et direptae, facileque ea re creditum, quicquid de eorum incolumitate timebatur. Cives a limine tantum custoditi, nec in fortunas cujuspiam saevitum. Postrema cura stationum in muris habita est. Regina interim arce diligentius obfirmata, auctis custodiis, filium deplorat, mille veretur pericula, nec quicquam expectat mitius, quam ut ipsa quoque simile aliquid caeterorum fortunae experiatur.

Haec dum in urbe sic gererentur a praetorianis, dies jam a meridie longius processerat, nunciatur caesari, jugum Budae impositum, firmatam ejus praesidiis, nihil in ea non domitum, non pacatum esse, metu

ipsius cuncta teneri, solam restare arcem, eique parsum reginae gratia; caeterum de ea quoque quid fieri velit, imperium expectare. Laetus hoc caesar nuncio, extemplo ad se afferri puerum jubet, ut illi dato commeatu, matri restituat. Sed antequam remitteretur, quid secum eotum actum sit, non puto subtrahendum esse memoriae. Mehemettus praetor Belgradensis, de quo etiam alibi memoravimus, mira sollicitudine atque solertia Hungariam urgebat in casum, eamque ut aliquando suo impulsu in praeceps actam videre potuisset, nihil non sive fraudis, sive flagitii, sed ne perfidiae quidem committere audebat. Et quum ad militarem laudem, qua erat sui temporis primaria, callidissimi quoque, peritissimique veteratoris ante omnes, qui et tunc et olim praeerant finibus, opinione, famaque vigebat, idque vel eo maxime, quod illi omnia, quae ad illud usque tempus his artibus appetierat, felicissime provenerant, praesertim in criminando Joannem regem ac subditos ejus occultis delationibus apud caesarem, quibus adeo validis atque assiduis ipsum est insectatus, ut de abroganda illius amicitia saepe tyrannus cogitarit, filii quoque successionem pervertere atque impedire tentavit. Ultimum hoc illi invidiae irritamentum restabat, superesse scilicet adhuc genus, quod in Huugaria esset regnaturum, sibique seni jam et homini melioribus annis perfuncto, tardum esse, ad spem tam longinguae victoriae anhelare. Atque haec fallacia, quam voti sui consequendi principium, sollicitudinis vero finem esse existimabat, ne non posset illi procedere, fidesque ex plurium accusatione major haberetur criminatori, reginam etiam pueri matrem cum optimatibus suis in ejusmodi commenti reprehensionem attrahebat. Porro

caesari, passisque persuaserat, prolem hanc, quae Joannis esse ferebatur sub nomine filii, non marem sed foeminam esse, et si fortasse marem constitisse, non e Joanne prognatum, sed sublatum alienae matris et huic subdititium esse. Id vero imposturae hos ipsos, qui aderant, optimates magno artificio excogitasse, caesarique, indignum facinus, fucum fecisse, vel ea evidentissima ratione, ut Joanne hoc statu temporis exempto rebus humanis, non defuisset genti materia retinendi regni, quandoquidem non ignorarint, Joannem olim saepe a Turca monitum specie benevolentiae, ut uxorem duceret, prolique suscipiendae navaret operam, ne, si quo casu sine haerede decederet, Pannoniae res alio deciderent. Haec autem techna eo spectabat Mehemetti, ut eam prolem, si foeminam esse deprehendissent, tamquam inhabilem vetusto Hungarorum jure ad regni successionem, cujus collatio in electione nobilitatis consistit, caesar sine sollicitudine, dimissa matre cum rebus incolumi, filiaeque ejusmodi dote persoluta, — nec enim secus aut timeri, aut sperari poterat a tyranno, propter amicitiam, quae illi cum patre, Poloniae rege colebatur — proceribus libertate exutis, vel etiam privatis vita, reliquis quoque potiretur ex toto, ut victis. Adeoque dicitur caesar ista credidisse, quum alioqni ultro etiam placere debuerit occasio, ut nemini eam cognitionem permiserit. Igitur accepto comiter in manus puero, tamdiu fertur illi blanditus, ut infantibus ab iis fieri solet, qui filios habent, donec proprii tactus experimento, virilem stirpem esse cognoverit. Idque adeo caute assequutus est, dum secum intra manus colludit, et purpuratos suos alloquendo, mente atque oculis in diversum agit, ut ab alio tanta res, quam a Hrustano et nutrice non

est animadversa. Erat enim haec proba et sagax mulier, proque sua ingenuitate, summa vigilantia alumno intendebat. Hoc caesaris facto, quum multi admiratione ducebantur, nec facile fidem habuerant, postea rebus omnium in spem et faciem laetiorem adductis, cognitum est a Hruztano, sic se rem habuisse, fuisseque omnes magno in discrimine, praesertim proceres, qui jam in casses haeserant. Sed agnito sexu in puero, totaque patris imagine, rejecta Mehemetti vana calumnia, servatus nihilominus, si Diis placet, felicioribus, — nulla enim Turcae perfidia, nullis mendaciis, nullis dolis, quos in Christianos expendunt, deteriores fiunt apud suos — puer, ipsius caesaris testimonio, Joannis filius declaratus, et tunc velut denuo in lucem susceptus, memoria quoque parentis augustius excitata, quanto iniquius aemulorum invidia petitus erat, in aetate adhuc ad peccandum non idonea, tanto uberiore meruit a Solimano complecti beneficio, coelestium miseratione opitulata. Adepta enim libertate ac decore regio, regni quoque adjutus parte non exigua, de toto bene sperare jussus. Sic tandem Turca in Joannem, Joannis filium, inclytae et conspicuae, veraeque regiae indolis puerulum, concepta firma benefactoris ac tutoris voluntate, speciosa etiam oratione domonstrata, quasi nova initia Ottomannae et Scepusianae societati jecisset fundamenta, dimisit eum ad filios, nuncians, ut paulo ante amici ac beneficiarii regis domus Ottomannae, nunc jam et suum, et ipsorum pupillum agnoscerent, ejusque olim suo exemplo curam complecterentur. Apud filios pari affectu exceptus, et cumulatus officiis, magnifice illi studia atque benevolentiam obtulere, seque in eo tuendo, conservandoque paternum gesturos animum

polliciti. Data deinde munera: duae vestes ex auro ductili pretiosae, et gemmis onustus, magnique atque eximii operis balteus. Relato inde in tentorium, afferuntur et illi et proceribus epulae, sed seorsum utrisque, et comiter ad edendum omnes invitati. Neque enim adhuc cibum attigerant, et jam diei XXII. hora excesserat. Ajunt, insigniter proceres puduisse prae confusione tristissimi casus, taciteque dapes horruisse, pretio pensatas minime comparando, et prius quam ad vescendum induci potuissent, quidam eos illiberales dicere, et ingratitudinis arguere non dubitarunt, perinde, ac si caesarianas dapes, non omnibus impartiri solitas, contempsisse viderentur. Inviti itaqua epulati. Exacto prandio, iidem duo apparitores, de quibus supra memoravimus, advenere, duos secum aulae caesaris clara conditione viros adducentes, retulereque, caesarem imperare, ut proceres in castris maneant, esse adhuc, quod cum illis agatur, puer per hos ad matrem deducatur.

Abductus itaque puer, honesta militum societate comitatus, et matri hora jam noctis circiter prima sospes redditus, dici non potest, quam insperato, miseraeque dolor imposterum mitigatus, restinctae lachrymae, et rerum spes facta certior, minime tamen sublatus timor. Proceres in castris VII. dies detenti, donec consulitur, quid de regina, quid de filio, quid de ipsis proceribus, ac demum de tota regni re fieri debeat, variataeque omnium purpuratorum magna contentione sententiae; parumque sane in omnibus praesidii ac pietatis invenissemus, adeo tum saluti, tum libertati nostrae ab omnibus adversatum, nisi consueta in caesare benignitas priorum operum tenorem retinuisset. Quum enim omnium propemodum is con-

sensus esset, ut deducto secum puero Constantinopolim, ibique veterum instituto, — ut filios principum solent — in spe paterni regni curaret educandum, servandumque majoris fortunae occasionibus, quae illi fatorum benignitate jam in ea orbis plaga amplissima ostendebatur, nunc quod libens atque ultro obtulisset, mature totum recipere non recusaret; raro bis eadem a fortuna offerri hominibus, quae initio praetermissa cognovisset: his caesar a clementis ingenii constantia minime abduci passus, sed solitae integritatis, pactique memor, quod olim cum Joanne, postea vero cum filio quoque pepigerat, in hanc vocem, christiano etiam principi usurpandam, prorupisse fertur: Leniora velim, purpurati; non enim principum est, in viduas et in pupillos saevire ; urgere vero ad extrema, quos et Deus et fortuna ipsa dereliquit, etiam impium, nedum inhumanum esse duco. Satis Budae privatione, qua sine gravi discrimine imperii nostri carere nobis non licebat, beneficiarios nostros afflictos, et qui vel irato mihi, solius innocentissimi hujus infantis conditione, miserabiles esse deberent. Sic animi purpuratorum in posteritatem Joannis regis bonitate tyranni redditi mitiores, dimissum consilium, et ad reliqua peragenda, quae integrius Budae subigendae restabant, conversi. Quid autem singulis diebus VII. qui ei cladi dati sunt, actum sit, non praetermittam paucis recensere, si prius de duobus superioribus attigero. XX. scilicet VII. et XXVIII. mensis Augusti, quibus imprimis ex eo campo, qui a meridiana regione subjacet Budae, Kelemfewld genti appellato, hoc est, transitus terra, quod eo loci olim Hungari, pulsis e Pannonia Romanis, primum Danubium trajecerant, Veterem Budam, propter aëris ex cadaverum tabe in-

fectionem, transtulit,*) quamquam hoc praetextu verior praetensa causa, quia timebatur, ne quid ex Austria belli repararetur, et in opportuno loco manibus conserendis, si res ita cecidisset, visum est hostem opperiri. Lati enim ibidem campi protenduntur, hinc complexi montibus, inde circumfusi Danubio, et Sicambriae, Romanae quondam civitatis, a colonia Sicambrorum conditae, apparentiumque adhuc ruinarum monimentis insignes sunt. Missa deinde puero munera, idemque et proceres evocati ad caesarem. Jam XXVIIII. ad iisdem in castra itum, Buda intercepta, et filius reginae redditus. XXX. regina caesari per legatos de restituto ac liberaliter habito filio egit gratias, obsequia studio filiali de se obtulit, conjugi Hruztani torquem aureum gallici operis, et gemmatum monile ex suo cultu dono misit, ipsam precata impense, susciperet sui patrocinium ac filii, proceres periculo tum vitae, tum servitutis eximeret, atque oraret caesarem, ne se, ne filium velit iis privare necessariis; solos esse reliquos, quibus postratae res eorum et Joannis posteritas, genusque niti possit, fiducia in aliis dubia, et novam fidem, novos amicos comparare, in hunc modum rebus inclinatis, nimis jam serum. Solimanus inde, homo olim natione Dalmata, patria Clitiensis, qui primus in ea urbe sub titulo passae iniit praeturam, Budam venit, illicoque pulsui campanarum interdixit, arma deinde civibus aeque atque militibus ademit, nec illa in forum comportari passus more victorum, tumultus timebatur, sed manipulatim singulorum tecta rimari satellites, nihil prorsus teli relictum, quo corpus feriri posset. Jussi

*) Kimaradt: ‚castra.‘

post milites, indicta poena capitis, proxima luce intra urbem non expectata, facessere, cives in fidem recepti, ac tum demum secure cum eis juncta hospitia, et Buda pleno jure possessa, coeptumque dominari popularibus. XXXI. Missus a caesare ad reginam legatus, oblata ei tyranni gratia, promissum patrocinium, ad exporrigendam frontem hortata, et ad ultimum facta spe reliquae libertatis ac firmi status penes filium, filio Transsylvania, eaque pars Hungariae donata, quae a Tibisco flumine Transsylvaniae copulatur, hisque provinciis domicilio demonstratis, arx ab ea modeste postulata. Primo Septembris missus agga, de quo jam supra dictum est, petitum arcis portas, quae tum illi non concessae, supersedere interim monitus, donec regia gaza atque supellex, caeteraque impedimenta muliebris mundi atque aulici comitatus ad iter expedirentur. Sed molestius instante barbaro, et dictitante, tum se, tum eos gravem caesaris indignationem adituros, nisi primae saltem vel solius ejus personam facerent compotem,— sic enim jubere caesarem, et de se ipso ab omni vi, doloque malo tutos fore polliceri, tantummodo ibi ut esse possit sine comitibus, quo caesar imperio suo satisfactum esse intelligat, — persuasi metu magis majoris mali, quam ignoratione Turcicae perfidiae decepti, admittunt hominem, sed prius, de his, quae promiserat, accepta fide. Interim procedente die, et omnibus occupatis, partim rerum efferendarum sollicitudine, partim tumultu ferocientis hostis, qui jam cuncta replerat, portarum etiam custodia neglecta, ac janizari intenti ipsi quoque muneri suo, sensim post aggam suum hinc inde modo unus, modo duo, mox plures ac plures subeuntes portis, alii alias causas simulantes, tamquam mandata ferrent

atque referrent publica, non elapso magno temporis spatio, egressi numerum nostrae custodiae, faciunt sibi animos, et porta tum prima, tum secunda potiuntur, Nec ultra ad tertiam, qua intima regiae petebantur progressi, habita utique reginae ratione, ipsique posthac arcem custodivere magis, quam nostri, nemine tamen prorsus aut vi, aut injuria affectō. Sic elusi, et in fraudem per incautam credulitatem inducti, visa arcis quoque captivitate, tolerata patienter aggae perfidia, quod alioqui paulo etiam post ultro tradenda erat, evestigioque jubente regina, quum importunius efflagitabatur, ne seditio circum impedimenta barbarorum indignatione excitaretur, et impetus in opes fieret, claves etiam totius arcis traditae. Sumpta ex hoc firmiore audacia, sine mora tormenta, bombardica, aliaque belli instrumenta, et quicquid munitionum, telorumque in armamentis fuerat, commeatuumque in horreis, occupant primum, dein solutis noxiorum ergastulis, eoque profundissimo carcere, qui est in mutila turri, sic vocata, quod imperfecta, et a Sigismundo imperatore condita, Turcas hiis premi Mehemetti instinctu existimantes, qui ubique proceribus pedicas opponebat, captivi liberati, et incolumes abire permissi, caesareanae, ut ajebant, salutis ergo. Nec Turca inter eos repertus, proceresque ex hoc apud caesarem excusatiores habiti. Haec in arce celeriter exequuta, in civitate delecta sacra aedes, quae omnium erat celeberrima, et divae Mariae virgini Teuthonicae, monumento sui nominis a Teuthonibus dedicata, qui olim frequentes urbem illam una cum Hungaris inhabitavere, et excoluere omnibus nobilioribus aedificiis, judicumque magistratu quotannis usque ad principatum Joannis regis aequo jure cum ipsis Hungaris

invicem functi. Ex ea, per sacerdotes mahometicos quicquid christianae religionis inerat, ejectum, ac suo ritu expiatum, nuda nimirum, et sine aris relicta cuncta, nec ossibus quidem in monumentis concessa quies. Eruta enim, et una cum divorum nostrorum imaginibus igni consumpta, et abjecti in ventum cineres. Suggestum inde specie cujusdam throni opulenter extructum, et sic eminenter erectum, ut per plures gradus conscenderetur, caesari ad victoriam possessae Budae felicibus auspiciis dedicandam, in medio templi posuere. Ferunt hoc genti sacrificium esse, idque ea lege a Mahometto institutum, ut quibuscunque in locis atque urbibus fuerit celebratum, iis eas ipsas urbes, locaque, quibus sunt adempta, nefas sit unquam restituere, néc eo alii, quam bellorum ductores, ac nationum, rerumque domini defunguntur. Qua ex re, quid de ultronea Budae restitutione sit sperandum nostris Pannonibus, si arma non affuerint, vel ex hoc sciri facile potest. Secundo Septembris caesar cum duobus liberis Budam intravit, aedem recta petiit, et in suggestu sublimis ac late conspicuus sacris est operatus, hisque absolutis, haud mora in castra rediit, nullibi vel tantisper firmato gressu. III. collatis et expensis singulorum passarum sententiis, easque tum pro dignitate, tum pro securitate sua apposite moderatis, caesar — uti tu, Jovi, luculenter, veroque ordine cuncta es prosequutus — decrevit, quid de regina, de filio, de proceribus, de Buda, et de toto regno fieri debeat. IV. donati reginae, ac remissi caeteri proceres, Valentinus Turcus Turcae captivus factus, Stephanus Verbucius paulo captivo felicior, Budam dicundo juri patrio delegatus. Postea, quum jam apud reginam versarentur proceres, et abitioni ex urbe

Buda sese expedirent, missa vexilla singula regiae imprimis proli provinciae Transsylvaniae, deinde Georgio Utissenio, et Petro Petrovio, ut praecipuis caeterorum procerum, insignia scilicet earum ditionum, quibus praeerant, sub titulo sangiaacatus, officiaque in procuratione ipsius prolis, ejusque matris nominatim assignata. XVIII. tandem regina Buda excessit, et Lyppam sese contulit.

Hoc modo, his causis Buda intercepta. Sed adhuc una restat, caeterarum facile, mea quidem sententia, validissima, quae sola fortasse caesari excusando posset esse sufficiens. Mox enim initio obsidionis tractatum Budae Veteri de restitutione regni, Budaeque potissimum, per summos utrinque delegatos viros, idque magno conatu atque consensu partium. Dubioque procul adversa pars potiebatur tunc temporis rerum, si statui reginae, ejusque filii paulo largius atque honestius prospicere voluissent. Etenim quum regi Romanorum, nondum in Hungaria pacatis rebus, atque edomitis, ingens erat negotium, e tot regulorum manibus liberare Joannis patrimonium, quemadmodum in Varadiensi pace sancitum erat, omnino tamen offerendum fuit aliquid majus, quo et ipse rex potiretur votis suis, et Joannis filius commode aliquando consequendi patrimonii spem sustinere posset. Sed et regiis commissariis omnia intra modum astringentibus, et nostris filium regis sui, cui sese, ut patri in omnem eventum devoverant, a regia forma atque fortuna deducere nolentibus, frustra utrinque conatum. Nam primis congressibus satis diu per fastum ab adversariis cunctatum, tandem XV. M. aureorum nummum Hungarici signi in singulos annos oblata, et sive Buda, sive Cassovia pro sede ac do-

micilio placuerit, permissa, sed sic, ut regiis praesidiis custodiretur. Purpuratis, ac publicorum officiorum praefectis honesti, pro sua cuique conditione, status spes ac fides facta. Quod quum indignum visum esset majestate regia, atque hoc pacto regina in inquilinae cujuspiam sortem aditura, filius vero captivi discrimen abiturus esse videretur, alia quum honestiore ratione, tum et plura et majora offerri postulata. Ventum ex hinc ad Posonii tum arcem, tum urbem, et nescio, ad quas alias arces patrimonii, non emolumenti magni, pecuniae nihil adjectum, et eo tota tractatus ratio directa, ut quam minime Buda exigerentur. Habita igitur absurda omnia, cessatumque a tractatu. Turca vero de his per Mehemettum praetorem Belgradensem factus certior, indignissime tulit, fidesque procerum insimulata. Non stetisse scilicet per eos, quod Germanis Budam non tradiderint, sed quod ab eis, quae petebant, non receperint. Nec de hac parte plura.

Quae de Valentini casu vulgo narrantur, equidem vera esse non inficior. Alia tamen, non haec potissimum, in eam aerumnam Turcicae captivitatis conjecerunt. Quamvis enim et acer animo, et manu fortis esset, plurimumque judicio militari polleret, et cum Turcis saepius pugnarit feliciter, in eoque non postrema laboranti patriae, tum spes domi haberetur, tum hosti foris virtus timeretur, tamen et aliae addendae causae, nihilo his leviores. Erat ei cum Stephano Mailato, qui in Joannem, paulo antequam obierat, conjurarat, ingens amicitiae vinculum, adeoque longo et magno officiorum usu confirmatum, ut quum frater Georgius Utissenius, tutor Joannis filii, tumulaturus

regis corpus in Hungariam, e Transsylvania proficisci cogeretur, ac Valentinum toti illi provinciae, assentiente et regina, et collegis ejus omnibus, vellet praeficere, quo eam filio defuncti regis a vi conjuratorum tueretur, non assumpsit, ne se amico et foederato injurium demonstraret. Edidit hac re non parvam de se apud omnes suspicionem, qui detestantes conjuratorum insaniam, saniore consilio jus atque fortunam pueri promovebant. Aspirabat etiam Valentinus ad supremam regni gubernationem, huncque in usum multorum studia atque amicitias plane comparabat. Turca item redacta in potestatem Buda ac Pestho, jamque et Strigonio, et Albaregali, et Quinqueecclesiis, et omnibus comitatibus, qui Balatone lacu, Dravoque et Danubio fluminibus terminantur, vis esset apposita, hisque in regionibus solius Valentini, maxime strenui et irrequieti adversus Turcas bellatoris nomen extaret, Caszunus et Mehemettus, qui orae illi undique infestissimi imminebant, perpetua sollicitudine apud passas institerant, summoveri debere Valentinum, si ea Pannoniae inferioris parte absque negotio caesar potiri cogitaret. Unum esse Valentinum, cujus spectata bello dextera, multorum animos, vires, audaciam sustentaret, essetque imprimis idoneus, qui viros in arma ciere posset. Non illi militum amor, non populorum officia, non opes, non munitae arces deessent, et studio, usuque turcicum fundendi sanguinem, caeteros omnes ordinis sui duces antecelleret. Magnum ex his Valentini praeconium, illustre nomen, celebris fama. Sed crebrae antea transitiones, quas inter duos reges feccrat, dum utriusque movetur largitione, et partes experitur, oppido aestimationem ejus atque constantiam suggillaverant. Unde

magnopere viri formidatum ingenium, eoque solo discrimen illi properantius comparatum. Altus enim et varius animus, amicitiaque Mailati, quam tanto rerum fastigio praetulerat, considerata, timorem barbaris incusserat, ne aut amico, invadenti jam in Transsylvaniae dominationem, operam viresque commodaret, aut tale quippiam auderet consueta ingenii mutabilitate atque ferocia, quo et sui conatus retardari possent, et Joannis filii statu infirmato, Ferdinandi fortunae adderentur incrementa. Constitit hoc vel ex Mailati festinata captivitate, quae haud ita multo ante captam Budam, per fraudem Petri Moldaviae vaivodae procurata, utrumque apud Turcam eodem carcere conjunxit.

XII.

Successus rerum Hungaricarum anni M. D. XLIII. *)

Sic Buda, bis olim, uti supra memoravimus, superstite Joanne rege dominium Turcorum caesaris experta, sic tertio ab excessu Joannis M. D. XLI. reparationis humanae anno intercepta, summissa, et jugum induta ; sic Pestina urbe XLII. ab oppugnatione Germanica defensa et retenta non tam Turcorum fortitudine, quia jam et fugae sese illius praesidia instruxerant, territa tum hostium mole, tum quod velitare certamen ter pro moenibus adverso marte commiserant, quam celerrima Germanorum disces-

*) A lapszélen Faustus kezétől : ‚Valko, Soklyos, Quinqueecclesiae, Alba regalis hoc anno capitur a Solimano, Germanis dormientibus, Hungaris divisis.‘

sione, aliisque, sicut diximus, minus laude aut saltem honesta excusatione dignis causis:

Annus XLIII. quam infaustus, quam funestus advenit, genti non dicam Hungaricae, sed toti terrarum orbi quale vulnus intulit, in quem statum publicam fortunam totius Europae conjecit, quos metus, quas sollicitudines, quas curas demum omni christiano principi debuit attulisse, si communi omnium saluti, tranquillitatique, quorum a Deo jus atque tutelam susceperunt, malint honeste et cum laude consulere, quam privatis cupiditatibus indulgere, atque adeo humillime servire, et e Turcis non e Christianis ostentare titulos, ac tropaea et imagines numerare: ex amissione Valponis, Soclossii, Quinqueecclesiarum, Albaeregalis, Vissegradi, Strigonii, Tattaeque licet intueri. Haec enim loca, velut membra fortissima haerebant Budae, excepta urbe Quinqueecclesiarum, parvo spatio, et Danubio totique Hungariae in extremis praesidiis erant relicta, imprimisque opportuna censebantur, ex quibus facile Buda restitui potuisset, si ea tenere ac tueri scivissemus.

Sed ut institutam narrationem prosequamur. Quamquam annum jam Turcus cum validissima vi adventum suum in Hungariam contra Germanicam factionem vulgaverat, et omnia, quae ad eam expeditionem usui fore comperiebatur, magna sollicitudine, curaque minime clandestina in dies pararet, hisque civitatibus atque arcibus palam belli moles denunciaretur; ad haec et nostratium opera succisivis temporibus Germani, quorum potissimum intererat, quis hostilium copiarum modus, quis animus, qui motus, quaeve instituta ratio rerum gerendarum esset, quemadmodum ex indicibus habebatur, sedulo fierent cer-

tiores: nunquam tamen eis persuaderi potuit, quod in persona caesar Solimanus esset venturus; ob idque etiam minus validum ac justum exercitum missurum, eumque non in alium usum, quam in solius Budae ac finium custodiam, dicebant. Quapropter regi quoque suo*) lentius auxilia copiarum expedire, et pecunias conferre publicae utilitati, muniendisque memoratis urbibus atque arcibus, qua sola rex cura aestuabat, incumbere videbantur.

Sicque dum crebris conventibus hic illic habitis, de pecunia ad bellum invenienda, de ratione atque ordine decernendis, quo hosti erit occurrendum, si veniet, cui collata pecunia credi debebit, per quem stipendia militi impendentur, quotidie occupantur ac tempus terunt;**) insuper et Bohemi an ad militandum extra suos fines induci possint, contenditur, obnixe enim et regi suo dispensationem stipendiorum negabant, et in Hungariam sequi ejus signa detrectari non verebantur:

At interim cum ingenti exercitu Solimanus prius ad Nandor-Albam pervenit, quam opinio multorum erat. Eoque loci trajecto Savo flumine, nulla usquam remissione facta itineri, die circiter XXIII. Maji applicuit ad Ezyk, oppidum olim Romanorum in Pannonia inferiore, quod nunc quoque magna antiquitatis vestigia ostentat, et a Dravo fluvio non remote situm. Ibique positis castris eventum Valponis ac Soclosii expectavit.

---

*) Kitörlött szavak: ‚apud quem ego per eos dies Pragae officio fungebar oratoris.‘

**) Faustus jegyzete: ‚Ita et hodie fit, cunctando perdimus rem.‘

Hic nostri*) oratores: Joannes Zalancinus, et Joannes cognomento Fekette, primum a filio Joannis regis pro Transsylvaniae possessione tributum illi X. millium aureorum nummum, et in muneribus partim ipsi caesari, partim ejus uxori Hazsathiae, et IIII. primariis passis totidem vasa aurea atque argentea, una computando, reddidere**): nam de hac summa annuatim pendenda paucis ante mensibus inter eos convenerat.

Nec mirari quispiam debebit, quare Turcus ex tam ampla, opulenta, et certe, ausim dicere, aurea provincia, ex qua pene sola Hungarorum reges olim ditari soliti erant, tam exile vectigal exegerit. Filii Joannis regis habita ratio est, qui ut regio ritu ac splendore educari atque ali posset, praesertim vero quum ademptae Budae, Transsylvania eaque parte Hungariae, quae ad Tibiscum usque porrigitur, damna illius reparaverat, non tam eum onere justi tributi gravari voluit, quam leni quadam muneris pensione ad gratitudinem assuefacere, quo a teneris et patris amici meminisse inciperet, et in agnitione victoris beneficentiae crescendo adolesceret. Alioqui et oratoribus nostris, uti mandatum erat, nimis gravem ac difficilem hanc quoque summulam, tot cladibus afflictae ac partium insolentia distractae genti esse causantibus, acerrime a passis fuere repressi, responsumque ut silerent. Caeterum ne caesarem irritarent ad inclementiam, cujus semper usi pietate ac munificentia

*) ‚Nostri' helyébe Faustus keze e szavakat: ‚filii Joannis regis' csusztatta be.

**) Faustus jegyzete: ‚Tributum. Ista est amicitia et fraternitas Turcarum. Ita restituit filio Joannis regis Ungariam, quam tutorio nomine tenebat. Ita fiet de Bochkaio et ejus asseclis.'

ad hanc etiam diem citra omne meritum provinciam retinuerint. Unde haberent potius illi gratias, quod eos in tam nobili ac diti regno, armis atque virtute ipsius, et multorum virorum suorum caede, pecuniaeque profusione obtento toleraret. Esse quidem caesari Solimano aliquot civitates, quarum singulae aliae centena, aliae CC., nonnullae multo plura aureorum nummum millia, ut de inferiore numero taceatur, quotannis tributa solverent. Transsylvania vero, cujus ferme omnes montes aurum, argentum, ferrum ac salem gignunt, omnes fluvii, rivique etiam temporarii aureas harenas atque ramenta, et glareales, variata magnitudine ac pretio scrupos, uti plus auri attraxerint, secum vehunt; quae item tanta frugum ac vini ubertate, tanta equitiorum, pecoris et armentorum copia, ut alia praetermittantur multa, dives est; quae tot demum haud mediocrium urbium, oppidorumque munimentis, mercaturis opulentissimis et frequentia civium, populorumque insignita magnitudine: non posset majus vectigal pendere? Caesaremque isthaec creditis ignorare? Nam et Joanni regi quinquaginta millia, clementius quidem quam concessae facultates et tanti regni donatio postulabat, erant quotannis imperata, idque non prius quam cum adversariis pacem, non congruentem ejus amicitiae iniverat. Sed et hoc minus gratum semper fuit, quod ad diem nunquam venit. Tametsi et hic, inquiens, nostri caesaris enituit benignitas, quum ipsius quoque Joannis titulum tributi, praetextu muneris passus est tegi, ut minus apud suos Christianos erubesceret. Haec ab oratoribus nostris relata.

Verum de numero Solimani copiarum, quas tunc secum adducebat, varia quidem nunciabantur. Etenim

rumor, mendacii ac terroris praeco, CCCC. circiter millia hominum habuisse circumferebat, nostri exploratores ne CCC. quidem fuisse affirmarunt, (accessisse tamen ad 250 millia) tametsi etiam Tartaros, qui non pauci aderant, iis adjecisses. Sed et is numerus imbecillitati nostrae maximus esse videbatur, rebus praesertim desperatis, et omnibus desidibus et ab armis vacantibus, qui spem auxilii magnificentius ostentabant, quam ipsam opem afferebant.

Itaque dum adhuc ad Ezyk longiorem moram traheret Solimanus, et agendarum rerum consilia captaret, praemissis in omnes partes, qui de Germanorum apparatibus omnia explorarent, simulque decretis VII. sansacchis, imperavit Valponem quamprimum invadere, deinde et Dravi ripis ponte copulatis, ad Soclossium pertinaci celeritate transire, fore sperans, ut subita vi occupati custodes minus animi ad resistendum haberent, et ad propulsandum hostium impetum etiam consiliis debilitarentur.

Erant hae arces Petri Perennii, utraque fere Dravi ripis contigua, sed Valpo in dextra, Soclossium in sinistra situm, saepiusque alias etiam a Joanne rege cum Quinqueecclesiis, Albaregali et Buda postulatae, tributique promissione ac variis commentis, dum ad pacem cum adversariis faciendis aspirat, aegre ad tempus retentae. Et quoniam propior erat Valpo, priorque venienti Turco occurrebat, ea arx imprimis per sansacchos obsessa, et necquicquam amplius VIII. diebus oppugnata, majore enim vi atque opera ingeniorum egebat obsidio, quod arcem validi muri, non impense alti sed crassi cingebant; planities etiam sine ullo vicino colle, unde secure ab hostibus tormento peti posset; et repletio terrae ac ruderum inte-

rior altitudine hastae velitaris armaverat, quo, etiam dejectis moenibus, magno negotio conscenderetur, quando viris tutaretur. Fossa item et lata et profunda perennibus suberat aquis repleta, quae nec amoveri nec siccari poterat, et palustri arundine, coenoque adeo quaquaversus circumsessa, ut toto equiti facile vel in ipso margine hauriendo sufficeret.

Summissus itaque est et Ahmat passa, beglerbegus Romaniae sive Thraciae, cum toto praefecturae suae exercitu. Qui ubi bombardis diutissime usus, omni eam ex parte, uno angulo relicto, in quo habitationes erant, solo aequasset, et pluribus insultibus cum ingenti suorum caede afflixisset, die circiter XXVI. deditione accepit, quam confusio rusticorum, qui eo metu confluxerant, strenueque mortem obire deprecabantur, perpetraverat. Neque propterea evasere. Nam licet publica Solimani caesaris fide ac juramento, uti referebatur, fuissent conservati, omnes tamen, seorsum alius ab alio fuerunt interfecti, praeter Michaelem praefectum, cognomento Archy, cui virtutis utique contemplatione, quae etiam apud barbaros honore ac pretio suo non fraudatur, Turcus ignoscendum esse duxit, quum a suis, qui vitae magis quam honori consuluerant, per manus fuerat hosti traditus.

Ad Soclossium dehinc promota festinanter obsidio, quae arx etsi loco, opere et adjunctione oppidi non omnino imbecillis, censebatur esse satis communita, hostium tamen multitudinem et ipsius caesaris praesentiam sustinere non valuit. Quippe oppidum intra paucos dies, bombardis prius in magna spatia demolitum, et deinde simul cum inferiore parte arcis, quae in edito colle, dupplicato ratione loci tota erat aedificata, vi occupatum. Inclusi superiore quoque parte

tam continenti oppugnatione, impendio fatigati, communi consensu de deditione statuere, et salute, rebus ac libertate impetrata, quam adhuc in Mohachyensi clade Hungari amiserunt, die oppugnationis XI. dedidere sese. Sed et ii infelices nihilo meliorem Valpensibus finem habuere, esto quod in fidem caesaris accepti erant; quippe dimissi per exercitum, uti optaverant, liberi, paulo post, nemine a quopiam Christianorum viso, ipsi quoque inter multitudinem consumpti sunt, solo praefecto conservato et muneribus prosequuto, a quo deditio processerat.

Haec in hunc modum dum aguntur, et vis Turcorum ubique fervet, metus mortales omnes habet, Stanislaus, Quinqueecclesiarum antistes, vulgi terrore in desperationem salutis tractus, et urbi et civibus suis perniciem accelerat. Quippe qui etsi nimis laxae urbis moenibus, quae brevia atque angusta erant, et vetustate quibusdam in locis collabebantur, nec ea parte, in qua arx erat collocata, ulla ratione propter ardui montis contiguam vicinitatem muniri poterant, diffisus esset, magis tamen ejus ignaviae atque avaritiae casum hujuscemodi omnium censura imputaverat, quia nimis indecenter dejecto animo, vir alioqui aetate integra, inter militares homines semper versatus, et multimodis adversis cum Joanne rege exercitus, neque adhuc sacris ordinibus obnoxius, ante omnes primus, nec attentata munimentorum provisione, tanquam supervacaneum esset etiam sperare tantae potentiae posse resistere, ad haec et templi sui thesauris omnibus, quibus potiri potuit, collectis, fugam ex urbe fecit. Consternationis ejus exemplum totus quoque sacerdotalis ordo, et cives ad unum sequuti. Huzarones nostri, sic enim velites suos appellant Pannones, ausi

ex occasione alienae levitatis scelus, quoniam nonnulli praesidio arcis, urbisque tumultuarie erant assignati, ascitis sibi sacerdotum ac civium servis, necnon et caeteris quibusdam vilibus atque egenis, quos etiam paupertas tutos a Turcis faciebat, mutua sese incitant licentia, et opes totius civitatis diripiunt, templi quoque episcopatus, quod arce includebatur, reliquias, si quae episcopi, canonicorumque rapinae superfuissent, colligentes, quum prae festinatione fugientium omnia ubique aperta et patentia viderant derelicta.

Hoc accepto, Cazsum quoque voivoda, qui cum parato milite in arce Zixard, Quinqueecclesiis vicina, olimque abbatia, intentus adventui caesaris, sese continebat, visa facili et non praetermittenda occasione ad magni momenti victoriam assequendam, haud inpigre in destitutam urbem pergit, eamque, nemine prohibente, ingreditur, potiturque etiam ipse non mediocri praeda, caesarique quam maturrime nunciat, quod Quinqueecclesias teneret. *)

Eo tunc non defuere, qui illi cum urbis clavibus gratulabundi occurrerent, sperantes inde tum gratiae tum misericordiae aliquid consequi, sed spreti ac rejecti sunt omnes, qui extremi status erant homines, solaque impotentia patriae calamitatem domi expectaverant. Neque enim Turcos occupata sine cruore et contentione civitate, clavium cura in eo tumultu permovebat, sed praedae studium. Omnibus itaque, quos intra moenia repererant, ademptis armis, et magna ex parte viris in vincla conjectis, ne de amissione fortunarum, ac

*) V. ö. Szaniszló püspöknek 1543. mart. 5 Pécsett a pozsonyi helytartósághoz adott levelét, melyben segédet kér, s julius 28. Veszprémből Nádasdy Tamáshoz intézett mentőiratát, melyben Pécs bukását ama segéd kimaradásának is tulajdonítja. *Koller*. V. 284.

libertatis desperatio et imminentis mortis metus audaciam quorumpiam accendisset, donec ea trepidatio sedaretur, ingentem ac diutinam praedam egere. A caede omnino temperatum, quum imbecilla turba, quod supra attigimus, remanserat. Nec alii desiderati sunt, nisi aut militis speciem prae se ferentes, aut quos equorum vis, quae omnes vicos repleverat, dum alii accurrunt ad hostium misericordiam, alii latebras seu fugam occupaturi huc illuc errant. Paucis tamen diebus post, profecto jam ulterius caesare, allectos cives ad redditum promissione rerum, fideque atque indulgentia ipsius caesaris late data, quod Albenses quoque intactos et inoffensos praeterierat, ferro in omnes saevitum, praesertim potiores, quorum in omnibus regnis aut urbibus recens devictis prima et maxima, de more vetustissimo genti, pernicies est. Credunt enim Turcae eam demum possessionem sibi securam, et liberam a rebus novis populorum dominationem fore, ubi principum sobolem, regulorumque ac procerum et nobilitatis progenies, libertatis assuetas, extirparint. Nec pietatis aut juris gratia quemqiam relinquunt superstitem, sed instrumenti opportunitate, ut semper adsit facultas ad ingerendas appetitis provinciis calumnias, si nondum de integro alicubi rerum potiantur. Qua in re ne caesares quidem eorum propriis filiis parcunt, aut fratribus, ut sine metu imperent.

Confectis his per sansacchos et beglerbegum, caesar etsi satis de Valpensi et Soclossiensi victoria laetus esse videretur, de insperata tamen accessione Quinqueecclesiarum majorem in modum erectus, quum eam sine ullo negotio, vel potius, ut semper Turcae usurpant, magni Dei munere, in ipso, quod inferebat, belli limine obtinuerat, omnia, quae resta-

bant, elatissimo animo perhibetur sibi sua voce felicissima promisisse, et copiarum duces ad prosequendum incepta fausto omine animavisse, extemploque motis castris ad eam urbem progressus est. Ubi vix triduum commoratus, dum rationem producendarum gentium init, et quae in rem erant, cognoscit, collaudata industria ac vigilantia Cazsuni, illique urbis custodia, donec revertatur, assignata, Albamregalem et Budam versus iter arripit, qua proficiscenti complures arces aliae a laeva, aliae a dextra fuere non magno spatio, utpote: Zaaz, Male, Agna, Pechvaragya, Ozora, Dombo, Symontornya, Palota, et aliae quaedam, ex quibus Zaaz ac Male, quoniam in eodem tractu erant, uno tempore, quo et Quinqueecclesiae, metu destitutae et per Cazsunum silentio occupatae.

Cum Pechvaraggya, similiter uti Szekszardum, abbatia, apud Hungaros semper in pretio habita, quum propter reditus non contemnendos, tum ob loci amoenitatem, et urbis Quinqueecclesiarum propinquitatem, a qua V. millibus passuum aberat, ad Zsyxardum XV. habebat, ita ut ambae parva distantia Quinqueecclesiis e regione, qua iter Albam et Budam est, adjacerent, secus actum. Cazsun enim, qui iam pridem Zsyxardi excubabat, die noctuque imminens Quinqueecclesiis, eorumque omnium locorum exacte consequutus peritiam, conspicata hujus quoque arcis conditione, judicavit, idque non sini militari ratione, quod cito intercluderentur Quinqueecclesiae, si eam consequeretur, et suis praesidiis posset imbuere; nec elim alia urbi obsidione opus esset, quam eas arces habere insessas. Facto itaque caesare de hac opportunitate certiore, commonitòque, ut ante eam expeditionem

Joanni regi eximeretur, quo quandocumque in Hungariam veneret, omnia illic, ubi principia belli jacturus erat, debilitata et prope fracta reperiret, citraque negotium urbe potiretur: laudatum Cazsuni consilium, diuque ac sollicite arx a Joanne petita, nunquam tamen reddita, tametsi semper oblata, sed implicita promissione, quum aperte denegare non potuit sine periculo ejus amicitiae. Sicque res, aliis curis caesare forsan avocato, incuria quadam intermissa est. Sed id temporis Georgius Utissenius Heremita, in cujus potestate erat tunc Pechvaraggya, et filii Joannis regis omnium rerum administratione potiebatur, quemadmodum alibi pluribus memoravimus, accepto caesaris in Hungariam apparatu, cognitoque imprimis tentaturum Quinqueecclesias, timuit vehementer, ne ad intermissam petitionen arcis praefatae denuo et tunc maxime veniretur, sciensque quod petenti caesari eam secure, bonaque excusatione negare non posset, tempori adhuc disturbavit, ne latebras Turcis praebuisset, caesarique persuasit, Germanorum causa id factum, ne quo casu a Quinqueecclesiensibus intercipi contigisset.

Cazsun secus hoc interpretari, dolere, querique plurimum, et criminare Heremitam apud caesarem, caeterum et per nuncios insultare ac dicere, si caesarinarum partium essent, uti fatebantur, nec eum fallerent, cur potius caesaris beneficio eam arcem non aut continuerint, aut ei, qui vicinus regebat, eius praesidia concesserint, quam sic diruendo, nihil et Germanis obfuisse et caesaris rebus non commodasse? Verum, ut Heremita ingenio valebat, rerumque publicarum summa erat experientia, sicut caesari scivit

verba dare, ita et Cazsuni invidiam alio fuco eludit, nullo apud caesarem habito negotio.

Ab aliis arcibus consulto declinatum, quod tanti habitae non fuere, ut caesarem remorari debuissent, quum Alba et Strigonium illo anno potissimum petebantur, si Posonio et Viennae occupandae tempus non superfuisset.

Ad Albensem dehinc urbem inpigre perventum, quae circumsessa et extemplo per nuncium ad deditionem monita, nisi exscindi velit. A civibus nihil aliud responsum, quam quod soli essent ad caesarem venturi cum muneribus, nihilque in eum peccaturos. Caeterum ut ipsorum adventum in castra publica fide securum faceret. Trepidi postea haud mora conveniunt, et quum parvo ac invalido Ferdinandi regis praesidio tunc temporis eorum civitas obtinebatur, seque plebeos, magisque artium mechanicarum instrumentis quam armis ac belli studiis aptos esse considerantes, quamquam diu deliberassent, resistendum ne, an parendum Turcae praestaret, tamen quia utrumque juxta casurum prudentiores inveniebant, exemplo Valpensium et Soclossiensium, qui sub fide caesarea caesi constabant: durum videbatur et honori vitam praeponere, postquam erat ignaviter occumbendum, et remissa honoris tenacia, munus dubiae vitae in ethnici et barbari ponere arbitrium. Verum tandem ut plerumque usuvenit in rudi vulgo et ingenuitatis ignaro, plurium magis valuit metus quam paucorum virtus, itumque ab omnibus in eam sententiam, ne quid scilicet temere committerent, quo magis caesar accenderetur, et ab exili civitate magna indignitate affectus, gravius in eos legitimo tempore animadverteret. Proinde, ut omnino fiat deditio, sed sub honesto

aliquo dilationis velamento, quo in praesentia tantummodo ejus ab se recentem vim atque integras vires averterent, firmiora consilia posterioribus ejus eventibus reservantes, nihil tamen eorum praetermitterent, quae ad perspicuam deditionem spectarent. Fore, ut, aut inclinatis ejus rebus ad Strigonium, nec attentet Albae in reditu, aut si successus ei ubique respondissent, de statu ac salute sua nihil ambigerent, quum et Quinqueecclesiae sine ullo impetu, et tam munitae arces sine magno certamine illi succubuissent. Missis itaque in castra primariis civibus cum judice ejus temporis, is enim apud Pannones in omnibus urbibus, oppidis, pagisque summus est magistratus, quamquam ne magnorum quidem principum legatis fas est, cum caesare Turcarum agere de negotiis, tantumque ad salutandum et manus osculum admitti soliti, caetera cum passis transigunt. Salutato in hunc modum duntaxat caesare, satis cum passis adulantur, et de suis magnatibus ac praefectis, de industria procaciter, ut a nuncio referebatur, qui ad reginam ex ipsa urbe clam ab amicis missus erat, sic egerunt de deditione:

Invictissimi caesaris Hungariam jam esse, passae inclyti, nosque una cum reliquis Hungaris hostes ejus fuisse, quamdiu esse potuimus, et vires nostras exercere nobis licuit, sicut negare alterum impudentiae, alterum mendacii esset minime tempestivi, ita contra hanc ipsius fortunam niti, qua totam Christianitatem in discrimen videtur attulisse, imprudentis sane consilii esse plane conspicimus. Quippe quum et ipsum Deum Opt. Max. per haec nostra tempora solius dumtaxat eius rationibus singulari qaodam studio aperte videamus intendere, ut unum illum prae cunctis aliis orbis dominatoribus felicissimum et potentissi-

mum constituat: quid nos conari conveniat, qui exiguae urbis moenibus et tardissimo flumine Saarvyz, vel potius squallida palude circumvallamur, neutiquam tanti, ut eum arcere possimus, palam est. Etenim Buda, Pesto, Quinqueecclesiis, Soclossio, Valpone totque aliis magni momenti oppidis atque arcibus amissis, Danubio ipso adusque Viennam pene sub jugum misso, Segediensibus ac Transsylvanis tributariis factis, reliquis omnibus regni huius statibus atque ordinibus trepidis et consternatis, regis Romanorum, cujus nos ditionis, heu infausto fato nostro sumus, nimis ultra Bohemiam armis absentibus, nostrorum Hungarorum silentibus vel potius conculcatis et protritis, facile, passae amplissimi, intuemur, nihil jam superesse, quod nos, exilis plebecula, aut audere aut attentare contra Solimanum debeamus, cui jam omnia potiora et fortiora Hungariae loca subjacent. Igitur, quum ad nos communium malorum series, nunc tandem pervenit, is vero hanc nostram urbem obsedit tanto milite, suoque tradi jubet imperio, et urbi ipsi incendium, nobis caedem, liberis captivitatem, uxoribus luctuosam solitudinem, agris vastitatem et fortunis praedam, nisi paruerimus, denunciat: nos etsi in re tam difficili, quum et de salute periclitamur, et fides atque honor noster in discrimen vocatur, quid nobis faciundum esset, non ignoremus, tamen si ratione relegata alii servire, indigna pati alii, alii fata praecipitare et tantum populum perdere maluerimus, quando ab ejus clementia, de honore enim non loquimur, qui in hisce casibus, varie semper vulgi opinionibus interpretari, sed et salutem et fidem redimere possunus, non temere obsistendo: minus quidem recte eos sentire judicamus, qui secus animum induxere, nobis-

que audaciam suadent, praesertim quum et arma movere non est facultas, et tutatur nemo. At certe, ubi caesar invictissimus tot mala irae suae nobis comminatur, nisi Albam tradiderimus, impendio pavemus, nec pavere recusamus. Sed scitote, nos a nostris etiam summatibus ac praesidibus haec tam multa jam pridem sustinere, quotidieque non aliter oppugnari et expugnari, diripi et occidi, ut foeminarum honestatis injurias supprimamus, quam si aut illi nobis Turcae essent, aut nos illis. Nec minus eis servimus quam mancipia, hocque solo secus, quod vestro more venui nos non exponunt, ut saepius habeant, quos spolient et expilent. Quare miseri nos pertaesi quum nostrorum tyrannidem, tum caesaris Solymani territi potentia, soli non tam ultro quam hinc metu, illinc divina quadam vi attracti, qua ubique vincit, quocunque signa infert, venimus ad eum, ejus gratiam implorantes et nostram fidem offerentes. Porro, ingenue fatemur, passae, ut plus clementiae caesaris, nullo merito nostro consequutae, debeamus, quam amori, quo erga ipsum nunquam fuimus, tribuendum esset. Sperantes a tanto principe ex spontanea praeteritae hostilitatis nostrae, praesentis vero necessitatis confessione uberiorem assequi veniam. Itaque exorari caesar patiatur, nec celsitudinem suam humilitati nostrae subtrahat. Peculiare principum est, quod Deorum, subjectis parcere, et ad se confugientibus benigne largiri perfugium. Cernimus enim fortunam ejus, potentiam experimur, illumque jam non pro imperio sed pro gloria bella suscipere. Quippe cui tot in Asia et Africa inclinantur sceptra, tot in Europa parent et tributa pendunt, ut eum singuli orbis terrarum domini metuant, invadere nesciant universi,

quod fastus, ambitio, odium, invidia cunctos habet. Quapropter supplices petimus caesarem, ut nos in gratiam suam recipiat, venia dignos faciat, Christi fidem nobis non adimat, veteres libertates nostras, juraque a regibus tradita non tollat, creandorum magistratuum morem, quos ex nobis eligere consuevimus, non commutet, urbi tam exiguae, nobili alioqui ac celebri propter tot regum coronationes et sepulturas parcat, ab agris non impense magnis abstineat, et pavidam plebem jam suam tueatur. Ad haec priusquam nostri dominium ad manus accipiat, et victoriae suae, quae ulterius quaerenda est, summam assequatur, oramus, efficite, ut intactis nobis, prosequatur nunc auspicia sua, quod secure licebit, neque hic circa minora tempus ac vires terat. Fideliter equidem consulimus, potiatur tantum Strigonio, et si dabitur, etiam Posonio ac Vienna: Alba ei sine contentione, cum redierit, patebit. Interim vero illum dominum ac defensorem accipimus, imperata ipsius faciemus et erigemus vexillum. Quamquam autem apud gentem nostram ignominiosum hoc ac detestabile facinus declarabitur, quod nos ne uno quidem tormentorum ictu petiti, urbem nostram illi dediderimus, tamen, ne nos fallamur opinione nostra, nec proprio consilio interiisse videamur, caeteri vero nostrae gentis homines nostro exemplo inducti, et facilitate ejus ad ignoscendum freti, ponant arma, et ad eum ultro veniant: persuadete, inclyti passae, ut ita caesar inducat animum, ut nos incolumes velit, nobisque concessa sinat inconcussa. Hac via procul dubio, sic rebus eorum desperatis, omnes sibi conciliabit, et erga nos etiam aequiores judices erunt, consultiusque nos fecisse censebunt, qui tot Christianos conditionibus servaverimus,

quam qui caetera omnia ambitione, rapinis, injustitia ac seditionibus partim vestro subjecere ferro, partim in servitutem abigendi causam praebuere, nec tamen sciverunt vindicare sese a periculis, quae alii apud caesarem, ut Valentinus Turcus et Stephanus Mailadus, alii apud Ferdinandum, ut olim Franciscus Bodo, nunc Ladislaus Pekrinus et Petrus Perennius in carceribus perferunt; de reliquis, qui misere et obscure in dies pereunt, non commemoramus, gratiae tuae*) et clementissimo responso intenti.

Expleta oratione, et per passas caesari exposita, ajunt, edito risu, dixissi caesarem: magis fuisse orationem hanc accuratam ad decipiendum, quam vero fidei testimonium persuasisse. Et quum cives ingeniose ac satis sapienter, quae metuebant, scivissent distulisse, fore tamen sapientissimos si evitandi quoque ingenium assequentur.

Verum quum Strigoniensis, Posoniensis ac Viennensis cura, caeteris omnibus proponenda eum avocabat, quum verebatur, ne dum in oppugnanda civitate prope jam dedita tempus consumit et vires infirmat, occasionem recipiendae arcis Strigoniensis, qua sola videbatur prohiberi ab Austria, urbisque Viennensis, quae caput gentis habebatur, intermitteret; quandoquidem et autumnus jam subibat, et dies minus ad bellandum idonei succedebant propter brumae vicinitatem, haec ultronea Albensium deditio quamvis non omnino fida, visa tamen mirifice oportuna.

Quare legatos caesar comiter auditos et in fidem

*) Ezen beszéd eredetileg a szultánhoz volt intézve; utóbb Verancsics oda módositotta, hogy a basákhoz látszassék intézettnek, de e helytt elnézéséből meghagyta a szultánra vonatkozó „tuae“ szót.

acceptos, eorumque omnibus postulatis concessis, dimisit, mallens tempori inservire, quam casu quicquam agere, incerto adhuc expeditionis suae eventu. Acerrimum tamen adjecit praeceptum, fidem scilicet. . . . .

XIII.

Excidium Albaeregalis sic habetur.

Oppugnante Turca Solymano Valponem et Soclossium arces, jam constiterat publica fama per Hungariam, coactam esse illam expeditionem non duarum arcium tantummodo sed et Quinqueecclesiarum et Albae et Strigonii causa. Missi itaque sunt a rege optimates aliquot Albam, ut circumspicerent, quid facto opus est, providerent etiam de rebus omnibus, quibus hosti resisti possit. Ii, perspectis omnibus, ubi primum jam et Quinqueecclesiarum civitatem in Turcae potestatem venisse audivere, eundemque Albam magnis itineribus properare vulgatum est, consultare caeperunt, quid agere debeant, mansuri ne sint ibidem omnes, an partim, an ne unus quidem eorum. Visa tandem vi hostis magna, urbe ad muniendum difficili, et pecuniae publicae facultate nulla, nulla etiam principis solida hac in re deliberatione et provisione nervi bellici, omniaque demum in trepidationem et praecipitem celeritatem perducta, omnes Alba decedunt. Cives destituti, ne omnino soli tantum hostem exciperent, ex circumvicinis agris haidones convocavere et in urbem admittunt. Ad hos et Germani accesserant circiter octingenti, qui paulo ante, quam Vilhelmus a Rogandorff obsedisset Budam, post Joannis mortem castra Tata et Alba ibidem praesidii

gratia relicti erant. Hoc igitur numero militum Alba tunc tantummodo instructa erat, quum Turca advenit etc. (Hic describendum, qua inde a civibus arte dimissus est, quod descriptum habes alibi. Et de Strigonio similiter.)

Quum igitur Turca, dimissa Alba, Strigonium veniret, comes Philippus Torniellus Novariensis, qui cum III. M. peditum Italorum regis stipendia faciebat, et praesidebat Jaurino, extemplo per Virtes, alio scilicet itinere, non quo Turca veniebat, misit Albam cum 900 peditibus tres duces: Carolum Soccum, Octavium Scrobarum, et Roscalem, iisque praeficit nepotem Joannem Dominicum Torniellum. Missi cum iis et Germanorum 400, iisque acerrime praeceptum, ut eam urbem interim, dum Strigonium oppugnetur, muniant. Munitis itaque partibus aliis, quas etiam Sarvisina palus tutas reddebat, eam maxime neglexerant, cui maxime erat consulendum. Nam quum ea urbs in media palude sita est, latioribusque aquis ab aliis lateribus vallatur, latus portae, quam Budensem vocant, quum eo spectet, eaque Budam pergitur, et fossam angustiorem habet, et suburbium illi nimis propinquum adjacet, quod validiore munimento erat confirmandum. Et quamquam milites praeviderant periculum et necessitatem eius loci muniendi, tamen nulla ratione cives ad sedulitatem et opus potuerant compellere. Segniter enim omnia agebant, tanquam vel securitati aquarum confisi, vel Turcae gratia, de qua antea egerant, vel fortasse plebea etiam contumacia atque avaritia fecerint, nescitur. Verum factus rex de his certior, existimavit ducem eo mittendum

esse, qui majore authoritate polleret, cujus virtus aliis etiam temporibus perspecta fuerat. Mittit cum quinquaginta cataphractis equis Albam Georgium Varkocium, virum et genere clarum, et factis notissimum. Erat jam tunc res Strigoniana circa finem, quum Varkocius Albam missus est, adiitque igens vitae periculum, quum in itinere constitueretur, aliquot in locis. Nam totus ille tractus, qui est inter Albam et Strigonium, partim Turcis, partim Tartaris, quorum 20. M. fuisse fertur, infestabatur. Quum igitur Albam evasisset, perspecta totius urbis munitione, reperit suburbium, quod Budensi portae adjacebat, esse muniendum, in eoque hostem esse exspectandum. Protracto itaque vallo ab ipsa porta recto et quasi ad paludis ramum, quod sclopi jactu ab urbe aberat, eduxit totum militem et partem civium in suburbium. Jam enim cognitum erat per exploratores, quod ex ea parte, quam sciebant Turcae debiliorem et negligentius munitam, esset oppugnaturus. Nec enim tempus Varcocio dabatur, illud suburbium muniendi melius, quum Turcarum adventus jam in horas minabatur. Vallum autem illud solo aggeri non impense alto impositum solis pluteis et asseribus eminebat, nulla etiam ex interiore facie lata statione concinnatum, quo propugnatores largiore commeatu huc illuc discursare possent. Coacti enim erant eodem vestigio in finem usque persistere, quo initio constiterant. Propugnacula autem vallo nulla quae prominerent angulis; fossae erant, ideo locus non erat, unde vallo subeuntis (?) bombardis ex obliqua jactatione summoverentur. Uti igitur potuerunt sic sese munivere in suburbio, civitati non fidentes propter murorum prae vetustate cariem et multis etiam in locis casum. Igitur Turca recepto

Strigonio, Albam intra vigesimum diem pervenit. Sed quum per Virtes erat iter habiturus, praemisere exercitus partem, qui Tatam expugnaret.

Forte cognito Turcae consilio, Philippus Torniellus erat cum II. M. Italorum in Komar, et consultebat de praesidio Tatam mittendo. Annibal Tassus Bononiensis ultro Tatae curam postulavit, offerendo de se omnia maxima. Philippus quidem videbat rem momenti maximi, praemonuit hominem, ne sic imprudenter ambiret arcem longe Strigonio debiliorem; esseque magni negotii, quicunque ejus salutem capessere voluisset, quare si ei rei tam arduae, quam de se pollicebatur, sciret se non fore sufficientem, omitteret, quod petebat. Illo prosequente suam instantiam, obtinuit, missusque est cum 300 Italis, adjecto et Germano collega cum totidem Alemannis, qui ambo ex condicto sese obtulerunt, sed adjecit illis, gererent se ita ut ambitioni responderent. Profecti eo, Turcae quoque haud mora consequuti, arcem dicto celerius, ne digitis quidem oppugnatam sed ad primam petitionen dedidere, salute sola impetrata. Dataeque ambobus ducibus vestes talares aureae, ut insignibus vestibus induti, insignius patefieret eorum ignavia. Reversi Comarum tanquam essent excusabiles, a Philippo protinus capite plexi sunt, idque non tam quod ambierant rem dignam laude, sed quod sine ulla oppugnatione muliebriter sese dediderint. Tatam Turcae diruere, quod Solimanum aegerrime habuisse ferunt, debuisse enim locum conservasse, quandoquidem regium erat opus, cui ubique in Hungaria ad id usque tempus pepercerat, ut Budae et Vissegrado. Diruta Tata Turca Albam obsedit die 13. Augusti. coepitque acerrime suburbium, de quo plura diximus,

oppugnare. Nostrorum, qui intra suburbium erant vix III. M. hominum censebantur, Turcarum integrae acies, et saepius cum 20. vexillis conveniebant, eratque illorum oppugnatio irrequieta, ut nullum ferme diem sine impetu transmiserint. Post VIII. diem, ubi viderent parvum in suburbio esse militem, bombardarum etiam subsidio destitutos, nam solis lapidum jactationibus et ferro obsistebant, quia nec bombardarium habebant, nec bombardarum copiam, quandoquidem IIII. dumtaxat erant majores, minores parcissimae, pulveres vero et globi jam defecerant, nec, ut dixi saepius, vallum loca habebat, ex quibus hostis summoveretur, ad CCCCC. passum propius vallum subiere. Ea res nostris ademit omnem spem resistendi, animo tamen nunquam demoti; assidue vallo jam Turcae suberant, et in summo comminus pugnabatur, adeo ut etiam facile perspicere possent, quid agerent, et quot essent, quodve debili vallo vallarentur. Rati itaque victoriam in manu esse, nec ulterius differendum, Solimanus in diem decollationis Joannis Baptistae, Hungaris saepe alias funesto, edicit summum omnium impetum, praefatus pudorem esse maximum, tam vilem munitionem, et tam paucorum militum vim tam diu tot millibus hominum resistere. Observato itaque die oppugnationi designato, suburbium magna vi invadunt, oppugnant, instant. Nostri jam ante publico consensu atque edicto in mortem mutuo devoti ob amorem fidei et honoris, decoris, fortius obsistunt, et virtutem tantam omnes promiscue edunt, ut alii ante alios providentes hostium victoriam, visae sunt et mulieres ferro atque hasta uti, seque non aliter morti objicere, quam viri, quibus et saxa et quod jaculorum in hostes opus erat, suppeditabant. Rejectus tandem hostis est

non exigua caede, et vulnerum incommodis acceptis. Nostri etiam multi desiderati et afflicti; oppugnatio dicitur talis fuisse, qualem milites qui intus erant, eorum aetate nullibi viderant. Tenuit contentio a solis ortu ad occasum usque, nec quievere tota die, praeterquam in meridie vix sesqui horam. Vidisses, inquiunt nostri milites, tanta arte et dexteritate et celeritate fessis recentes copias succedere, quanta ne fortasse Romanorum temporibus visa est. Instabant autem uni loco, cujus et infirmitas hosti nota erat, et qui prae caeteris diligentius custodiebatur. Hujus custodia Carolo Zanetto, Brixiano, notae virtutis viro, qui Italici exercitus ordinandarum acierum magister erat, commissa erat. Igitur quum ex meridiana illa quiete omnimo aliquid novi vereretur, diligenter in hostes prospectabat. Quum ex pedite agmine motus primos eorum videt, asseres senum palmarum circiter longitudine et latitudine capitibus inpositos in vallum maximo impetu ferri, conclamat Carolus: ad arma; accurritur, et quidem uno ab utrisque partibus. Erat autem hostium animus praefatos asseres trans vallum in nostram custodiam (?) abjicere, tamquam negligentius custodiae intenti essent, adeo, ut superius memoravimus, vallum humile atque imbecille erat, et his repellendis occupatos opprimere. Carolus enim simul ad arma convocando caeteros, in hostes hastam dirigit, et modo hunc modo illum a vallo prohibendo, spatium suis accurendi dedit, et asserum commodum irritum fecit. Ea victoria tam memorabili non mediocriter confirmati, majore animo in mortem conjurant, quamvis non aequis viribus, quia jam multi ceciderant, et graviora in posterum ab hoste obfirmato ad victoriam verebantur. Nec fefellit eos opinio. Die enim

prima Septembris, quae tertia erat a Joannis festo, quum tunc ingens et valde densa calligo occurrerat, rati Turcae divinitus id sibi opportunitatis datum, maximis agminibus expeditis, nova vi et quasi ultima totum vallum oppugnant, instant, inceptis fortissime haerent, jamque ferro, jam sclopis, jam omnibus machinis et instrumentis bellicis abstinent, rem manibus gerunt, Ab obsessis, quantum licuit, magna virtute et constantia prohibiti. Sed superati demum. Hostes enim 40. fere M. dicuntur extitisse. Igitur intra sesqui horae spatium divulso et distracto vallo, transiliunt aggerem, quem exiguum fuisse diximus, irruerunt in suburbium. Fit caedes, fit nostrorum in urbem fuga, sed incassum. Nam quicunque ferrum hostis evaserant, in fossa, quae portis suberat, prae nimia omnium trepidatione glòmerati, alii alios eo detrudentes extinguebantur. Cives namque timentes, ne una cum fugatis in urbem penetrarent, nimis enim in eorum tergo imminebant, clathra portarum, frateaque ferrea demiserant, nec ulla ratione ea patefacere voluerunt, quamdiu hostes pedem retulisse viderunt. Ea irruptione occisi sunt ad mille et CCCCC viri. Pro portis, qui ferro ceciderunt, amplius quam CCC. inventi sunt. Jam enim a nemine resistebatur, dum quilibet fugientium prior in portis esse festinat. Fossa certe complures hausit. Qui superfuerant paludum beneficio salutem quaesivere. Alioque et Turcae quum jam quos caederent, non haberent, et ab aditu urbis vi machinarum arcerentur, receptui cecinere, et zelato pede ab urbis moenibus in suburbio consedere, caesari suo nunciata victoria. Varkocius equo insidens, non postrema bellicae virtutis commendatione dignus, quantum in uno strenuo viro fortitudinis contra tot esse potuit, ulti-

mus omnium, qui fugam capessebant, existens, inhibere conabatur insequentium hostium impetus, non quod speraret ullam victoriam, sed ut clarius occumberet, postquam evadere nequibat. Igitur ipse quoque in ponte, qui portis adhaerebat, obtruncatur. Sunt qui affirmant, Varcocium ipsum cum reliquis ducibus praecepisse, ne si quo casu victi sic fugerent, ut hostibus miscerentur, portae illis patefierent. Minus damnum regem percepturum ex morte tam paucorum militum, quam si urbs tanti momenti in hostium potestatem deveniret. Quae ratio etsi ex magnitudine animi profecta, non parum laudis afferat tanto duci, cives tamen vix excusari possunt, si repererimus, quid initio, quid postremo cum Turcis egerint, ad quos insciis militibus clam legationem dimiserunt, quod infra commemorare non praetermittam. At possesso Turcis suburbio, quod XX. diebus oppugnatum est, magnam ferunt Solimanum tenuisse admirationem, quod tam pauci milites tam diu tam vilem munitionem contra vim suam protexerint, eamque ob rem omnibus promissa incolumitas quantumcunque abire voluissent, urbe tradita. Nihil tamen ea indulgentia barbari moti, qui nempe ei cladi superfuerant, 500. circiter extitere, factique in urbem reduces, ineunt consilium de urbe munienda, communicant cum civibus voluntatem, et suadent hosti resistere, spem non exiguam pollicentes de regis auxilio, quod jam revertebatur ex Bohemia, fidem postremo eis faciunt, se in mortem ipsam pro eorum salute pugnaturos. Laudavere virorum consilium, extulere virtutem, voluntatem obtulerunt, parati etiam ad peragendum, quod monebant. Et simulavere in praesentia omnia. Quippe per missos in castra hostium clam nuncios, qui de

deditione agerent, rebus, salute et libertate impetrata promisere hosti civitatem. Nec prius id novere milites, quam nuncii aureis vestibus induti rediisse in civitatem conspecti sunt. Sic detecta plebeae turbae perfidia, desistunt ab incepto, tres inde potiores diploma publicae fidei ad Turcas profecti. Jussi sunt arma deponere, salus et res concessae, datis insuper III. M. equitum, iter diei deducti sunt. Et demum dum per Virtes sylvam Papam versus et Jaurinum pergunt, a haidonibus pluribus in locis inermes damna pertulere, dilapsique et ii huc illuc, vix 300 rediere ad Philippum Torniellum, qui ubi regem Viennam advenisse intellexit, acccpto commeatu in Italiam regressus est. Cives vero, dimissis militibus, urbem, uti erant pacti, Turcis accipiunt, nec ullum, uti illis praeceptum erat, vel civem suum vel militem hungarum cum Italis emisere. Quid jam hic actum alibi habetur. Turcae vero potiti Valpone, Soklossio, Quinqueecclesiis, Zixardo, Albaregali, Tata et Strigonio, aliis quibusdam arcibus non exiguis, rediit Constantinopolim. Rex erectus ad expeditionem faciendam, ut immediate, per vestigia hostis, nondum his locis communitis, invadat et recuperare tentet, hyemis, quae jam ingressa erat, difficultatibus prohibitus distulit, tandem et inducias cum hoste quinquennales fecit etc.

XIV.

Fragmentum rerum Hungaricarum anni M. DLI.

Dedita regi Ferdinando Transsylvania, ac Themesvaro, diu Turca Solimanus, longe aliter de animo, et voluntate Fratris Georgii Heremitae, quum erga se, tum in posteritatem Joannis persuasus, renuit

magna constantia, id facti de ipso credere, quamquam hinc reginae, illinc Petrovii creberrimis nunciis tempori adhuc admoneretur, Heremitam procul dubio rejecisse tutoris officium, ministrique conditionis oblitum, regi Ferdinando adhaesisse, cui et Transsylvaniam tradere, et se, una cum pupillo, qui ante omnes alios, quibus a patre fuit commendatus, uni illi potissimum datus est in tutelam, extorres facere decrevisset, quo nova hujusmodi calliditate, mutato domino, solus jam licentius, et sine censore praeturam ejus provinciae in reliquum quoque vitae suae tempus obtinere possit; Turca tamen non prius ad credendum, et beneficiariis suis opem ferendam, quam summa sedulitate implorabant, induci potuit, quam regis vires in Transsylvaniam penetrasse cognovit. Sic tandem publicae ejus rei famae fides habita, primumque omnium Joannes Marius Malvetius regis orator interceptus, et custodiae traditus, inde quinquennalibus induciis, quae cum rege barbaro erant, annusque integer ad exitum earum restabat, renunciatum, postremoque emissis late per imperii sui provincias, in Hungariam contra regem Ferdinandum edicta expeditio, tamquam rex ipse violasset inducias, accepta sub earum tempus Transsylvania, non autem miles Turcae ipsius limitaneus, qui eas ne mensem quidem unum toto jam exacto quadriennio integra fide servarit. His peractis, proxima cura finium erat, visumque est operae pretium fore, si praesidibus quibusdam commutatis, et auctis praesidiis, terrores quoque ex populationibus per Hungariam augerentur; donec jam edictae expeditionis tempus adolevisset. Igitur, quoniam Cazzunus, qui ad hoc tempus Budensem praefecturam, caeterarum in Hungaria ma-

ximam administraverat, minus jam ob senectutem tuendis finibus videretur esse idoneus, quum alioqui aliis etiam quibusdam defectibus obnoxius, nec in Transsylvania, superiore anno profectus cum exercitu, reginae, filioque Joannis auxilio, quicquam praeclari gesserat, nec fines creditos sibi promoverat, et interim Zolnokinum etiam propugnaculum erigi in Tybisci ripa magno et dedecori et impedimento finium suorum ignaviter militando permiserit; milites insuper praedandi studio non exercuerat, et ipse etiammet veluti armorum et militiae oblitus, domi otiosus intra urbicos parietes, non foris in tabernaculis descenderit, abrogata est illi praefectura, et Aly passae, homini eunucho attributa. Missus est et beglerbegus Thraciae, cui Mehmetto nomen, in Syrmium cum imperio summo belli gerendi, eique adjutor consiliorum datus Ahmat passa, primus tyranni a Hruztano id temporis consiliarius, quem vezirium Turcae vocant, mandatumque beglerbego dupliciter, ut si regina nondum de concordia cum rege transegisset neque decessisset Transsylvania, et sibi fideret firmiter, quemadmodum proximis nuntiis suis ostenderat, sine ulla dilatione auxilium illi ferret, curaretque rebelles ejus puniendos, Heremitam capiendum, et ad se Constantinopolim vel vivum, vel occisi caput mittendum; si vero acceptis regis conditionibus, Transsylvania regi cessa, emigrasset ea regina, Syrmii se se contineret, eoque anno ibidem hybernaret, reliquum finium suorum ad insequentem annum tutaretur, et ditiones hostium pavoribus et diffidentia rerum distineret; si postremo clementior autumnus contigisset, et inquieti hostes pertinacius urgere pergerent oblatos a fortuna successus, omnino in hostile

solum traduceret exercitum, et ante brumam de recipiendo Themesvaro, Becskereccho, Bechew, Lippa, Solymosio, et ibidem alia loca ejusmodi, quae munitiora et majoris momenti esse cognovisset, omnem industriam ac vim adhiberet. Quibus damnis atque injuriis, si forte lacessiti Christiani, tantum se et virium et animi habere existimassent, ut dimicaturi ei occurrere non vererentur, acerrime imperatum, ut in aciem descendat, et cum illis confligat; caeterum ad se, nisi victor, non reverteretur, si vitam vellet, turpe id sibi futurum tyrannus ducens, si quos sena, cui ipse praefuit, expeditione alias contuderit, et in ultimas regni ejus partes compulerit, etiamnum lacertos movere pateretur, neque his tam exiguis reliquiis subjugandis per tantos duces, qui tantis copiis subnixi essent, sufficeret, et cogeretur adhuc ipse in persona sub senium certare cum Hungaris, quos dudum exarmasse se, et delevisse putaverat. Aly passae haec fuere mandata: Fines regis Ferdinandi quotidianis excursionibus vastaret, ferro et igne cuncta prosterneret, quae in praedam agi nequirent, fines suos propagare conniteretur, et quicquid ad Austriam, et ad Carpatos montes restat Hungariae, praedatorum latrociniis infesta redderet. Verum beglerbegus, etsi, ut alii rumores volunt, LX. alii XL. M. hominum III. vero M. peditum janizariorum jam hoc tempore Syrmii dicatur habere in castris, adhuc tamen nihil movit, virium tantum opinionem spargit, et modo in Themesvarum trans Danubium, et Tibiscum intendit animum, modo in eum Sclavoniae tractum, qui ad Stiriam et Carinthiam in occidentem recedit, minas contorquet, et his fictionibus tempus terit. Secus rem aggressus egit Alipassa, sed tam infeliciter, quam

audacter. Ubi venit Budam, et praefecturam iniit, cognito statu provinciae, militeque finium recensito, ante omnia curavit bellicosi ducis nomen tam inter suos, quam apud hostes evulgandum, sed id temere, et per superbiam hostium praesidia contemnendo, immodice suis imperando, et neminem praesidum, centurionumque, quos in provincia repererat, non incessendo injuriis, tamquam imbelles redditos Cazzuni otio, et jam sub se resumpturos animos militares. Magna Eunuchi ex his fama prodierat, adeoque principio moverat in animis multorum sui aestimationem, donec experimenta praebuit, ut revera sollicitudinem finitimis allaturus crederetur. Ea enim sola et dies et noctes mente dicebatur agitare, quae ad vexandos fines nostros spectarent, et gravis erat omnis mora, quacunque distinebatur ab incepto. Mox itaque nullo ferme dato tempore perspiciendis hostium rationibus, aut capiundis maturiore judicio rerum gerendarum consiliis, raptim in campum, — genti nostrae Rakos appellatum, — qui Pestinum agrum a Vaciensi dirimit, jubet praesidia limitis sui armata convenire, ibique simul ac affuere, habuit concilium, in quo animis omnium pro concione in barbaricum furorem irritatis, arma, praedam, ignem, vastitatumque omne genus in fines nostros edicit. Ostentata sub haec, et specie apparatuum, magna cura, modo castra transferendo, modo bombardas in hanc atque in illam partem Danubii transportando, et id genus alia belli ingenia sedulo commovendo et instruendo. Conscripti et currus agrestium magno numero, et imperata populis materie sylvestri copiosa, tanquam Zolnocchum, aut Agriam, aut Jaurinum essent oppugnaturi. Postremo nulla denunciatione, vel saltem nutu ipso facta, pro justa rei

militaris ratione, quod violaturus esset inducias, quas Ferdinandus summa constantia et religione servabat, nolens vel minimam causam expostulandi hosti porrigere, mox ex iis, qui convenerant, deligit IIII. millia, remissisque aliis ad praesidiorum suorum loca custodienda, hos quadrifariam divisit, omissaque et Zolnocchi, et Agriae, et Jaurini oppugnatione, quae loca sciebat fortissimis viris esse custodita, de improviso in eas regni partes vim eorum immisit, in quibus minus irrupturi sperabantur, parsque eorum in sinistro latere Danubii longo tractu, etiam ad praesidiorum nostrorum loca, ad Semnicienses usque montes, ubi aurariae in superiori Pannonia excoluntur, et ultra Nitriam transgressi, quo loci nondum hac tempestate quicquam hostile ediderant, pars vero in dextrum latus jussi contendere, quatuor loca, uti in quatuor manus divisi fuerant, die XIX. mensis Julii, uno consensu atque uno tempore, nimirum sub ipsum ortum aurorae praedam et populationem egerunt, igne potissimum ubique debacchati. Fuerunt autem duces eorum, summi ejus orae, quae Turcica dominatione obtinebatur, praesides: Arzlanus Hathvanensis, Velibegus Strigoniensis, Velisanus Albensis, et Dervisbegus Quinqueecclesiensis, eaque loca quilibet eorum populanda suscepit, quae cujusque finibus extitere viciniora. Nam tractus ille, qui est inter amnem Hippolium et Granium, Hathvano oppido oppositus, cessit Arzlano; terra, Mathws Fewlde genti nostrae nuncupata, Granioque et Vago fluminibus interjecta, ac Strigoniensi agro proxima, Velibego; Zaladiensis comitatus, ab amne Zala, quo praeterlabitur, nominatus, et Balatoni lacui ad occidentem situs, in quem ab Alba facillimus transitus patet, Velisano; Simigi-

ensis, qui a Balatone ad Dravum fluvium pertinet, cui civitas Quinqueecclesiarum, in Baroniensi comitatu adjacet, Dervisbego. In his excursionibus pagi atque oppida magno numero devastata, hominum fere V. millia in captivitatem acta, occisi non perinde multi, iique tantum, qui partim recusavere capti- vitatem, partim, qui inciderunt in eos aetate imbecilles.

Sed non et ii impune tanta ausi, et Aly passa, qui male perspectis Hungarorum ingeniis, intempestive, imprudenterque praecipitaverat latrociniorum hujusmodi initia, nihil prorsus egit pro magnitudine suscepti muneris, editaque in publicum tantae existimationis suae fama. Multi enim ex iis in reditu interfecti, multi capti, coactique non postremam partem praedae relinquere; primusque e nostris, quorum virtus in iis profligandis enituit, occurrit Laurentius cognomento Zolthay, miles non incelebris, praefectusque praesidii Arcis Novae, quae his temporibus, juxta Nitrae flumen, in ditione Strigoniensi, ad arcendas subitas hostium incursiones aedificari coepta est. Is enim redeuntibus cum praeda CCCC. Turcis, qui terram, quam dixeramus Mathyws Fewlde appellari, fuerant depopulati, opposuit se cum LXXXXIII. equitibus ad pagum Barth, duobus circiter milliaribus Strigonio proximum, ibique facturus in hos impetum, quos fortuna obtulerat, etsi paucitate suorum videretur nonnihil a congressu detineri, tamen conspicatus hostes et lassitudine laborare, et gravari praeda, quibus de causis majori etiam studio fines nostros excedere maturabant, ac statuerant, uti postea cognitum est, silentio Laurentium praeterire, sumit animos, venitque in eam spem victoriae, ut secum de invadendis hostibus deliberaret, et periclitaretur. Com-

militones itaque momento temporis ad constantiam et fortitudinem cohortatus, propius ipse hostes accedit, rogat atque efflagitat, ut si sint strenui, si viri fortes, dimicare secum non detrectarent, se enim esse illum Laurentium Zolthay, qui nunquam non fracta lancea, ferroque suo cruentato Turcas praetermisit, in quos incidit. Mira viri confidentia. At saepius etiam dehinc hostes in hanc sententiam alloquutus, nihil de conflictu impetrabat. Id responsum tantum, servaret se se id temporis generosus miles, et aliam occasionem opperiretur, vicinos fatigatos nunc non lacesseret, consequuturum illum brevi, quod expeteret. Acrius his Laurentius inflammatus, instare, urgere, et probra in eos graviora conjicere, ac demum imbelles foeminas et scorta appellare, nisi in pugnam descendissent. Lacessitieo convicio Turcae in pudorem, sistunt pedem, faciuntque Laurentio pugnae potestatem, et ne hic desit, quod admirari possit, expectatum ab utrisque, donec arma expedirentur, et dirigerentur acies, moxque Laurentius ex cohorte, quam habebat 94. equitum, designatis 24. in praesidio vexilli, quod in tumulo quodam explicuerat, ubi ad conserendas manus intonuere classica, tanto animo atque virtute cum reliquis 70 equitibus in cuneum contractis, concursus est adversus 400., ut septies, primo congressu perruptis et pervagatis hostibus, in fugam etiam adegerit. In ea dimicatione XXVIII. hostium occisi, plurimi vulnerati, capti XV.; signa recepta bina, pagus Barth ab excidio liberatus, et magna ex parte recuperata praeda. Desiderati etiam sunt ex centurionibus quos agas vocant duo, V. abiere vulnerati. Qui vero ex reliqua colluvie in itinere ex vulneribus

ceciderunt, antequam Strigonium pervenissent, relatum est LVII. extitisse.

Ex nostris V. interempti, vulnerati pauci, major in equis facta jactura, in quos Turcae ferro saevierant, sed gloria tantae victoriae ingenti lucro nostris aestimata.

In eo dimicationis ardore, quod praeterire nefas putarem, Nicolaus Filés unus ex commilitio Laurentii, terno jam alias singulari depugnato certamine habitus clarus miles, invectus casu in agam unum, ubi hastas fortissime ambo perfregissent, ventumque est ad gladios, omissa framea et arrepto ense, qui in veruti crassioris formam acuminatus et oblongus, punctimque magis, quam caesim valens, — equitis nostri hussaronis hac aetate inventum, — ita medium transfixit Turcam, ut statim moribundus equo laberetur. Quod in admirationem non pono, vulnera enim etiam ignavi saepenumero inferunt fortissimis viris. At quae postremo gesserit, etiam memoria dignum judico. Discurrebant et dimicabant alii, Nicolaus in medio fere pugnantium, confecto hoste constitit, et quum opulentior vestium, armorumque apparatu instructus erat, ne porrecta a fortuna etiam cum periculo vitae despexisse videretur, ex equo desilit, hostem exarmat, spoliat, vincit, et captivum suum esse dicens assurgere, et se sequi jubet. Ille ut lethali percusus vulnere, quum victorem sequi minime posset, caput sibi amputari oravit, obtemperatumque haud mora victo. Inde collectis hostis spoliis illaesus in suorum ordinem concessit. O insignem audaciam, dubiumque, virtuti an fortunae ascripseris, quod perfecit, certe temeritatis sugillatione non caruit. Commendatus nihilominus est, et memorabile nomen apud

suos consequutus. At Laurentius, dirempto praelio hostium fuga, insequutus eos plusculum, donec adhuc eis praedae nonnihil detraheret, postmodum destitit. Et quamquam turcici cruoris avidus, longius illos insequendi animus foret, expenso tamen hinc hostium, hinc suorum numero, maluit uti consilio, quam temeritati fortunae jam adeptam victoriam committere. Facile enim futurum arbitrabatur, ut resumpto animo, pudore instigante, majore vi atque ardore, honorem Turci recuperaturi, et ulturi damna, in tam exilem manum, a qua perculsi fuerant, reverterentur. Collegit itaque se, et captivos omnes eodem loci jussit obtruncari, ne, si foret fugiendum, eo impedimento gravarentur. Inde lento gradu reverti coepit; nec fefellit ea ducem conjectura; vix enim IIII. millia passuum viae processerat, et stagnum quoddam, quod eo loci erat, transierat, quum Turcae infesti redeunt, et Laurentium magna vi insequi pergunt. Laurentius jam extra periculum opportunitate stagni constitutus, nihilminus quam fugam fecit. At Turcae stagnum attingentes, prohibiti longius progredi, in ulteriore parte substitere; firmavit se et in citeriore Laurentius, ibique simul militari comitate mutuo colloquuti, digressi sunt.

Inciderat et Velibegus praeses in nostrorum manus, eratque sane cumulate gloriosa futura ea victoria, si in veteranum incidebat, verum quod tyroni supra vires obtigerat captivus, amissus est magis inscitia novi militis, quam vi hostium superveniente liberatus.

Albenses depopulata parte quadam Zaladiensis comitatus inoffensi redierunt.

At Quinqueecclesienses et suae et horum utro-

rumque audaciae sufficientes poenas dedere. Mille, et quingenti equites duce et praeside suo Dervisbego Rignam flumen transierant, Babolcianum agrum depopulaturi, nec prius id cognitum est praesidio arcis Babolciae, quae est Andreae Bathorei, ad II. M. passuum juxta Dravum fluvium sita, quam onusti praeda redire dicerentur. Mox igitur equites LXXXXV. pedites CCXXV. sclopis armati, Turcis se se eo loci, quo ad Rignae vadum iter est, oppposituri in insidiis, Babolcia erumpunt, praemissoque maturato cursu toto pedite, ut insidiarum locum commode ante occûpent, quam hostis adveniret, equites, ne fessi tam numerosum hostem invaderent, lento gradu sequebantur. At Turcae errore ducis itineris provecti longius ab eo vado, quo venerant, nam ad eundem etiam reditum destinarant, in avia, et in paludem quamdam, quam Rigna fecerat, inciderunt, ibique transeundi difficultate comprehensi, coeperunt non mediocriter laborare, eoque magis, quod praeses Dervisbegus una cum equo prolapsus in paludem, omnibus fere negotium attulerat, dum cum limo et palustribus aquis luctanti, omni ex parte succurritur. Supervenientes itaque eo momento nostri pedites, faciunt in hos impetum, tantaque ejaculationum sclopicarum frequentia obruere, quod et praeda et palude et casu ducis impediebantur, ut eos in duas partes diremerint. Eaque statim effusa in fugam, quae jam propius erat paludis exitum, advolat et equitatus noster, non majore numero, quam supra diximus, junctoque sibi pedite, tantaque impressione in alteram partem, quae adhuc palude tenebatur, incubuerunt, ut necatis obrutisque in palude aliis, quos coenum magis hauserat, alios, qui paludem superaverant, ad flu-

men usque ceciderunt. Nec hic finem cladis habuere. Nam quum iniquo et inexplorato loco Rignam trajicere cogebantur, quod flumen similiter, ut palus, ubique limosum et lutulentum fluat, duplicatum eo casu et equis negotium, et insessoribus periculum. Ita demum multi desilientes ex equis, natatu flumen transmittendo evaserunt, qui potuere. Magna tamen eorum pars desiderati et capti, equi, qui partim in palude, partim in amne, et pro amne relicti sunt, coeno obsiti, et luctatione paludis fatigati CCCCXL. prope obtenti, argumentum victoriae non exiguum. Dervisbegum prosangiacchus ejus, quem thychajam Turcae nuncupant, in paludem sic ut vestitus et armatus erat, pedes irrumpens, clipeis militum limo exemptum, equo suo imponit, fugaque illi flumen versus post caeteros demonstrata, ipse et multi alii, qui vitam ducis, et praesidis sui servaverunt, ibidem vi scloporum suam amisere.

Insequenti nocte iidem Turcae aliam perpessi cladem. Elapsi enim fuga, alii ad oppidum Kalmancyehum, alii ad arcem Geresgallum, loca Turcis subdita, Matthias cognomento Aly, qui in Corotnae vico, haud multum longe a stativis hostium sito, finium ejus regionis partem praesidio tenebat, cognito casu atque adventu Turcarum, statuit ipse quoque fortunam suam tentare, in eosque, qui in oppido consederant, intendit animum, quod se loco nulla munitione firmato, crediderant. Secunda itaque noctis vigilia profectus cum equitibus LXXXV, praemisit qui ex ea oppidi parte, qua in hostes erat irrupturus, domos aliquot incenderent, quo confertius hospitiis ad exstinguendum ignem excirentur, et ipse in eos, partim studio ignis exstinguendi occupatos, partim nocturnae

lucis splendore haustos et perstrictos, minusque ultra ignes quicquam visu discernentes, majore, irruens ex tenebris, afficeret consternatione et malo. Successit viro consilium, siquidem ubi validus ignis emicuit in oppido, consurgunt Turcae, et laturi opem sociis, turmatim incendium invadunt, Matthias vero ipsos Turcas, ibique edita caede majore, quam pro suorum numero, fecit etiam praedam tam hominum, quam equorum, licet non aeque atque putarat, et illaesus tandem, a nemine insequutus, Corotnam rediit.

Paucis diebus post Bartholomeus quoque Crovata praefectus praesidii Giarmatini, insigne animi sui facinus edidit, non tam fortasse justa militaris consilii ratione, quum tam repente uni transfugae non erat fides adhibenda, quam ut obloquio, publice de se evulgato, occurreret. Sparserat enim latius suo more fama, Barholomeum Crovatam eorumdem Turcarum partem, qui jam memorata loca vastitate affecerant, inspexisse tantum redeuntes, minimeque lacessitos abire pertulisse. At oblata occasione excutiendi oneris tantae vulgi injuriae, per temeritatem etiam periclitanti famae succurrere ratus est a militari viro non esse alienum; audaces enim fortuna juvat, et non tentare casus licet quidem, longaevi at inglorii tamen obsolescimus. Prima itaque die Augusti transiit ad eum ex arce Zonda Turca perfuga, isque se illi arcem eam cum toto praesidio in potestatem daturum polliceri, jurejurando fidem facere, nihil se doli, nihil fallaciarum machinari, et in celeritate situm esse dicere, quicquid confectum iri speraret. Adjiciebat et modum et rationem in munimenta loci penetrandi, esse in vallo a postico domus suae foramen prorsus occultum aliis, suis duntaxat latrociniis prorutum,

per quod cum paucis illius peditibus priorem se ingressurum, et uno tempore injecto in suam primum, deinde in alienas domos incendio, portas quoque, subito impetu interemptis earum custodibus, patefacturum offerebat. Grata initio visa duci praeclari facinoris occasio, Turcae tamen non statim creditum propter perfidiam, cujus ei genti studium, vel a prima origine conditorum, semper fuit peculiariter insitum. Insidiae enim timebantur. Verum quum facilitas rei benegerendae summa esse videbatur, suadebatque animus audere, quod in votis erat, convocat Bartholomeus comites, quid agendum, consulit, moraque omnis procul habita, decernitur, ut confestim, clam perfuga, emittantur, qui loca circum Zondam accipiendis insidiis non ignorata, cuncta explorent, et equi interim sternantur, atque armetur miles. Summa haec omnia celeritate et fide exequuta. Perfugae etiam post multam, quaestionem, non tam recto judicio, quam ardenti quadam cupiditate hostes invadendi, fides est habita, et reversis, sub hac sollicitudine apparatus etiam iis, qui exploratum profecti fuerant, nihilque insidiarum usque invenisse se renuntiantibus, extemplo cum centum equitibus, peditibus 25. nocte prope concubia profectus Zondam Bartholomeus, ipse se e regione portarum opportuno et propinquo loco, quantum licuit, cum toto equitatu subducit, perfuga cum peditibus in munitionem per fatale Turcis foramen penetrat, et indit late ignem domibus. Ad portas festinavere pedites, ubi offendentes custodes sopitos somno, citra contentionem, uno fere tempore omnibus obtruncatis, reseravere portas, et tuba rei perpetratae signum cecinere. Eo signo audito Bartholomeus irrumpit, caedem inclamat, deditionem imperat, fit

tota munitione consternatio. Hoc momento prodeunt et Turcae hinc atque inde trepidi et semisomnes, nihil de hostibus suspicantes, quos non praesciverant, sed incendium sopituri. At utroque malo circumventi, quum et ad arma, et ad equos concurrerent, passim hinc ferro, illinc igne corripiebantur, et caedebantur. Sic jam et flamma et hoste totam munitionem late pervagante, cessere Turcae victoribus, aliique in vicinum montem et sylvam et in agros profugerunt, alii in arcem concessere. sed non multi, quod et hostis et incendium illis eo receptum intercluserat. Combusta itaque in hunc modum tota munitione Zondina, et dejecta, combustis equis, armis et supellectili ejus praesidii universa ex CL. Turcis, qui eo loco praesidere dicebantur, vix in arce XV. foris XL. beneficio tenebrarum salvati, reliqui intra vallum exstincti. Praedae pauxillum quiddam relatum, idque solum, quod ereptum flammis. Poterat auspiciis regis Zonda retineri. Sed quum Turcae magno numero ad oppidum Hatvanum nunciabantur esse in castris, veritum, instaurationi munitionis ejus spatium hostes non daturos, dedita opera destituta est, eisdemque hac necessitate relicta.

Emicuit per hos dies et plebeorum nostrorum virtus, quae quum apud nos vetere jam majorum nostrorum indulgentia atque usu, non solet esse invidiosa, facileque regum munificentia attollitur ad illustria, nulla vetustarum nobilitatum refragante prosapia, nobilium et militarium horum virorum gestis subjiciatur. Celebre Forgaciorum oppidum est Comjatum, ad Nitrae flumen situm, quod cum pars illorum Turcarum, quos supra memoravi, praedae causa invasissent, nihil prorsus longa contentione effecerunt,

soloque ferme ejus loci incolarum, hominum inquam agrestium conatu rejecti sunt. Unus erat in iis, qui se in servanda uxore a Turcarum raptu, gessit non instrenue. Irruperant in vestibulum aedis ejus duo Turcae, ubi correpta uxore, quae formosa erat et aetate integra, ipsi etiam marito vim afferre contenderunt. At hic, nihilo illis in armis segnior, quum etiam fide et amore conjugali juvaretur, stricto in raptores gladio, eam in utrumque hostem impressionem fecit, ut dimissa viro conjuge, vulnerati et fugati recesserint. Sex deinde, nulla mora interjecta, acriore impetu rediere, aggressique fortem rusticum, erepta foemina, negotium fecere illi non exiguum. At is in hos quoque invectus ferro et forti animo, nemine illi, praeter uxorem, assistente, quae vociferabatur, ejulans, ne se charissimus maritus abduci pateretur, simili virtute valuit. Erepta enim et protecta conjuge Turcas repulit. Regressi X. tertio, unus contra X. minime consternatus pugnam iniit, demumque, quia res, ut in ardore bellico, praecipitanter agebantur, nec licebat hosti urgere pertinaciam, quum jam receptui signa cecinissent, et Christiano suppetias veniebatur, acceptis fere singuli vulneribus, recesserunt, X. ab uno victi. Victor redempta uxore, ter depugnato intra parvum spatium certamine, et adversis VII. vulneribus, ostendit etiam plebeo exemplo, Turcas posse vinci, in eosque non tam viribus maximis, quam generosis animis, belligerandique assiduitate et pertinacia opus esse.

XV.

Dialogus Verancii cum fratre suo Michaele. *)

(1553.)

MICHAEL. Salvum te, ac sospitem, Antoni frater, a legatione Turcica rediisse, plurimum gaudeo. ANTONIUS. Gaudeo et ipse quoque, Michael! quod te tum salvum, tum incolumen invenerim. Verum quid de sene parente nostro, quid de reliqua domo nostra tota, ac tuis liberis, satin salvi sint omnes? MICH. Satis sane, tuique, supra omne, quod charum habent, videndi cupidissimi, nimirum quos de salute tua tam diuturna sollicitudo vexavit. ANT. Narras mihi quidem gratissima. Vos tamen tanta sollicitudine macerari quid attinebat, quum vos per creberrimas meas epistolas curarim et de salute mea, et de statu fieri certiores. Sciebam enim mea vos sollicitari peraeque. MICH. Recte pol ais, frater, sed id curae impietati nostrae erga te non dabis, de cujus ad eam gentem abitu non aliter, mihi crede, doluimus, quam de eorum, qui aut ignem prudentes petunt, aut in aquas se se praecipitant. Quotus enim quisque oratorum nostrorum elapsi temporis fuerit, qui vel morbi aliquid immedicabilis, aut quam brevissimam vitam e Turcia non reportavit. ANT. Sane quidem. MICH. Et nisi hunc diem laetissimum, qui te retulit nobis, nefas esset tristium commemoratione attingere, quum tuis omnibus nullus unquam ad id tempus, si me hoc pro modestia tua dicere pateris, candidior illuxerit, possem extemplo haud multum paucos enumerare. Silentio tamen praetereantur, solatioque tui reditus,

*) Faustus kezével: ‚De itinere et legatione sua Constantinopolitana Antonii Verantii Dialogus. Fragmentum.‘

nobis quidem certe gratissimi, toto genio atque integris animis perfruamur. Proinde ut jam de tuo tam longinquo, difficilique itinere, deque aliis, si quae scitu digna, vel navigatione Danubiali, vel apud Mysos, apud Triballos, Thracesque observaris, cognoscam aliquid, rogari te, frater, quaeso patiare. Si enim vetus tui ingenii institutum probe teneam, quod tibi semper fuit ad indaganda vetera, eaque novis conferenda, oppido pronum, facile mihi persuadeo, summo te et studio et attentione ea loca omnia pertransisse, ac hic oram Syrmianam, illic Belgradum et Smiderovium, mox Scardi, Orbelli, Haemique montium excessus, Strymonisque, et Nesti, et Ciabri, et Hebri cursus amnium considerasse, quos et amnes, et montes, tametsi summi omnes geographi scriptis suis celebravere, tamen quúm ab iis audire, de his referri, qui viderunt, nescio quo pacto, sed multo profecto luculentiora esse videri solent, quam quae e lectione tantum assequuntur, ex te mi frater, si ejusmodi cognovero, rem mihi feceris omnium jucundissimam. ANT. Et rogari Michael abs te, de his lubens patiar, tibique ad ea omnia, quaecunque annotarim, haud gravate respondebo. Quid tamen exacte praeclari his de rebus possim tibi polliceri, ne te grandi aliqua expectatione seducam, tanquam Priami fortunam cantaturus, sane non video; idque non, quod non occurrerint infinita memoratu digna, seu vetera exegeris, seu nova, verum quia duo obstitere: indicantium barbaries ac perplexitas; et quod in cursu rapta omnia nec sufficienti mora et consideratione examinata, minus ea etiam me ipsum fuisse assequutum, fateor, quam pro studio et desiderio meo. MICH. Quid

quaeso narras, frater?*) Ita edepol est. Nam omnia et vetustarum urbium, et montium, et fluminum, et rerum caeterarum, ac locorum nomina peregrino imperio, alia prorsus deleta et distracta, alia partim oblivione involuta, partim situ, ruderumque aggeribus hausta, novisque linguis immutata, pauca superfuere omnino, quae prisco habitu, et per se se agnosci possint. Si autem passim gressum firmare, circumspectare, et fixius singula expendere, ac rogitare de omnibus, vel a delectis hominibus, vel quos ubivis casus obvios fecerit, subito exploratoris suspicione perstringeris, calumnias inferentibus etiam comitibus itineris, adeo male tuta est hominibus nostris omnis apud eam gentem de locorum situ mora indagandi, et inquirendi sedulitas. Indicem vero peritum atque idoneum ad edocendum invenire, tam difficile ac rarum est, quam quod vel ab ipsa natura etiamnum desideratur. Si autem a Turcis, aut a mercatoribus, quod fortasse suaderes, quis velit discere, parum ab utrisque consequetur, quod illi, et si quid norint, dicere, concepta de te suspicione, paulo ante memorata, invidia supprimunt, ac se nescire ajunt, nec alioqui multa cura teneantur, satis sibi esse existimantes, habere et subactis frui. Mercatores pallidiores, et magis auro suo timidi agunt, maxima pars Harpocratem, scire tantum contenti, communicare cum aliis veriti. Restant plebei soli, a quibus petas, sed et ii adeo perplexe, varie, obscure, atque absurde referunt omnia, ut vix X. quaestionibus uni rei satisfaciunt, nec ex toto perspicue. Adde, quod crebro etiam in tam rudes atque agrestes incidas, ut ne locorum quidem, quae inha-

*) Kimaradt: ANT.

bitant, aut nomina, aut causas reddere valeant, nedum de rebus circumjacentibus quippiam memorare. Montes duntaxat montes, flumina flumina, et in hunc modum reliqua generali vocabulo nominantes, quo fit, ut complura conspecta tantum praeterire cogaris. Non haec tamen ideo a me tibi recensita arbitrare, quod omnino nihil de his tecum vellem, dudum enim credo et animum et voluntatem erga te meam perspexisti. MICH. Perspexi equidem, ut ad extrema tibi primum respondeam, nec diffido, te pro desiderio meo morem mihi hac in parte gesturum; frater enim es. At audivi, nisi me fallit memoria, etiam alias sic referri de hujus gentis tam incommodis institutis, arbitror tamen principum oratores largiora haberi libertate. ANT. Immo sane, verum eos, qui ab amicis, et foederatis adveniunt; hostium honeste magis quam libere tractantur. Caeterum, etsi utrisque mox in primis limitibus custodes adjungantur, nimirum duces itineris, et quorum vigilantia, quum a periculis tum a jactura rerum facienda proteguntur, tamen alteris sic dies ac noctes assident, ut ab eis omnia invisentium arceant commercia, interdictoque prorsus etiam epistolarum usu, nunquoque a suis regibus vel recipere, vel ad eosdem mittere omnis facultas adimitur, et siquid interim eos praeclarum pro officio ac fide sua gerere contigerit, ut sedulo opporteat furtim prope, nec enim dicendum aliter est, et clandestine gerunt. MICH. O conditionem legatorum duram! ANT. Immo durissimam, et nulli libero, ingenuoque homini expetendam, quamvis subeundam, quo et optimis principibus obtemperetur, et patriae saluti, commodoque consulatur. MICH. Plane sic decet. At aegre ego quidem ex te, frater, disco ejusmodi, multo ab

aliis maluissem, quod angore mihi minore, tibi tum labore tum periculo constitisset. Verum postquam sic tua tulit res, et jam te habemus reducem, poterisque illud non immerito dicere: forsan et haec olim meminisse juvabit, Deo Opt. Maximo gratias agimus immortales, boni omnia consulentes, quaecunque ille fieri voluerit. ANT. Quid ni? omnia enim Dei providentia gubernantur, multoque ea et speciosiora, et gratiosiora fieri solent, quae jam superata sunt pericula, et labores exantlati. Tu tamen jam aggredere, et quid me velis, roga. MICH. Recte tu quidem mones, seduloque ipse tuae voluntati parebo, ne, si quo a me subito reipublicae negotio avocaberis, opportunitatem amittam hujus temporis imo et loci, qui nobis obtigit amoenissimus. Quare tria sunt, quae initio scire pervelim. Causam primum legationis hujus tuae in Turciam. Deinde satisne ea functus es ex sententia. Tertium, quid otii, quid securitatis, quid pacis a tanto hoste nobis retuleris. Postea ad iter descendemus. ANT. Legatione quidem functus sum magis strenue, quam ex sententia; ex quo de otio, de securitate, de pace cognosce reliqua, et causam ejus sume pluribus. MICH. Ut lubet. ANT. Puto siquidem te meminisse, frater, quanto semper studio, quamque vario et multiplici conatu jam inde ab ipsis regni Hungariae sumptis auspiciis, inclytus rex noster Ferdinandus mentem ac vires suas exercuit, ut certam firmamque aliquam rationem inveniret, qua memoratum regnum, quod jam tum armis Turcarum graviter labefactari inceperat, allevare a calamitatibus, et in pristinum statum restituere posset, nihil prorsus vel occasionum praetermittendum, quaecunque illi se se opportune obtulissent, nihil intentatum

vel bello vel pace, amicitiaeque officiis relinquendum; necdum tamen ejus regni fortunam ob seditiosorum partim quorumdam procerum intemperias, partim ob imperium hostile, nimis jam in ipsius regni visceribus illatum, eo potuit perducere, ut conquiesceret, discriminique eximeretur. Nunc igitur denuo, quum ad renovandam cum eodem hoste eam pacem fuisset provocatus, quam haud ita pridem deditio turbaverat Transsylvaniae, etsi nec bellatoribus viris, nec opibus sic esset exhaustus, animumque ad belligerandum despondisset, ut viam armorum urgere vel nequiret, vel non auderet, — quis enim regum id temporis aliorum, qui censentur christiani, et diutius Turcae restitit, et constantius nunc eodem rege nostro resistat? — consideratis tamen cladibus, quibus fere assiduis et continentibus ab excessu regis Ludovici ea gens fatigatur, visum est non alienum fore a sua magnitudine et cura ejusdem gentis reparandae, si usu armorum seposito, et suis ipsius viribus instaurandis navaret operam, et eam ipsam gentem otio potius nonnihil et quiete reficeret, quam bellorum gravaret pertinacia, non ignarus, quod genti, bello diuturno implicitae plurimum emolumenti ad augendas et firmandas vires afferre consuevit temporaria laborum et dimicationum remissio. Quapropter habito mature cum purpuratis et proceribus suis de memorata pace, kalendis Martii anni M. D. XLIII.*) consilio, oratores ad Solymanum Turcarum principem decrevit mittere. MICH. Causa quidem certe digna, omnique etiam sollicitudo laude prosequenda. ANT.

*) Tollhiba ‚LIII.' helyett.

Probe sentis. Sed interim, dum de pace Constantinopoli transigatur, opus erat induciis, quo et oratores apud Turcam securi de incolumitate forent, et in ambarum partium limitibus a grassatione cessaretur. MICH. Oportebat id quidem fieri, sed ubi, quomodove actum est de his induciis? ANT. Budae, Turca enim bellum gesturus contra Persam, in Asiamque profecturus cum exercitu, pacem optabat relinquere in Hungaria, quo uni dumtaxat hosti intentus, omni alia sollicitudine vacaret. Igitur demandata hujusce negotii provincia passae Budensi, quem nos primatem et praesidem vocaremus, Ally nominato, ipse in Asiam transmissis copiis, fixisque ad Calcedonem castris, exitum rei Constantinopoli opperiebatur. Ally vero, quod etiam moverat ejusmodi camerinam, (?) cautis interim quibusdam modis animum regis curavit explorandum. Sic demum re utrinque explorata, et in medium producta, Ally regem fecit certiorem, se et induciarum secum feriendarum habere facultatem, et si serio ad pacem quoque ipsam animum appellere voluisset, oratores ad suum principem decernendos; suam insuper operam cura diligenti interpositurum se se, ut ea possit confieri, recepit. MICH. Recte omnia. ANT. Plane. Verum ubi primum rex de his edoctus est, et rem geri placuit, me ad Ally passam, Paulo Palineo decurione suo adjuncto, designavit, dimissusque ex urbe Gratiana, Styriae metropoli, Budam, Aprilis die VII. veni, ibique rei tractandae et conficiendae biduo dumtaxat dato, quod passa ad principem festinato proficisci cogebatur, ubi de induciis transegisset, XVI. ejusdem mensis ad regem in Civitatem Novam cum semestribus induciis regressus sum. MICH. Budam tu quoque induciarum

causa missus es? ANT. Etiam; et non scivisti? MICH. Ego non. Res enim, ut apparet, acta est et peracta celeriter, proinde cum a te in patriam recesseram, nondum in famulatum ac fidem regis te adscitum esse constiterat, quo magis mirari non desino, unde tibi res tanta credita sit. ANT. Sic visum principi, sic patronis, immo et Deo Optimo Maximo, qui me et illinc amovit, providentia sua ineffabili, ubi cum iis, qui sine Turcis stare non poterant, non aliter turcissare cogebar, quam qui juxta vetus proverbium cum lupis ululant; et eo loci collocavit, in quo neque conscientiae, neque honori, neque fortunae meae firma deest securitas. Et si rem ipsam bene introspicias, et divinorum arcana altius expendis, facile mecum, Michael, illud sacri carmen decantabis: non fecit taliter omni nationi. Quid enim fuit aliud status ille, quam in alieno fundo aedem ponere, spe alienorum aetatem inaniter consumere, et scienter perperam facere? Sic quum me Deus statuisset segregari ab illis, qui per omnia abrupta et praecipitia patriam rapiunt in periculum, hac prima servitute in pacis conciliatione fundata, quod omen habeas non obscurum, in optimi regis gratiam insinuavit, quo iis me adjungeret, qui et patriam salvam volunt, et Christianum nomen non persequuntur. MICH. Novi equidem jam inde ab annis pluribus animum istum tuum, frater, tuamque in religionem nostram vel ab unguiculis bene habeo perspectam pietatem, unde et nobiscum, quia tecum, optime esse actum ipse etiam confiteor, et tuae istius apud regem fidei auspicio mirifice gratulor, cui ut omnia fauste, feliciterque imposterum quoque consequantur, Deum immortalem precor. Verum jam ad legationem Turci-

cam transire gestio. ANT. Ego vero etiam festino, quod vel ex hac mea brevitate orationis facile potes conjicere, quid enim juvat tenuibus ac nudis immorari expedite ut fiant profecto, quandoquidem et ipsa res per se id a me postulat, et quia sic ante, quum loqui ordirer, professus sum. MICH. Non displicet modestia. Scito tamen omnia, quae de his recensueris mea gratia, ducturum me maxima, alios, qui rerum similium tenentur studio, habituros gratissima. Quapropter quum jam induciis utrobique receptis, regi oratores in Turciam mitti placuisset, quo pacto tota res acta fuerit, scire cupio. ANT. Refero. Delectus initio voluntatum de assumenda memorata legatione non hominum magno labore et conatu habitus, nec enim vel senatus vel ipsa tanti principis regia summorum et peritissimorum virorum ad quas velis functiones obeundas, indiga est. Sed tentati et rogati fuere plures, qui hoc munere digni habiti sunt, et munus ipsis, imo a quibus etiam omnia optima ac maxima sperare patria potuisset. Ii tamen omnes summa contentione, periculum metuentes, deprecati electionem, ne a rege quidem adacti sunt nolentes, ut libertas cuique in suo regno salva foret, gratuita et fide et operis suorum magis laetus, quam exactis. MICH. O regem! quibusdam suis non intellectum! ANT. De quibus hoc? MICH. Non de iis equidem, quos Turcarum terrent commercia, verum de illis, quorum hae legationes culpa delegantur, quique Christianorum incolumitatem in Turcis ponunt. ANT. Genium habes, et sane ita est. MICH. Sic existimo. Sed quaeso coepta prosequere. Nec enim eo hic consedimus, ut malefacta perditorum judicemus. ANT. Ubique malis, reor, esse occurendum, nec sinendum, ut

vires sumant, et erumpant non intellecti. Te tamen morari multis nequaquam volo. Ubi enim ab iis, quos et virtus tanto munere dignos facicbat, et imprimis genus ac patriae pietas hortabatur, impetrari non potuit, quod rogabantur, in Franciscum cognomento Zay, virum nobilem, cordatum, et naszadarum classis Danubialis minoris summum ducem, atque in me, apud regem omnium minimum, versa sunt suffragia, fortasse inopia illorum, ut apud homines fieri solet, quos hoc munus magis concernebat. Tametsi hoc solo de me ipso dictum velim, de collega vero meo summa omnia, qnae de summis. MICH. De te ipso utcunque tu, tute noris. At ego regis et patrum judicio multum gaudeo. Verum quum omnes non principatus et magistratus solum, sed cujusvis etiam mediocris dignitatis primatus non adeo commode auspicio duorum geri consuevit, propter illam philauciam, quae sua cuique est mortalium, malum sane natura insitum: summum fuit momentum ad bene, feliciterque legatione ista defungendum, eum collegam et tibi et collegae tuo contingere, quem cujusque vestrum genius, animus, voluntas non complecti solum citra omnem simulationem, sed etiam tolerare citra dissimulationem potuisset. Qua ex re simul ac de memorata legatione ejusmodi accepi nuncium, tibique Franciscum Zay collegam obtigisse cognovi, divinitus id factum esse judicavi, et securus mihi redditus sum, nihil eorum inter vos eventurum, quod societatem vestram sollicitare debuisset. ANT. Non falleris frater tuo judicio, quia ejus candore atque prudentia, mea vero, quantum fieri potuit, modestia ita societatem mutuo coluimus, mutuoque nobismetipsis obtemperavimus, ut et rei principis pro fide non obscuram operam im-

penderimus, et nos, si pavores pene quotidianos de moribus gentis exceperimus, nihil prorsus laborasse putemus. MICH. Fortunae tuae immo et collegae tui oppido gratulor, posteaqnam is*) et tu illi obveneris, et ille tibi, ut inter vos tam belle, tamque amanter idem velle et nolle convenerit. Verum quid demum postea? ANT. Habes rei initia. Prensati dein comiter patrum suasionibus, et prehensi haud magno negotio, sed non quod eo ambitu teneremur, verum, quod jure obsequentes regi et patriae esse debebamus. Me novitas etiam mea, et regis quum gratia erga me non vulgaris, tum ingens et vere regia liberalitas, quae praecessit merita, hortabatur. Etenim eo tunc primum in ejus fidem concesseram, et ad episcopatum Quinqueeclesiensem ab eodem evectus, permissaque mihi et Pornensis abbatia, et praepositura Transsylvana, quam Heremitae avaritia in suo peculatu detinuerat, restituta, in senatum quoque illius ascitus sum. Quae vis non tibi, Michael, magna videtur ad amandum principes, non valida ad persuadendum, ut de eisdem per labores atque pericula bene mereamur? MICH. Immo vero maxima et validissima. ANT. Recte. Non omnino tamen haec laus tota nostra est. Quum enim pondus tantae legationis utrique nostrum grave videretur, magnitudine ejus et difficultate considerata, cui nos prorsus impares esse existimabamus, ipsi quoque non exiguo conatu aliquot dies imbecillitate ingenii nostri obtensa, restitimus, et munus tantum suscipere deprecati sumus. Ego siquidem partim occasione sacerdotii subterfugere nixus, quod ad eam gentem decentius profani

*) Feleslegee.

mitterentur, quam sacrae professionis homines, partim quod et Joannis regis et posteritatis ejus fueram ante partium, verebar, ne eorumdem fieret calumniis, ut minus pro commodo regis mei rem gesturus essem. Nihil tamen exoravi, sed astrictns, quantum et pro clementia regis debebam, et meo statu illius temporis admonebar, cessi, ac provinciam, vitata in utramque partem arrogantia, suscepi. Par modestia collegam habuit. Nec defuere causae, quibus se se dubducere potuisset, primum quum adversa valetudo, podagrae enim erat obnoxius, tum deinde liberorum adhuc impuberum, reliquaeque rei familiaris cura, ut in regno parum bene pacato, quodque cum Turcis etiam ab adolescentia semper hostiliter contendisset, quippe quod hoc etiam temporis, finium partem praesidio tueatur, latens incommodum verebatur ab hostibus. Omnibus tamen his commodo patriae postpositis, non libenter modo, sed etiam laetabundus prope, liberis tantum charissimis Deo et regi commendatis, assensus est. MICH. Si, ut jam memorasti, tam anguste, totque custodiis oratores nostri apud Turcas circumscripti tenentur, mirandum non est, quod et vos et quidam alii ante vos legationem istam declinarint, verum illud maximopere, quod, qui subire voluerunt, reperti sint, non veriti exempla praedecessorum. ANT. Habes jam causas. Caeterum quem unquam hactenus aut legisti aut vidisti principem, cui forte defuissent qui pro se et sua gratia periclitarentur et occumberent? quod quidem quotidianis exemplis edocemur, quum hodie alii, cras alii, et quique per alienas mortes, vel inspectantibus nobis, in suas ruunt. Nec id tamen omnes eadem causa. Verum illi legitima et plena laudis, qui pro patria,

et pro gloria. MICH. Teneo probe quae recenses, nec possum tibi non assentiri, in eo vero mirum etiam in modum satis ambo fecistis mihi, quod una modestia, duplici vitata arrogantia, nec nimiae propensitatis accusari, nec damnari contumaciae possitis, quo magis sperem, magnam quum apud regem gratiam ac patres benevolentiam, tum etiam apud omnes regni incolas honorem et existimationem assequuturos. ANT. Id ne nos quidem desperamus, Hungaria sospite, et regibus, quos jam hac tempestate, benignitate Dei sortiti sumus. Verum ad institutum redeamus. Postquam designati et pronunciati sunt oratores, duo circiter menses expediendis Turcae muneribus, et ad iter oratorum necessariis dati sunt, intra quod tempus ea, quae contigerunt apud nos, tradam tuae notitiae. MICH. Non ingratum facies, etiam si forte in reditu meo e patria aliunde id ipsum cognovissem. ANT. Ad digniores, pinguiores episcopatus eo tum alii translati sunt nostri praesules, alii creati novi. Nicolaus Olahus summus regii archivi magister, ab Agriensi episcopatu ad Strigoniensem archi-episcopatum, Franciscus Ujlacchy a Jauriensi ad Agriensem, Paulus Gregoriancius a Zagrabiensi ad Jauriensem, Paulus Bornemisza a Vesprimiensi ad Transsylvanum, Matthias vero Zaberdinus a Tininiensi ad Varadiensem. MICH. Pinguioremne et digniorem, vis, credam Zagrabiensi Jauriensem? ANT. Maxime, si tempus et fortunam respicias. MICH. Quid quaeso velis? ANT. Vastatus totus est Turcarum populationibus. MICH. O deploratam Hungariam. Quis majorum nostrorum credidisset unquam id futurum, ut aliquando ultima primo honore ac pretio nepotes dignaturi forent. ANT. Fa-

cile imperia transferuntur, quae intestinis seditionibus modum non imponunt, nullisque demum principibus satis contenti esse sciunt. Nec de his disserere hic locus convenit. Igitur novi episcopi fuere IIII. Andreas N.*) Vesprimiensis, Blasius a Kamoncz Vaciensis, Franciscus Musnensis Cianadiensis, et Antonius Verancius Quinqueecclesiensis, idque annos natus XLVIIII, et illa ipsa die, qua homo in mundum prodiit. MICH. Mysterium. ANT. Si Diis placet. MICH. Jocum censes. ANT. Quin tu potius. Verum creatus est per eos dies summus quoque praefectus orae Danubii, quae spectat Noricum, Franciscus Tahy, et vaivodae Transsylvani: Franciscus Kendy, et Stephanus Dobo, cujus industria militari anno superiore Agriam retinuimus. Haec cuncta Majo, Junius alia attulit. Maximiliano Bohemiae regi, regis nostri filio XV. mensis memorati Hernestus natus est filius. Nec ita multis diebus post, motus quoque seditiosi nunciati sunt e Transsylvania. MICH. Quinam? nondum ne? ANT. Harpocratem. Scio, quid volebas. MICH. Ut lubet. ANT. Petrus enim Petrovius suscitata cum parte Transsylvanorum, et cum quibusdam Hungarae nobilitatis proceribus conspiratione de reducendo Joannis regis filio in Transsylvaniam, rege nostro invito, sua fide fraudata, et sola in Turcarum ope spe voti consequendi collocata. MICH. Nefas audio, et scelus metuo. ANT. Utrumque decuplo majus. MICH. Quid? audiam et metuam? ANT. Etiam. MICH. Tanta jam audet Petrovius? ANT. Sero quidem incepit, sed rerum perdendarum tempus nullum serum. MICH.

*) de Kewesd.

Num in deditione Transsylvaniae et Temesvari, quam regi cum Heremita et matre pueri fecit, eidem more gentium fidem per sacra jure jurando obstinxerat? ANT. Obstrinxerat etiam honorem et humanitatem. MICH. Intercessere ne syngraphorum diplomata? ANT. Ter maxima. MICH. Pacta quoque et conditiones, et quae ex his expectantur, omnia? ANT. Nihil prorsus praetermissum, nec non satisfactum, sive de his percontaris, quae matri et filio debebantur, sive quae Heremita et Petrovius cupivere. Hoc solum praeter pacta exequutum, quae regi de pace cum Joanne intercesserant. MICH. Quid hoc solum? ANT. De quo parum lamentari decet, nisi calumniae ansa quaeretur. Patrimonium puero reddi pacta jubebant. Verum quum hoc partim a patre dilargitum est in eos, quorum ope ac ductu regnum invaserat, partim postea in Turcarum potestatem reciderat, minus ipsis pactis mos geri poterat.*) MICH. In Turcarum potestatem reciderat? ANT. In Turcarum. MICH. In suorum amicorum? ANT. Quaeris supervacanea. MICH. Quonam ergo pacto regnum erat servaturus, si nequibat bona sua? ANT. Precario atque serviliter. Ad quam conditionem, si bene advertas animum, filius quoque educatur. MICH. Nollem equidem sic regnare, ut haeredem Turcam haberem, Verum quid puero pro paternis bonis repositum? ANT. Diu rex in eo fuit, ut memoratum ei patrimonium recuperare possit et reddere, sed quum id fieri nulla poterat ratione, nisi cum recuperatione totius Hungariae, quod non uno loco situm erat, duos ei ducatus in Silesia contulit, patrimonii defectum supple-

*) Faustus jegyzete: ‚Pacta erant servanda; quomodocunque pacta subsecuta sunt, largitiones antecesserant.‘

turus. Promissa insuper filia in conjugem, non eum generum tantum, verum filium sibi fore decreverat. Modo simili matri quoque in omnibus mos gestus, quae ad ejus dotes et statum pertinebant, nec est hujus instituti pluribus ejusmodi tractare, verum et Heremitae collati tituli, et dignitates, et puniceus gallerus, qui eum misere etiam pessumdedit, quod nimis ambiverat; et Petrovio Temesvarum arce non obscura, neque tenui, Munkach appellata, et in Maromarusianis sita, quam non modo novis sed etiam veteribus studiis saepe ante obtinere contenderat, pensatum. MICH. Quid igitur nobilissimi regni tumultuatur excidio? ANT. Non sum divinus, timeo tamen, ne, ut Heremita Budam, sic hic perdat Transsylvaniam, et id quidem multo ante, quam puerum in eam reducat, quamquam etiam si reducet ante, eodem tamen serius, ocius laborabit discrimine. MICH. O egregios testamenti Joannis regis curatores, o puerum, non quidem certe Junonium, sed Paridem. ANT. Quippiam prope simile. MICH. Vident hoc Transsylvani, et illi proceres Hungari juncti puero et Petrovio, et tacent? ANT. Plus quam Argus. MICH. Vident? ANT. Etiam sentiunt, et hallucinari ultro libet. Sed de his nimis fortasse multa, et me nescio, quo pacto avocās saepius ab instituto proposito. MICH. Non arbitror haec aliena esse a nostro instituto, scis enim, plerumque in colloquiis familiaribus usu venire, ut alia atque alia obiter incidant, de quibus conferatur, nam verbum verbum ducit, et sermonum varietas non aliter oblectare solet colloquentes quam flores oculos. Quo fit, ut secure mea quidem sententia liceat tibi ab isto tuo itinere quandoque digredi, modo non multis passibus, et imitabere pi-

ctores, qui umbrarum, arborum, montium, et id genus aliis icones suas decorant atque explent. ANT. Assentior, quia cogis, quicquid tamen excessero judiciis alienis, eo solabor solo, quod domesticis meis scripsi. MICH. Tuto. Sed parva sollicitudine multum angeris. Verum, quid tandem de Petrovii motu? ANT. Primo rex mirari, non credere, non locum dare nunciis, et quae vulgo dicebantur, rumores appellare. Tanta enim et fide et consensu tota res utrinque acta, compositaque fuerat, ut adduci ad credendum non facile potuerit, Petrovium fidem Deo teste datam sibi, violaturum. MICH. Bonitas regis rara et vere regia. ANT. Et rara, et regia. Sed institutum repetamus. Porro ubi rex satis pro sua modestia graviter, et citra tumultum, omnes conatus Petrovii cognovisset, et comperisset, haud dubie armis coepta tentaturum, ipse quoque seditioso homini arma opponit. Ea tamen perturbatione minime avocatus, ut institutae legationis voluntatem abjiceret, simul ac et dona, quae Turcae destinarat, et res omnes, quae usibus oratorum visae sunt fore necessariae, fuerunt expeditae, XXI. die mensis Junii jussi sumus Vienna decedere, et iter maturare. Inde insumptis apud domos nostras diebus XXIII. dum ambo rem familiarem longe profecturi constituimus, Comaromium XIII. Julii, Strigonium XVII., Budam XVIII. applicuimus. MICH. Pauca equidem consequar, si sic celeriter cuncta percurres. ANT. Non existimo in his tempus esse conterendum, quae sunt nobis prae foribus, ac prope domi, et de quibus audias quotidie. MICH. De Petrovii loquebar motu. Quum enim citra negotium et populi christiani periculum, solius Heremitae repressa insolentia, pueri rem tueri poterat, regum

etiam nostrorum commode servata benevolentia ac patrocinio, deses dormitabat. Idipsum modo, quando nequit, nisi cum pernicie multorum, et forsan etiam illorum, quorum fortunam promovet, Herculem videtur mihi furentem agere, idque adeo intempestive, ut cui nullum jam tempus reliquum est. ANT. Saepe hoc ipse illi consului, sed necquidquam! MICH. Memini. Verum te etiam atque etiam peto, frater, ne graveris hos ipsos ejus motus a capite ad calcem, sed laconice ante mihi exponere, quam descendes Constantinopolim, quod quidem facile et opportune hoc loco poteris, nec molestam etiam aliis nobis assidentibus facies digressionem. ANT. Postquam id omnino sic velis, et tam ardenter cupias, non refragabor, MICH. Amabo frater. ANT. Dum expeditio nostra adornaretur, et haberentur publica Sopronii comitia, ad quae etiam Transsylvani legatos miserant, qui potissimum a rege et a senatu flagitabant, ut eis episcopus ac vaivodae crearentur. Causae erant legitimae, nec ab animo regis alienae, etiamsi tam instanter ad id non sollicitaretur. Caeterum etsi rex cum senatu suo, et de vaivodis, et de episcopo tam Transsylvano, quam Varadiensi, cujus quoque virtus non parum visa est idonea, quae eo loci opponi hostibus debuisset, ante jam statuerat, placuit tamen de iis Transsylvanorum quoque voluntatem intelligere, ut creando illis eos praesides, quos ipsimet cooptassent, nullam causam tumultuandi imposterum habere possent. Quare introductis eorum legatis in senatum, quaesiti sunt, quemnam episcopum, quos vaivodas sibi dari cuperent. Eum ipsum tam episcopum, quam vaivodas nominavere, qui jam dudum suffragio regis ac senatus erant designati, nimirum Paulum Bornemy-

szam episcopum, Franciscum Kendy et Stephanum Dobo vaivodas MICH. Memorandus utrorumque animorum consensus, quem arbitror non accidisse sine numine.*) ANT. Recte omnia. Nam rex ea sola cura aestuabat, ut in omnes eventus Trassylvania in libertate et procul a hostibus servaretur. Igitur in ipsis adhuc comitiis et legati certiores facti de praesidibus, quos ipsi dixerant, ac dimissi, et episcopis vaivodisque imperatum, ut omni mora abscissa, discederent in suas provincias, seduloque operam darent, ne quid detrimenti regnum, illis e regionibus publica res acciperet. Caeterum his in hunc modum actis, et profectis in provinciam legatis, vaivodae quoque cum episcopis ad apparandam profectionem digressi sunt a rege. Cui apparatui expediendo dum insistunt diligentius, et de loco ad locum migrant, contrahentes militem, et iter versus suas provincias sine intermissione continuant, motus, quos jam saepe attigimus, erumpunt, confirmanturque hinc inde plurium fidelium tum litteris, tum nunciis. Postremo certis etiam indicibus affertur, conjuratos jam Petrovii foris armatos vagari, et omnes vias obsidere, quae in Transsylvaniam et Varadinum ducunt, nitique omnibus viribus, ut et vaivodas et episcopos penetrare in provincias suas cum praesidiis inhibeant, donec Petrovius cum Turcarum auxiliis prodire possit. Sub hoc tempus et nos iter nostrum ingredimur, et vaivodis atque episcopis simul acrius jubetur, ut validiores copias conducant, intrare in provincias maximis itineribus contendant, et rebellium conatus omni ope et ratione antevertant. Non surdis impe-

*) A lapszélén szerző kezétől: Alveus est. Alveus est.

ravit. Verum cunctatione Turcarum non mediocriter adjuti sunt ad vires contrahendas. Quum enim passa Budensis nondum mandata a principe suo accepisset, ut suppetias mitteret Petrovio, vota ejus atque impetus morabatur, vanaque etiam consilia reddebat. Nostri vero usi occasione in re gerenda minime segniter, parvo spatio temporis, coacto milite haud exiguo, signa proferunt, et invitis conjuratis non sine memorandae virtutis commendatione in Transsylvaniam et Varadinum evadunt. Vires tum utrobique auctiores factae, locisque opportunis praesidiis impositis, et exploratis omnium voluntatibus ac studiis conventum indicunt, in quem haud mora frequenti provincialium concursu facto, regi se primum omnes tres nationes nova fide addicunt, et subsidio pecunias conferunt. Deinde Joannis filio, ac Petrovio, quietis omnium turbatore, hoste pronunciato, de exigendis quoque ac persequendis regis rebellibus publico primorum consulto, et scitu plebis decernunt. Sic statu et Transsylvanae et Varadinae ditionis satis tunc commode reparato, videbantur omnia pacatum finem habitura, exactis Turcae beneficiariis, si revocari a sententia nequissent. Breve tamen otium ea victoria secum attulerat. Petrovius enim a regina ex Polonia, paulo post his confectis, adveniens in Turcarum sinum, in pagis circa Tibiscum ad Zolnochinum castellum consederat, turmas conjuratorum ad se exciendo, et legationibus, qua magnum ipsum Turcam et ejus consilii passas, qua Budensem et Themesvarinum praesides pro auxiliis fatigando, temporis opportunitatem de recuperanda Transsylvania et Varadiensi regione ad molestiam usque ingerendo. Huic secundo conatui, quem quum ob Petrovii,

tum etiam ob Turcarum praesentiam priore majorem futurum esse constabat, et in Giulam ac Varadinum arces cum oppidis inter se finitimas erat potissimum conflatus, quasi, his duobus locis captis, de Transsylvania in reliquum expugnanda non laboraretur, majore vi regi quoque fuit occurrendum. Nec . . . .

XVI.

(Utazási napló.)

(1553.)

XVIIII. et XXI. Julii a passa budensi auditi, nobis se humanissimum exhibuit, et non solum nobiscum familiariter sed et civiliter praeter omnem suae gentis morem colloquutus est. Nec mirum. Dicebatur enim litteras didicisse. Quaecunque autem apud eum voluimus, pro voto gessimus. De conjuratis tantum Petrovii nonnihil laboravimus, quibus clam auxilia ex Temesvaro, Zegedino et Szolnoko in Isabellae reginae gratiam suppeditabat, quod expresse agebat contra inducias. Eo tamen diversis modis avocato ab hujusmodi tumultibus, induximus tandem ut polliceretur, se nihil praecipitaturum, antequam nos Constantinopolim veniremus. Daturum etiam se ad Petrovium litteras, qui ex Munkach dicebatur jam cum aliquibus copiis adventare Varadinum versus, ut interim conquiesceret, et a suo principe expectaret, quid facto vellet. Cavit tamen studio et conatu diligenti, ne Stephanum Dobo novum vaivodam rex noster mitteret in Transsylvaniam cum exercitu, sed Andream Bathoreum, qui jam annum vaivodatu eo fungebatur, ibidem confirmaret. A cogendo autem exercitu contra Petrovium et ejus conjuratos, quem

cogere magna fama ferebatur, desineret omnino, quia si pergeret in hoc conatu rex, nec ipse, scilicet passa, amicos principis sui (non) esset deserturus.

Haec XXV. ejusdem mensis per veredarios (25.
regi nunciata, passa nos perofficiose salutato, navibus grandioribus vecti IIII. et comitati VI. naszadis classiario milite instructis tutelae causa, movimus e Sicambria, Budamque ac Pestum praeternavigantes, utraque ex urbe magno bombardarum fragore honoris ergo prosequuti, ea ipsa die ad oppidum Räzkevi V. milliaribus pannonicis a Buda distans pervenimus, ibique noctem insequentem exegimus.

Die XXVI. naves ingressi, tribus horis an- (26.
te lucanum tempus, primo noctis crepusculo Tolnam venimus, quod oppidum a Räzkevi XII. disjungitur milliaribus. Nec alium insignem aut nominatu dignum locum ripis Danubii imminentem in eo tractu vidimus, quam oppidum Pacchos, vinetis tantummodo circumdatum, et III. ad Tolnam milliaribus nostris pertinens. A quo oppido Pacchos Paxiorum quoque familia denominatur, quae quidem et vetus et clara est, censeturque jam a multis annis in primorum ordine. Tolnae hac exacta nocte, et die VII. (17.
supra XX. alto jam sole, inde profecti, noctem quoque insequentem et diem XXVIII. continenter (28.
navigavimus, donec luce ad occasum inclinata, ad Erdewd arcem, quae ad Tituliensem praepositūram olim attinebat, appulimus. Nec in hoc tractu quoque, qui terra XX. fere et IIII. milliaria, aquis paulo minus quam duplum facere perhibetur, multa vidimus loca, quod compendia rimati fluminis, inter insulas tantum sylvis obsitas et solitudine horridas cursum tenuimus navigationis, periclitati alioqui saepius,

dum per angustiores quosdam meatus fluminis, vorticosis meandris foedos, et arborum truncos mediis aquis hic illic inhaerentes, tanquam scopulos nimis hostiles navigantes, vitabundi enitimur. Nec dies tantum quantum nox et pavoris et periculi attulerat, verum auspice Deo illaesi evasimus, Batha olim sacro sanguine, Mohacio Ludovici regis clade memorabili minime viso. Quae autem loca nos vidisse contigit, quum navium libuit rectoribus redire in justum alveum, haec sunt: Kewzeg arx familiae Orbasziorum in dextra Danubii, prorsus diruta et destituta, sitaque olim in amoeno loco, cui adjacebat claustrum Pauli Heremitae. Deinde oppida nominata Veresmarth et Lazkó. Mox Dravi fluminis ostium, a quo Valcó comitatus sumit initium, et Baroniensis desinit. Post arcem Erdewd, de qua supra, nullo honore habitata, in sinistra oppidum est Pathay, Bajá castellum nuper ab agriensi praesidio concrematum, et Zeremlenium vicus non obscurus priscis temporibus, nunc parvo admodum possessus homine. Deus bone, quam ubique optimae et foecundissimae terrae tristis nobis facies apparuit, quam inculta omnia, quam et agri et vineae veprium horrore insessae, quam omni in loco rarus agricola, rarum pecus et crebra solitudo. Noster nauclerus, homo Rascianus, referebat, quod qui olim salvo nostro imperio una in villa numerus erat colonorum, nunc in XXX. vix par inveniri potest. Quid de deletis pagis censeas dici posse, quorum jam etiam nomina interiere. Verum enimvero dum tuemur et consideramus Dravi ostium, montem quendam altum et acutum versus civitatem Quinqueecclesiarum conspeximus, quem, quum rogassemus qui nam mons esset, accepimus Harsanum ab

indigenis vocitari. De quo mira narrabat meus collega Zay, quae a veteribus accepta in hodiernum diem miraculi vice referri solent. Esse in ejus cacumine pervetustam et jam desolatam arcem, in eaque puteum superesse profundum et cavernosum, in quem quicquid dejeceris, quod natura aquis libratur, nec in ima demergitur, effluere in Dravum, qui ei in quinto nostro subsit milliario a septentrionibus. Res autem in anate dicitur aliquando praebuisse experimentum, quae projecta cum signo alligato in memoratum puteum, paucis diebus post visa est cum eodem signo nare per Dravum.

Apud Erdewd vix coena sumpta, ubi primum illuxit luna, solvimus, et enavigato duorum millium spatio arces inibi existentes Boroh et Valco videre per noctem non potuimus.

Die vero insequenti XXVIIII. cum ortu solis (29. apparuit nobis arx Zatha nomine, quam Turcae haud ita pridem solo tenus diruerant. Inde jam penes amoeniora loca, et ubique justo Danubii alveo tenentes cursum, apparuit nobis arx Atthya, ipsa etiam disturbata, ultimus Valcó comitatus limes et primus Syrmii. Atthiae proxima Uylacchum est, quam Rasciani Illok vocant, multum olim memorabilis, ac ne nunc quoque obscura, curaque diligenti custoditur a Turcis. Erat autem olim ducis Laurentii et ejus cognomine utebatur, quod habebat haereditariam. Habuit Uylacchum proventus maximos. Caeterum unum ultimae conditionis habitum non praetermittam referre, qui appellatus est obolarius, ab unius oboli collatione. Nec succurrit, quibus ex rebus proveniebat, ejus tamen summa pecuniae ascendebat ad VI. millia aureorum, feruntque eam pensionem supra quam dici

possit, molestam et onerosam semper fuisse subditis. Quare saepenumero XX. millia aureorum duci suo quotannis pendere voluerunt, si eo proventu eos liberasset. Exorari tamen nunquam potuit, et professus est, si centuplum pendissent, se non facturum, ne ejus institutores injuria afficeret. Unde quatuor primariorum regulorum Hungariae: Thomae Strigoniensis archiepiscopi, Stephani Bathorei, N. Orzägi et Laurentii ducis IIII. facete dicta memorantur. Primis tribus tria erant oppida. Priori Kemencze, quod fornacem significat. Proximo Karon, quod damnum. Tertio Giengiés, quod uniones. Quarto hic proventus obolaris, quem filler vocant. Quum igitur III. illi a Strigoniensi archiepiscopo convivio fuissent aliquando excepti, et mutuo inter sese de magnitudine opum familiariter concertarent, Stephanus forte Bathoreus prior per extenuationem damnosi nominis tantas sibi opes esse diceret, ut ex damno etiam redditus illi maximi provenirent, subjunxit N. Orzagus, suas vero tantas, ut canes etiam apud eum in unionibus ambularent. Laurentius dux protulit obolarem redditum. Thomas demum, quia e re nata hic sermo in medium prodierat, cupiens ipse etiam aliquid afferre simile, subita cogitatione ditionem percurrit ac inquit: Domini, mihi quoque fornax est, aut malitis, stuba, ea amplitudine, ut aliquot millibus hominum hospitia suppeditare possit.

Ab Uylaccho Corosca castellum et mox Banmonostra, Syrmiensis olim episcopatus sedes, arx cum oppido non incelebris, et edito atque amoeno loco, Danubioque imminenti posita. Nunc jam solo loco et exili vestigio ruinarum nota, nec colono, ut ante, possessa multo, desolatis et in solitudinem re-

ductis innumeris tractibus vinearum, quibus a continenti latissime in coronam vallabatur.

Non praetermittam de Cierewgii quoque arce, quae fuit Valentini Terek, meminisse, cujus et Athya supramemorata, ambaeque hisdem pollebant dotibus atque eodem situ, sed similem fortunam sortitae, ut aliae, solo sunt aequatae.

Hinc oppidum Kamoncz attigimus, frequens olim habitatoribus et sacerdotibus, et litterariis ludis celebratum, unumque inter alia, quae in Syrmio habuerunt existimationem non postremam, sive opes et ubertatem loci respicias sive oppidanorum nitorem et industriam. Centumquinquaginta domos lapideas extructas et decenti ordine positas, ne luteas easque numerosas reliquae plebis casas enumerem, in eo videre erat. Nunc omnino vix cernuntur XV. stramineae. Ferunt loci incolae VII. millia vini doliorum effusa fuisse in oppido, quum initio a Turcis eversum est, et instar non exigui rivi aream fori, quae oppidum modica concavitate dirimebat, fluxisse genu tenus.

A Kamonz Varadinum Petri cum occasu solis pervenimus, ibique totam noctem exegimus, non ausi per tenebras navigare propter molas oppidi Karom, quae majore numero per eum tractum Danubii collocatae, impediebant cursum rectiorem.

Die post XXX. ingressi navigationem, prodeunte aurora Karom oppidum primum vidimus, ubi etiam arx olim fuerat, sed a Turcis jam disjecta est. Huic oppido etsi pristinus decor ademptus sit, et diminuta domorum, habitatorumque frequentia, nullum tamen a Tolna visum est nobis esse hoc Karonte magis incolume, magis frequens, et agrorum vinearumque culturis perpolitum, et in quo solo id tem- (30.

poris vinum Syrmiense retinet existimationem aliquam veteris valoris, adeo in locis reliquis ea cura destitutae sunt vineae.

Apud hoc oppidum mons Almus, antiquis nostris Frusca appellatus desinit, qui ab ora, quae Atthyam et Uylacchum arces discriminat, incipit, vinoque singulari notus est, cujus vitem Probus imperator primus ex Italia allatam plantasse dicitur. Habet hic mons XII. circiter milliaria longitudinis, latitudinis tria ubi latissimus, totusque omni ex parte per latera et radices vinetis cultus, juga sylvis amoenis virent ac densantur citra horrorem. Nunc quod deplorandum maxime est, vix e regione Danubii, cui grato atque aprico aspectu, spatiosoque satis sufficienter et leniter imminet vertice, omnino XX. vineas non ostendit viatoribus, quum olim nullus a sylva locus vacuus non erat vitibus consitus, praesertim vero qui in tumorem magis excreverat, et incumbentem in se propius meridianum solem excipiebat.

Ubi autem hic mons apud Karontem, ut dixi, desinit, mox eodem loci finditur bifariam, eaque pars, quae petit mediterranea in sinistram regionem, vocatur albus, pars altera, quae a Danubii ripis non recedit, sortita est plura nomina, ut sunt locorum, quibus imminet. Hincque est Karon hegye, id est: Karontis mons et id genus alia.

Karontem sequitur Zalonkemen et Titulium, arces cum oppidis ex opposito invicem Danubio utramque interfluente alveo latissimo sitae, eaque erat ditionis regiae, haec habebat praepositum, tantoque Titulium Zalonkemeno integrius et frequentius esse cognovimus, quanto de Karonte dixeramus, sed id quidem ex auditu, quia sub ipsis muris Zalonkemeni

transsivimus, Titulium a longe inspeximus. Nec refert de ruinis, excidioque, ut putamus, dicere, quia cuncta ruinae, desolatio et solitudo habet. Hoc tantum adjiciendum duxi, quod Tibiscus amnis ex Carpato monte per comitatum primo Maromarusianum fluens, deinde per Cumanorum campos in superiore Pannonia sitos lapsus, Titulii alluit promontorium, quod habet in dextro latere. Inde paulo ultra cursu provectus et in paludes sparsus, uno tandem ostio, Zalonkemeno opposito in Danubium cadit. Adjacet in hoc loco Titulio longior quaedam quam latior palustris planities, eaque adeo humilis et depressa est, ut quotiens vel Danubius vel Tibiscus excreverit, aquis tota occupatur. Haec idonea esse potest usibus bellicis, quod aliquando memini me audivisse.

Eadem die ad Zalonkemenum et dein Zemlinium, quod citra Belgradum parvo spatio positum est, pervenimus. Arx olim fuit et oppidum obsidendi causa Belgradi priscis facta temporibus a nostris Hungaris. Nunc solo aequata arce, oppidum in pagum redactum. Zalonkemenum autem arx est similiter et oppidum, eaque in editiore ripa sita est, oppidum ima tenet, vallatum quidem muro lapideo sed tenui, et vetustate ac hyemali aestu fluminis magna ex parte ubi collapsum, ubi perforatum. Arx proinde aeque et imbecillibus et ruinosis prae vetustate moenibus eminet, nulloque insigni aedificio memoranda, et in declive ad flumen pendet. Poteramus ea adhuc die appellere ad Belgradum, quum a Zalonkemeno nonnisi IIII. milliaribus nostris distet, verum quia conductoribus visum est, ut mane eo perveniremus, usi per eum tractum lenta remigatione et prope solo

cursu fluminis vecti, circiter mediam noctem Zemlinium advenimus, ibique reliquum noctis exegimus.

Julii die ultima cum sole surreximus, Bel- (31. gradoque, circumspectantes et mirantes omnibus saeculis praeclarum loci situm, successimus, quem ut describerem quam proprie fieri potuit, vetus jam dudum videndi ejus desiderium fecit.

Ubi enim Zalonkemenum et Zemlinium praetervexeris secundo fluvio, in meridie a septentrione venienti occurrit Belgradum, moxque hinc torquente se in orientem Danubio, sub ipsis moenibus ab occidente tergo recipit Savum, lato quidem ostio, sed nec violento nec praecipiti. Sine aestu veluti in amicitiam quandam et consanguinitatem invicem copulantur. Jam hoc loco eminet ripa paulo in aquas prominens, pendensque a septentrione et ortu et occiduo. Quicquid a meridiana plaga habet continens, id planum est et late fusum, nec nisi in tumulos et mediocres colles assurgens. Ubi vero Belgradum sedet, porrectum et aequale jugum est, quod et arcem et urbem simul sustinet. Verum in oriente ipsa urbs quadrata, in occasu triangulari forma arx posita est, eaque parte, qua in acumen turbinatur, urbi inseritur, turribusque et haec et illa in vetustum morem pluribus ac frequentibus exaedificata. Nec dubium est, veterum et Graecorum et Romanorum in vestigio fuisse Belgradum conditum, arx tamen nec ingens, nec aedificio eximia. Caeterum magis ad aquas videtur vergere, et muro ac duabus turribus discreta ab urbe ipsa est. Unde duplex appellatur, eaque turris, quae genti semper fuit nominatissima, Neboyze nomine, posita est in hoc discrimine, nullo nec decore nec munimento insignis, sed quia crassior caeteris, et

in qua campana tenebatur, qua quum in hostes procurrendum fuit, signum dabatur militi ad arma rapienda.

Sed praeter hanc civitatem, quam in jugo sitam et cum arce copulatam esse diximus, alia civitas adjacet a jugo ipso ad Danubium usque fusa, sicque inclusa moenibus in rotunditatem aliquot angulorum, prout ripae ejus conditio exposcebet circularis, ab ipsa summa civitate et arce ductis, ut in duobus ejus extremis angulis juxta aquas ripense propugnaculum in arcis modum existat. Et haec in septentrionem Danubio et Savo opposita sita est.

Declivia jugi orientalis, ubi sunt portae civitatis superioris, et meridianam continentem, quam ad muros usque planam esse dictum est, occupant latissima et frequentissima suburbia hortis immixta. In occasu, in quo arx est collocata, ingens et amplum penu est annonae bellicae, quod semper refertum tenetur ad usus expeditionis generalis. Nec aliud juxta est suburbium, quam procuratorum et custodum penu, paucae aliquot habitationes et servitiorum tuguria.

De Belgradi nominibus dicere non omittam. Albam Graecam appellavere veteres, credo, a Graecis conditoribus, qui ea loca initio tenuerunt, quod e Strabone etiam in VII. cognosci licet, qui Dacis has regiones, quae olim Moesiae appellabantur, dicit fuisse propinquas; ne et successam nationem, graecis ritibus et religioni addictam, Rascianam scilicet commemorem, et aliud de Graecorum imperio, quod latissime fines olim protulerat.

Romani postea Taurunum vocavere ut in Ptolomaeo et in aliis geographis videre est, cujus rei ratio non omnino facile reddi potest.

Hungari Nandor-Albam nominant a vicino colle

latiore quam altiore, vitibus consito, qui mons vulgo Nandor-heggye etiam nunc appellatur.

Ab indigenis, qui sermone illyrico utuntur, slauni, vocatur Biograd, hoc est gloriosum sive famosum, a virtute militum, ducumque, qui in praesidio ejus successivis temporibus manserunt ab amisso Zmiderovio et Rascianorum imperio.

Jam postremi scriptores Belgradum nominant a vicinitate illyricae dictionis Biograd. Ubi notandum est, quod hae nationes illyricae ut plurimam sedes suorum principum hoc nomine solitae erant olim insignire, ut de hoc Belgrado, de Alba-Regali, de Alba-Giula in Transsylvania, et de Alba-Nester arce ad Tyram flumen sita videmus, quae omnes dicuntur aliquando sedes fuisse principum. Sed Belgrado insula est opposita amoena satis et aptissima rebus gerendis.

At prima die Augusti, relictis in portu ad (1. aug. Belgradum navibus, ubi Mysiae superioris est initium, terra Zmyderovium versus iter inivimus, semperque ad Sarnow arcem summo in monte dextrorsum sitam respicientes, ad Grockam pagum, ubi et (Grocka castellum est, quod jam paulo prius quam a triennio contra excursiones Temesvarinorum Turcae extruxerant, pervenimus, atque ibidem nocte exacta, secundo (2. Zmiderovium primis diei horis applicuimus, locum sane et arce et urbe ac suburbio dignum memoratu. Jugum enim quod adjacet Smiderovio, qua parte respicit Danubium, abscissa fronte est, et leniter ab imo eminet, caetera in longum tractum porrectum, totum fastigio ac tergo planum est et late fusum, nec nisi solis vineis et fructifera arborum per magna spatia circum excultum. A radicibus ejus exit planities, veluti animantis cujuspiam inferius labrum, duorum cir-

citer millium passuum secundum ripam longa, vix vero dimidium lata, eaque penitius in flumen abiens, multum et humilis et depressa sic, ut minimis etiam incrementis Danubii summergatur. Zmiderovium urbem summa hoc loci excipit ripa. Ejus autem urbis forma triquetra est, longior quam latior, altis moenibus ac XXX. circiter turribus rectis, quadratis, aequalibus et dimidiatim foras prominentibus, interiore in vetustum morem patentibus opertis,(?) tabulatorumque serie distinctis, magnitudine mediocri, Sopronio tamen nostro paulo amplior. Caeterum cornu tertio adverso amni opposita, in secundo, quo aquis alluitur, arcem habet, prorsus civitati insertam, et validioribus atque altioribus tribus turribus emunitam. Foris vero, qua in montem respicit, tota vallatur pomerio, quod in quolibet latere tria ostendit propugnacula, fossaque muro incrustata ac longe profundiore cincta est, quod flumen altum sit, adeo ut quum eam repleri usus postulat, non immittuntur sed infunduntur aquarum latices. Quo fit, ut e regione quoque fluminis agger vel potius moles quaedam facticia fossae est circumjecta, paulo aquarum superficiem exsuperans, quo hyberni glacierum aestus a muris arceantur, fossaeque ipsius concavitas ab harenarum influxibus tueatur, quas amnium violentia soleat aggerere. Caeterum loca hic aliquot aperiam Claudii Ptolomaei, quae fortasse hactenus multis fuere ignorata, quamquam et ipse falli possim, nihilominus ostendam dubia me conjectura non fuisse ductum.

Est in inferiori Pannonia quintae tabulae Europeae lib. XI. cap. XVI. in civitatum nomenclatura Teutoburgium, Cornacum, Acuminoum, Rittium et Taurunum. Et mox in superiori Mysia, quae nunc

dupliciter appellatur Servia et Rascia, quum sit una atque eadem regio, tabulae Europeae IX. lib. III. cap. IX. Tricornium nomen similiter civitatis, et fluvius Moschius, et item Niis ac tandem Ulpianum civitates. Quae etsi saepenumero legerim alias, et mecum altius considerarim, consultisque etiam aliis authoribus et multis hominibus locorum eorum peritis, atque etiam inibi incolentibus, cupidus aliquid veritatis elicere, nunquam tamen rem proprius visus sum perspexisse, si modo perspexerim, quam hisdem locis visis et peragratis. Igitur quum a Belgrado ad oppidum Niis, qui tractus ea via, quam nos egimus, tota sit latitudo Mysiae, nullum aliud flumen vidimus, praetereoque illud, quod Moravam incolae vocant, visa etiam ejus eruptione in Danubium ad Zmiderovium, sub ipsis poene moenibus e regione orientis, quo loco Tricornium ponit Ptolomaeus, sine dubio in eam veni fidem, ut et hic Morava Moschius sit, et Zmiderovium Tricornium. Quandoquidem nec ab re inditum fuit nomen huic civitati Tricornio, quod in triangularem sive tricorneam figuram sit condita, quemadmodum jam memoratum est superius de Zmiderovio. Nec id, ut asseram praesentes muros eos esse, quos olim Tricornium habuit, verum in ejus fundamentis superstructos fuisse a Mysiae regulis nequaquam eo inficias, et affirmare etiam facile audeo, id sese sic habere.

Jam considerata positione Teutoburgii, Ostii Dravi, Cornaci, Acuminci, Rittii et Tauruni, quod nobis introitus Savi in Danubium perfacile declarat, haud dubie et Teutoburgium Quinqueecclesias, et Cornacum Karom, et Acumincum Kamoncz, et Rittium Zalonkemenum esse dixerim, quemadmodum et Ulpianum Sophiam, insigne olim Dardanorum nunc

Triballorum sive Bulgarorum emporium, in XVIII. milliario ab oppido Niis positum. Loca autem ejusmodi non carent vestigiis vetustatis. Passim enim rudera et murorum ruinas ostendunt.

Caeterum tota haec ora Danubii dextera munita olim erat urbibus et castellis per Romanos, in quibus praesidia tenebant militaria contra incursiones Dacorum, ut est videre in Strabone lib. VII. ubi dicit, Danubium quam longe per Dacorum agrum fluat, Danubium vocari, postea Istrum, donec Pontum attigerit per Getas. Dacorum autem tractus juxta veterum limites, ab ostio Tibisci fluminis ad cataractas Danubii erat. Ab his in Pontum Getarum terra censebatur. Nunc ii Valacchi Transalpini et Moldavi sunt. Quod vero et Varadinum Petri et Zmiderovium opportuno loco ad arcendos Dacos positum sit, nunc etiam apparet, quum quicquid est planitiei, quae Themesvari puztha hoc est solitudo appellatur, in qua duo etiam colles existunt insignes et vicini inter se, alter Mezew-Somlio, alter Er-Somlio nuncupatus, hoc totum Varadino Petri et Zmiderovio velut sub oculis aut sub specula quapiam situm est, facileque ad occurrendum omni hosti habet facultatem. Unde quandocumque etiam in ditiones sinistri lateris Danubii Turcae excurrere solent, semper ad Varadinum Petri vadum habent, ut nullo alio loco commodius.

Verum hic prorsus nos III. die Augusti digressi (3. a Danubio, idem recta in orientem conversus est, Mysiae nos interiora petiimus, et gradientes dextro latere amnis Moravae, terra nimirum ampla, fertili, nec minus pulchra atque amoena, et montibus utrinque comitata, quorum juga nemorosa, agris erant referta caetera, eodem die Livadam pagum venimus, qui (Livada

est ad torrentem Jeszenizae et sylvam Lomnizam situs. Quem locum dum peragramus et inambulamus adverso torrente, didicimus domum Pauli Bakyth Venziaz nominatam haud longe fuisse, in qua olim, antequam a Turcis ad nos transierat, habitabat. Qui Paulus homo erat, ut scis, e Rascianis oriundus, et quum ob virtutes bellicas, quibus insigniter pollebat, tum ob fidem in regem nostrum non vulgarem, dignus certe est ut ejus vivat memoria. Ut enim non obscure vixit, meritoque inter ductores belli relatus fuerat, ubi etiam obiit clara et memorabili morte, clade Joannis Cocianeri in Comitatu Valco apud arcem Ivancam, quae erat ante, quam a Turcis capta est, Francisci Zay collegae mei, dum fugientis nostri exercitus qua frontem, qua latera, et demum omnes partes unus inter duces magno animo et periculo suo protegendo, identidem in hostium insultantium procurrit cuneos. (Jeszeniza. (Lomniza. (Venziaz

Hoc pergentes tractu, Turcas quosdam assequimur, qui equos ac mulos plenis hominum corbibus pellebant oneratos, parsque eorum, qui gestabantur in hunc modum, persona linei panni habebant tectas facies, pars vero apertas. Quae res etiam mihi praebuit causam quaestionis. Novitas enim ejusmodi in solo tam a nostro alieno monstri cujuspiam fecerat speciem. Quid inquam sibi velint personae Dionysiales? quid ea hominibus jumenta onerata? Mercatores ne sint an furtivi aliqui? Responsum est, onera captivos esse, caeterum qui persona tegebantur, juniorum et nobiliorum notare conditionem, quibus caveretur ne solis ardore ac pulverum injuria facies illorum laedantur, et si qui forte fuissent suffurati e propinquis locis, ne agnoscantur. Reliquos mercatores

esse, et alios ex ultima venisse Thracia, alios ex Asia, tamquam extime ad confinia prodire consuesse, ut captivos ex copia vilius emant, carius in patria vendituri. Horrendum profecto et lamentabile fuit spectaculum, videre hominem venalem ut pecus et tractari tam viliter.

E Livada pago egressi die III. mensis memo- (4. rati, moxque sylvam emensi non impendio magnam, quam supra Lomnizam vocitari dixeram, in tertio circiter milliario pervenimus ad vadum amnis Moravae, Derventh a monte cui subjacet, vocatum, quo et vicinus pagus nomine nuncupatur, eaque sylva etsi brevis et non adeo densa sit, latronum tamen insidiis infamis est. Ubi autem fluvium coepissemus trajicere, alii Turcae occurrunt, inter quos unus erat caeteris habitu, vestituque amplior, et eos quinque Aegyptii, quos nunc Ciganos sive Cinganos appellamus, una eadem catena collo vincti et ordine tracti sequebantur, lamentabiles voces edentes et egestatem excusantes. Quaesivi tum, ii quinam forent et quae causa catenarum? Retulere, exactores esse tributorum, quae tam ex pecuniis, quam quae ex impuberibus proveniunt. Exhorrui nefarias decumas et contumeliam.

Didici tunc, morem fuisse olim, quinto quoque anno hoc impuberum tributum legere. Nunc et secundo et tertio idque severius, quam pro lege consueta, corripientes etiam vetitos, paciscique pretio avaritiae gracia, eoque extorto, denuo restitui. Quo fit, ut misera plebes, audito hujusmodi exactorum emissione, ubi eosdem adesse senserunt, in sylvis abdunt liberos, vel amandant alio, donec ea lues praeterierit. Qua inclementia non utuntur victoriarum initiis, sed

post ubi longius protulerint finium pomeria, et jam adepta bene constituerint. Expendant haec, qui Turcarum sceptra expetunt, et iis clementiam erga genus nostrum inesse credunt. Ducti autem sunt hoc fuco et Graeci, et Mysi, et Thraces, et reliqui quique prius subacti. Nunc jam ad nos quoque translata eorum potentia, reliquos omnes protrivere. Sed redeo. Trajecto amne Morava, pauloque ultra provecti, montem Lucavizam, quem e Scardo monte ab Illy- (Lucaviza. riis in Mysiam usque procurrisse puto, coepimus scandere, qui non quod arduus, quod acclivis et difficili via sit, infamem vulgo esse affirmant, sed quod nunquam caret latronum frequentia. Vidimus in hoc tractu in sinistra ora amnis Moravae versus Danubium duos olim nobiles comitatus Branicievo, Branció alterum vocatum Hungaris, alterum Cuciaevo, excelso monte praeditum, cujus etiam partem praeterivimus. Montis inde Lucavizae trium ferme milliarium jugum, jam ut dictum est, initum et prospere superatum, descendimus ad Jagodnam oppidum, (Jagodna. positum in planitie rotunda, spatiosa, et corona prope lenium montium, hoc excepto Lucavizae, circumdatum; gaudet optimi soli et pulcherrimis situs conditionibus, et amne Morava, cui in dextra parte adjacet. Hoc in oppido domus erant Balybeghi cognomento Kuciuk, qui Stephanum Mailadum, fraude Petri Moldavorum vaivodae interceptum, in Turciam captivum abduxerat. In quibus domibus, quae jam satis collapsae et desolatae fuerant, ea nocte hospitati sumus.

Augusti 5. movimus Jagodna, usique ea die (5. facili via, sed aestu perquam molestissimo, ad pagum Rasgni nuncupatum promovimus. Qui pagus est (Rasgni. in VI. milliario a Jagodna, sub colle nemoroso, dictus-

que incolis Rasgni, hoc est, veruta: quod eo loci propter duorum montium arctiorem invicem concursum postremi Rascianorum principes, dum incursionibus Turcarum intime et jam pro foribus Zmiderovii ultimae suae ditionis perfugii validius premerentur, quod Lazari temporibus fuisse memoratur, quem ab Amurate magno Turca constat esse occisum una die cum Milosso Kobilyth, obicem desecatarum arborum, ramis earundem mucronatis, mutuoque nexu implicitis, ac veluti veruta in adversos hostium incursus versis, cervos appellavere veteres, objecerant, isque pagus, tametsi antea alio nomine fuisset praeditus, postea tamen crebris hostium irruptionibus vastatus ac deletus est. Successu inde temporis, quo jam subjugata ea regione Turcis parebant omnia, idem per veteres colonos restitutus, quemadmodum mutarat dominum, ita mutavit et nomen, dictusque est ab his cervis, in verutorum formam fastigiatis, Rasgni, quod vocabulum illyricum est.

Proinde hoc primum loco, hospite nostro nobis referente, didicimus, viam, qua pergebamus, stratam esse in Romanum morem, et Trajanam appellari, sumereque initium apud Belgradum, et ad Constantinopolim desinere. Miratus sum tanti imperatoris memoriam adhuc apud tam rudes barbaros superesse. Verum non animadversa hac via a Belgrado ad hunc pagum, vel quod sit alio translata, vel terra obruta, diligentius illam deinceps observavi, et comperi rem ita esse. Porro eadem via constrata est lapide non quadrato, neque grandi, sed communi et mediocri, eoque qui ubique obvius fit. Ejus autem latitudo IX. est passuum soliti humani incessus, nec alibi uspiam partem vel frustum illius integrius et exactius vidi-

mus, quam in exitu ab oppido Niis, quod erat longum passus circiter CXL. In locis aliis modo a dextra modo a sinistra frustim occurrit, apparetque per intervalla, quod partim obtrita et disjecta sit, partim luto obruta et fruticibus hausta est, adeoque tam nobile ac perpetuum opus male est intellectum, ut etiam vitetur saeculi hujus viatoribus, nec alio viatorum quam pedite calcata, idque imbrium dumtaxat tempore.

Sexta inde Augusti trajecto jam, et a tergo bis (6.
relicto amne Morava, venimus ad oppidum Niis, quod olim Nessus vocabatur et fuit non obscura civitas, nunc mercatorum tantummodo frequentia, ruinarum aggeribus et prostratae ac late jacentis urbis cadavere memorabilis. In qua quae veterum Romanorum elogia lapidibus insculpta reperi, dedita opera vestigata et transscripta, hic subjunxi memoriae causa et tuae benevolentiae gratia.

D. M.
C. AVREL. RVFINA
VIXIT ANN. XXX
TOL. VALERIANVS
CAPRNI CVLTOR. B.
CONIVGI PIEN
TISSIMAE FA
CIENDVM CV
RAVIT.

D. M.
VIT. AELIA
NVS VIX.
ANN. XXX.
ATILIAE IN
GENVÆ CoNIVGI
B. M. P.

I. O. M.
DEPVLSO ṘO.

D. M.
G. IVL. VINDICI
VET. VIX. ANN. LX.
ET AELIAE SERE
NAE EIVS. VIX. AN
XXX. G. IVLI. HER
MOCORANICI
L. FLORVS ESTRI
VS. ET TZITZIS
LIBER. E AELIVS
FECVNDVS CoS
MVS. B. M. F. C.

DEABVS.
PLACIDI. FAV.
VLP. LAETVS....
EX VOTO PRo
EVERSV ... LIB P.

I. O. M.
CAPITOL
INO DEO
VLP. RVF. EX
VO. PO.

I. O. T. M.
CAPITOLI
NO EX BOTOP
NICA HERME
PRO SALVTE
DOMINI NO
STRI.

I. O. M.
PRO SA. DD.
NN. AVGG.

AVR. GAIVS
MIL. LEG. VII. S T R. CoS.
POS.

I. O. M.
PRO S. D. N.
AVG. M. V E.
MARTINVS S T R.
CoS. LEG. VII. CI.
V. R. FVSCo. ET DEXIRO CoS.

I. O. M. PRO
SAL. DD. NN.
AVGG. MAR.
VAES. MIL.
LEG. III. S T R. CoS.
PO.

I. O. M. FVL.
T E IVN. REG
T E DEOLIÆ.
T E HILA REG.
G. IVL. SERVAN
DVS. VET. T E
FL. NVMSIVS.

Plures et inscriptiones ejusmodi et alia scitu digna monimenta vetustatis hujus urbis invenire potuissemus, si diutius in eadem nobis manendi et liberius lustrandi facultas fuisset data. Nam passim et fundamenta veterum murorum e terra prominentium ostendit, et oppidanorum rara fere domus est, quae aliquem non habeat lapidem Romani operis indicem. Verum non ultra ibidem immorati, quam tres ultimas ejus diei horas, quo appulimus, et noctem insequentem, prohibiti interim etiam a comitibus itineris, ne pro arbitratu nostro vagaremur, vix haec pauca cor-

ripuimus verius quam collegimus. Igitur omissis his, redeo ad Niis, quod deinceps Nessum cum antiquis nominabo, situmque ejus pro virili parte mea describer conabor, sed paulo posterius, ubi prius totius hujus ipsius orae, qua processimus a Belgrado, positionem demonstrabo, consideratis montibus, campis, fluminibus, et aliis, quae huc facere videbuntur, sumeturque consideration's hujus initium a Scardo monte, qui juxta V. tabulam Europeam (Scardus mons. Ptolomaei, junctus est ab occidente montibus Bebiis, a meridie vero Orbello, ne ulteriores commemorem ab usque ipsis Pyrenaeis, a quibus omnes sumunt originem, qui catena mundi aqpellantur, uno ordine ab occasu in ortum provecti, donec Scardum attigerint, inde a Scardo ad meridiem ducti, in Pontum supra Mesembriam civitatem desinunt. Caeterum ubi Scardus a Bebiis Albio contiguis recesserit, quicquid est per Dalmatiae regiones, per Boznam, Herzegovinam et demum in reliqua ejus plagae Illyricae montium usque Belgradum et Zmiderovium et medios cursus fluminis Moravae, hoc totum Scardi est, teste eodem Ptolomaeo in tabula N. Et hucusque, quemadmodum antea dixi, eum ramos per tot regiones extendere, progressus, Danubiumque in orientem prosequutus, non ausus forsan cursu cum eodem certare, in meridiem sese flectit. Ductus inde recto margine per XXII. ferme nostra milliaria, advenit ad Orbellum, sed minime illi adjungitur, amne Morava, quem diximus Moschium veteribus fuisse appellatum, prohibitus. Ortus enim hic Morava e radice Scardi in regione occidentis, in orientem primo vehitur, eoque cursu Scardum suum hoc loci dirimit, quo, qui Catharum sive Ragusiam ire pergunt, iter agunt. Mox in

septentrionem versus, Jagodnae oppidi agrum perfluit, et illinc iterum ad ortum torsus, saltum Lukavinae, qui in promontorii modum porrectus, denuo Danubium sequi instituerat, pudore forsan ductus; quod destiterat, circumvehitur, ac post in priorem rediens lineam, paulo infra Zmiderovium Danubio miscetur. Scardus vero hunc in modum cum amne Morava et montibus, qui ultra Moravam sinistrorsum e Kuciaevo exeunt, continuoque tractu cum Orbello quadamtenus etiam cum Haemo, donec in eumdem desinunt, in inferiore Mysia magnis campis et fertilibus interjectis, quos medios Trajana via insidet, hic coactus desinere, nobis et de Orbello et de oppido Nesso dicendi latius causam fecit.

Sed et Orbellus non ultra X. et VIII. milliaria versus eandem plagam recta linea progressus Izcare amne, qui Ptolomaeo Ciabrus dicitur, a conjunctione Haemi prohibetur. Verum ad Nessum redeo.

(Izcar amnis C abrus olim.

Civitas olim fuit non incelebris, si et situm ejus consideres, et ruinarum cumulos, eique fuit nomen Nesso secundum Ptolomaeum ab amne Nesso, qui eandem positionem et cursum habens, quem etiam Morava, oritur in Orbello monte, qua est meridiei oppositus, flexusque inde ad orientem per interstitium, quo Haemus et Orbellus disjunguntur, per oppidum Nessum labitur, pauloque spatio unius milliaris illinc cursu provectus, condit se in Moravam, non multo infra eas angustias, quibus Scardus ad Orbellum non est admissus.

Sub hoc igitur Orbelli initio situm est Nessum oppidum loco plano et satis amoeno, nullo tamen decenti ordine vicorum distinctum, et nisi mercatoribus

abundaret, et antiquae urbis tanta vestigia haberet, vici specie esset.

Montium autem, quos dixi a Kuciaevo comitatu provenire, nosque Constantinopolim pergentes a sinistra comitabantur spatio largiore, quam quos in dextra habebamus, nomina consequi non potuimus, partim ob celeritatem itineris, partim ob barbariem incolarum, et quod non uno vocitentur nomine. Verum longo tractu ab agro Sophiano ulterius cursu instituto promoti, Haemo junguntur et in ejusdem etiam nomen transeunt, quod quum ad Haemum pervenere, pluribus enodabo.

Caeterum quod adhuc ad situm Nessi attinet, nec praetereundum mihi esse duxi, montes praefati, quos diximus nobis pergentibus dextra, laevaque existere, hoc eodem loci in rotunditatem quandam theatralem, longamque quantum duo milliaria nostra circumagere possent, insimul coeunt et addunt eidem oppido non exiguum decorum.

Proinde apud Nessum die etiam septima ob (7.
equorum lassitudinem exacta, octava inde discessi- (8.
mus, emensique eo spatio, quod vix IIII. millia passuum faciebat, via plana, appulimus ad saltum Cunovizzam aetate nostra appellatum, qui ut est (Cunovizza.
arduus et longus, ita et difficilis est, praesertim curribus, ob lapidum frequentiam, viaeque angustias, crebrisque et nimis repente curvatis gyris intersectas.

Hic saltus simili modo atque Lucaviza e Scardo, instar promontorii protensus est ex Orbello in ortum, videturque etiam ipse conjunctionem appetisse montium eorum, qui nobis erant sinistrorsum, cupiens latius evagari. Nesso tamen et ipso, ut Morava, Luca-

viza, juxta Pyroth oppidum et arcem ejusdem nominis destitutam labente, longius ab itinere nostro a sinistris repressus, hic finem fixit Cunovizza. Nessus vero ulterius lapsus indit nomen oppido, postea, ut jam ante diximus, intrat in Moravam.

At nos ea die mitia tantum saltus Cunovizae peragrati, venimus ad pagum Zuha Clyszura, (Zuha Clyszura. hoc est sicca rupes nuncupata, qui locus et vilis et egenus est. Caeterum hic primum quo ornatu decorant sese Bulgaricae mulieres, vidimus, isque nobis mire ut simplex ita levis et sane deridiculus visus est. Nisi si hac ipsa simplicitate opressam gentem a Turcis, et imprimis agrestem, vixque se homines esse agnoscentes excusabimus. Nec de veste eorum loquendum est, quae est omnino villosa, aspera et vilis, qualem fortasse gausapinam veteres habuere tantumque manicae et pectoralia indusiorum crassiore serico eoque versicolore variegata. Capitis et colli et aurium monilia perpendenda diligentius. Crines a fronte discriminali facto in tenues et crebras tricas colligunt, ductoque earundem tricarum sic ordine collectarum margine per tempora et supra aures, addita etiam illis ex staminum laneorum in crinium colorem tinctorum, quaedam quasi supplementa eisdem adhibent, ut appareant copiosiores, rejiciunt in tergus et in unum quoddam velut rete astringunt, et demittunt infra cingulum. Hoc virgines. Maritatae coactis crinibus altius, vittae postrema varie sericata demittunt loco crinium ab occipite. Reliqua quae dicentur, utrisque communia.

Pileos habent ut lances ex tenuissimis virgulis factos, ita ut ea pars, quae apud nos caput obtegit et superne est clausa, apud hos aperta est, summoque

capiti imponitur, parte latiore in coelum versa, perinde ac si vestis fimbrias humeros supra attolleres, humeralia ima tenerent, nudis omnino crinibus subtus apparentibus, adeo ut quiddam simile est aegyptio diademati, quod in disci more planum est. Caeterum hic ipse pileus lineo et candido panno omni ex parte circumvolvitur, ornaturque ubique exterius partim assutis, partim appositis quibusdam veluti nummis plumbeis, aereis, vitreis et id genus multis aliis ex pellucentibus rebus, nihili alioqui, sed ad omnem motum crepitantibus. Ad hoc et capiti nihil non ex omni genere tum florum tum herbarum, quae habent quippiam gratiae peculiaris, uvas praeterea et glandes et baccas et similia indunt in circuitum. Aures vero quaterno et quinterno loco vulnerant punctim, appendentque eis plumbeas inaures, pondereque longe graviores quam valentes pretio. Habent simili ex materia manicas et dextrocheria. Sed seniores foeminae et promiscue tam virgines quam vetulae annulos aeneos plures, ima omnino internodis illis onerata. Caeterum gerunt et torques sed non aureos vel argenteos, in quibus praecipuum locum habent conchae quaedam marinae diversi generis. Post orariae baccae nostri moris e vitro factae. His succedunt nolae, quas nos allegamus accipitribus. Has sequuntur nummi calculatorii aerei rhenenses et frusta thoracis hamati ex chalybe, et demum quicquid uspiam lucidi occurrerit, torquibus apponunt et collo pluribus spiris aggerunt. Nec uno ejusmodi torque contentae, quae sunt in pago magis insignes, duos, tres et quatuor geminant, ita ut quum plurimae nobis astarent de nobis mirabundae et nos de illis, deque his eorum ornatibus, una quaesivit, an nostrae mulieres tam pulchre ornaren-

tur? Beatae, quae nostros luxus ignorant, et suos in rebus, quae sunt nulloimpendio, ponunt, nec minus paupertate sua contentae sunt, quam nostrae suis divitiis.

Nona die Augusti, praeterito et visotantum sub (9. sinistris montibus, praeter quos Nessus labebatur, oppido Pyrotto, arceque ejusdem nominis vetusta et destituta, quae cujus fuerit antiquitus, incolae dicere nesciverunt, ad pagum Czarew Brod nuncupatum venimus. De quo dicendum nihil est.

Decima post, relicto pago Czarew Bród, simili (10. difficultate viae usi sumus, qua in saltu, nisi quod ascensum non habuimus. Paucis enim inde evecti passibus, in angustias duorum montium, quae quasi claustra saltui jam desinenti subjecta sunt, devenimus. In quibus praeter horrorem inferne lapidum et aquarum a lateribus montium, et ubique nemorosam solitudinis ingratam speciem nihil cernentes, hisque ipsis angustiis VI. horarum dato itinere, tandem in patentes campos pervenimus, qui montibus, collibusque in lata spatia hinc inde per latera excurrentibus et multis quidem cincti, quamquam majori ex parte saxeis, calvis et nudis sylvis, agros nec gratos admodum praebent, nec frequentes incolarum pagos. Esto quod illic mortales solo pecore et satis vitam traducunt, hi tamen miserrime premuntur et expilantur a viatoribus turcis. Unde longius etiam a via publica sedes habent. Quo factum est, ut illa die egregie jejunavimus, donec ad pagum Bellizam perducti (Belliza. sumus. Hinc vero die XI. Zophiam, ubi nonnisi (11. hunc ipsum diem et insequentem noctem traduximus.

Est autem Zophia campestris civitas sine muris,

late et in longum patens, ac frequens aeque habitatoribus ac domorum copia, et Bulgarorum ingens emporium, multo mercatorum concursu celebrata, sita in plano sed paulo edito loco, sub monte Vitossa incolis nominato, ac in Orbelli montis fine habito, qua idem Orbellus ad V. mille passus ulterius progrediendo Haemo ac Ciabro flumini propinquat.

Domus in ipsa nulla est insignis, nulla ferme lapidea. Omnes humiles et humo tenus tectae et ligneae. Et si quae sunt nobiliore structura, ex formato quidem latere factae sunt, sed incocto, et cuppis tantum coctilibus operatae. Templis dumtaxat ornata est turcicis, et eminentibus eorum columnis cocleis, quae in campanilium nostrorum morem evectae eminentius, praebent speciem urbibus non indecorem. Ex quibus sacerdotes eorum horas diei et orandi tempora clamoribus denunciant validissimis tam die quam nocte. Nec aliis in aedificiis molestiorem curam ponunt, quam templorum, balneorum, pontium et publicorum hospitiorum, quae Kervan Zarai vocant, quasi caravanarum palatia, contenti in reliquum ab coeli tantum injuriis tutos esse. Templa et balnea et pontes diligenter et aeternitati ex quadrato lapide quadrata construunt, eaque rotundis et plumbatis cubis cooperiunt forma a Graecis et a Romanis accepta. Nec frontem templorum, hoc est, sanctuaria orienti sed meridiei opponunt, cocleas Africo, quae est plaga inter meridiem et occasum, easque ibidem XIII. numeravimus.

Urbem autem hanc vetustam esse, et Ulpianum olim fuisse vocatam, vel ex Ptolomaei positione judico, quam in Dardania ponit, cujus Dardaniae nulla jam existit memoria. At Zophiae apparent antiquitatis

vestigia ex ruderum copia, quum etiam nummismata romana eruat, et moeniorum non paucas ostendit particulas. Est praeterea in ea aedes sacra graecae structurae, et praestanti magnitudine, quae nunc in usu nullo est, paucaque loqui de illa cogor, quod videre non vacavit. Caeterum hoc tantum incolae retulerunt. Graecum fuisse imperatorem, qui quum tutelare numen una cum uxore divam Sophiam habuisset, maritus Constantinopoli, uxor Ulpiani templa illi condidere, ab eoque tempore Ulpiani suppresso nomine Zophiae successit. Fluvium autem habet bipartito divisum propter molendina, quae intra urbem posita sunt, et ab ipsa urbe nomen obtinuit, magnus non est, nisi quum imbribus intumescit. Nos alterum ejus cursum in urbis limine, sicca rota pene, alterum parvo ponte pertransiimus, oriturque in jugis Vitossae montis et in Ciabrum cadit paulo infra civitatem.

Verum hinc XII. profecti Augusti ad milliare (12. unum pannonicum in Ciabrum amnem (Ciabrus. Iskar. antiquis, nobis Izcarem dictum incidimus, ibidemque Haemi montis initium attigimus. Porro ortus Ciabrus in Orbello ad radices meridiem spectantes, in orientem primum labitur, mox in septentrionem versus, Orbellum ipsum ab Haemo dividit, et in Zophianos campos erumpens sub ipsa civitate currit, praebetque non alia illi commoda, quam piscium, idque citra magnam copiam. Post paulo infra Alutae ostium e Transalpina ab Transsylvania venientis Danubium ingreditur.

Izcarem autem Ciabrum esse non difficili conjectura assequutus sum. Primum quod juxta positionem in Ptolomaeo hujus fluminis aliud flumen nullum est, deinde quod moderni quoque incolae hunc ipsum

amnem et urbem Zophiam terminum ponunt inter Mysiam superiorem et inferiorem cum Thracia, quemadmodum et Ptolemaeus libro III. de situ harum provinciarum scribens, Izcarem vocant, ut jam diximus. Caeterum flumen Chrysio nostro Transsylvano, quem a Sebeso Sebesianum appellant Chrysium, pari est magnitudine, sed nisi interventu imbrium ac resolutione nivium. Alioqui, ubique fere facile trajicitur citra et pontem et navim. Repente tamen quum incrementum acceperit, furit, adeoque rapidum ferunt, ut ne lapideum quoque pontis jugum admittat, eaque causa ligneo Zophiani conjungunt. Verum quotannis eo excusso, identidem illis reficitur.

Ab Izcare ad Tarnaw pagum promovimus, qui est ad radices montis Haemi, unde conscendi incipit, habetque rivum exiguum et ignobilem, nec tanti ut in litteris ponatur. Quamquam quidam in nova tabula apud Ptolomaeum apposuerint, pinxerintque currentem in Danubium, quum in Izcarem influat. Addito illi etiam lacu in medio, quum nos ne ipsum quidem conspeximus, tanta siccitate exaruerat. Monte praeterea imminente conscenso, et incolis perquisitis diligenter de hoc ipso lacu, nec visu eum latissime praetenso assequuti sumus, nec incolarum relatu, quem dixere inibi lacum esse nullum. (Tarnaw.

Ex Tarnaw ad Haemi primos colles accessimus, qui adeo asperi fuere et incommodi, quamquam non ardui et eminentes, ut in superandis non sine periculo rotarum per duo milliaria sudaverimus, donec ad Vaccharel pagum cum occidente sole evasimus, ubi ampla est planities alpibus interjecta, et pluribus circum per radices earum pagis coronata. Nec aliter eadem planities fusa est, quam area quaepiam (Vaccharel.

in civitate, adeo grata videtur esse aspectu. Caeterum pagani hujus loci referebant, nullos prorsus priscis temporibus ibidem colonos habitavisse propter latronum frequentiam, eaque etiam causa viatores quoque in agmen coire oportebat, quum illac erant transituri. Postea quo tempore Belgradum nobis ademptum est, passae cujusdam industria Solimanus princeps incolas collocavit, neque in hoc solum loco, sed per totam eam viam qua Haemi juga transcenduntur. Et insuper passim locis magis infamibus vicinos pagos jussit custodiendi gratia excubias apponere, quas singuli pagani ordine inter sese partiuntur stipe e communi exhibita. Haec autem excubiae sic aguntur. Viae publicae locum in montibus deligunt eminentius imminentem, sic, ut et viam ipsam habeat sub oculis, et latissime quaque versus commode possit prospicere, in eoque casula straminea constructa, unus dumtaxat homo excubat. Nec aliud ejus officium est, quam ut ubicumque vel in via vel in sylva viderit homines, tympanum pulsat, innuitque eo signo hominibus memoratis, animadversos esse ab excubiis. Jam si forte fortuna quopiam loco latrocinium fuisset commissum, ejusdem loci mox incolae sub quaestionem coguntur, et nisi aut fassi fuerint, latrocinium suos homines commisisse, aut ostenderint, quinam commiserint, aeque poenis multantur, ac si ipsi revera commisissent. Quo factum est, ut alpes illae secure hoc tempore superantur etiam paucis comitibus, dum quilibet pagus, ubi antea ipse latrones emittebat, nunc metu poenae territorium suum custodit. Sed jam ad reliqua.

Tertia decima die post a Vaccharel pago moti, primum memoratam planitiem percurrimus. Inde pe-

detentim in colles, mox in montes alios aliis altiores incidimus, per quos in summa enitentes conatu maximo tandem ad ardua, confragosa, et sylvestria prorsus evecti, aegre in cacumen et summa juga, die illa tota itinere continuato, pervenimus. Ubi duo pagi sunt uno milliari nostro inter se distantes, quorum priori Zuha Clyszura, Vetren posteriori (Zuha Clyszura. Vetren. nomen est. Et in utroque extant quaedam vetustatis monimenta. In Zuha Clyszura primum in ipso pago porta eminet operis latericii simplex, et supra quadratos lapides sita, magnitudineque ampliori multo quam pro usu nostri saeculi. Extra pagum ad duos sagittae jactus arx fuit, quae in acuto colle condita, qui ab ima valle duorum montium altissime a lateribus viaè impendentium medius assurgit, manifeste apparet, tutelae cujusdam causa castellum ibidem factum fuisse, quum et angustiae illae natura fortes sint, et alia in parte nulla commodius via deduci potuit vel veterum judicio, qui si alibi quopiam loco mitiora juga reperissent, non est dubium, quin studuissent commodis viatorum.

Sed in Vetren quoque pago simili in jugo hisdem montibus interjecto, quadratae arcis extant ruinae supra etiam terram evectae. Cujus longitudo XL. passibus, totidem latitudo protendebatur. Muri crassitudo trium fuit. Nec alia aedificiorum vestigia vidimus, nisi per pagorum loca, quae late circum ruderibus erant constrata. Et credibile est, Haemi hic fuisse claustra, quae ad repellendos hostium transgressus fuere communita, quemadmodum de Thermopylis, de portis Caspiis, Albanis, Zagri et similibus legitur apud geographos. Verum incolae nostri aevi, ignari bellorum veterum, quae inter Graecos, Thraces, Ma-

cedonas et Romanos succisivis temporibus per eas Europae partes viguerunt, ad sua tempora cunctas accomodant et trahunt ejusmodi vetustates. Unde et Clyszurae pagum Clyszuram alii Novāk (Novak Debeglia. Debegliae vocant, alii Marci Cral- (Marcus Cralgievith. gievyth regulorum Graeciae, eisque, quum per tot successiones in his regionibus dominiorum ipsi quoque illa tenuerant praesidiis, coeca vetustatis barbaries originem etiam locorum ascribit. Sed fallitur; quia veterum est utrumque opus, obscurum tamen judicatu, Graecorum ne, an Thracum, an Macedonum, an Romanorum existat, quod argumentum nullum aderat, ex quo id perspici potuisset. Nisi si Philippo patri Alexandri Magni ascribatur, qui Philippos seu mavis, Philippopolim, aut Trimontium, trino enim nomine utitur, urbem proxime condidit, idque partim contra hostes, partim propter utilitatem vectigalium, quae a mercatoribus accipiebantur, qui secure ea via utebantur, ex Thracia in Mysiam, et hinc in Thraciam, freti ejusmodi praesidiis, commeabant. Nec nos, puto, fallit ista conjectura, Strabo enim in VII. de hoc ipso facit mentionem, quum de Strymone amne loquitur, ad quem Philippus eandem urbem condiderat. Ejus verba haec sunt: Quoniam Philippus eximio captus studio, ut haec sibi loca vendicaret, maxima ex metallis et reliqua locorum ubertate vectigalia constituit. Ego hic Pantaliam municipium (Pantalia. fuisse arbitror, quantumque ex Ptolomaeo positione possum colligere, affirmare etiam audeo. Aliorum tamen sit judicium, qui propius rei cognitionem accesserunt, nosque pergamus ad alia.

Dum haec lustramus in hoc jugo loca, cernebamus a dextra nobis Haemi latissimos vertices ingenti-

bus circa ubique aliis montibus adjacentibus, et tantam altitudinem perinde atque humeris sustinentibus et attollentibus, quae maximis nebulis tegebantur. Cogitavi illic esse summos apices memorati Haemi, quod ex eo jugo, quem jam superaveramus, nullos videbamus eminentiores; rogavi paganos, quonam nomine tam illi vocarentur montes adeo in coelum ardua, horridaque altitudine contendentes, quam ille in quo tunc eramus. Respondere, hunc Knissavam, illos alii Thecchyam, alii Vasilizzam vocari, utrique ambigue, adeo hic agrestes mortales degunt, qui, quantum et ex iis et ex aliis cognoscere potuimus, a quibus locorum nomina exigebamus, ne terrarum quidem, quas inhabitant, notitiam habent. Hiis igitur contentus hactenus nominibus, quia mora non dabatur perquirendi verioribus, destiti ab hac molestia et paganos ablegavi. Inde conversus per me ad considerandum montis totius statum, juxta ea quae jam pridem et in tabulis videram Ptolomaei et in aliis legeram geographis, perspexi multa vera esse, quae de illo scripserunt veteres. Non praetermittam tamen, quin et ipse aliquid de eo mittam in litteras, idque non propter ipsum montem potissimum, sed et propter alia, quae ad hanc descriptionem attinent nostri itineris.

Igitur ubi hoc jugum Knissavae superatur, atque ad Vethrem pagum appellitur, qui locus ultimus est hujus transitus, ex eoque brevi lenique clivo in Philippicos campos descenditur, et ad Strymonem amnem acceditur, mons ipse hoc loco ab ipso summo vertice, de quo supra memoravimus, pandit se velut in duo brachia, sinistroque orienti exposito, in Pontum dirigit. Dextro vero primum meridiem mox occidentem petit adusque maris Aegaei littora. Ipsa summitas ver-

ticis nobis a tergo linquitur, quem quidam geographi in tantam altitudinem elatum esse memoriae prodiderunt, ut ex eo Pontus, et Adria, et Ister, et quicquid locorum interjacet, conspiciatur. Quod quum Polybius quoque historicus idipsum confirmaret, Strabo in septimo minime eum vera dicere coarguit, dicens id esse impossibile propter multas aëris densitates, quae obscurant aciem nostri visus, et propter spatium nimis longum. Multis tamen persuasum est, id ita esse. Unde et Philippus, Demetrii et Persei pater, hac opinione ductus, Haemum conscendit, studio circumspiciendi regiones et loca, per quae facillime rationes belli gerendi contra Romanos inire posset. Quod ludibrio non caruit, quantumvis eximius princeps vitare voluerit, adjecto vulgatae opinioni suo testimonio. Lege Livium libro X. dec. IIII.

Nos XIIII. Augusti digressi ab Haemo, campos 14. Philippicos ingredimur, et, currente nobis dextra Strymone fluvio, vix duobus milliaribus confectis, occurrit pons, tenui, ut tunc erat tempus caniculae, amni impositus, quo perspecto cura diligenti, dignum descriptione judicavi.

Ex quadrato lapide constructus longus est CXVIII. passus, latus minus IX. Quinque habet fornices, medias III. magnas et altas, extremas utroque in cornu mediocres ac humiles, sed majorum duae collapsae, trabibus erant reparatae, et quacunque fuit integer, communi lapide stratus est, habetque a lateribus ex quadratis lapidibus ad umbilicum hominis erecta latera, quae a casu tutantur transeuntes, dum conferti concursu inter sese stiparentur, et praeterea ut esset locus innitendi iis, qui amnem caeteraque subjecta circum oculis prospectarent. In eo nulla

visitur inscriptio. Caeterum opus turcicum est. Fluvius cui est impositus, Topolniza vocatur, (Topolniza. fluitque ex his Haemi montibus, quos a sinistra in Pontum directos esse dixeram, moxque a ponte vix duobus millibus passuum lapsus, condit sese in Strymonem.

Post occurrit oppidum Tatar pa- (Tatar pazar ciz. zar ciz barbaris dictum, quod emporiolum significat, locus satis sordidus, et in celebriore sui parte stabulis armentorum ac ferrariis officinis conturpatum, quo praeterito, ad pagum Govedar, ripae Strymo- (Govedar. nis junctum promovimus, atque ibi noctem consumpsimus.

Die Augusti XV. e pago Govedar Philippos, (15. quae etiam Philippopolis a Philippo conditore dicitur praeterimus, et ad pagum Cognuus nomina- (Cognuus. tum promovimus, quod ibi eo die et nocte hospitari malo conductorum ingenio non fuimus permissi. Mediam tantum pertransivimus. Verum quantum parvo spatio temporis eandem urbem perspicere potuimus, quod praetextu annonae vespertinae comparandae extorsimus, et pauxillum in altera ejus parte, qua exieramus, moram traximus, pulcherrimo in loco, in latissimis campis et fertilissimis sita est. Turcis vocatur Philibé, Thacibus, Bulgaris et reli- (Philibé. quis linguae illyricae hominibus, quibus est possessa potissimum, dicitur Ploudin. Romani etiam Tri- (Ploudin. montium nominavere a tribus monticulis, (Trimontium. qui eo loci pene rotundi in acumen evecti, et junctim directo ordine positi, in patenti planitie perinde ac scopuli quodam e mari eminent. Adjacet his quartus etiam sed non aeque editus, isque in linguae modum porrectus ac sinuatus ea ex parte, qua Strymonem

respicit, et urbem recepit, in dextro latere Strymonis sedet una cum aliis. Urbs autem ipsa magnum occupat spatium, nec disjectas habet domos ut pleraeque aliae, quamquam hortis immixtas, et latiores quam altiores pro gentis suae moribus. Si quid insigniorum habeat aedificiorum, quod de omnibus civitatibus turcis dicendum est, id templa, balinea, sacerdotum habitacula et publica hospitia, quae Kervenzaray nominantur, vendicant sibi. Caetera omnia humilia, lutea et ligno commodata, non tamen conspicua. Eo vero etiam obscuriora, ne inhabitanda hominibus, quod in parte, qua maxime oculos habere deberent, coecae sunt simul cum vicis qui nullis fenestris illustrantur, stipati utrinque asseritiis parietibus, ipsarum domorum tecta exaequantibus. Quo fit ut quum per vicos ambulas, solitudinem diceres, nisi quis tibi occurreret, adeo ex fenestris nemo exspiciet.

Accolunt Philippopolim praeter Turcas Bulgari et Rasciani, sed ut servitia habentur. Non tamen a religione christiana prohibentur. Unde quum in hortis ad civitatem, eadem jam pertransita, pauxillum ut supra dictum est, praetextu comitibus injecto constitissemus, annonae gratia comparandae, quod pagus, quem petebamus, dicebatur laborare penuria, in Rascianum hominem incidimus, quo interrogato, quomodo vocaretur ei genti proximus mons, quem jam antea dixi ab Haemi vertice prodiisse, et dextra nobis Aegaeum mare petere, respondit, Rupzcam vo- (Rupzca.
cari. Inde num quid hisdem in locis sciret extare veterum aliquas aedificiorum ruinas? extenta manu ostendit frusta fornicum aquaeductuum in longum spatium, qui ab hoc ipso monte Rupzca sub monticulis illis tribus in eum ipsum collem, quo sedet civitas, erant

invecti. Miratus hoc, subjeci: Et quid opus fuit aqua peregrina, quum urbem Strymon ac suburbia illius interfluat? Respondit: audisse se a majoribus, nunquam fuisse idoneum Strymonem ad potandum. Nec nunc esse posse, si tunc non fuerit.

Retulit post, quum de religione quaereretur, nihil eis de hac decessisse, nisi quod qui eam sustentare et propagare deberent, paulatim in turcicam degenerant, deficientibus senibus, et pubertate liberioris status illecebris pellecta; et simul ostensis digito tribus monticulis, et quartum, sedem civitatis, quo loco Philippus arcem collocaverat, cujus adhuc apparent vestigia, eo, inquit, in utroque vertice, duos e tribus demonstrando, duo olim fuere amplissima monasteria, sic enim parentes suos a majoribus accepisse, illudque, quod in primo fuerat monticulo, quamprimum Philippopolis in Turcarum potestatem devenerat, sine ullius tempestatis et terraemotus interventu, hiatu terrae ipso in vertice patefacto haustum fuisse monasterium. Et nunc eo loci cavum extare, ac videri murorum summersorum summitates, ipsumque monasterium divae Mariae virgini fuisse dedicatum. Monachi intus existentes expertes fuisse periculi.

Aliud, quod in arcis loco erat, quum jussu Turcae demoliretur, quo ejus ruinis aliud quippiam aedificii conderet, LXX. ex iis, qui sacrilegis manibus domum Dei frangebant, subitis mortibus per intervalla dierum, dum instant operi, fuere prostrati; miraculo apud Christianos utrumque habitum, et mandatum memoriae nunquam interiturae sua gente incolumi. Si in urbe moram fecissemus, non est dubium, quin plura cognoscere potuissemus, quamquam quicquid uspiam inibi veterum aedificiorum Turcae repe-

rerunt, et in hodiernum diem usque reperiunt, id totum in templa, balinea et publica hospitia convertunt.

Vicus, quo civitatem transgressi sumus, utrinque mercatorias stationes, promiscueque omnium artificiorum officinas et cauponantium tabernas, cum macellis et hortensium rerum cumulis totus erat refertus. Accesserat, quod et pavimenta ejus altius, quam pro urbana munditie et conditione temporis, adeo erat luto obrutus ac foedatus, fuligineque et fumo omnia circum denigrata, ut obturatis naribus praeterierimus partem ejus non ultimam.

Alluit autem Philippopolim Strymon fluvius, qui ortus in Haemi montium jugis, quo loco idem recedit ab Orbello, quae juga antea dixi, summa haberi, labitur per campos Philippicos, lato alveo, aquis limpidis et piscosis, primumque ipsam urbem Philippos sive Philippopolim attigit dextro latere, suburbiis ejus in sinistra relictis, ubi ligneo ponte, eoque longo transitur. Inde remotius ad sinistrum latus a via publica evagatus tribus milliaribus nostris, postea in eandem revertitur, in qua Muztaffae ponte lapideo, eoque praeclari operis conjungitur, Inde circumvectus eam oram collibus exultantem, abit dextrorsum, versus montes Macedoniae; hosque legens, quamdiu in conspectum Hadrianopolis procurrerunt, et cursum in austrum retorsere ad Aegaeum mare usque, succedit urbi Hadrianopolis quam proxime, eoque loci recepto amne Toncia, quem putarem Nesum esse, (Toncia. et Ptolomaeo Tonzos dictum, ab aquilone ex (Tonzos. Haemo monte descendente ac secante ima civitatis, qua ad suburbia conjungitur, in meridiem labitur,

donec ad Aegaei maris appulsus littora, paulo supra urbem Aretusam mari miscetur. De quo postea.

Verum ne quid omittatur, quod ad institutum opus pertineat, pontis memorati descriptionem faciam. (Muztaphae pons.

Pons longus est passus CCCXXV., latus VIII., altus sesqui hasta velitari in medio, ubi est altissimus, quia ad utrumque caput in declive pendet propter ascensum ejus faciliorem et pluviarum ex eo decursum. Fornices habet XXI. A mediis alios aliis omnes minores. Caetera, ut alius, qui est in amne Topolniza ultra Philippopolim, nisi quod ripae alvei pontis cornua sustinentes, et dextra et sinistra quadrati lapidis muro quatuor cubitorum altitudine quadamtenus emunitae sunt, ne vi aquarum arrosae, solvendi pontis causa praebeatur.

Prospectum est et pilarum firmitudini et aeternitati. Sub fornicibus quanta est pontis longitudo, fundus fluminis supra et infra ipsum pontem confixus est creberrimis vallis, et glarea exageratus in tumorem non impense altum, sed eo tenus, quo quum subita fluminis incrementa ingruerint, fundamenta pilarum ejus denudare ac subruere non valeant. Ab utroque autem latere vicum habet, et Trajanae viae jungitur, quae summo studio tenetur, et identidem reformatur.

Vocatur autem Muztaphae pons ab authore Muztapha. Hic enim Bajazitti principis temporibus, gravi jam senectute effoetus et opulentus, quum expiandorum peccatorum gratia pro more gentis suae vellet publico commodo opus aliquod condere, ponte decrevit Strymonem jungere, idque eo loco viae publicae, quo et difficilem et periculosum transitum viatoribus

exhibebat. Aggressus itaque opus magnae et molis et impensae, magna mente illud perfecit, facileque cum veteribus certare potest.

Caeterum Philippenses, ad quos divus Paulus apostolus scribit, hujus civitatis erant incolae. In cujus campis pugnavit primum Julius Caesar cum Pompejo. Deinde Augustus et Brutus cum Cassio; tantaque tumulorum per totos latissime campos erectorum copia cernitur, in quamcumque partem oculos verteris, ut numero eos comprehendere non facile possis. Nec dubium est vel praesentium indigenarum testimonio ducum ac virorum insignium fuisse sepulturas. Qui mos unde originem hunc in modum sepeliendi homines summos acceperit, nunc non succurrit mihi. Revera tamen sepulturas esse, licet etiam ex Vergilio cognoscere. Ait enim in III. de funere Polydori:

‚Ergo instauramus Polydoro funus et ingens
Aggeritur tumulo tellus.'

Et in VII. de Cajeta nutrice Aeneae:

‚At pius exequiis Aeneas rite solutis
Aggere composito tumuli, postque alta quierunt
Aequora.'

Est et in VI. simile, quod huc facit, de Palinuro:

‚Quod te per coeli jucundum lumen et auras,
Per genitorem oro, per spem surgentis Juli:
Eripe me his, invicte, malis, aut tu mihi terram
Injice.'

Ubi sepeliendis corporibus, quum ejusmodi tumuli excitari inciperent, primus terram cadaveri injiciebat, qui esset proximior consanguineus, vel uxor viro vel vir uxori, aut si nullus horum adesset, et res ageretur in exercitu, dux hoc officio pietatis, vel qui dignissimus extitisset, aut amicissimus, fungebatur.

Unde et hic Palinurus ab Aenea, et apud Ovidium Penelope exigit a marito, ut Telemachus filius communis utrique extrema justa persolvat, quum dicat:

‚Ille meos oculos claudat et ille tuos.'

Verum prius, quam exeam e campis Philippicis, dicendum mihi est nonnihil de hac ora terrae: debeat ne Thraciae ac Macedoniae ascribi. Ptolomaeus enim lib. III. tab. Europeae X. Strymonem amnem oriri in montibus, qui Thraciam dividunt a Macedonia; Strabo quoque Ptolomaeo vetustior, idem videtur sentire in VII. libro: Trans amnem, inquit, Strymonem usque ad Ponticum ostium et Haemum montem cuncta sunt Thracum, excepto littore, quod Graeci tenent. Nec dissentit Solinus, qui ait, inter Macedoniam et Thraciam Strymonem facere terminum, easque terras ab Haemo irrigare. Ad quam sententiam Lucas etiam Evangelista noster in Apostolorum Actis cap. XVI. accedit: Navigantes autem, inquit, a Troade recto cursu, venimus Samothracem, et sequenti die Neapolim, inde Philippos, quae est prima partis Macedoniae civitas colonia. At, perstante firmiter Ptolomaeo in sententia, idem Strabo, quum eodem ipso libro VII. dicat plerosque totam a Strymone plagam ad Nestum usque amnem Macedoniae ascribere, quo fortasse Tonciam amnem Nestum vult esse, Solinusque etiam polyhistor Rhodopem apellat Migdonium, quae est provincia Macedoniae Thraciae contermina, et Aristoteles etiam hoc astipulatur, quando dicit: extare in campis Philippicis Macedoniae auri fodinas quam plures. Mela vero Pomponius scripsit: Thraciam montes attollere Haemum, Rhodopem et Orbellum,

quum tamen totus Orbellus Mysiam insideat. Quo igitur pacto in utramque id partem probari possit, equidem non video, praesertim in hoc cursu itineris, et in tanta non solum novorum sed etiam veterum authorum diversitate sententiarum. Unde haud dubie palam est, veteres quoque multa scripsisse ex relatu et lectione priorum, non experientia propria. Ideo nec ipse sudabo in hoc curriculo, quum et incolae etiamnum varie de hoc sentiant, aliique Macedoniae, alii Thraciae oram hanc attribuunt, et facile futurum arbitror, ut harum provinciarum veteres termini confundantur et excidant, si hoc imperium majora sumet incrementa. Sed jam ad Strymonem, post quem suo loco etiam de aliis hujus Thraciae partis amnibus: Tonza, Neso, Hebro, Melani, Arzo, Athyra et Bathynia attingemus quaedam non indigna consideratione, multisque et veteribus et novis praeterita; qui amnes hoc ordine, ut nos posuimus, Strymonem sequuti usque ad promontorium Chrysoceros apellatum, in quo situm est Byzantium, cursum in mare tenent, praeter Tonzam, qui miscetur Strymoni. Quare ortus Strymon in Haemi montis radicibus eo fere ipso loco, in quo recedit ab Orbello, ab Izcaris quoque fonte, quem Ciabrum veteres vocavere, ut jam a nobis ante dictum est, haud multum disjungitur eo modo, quo a Rheno Danubius. Simul ac autem caput exerit, tenuem admodum referunt esse incolae, sed qui mox diversis rivis ex alpium hinc inde jugis prolabentibus auctus, fit aliquanto alienis aquis amplior, quod et Pomponius Mela testatur. Vectus inde per multos convallium anfractus, aliquot locis prae montium sinuationibus dilatatur, hoc ipsum Plinio quoque affirmante, qui dicit, eum prius in VII. fundi lacus quam cur-

sum dirigat. De quibus tamen lacubus nihil nobis affirmavere incolae. Nec his angustiis longiore spatio detinetur, quam bidui, summis eidem Hemi jugis incumbentibus, quae Philippo olim regi Macedonum conscensa, curiose etiam peragrata sunt. Evolutus dehinc e montium claustris, jugum, quod barbari Illyricae nationis Vetren, nos ventosum dicimus, uti supra est memoratum, in laeva dimittit, in dextra vero eos montes, quos Vasilizam et Zlavievi incolae nominant, et ab Haemo scissi amne Strymone, nec disjuncti ab Orbello, ut in tabulis videre est Ptolomaei, Philippopolim usque ubique eundem Strymonem comitati, postmodum per Mygdoniam, ultimam e regione Thraciae provinciam macedonicam in Aegaeum mare descendunt, qua Lemnos insula et mons Athos, nobis sanctus apellatus, eminent. Lapsus autem ab ipso usque fonte in orientem primis semper et flexuosis progressibus, ubi primum prodit in plana, ortum in tergo deserit, cursumque lato jam alveo et multis aquis conspicuis in Vulturnum per Philippenses campos dirigit. Per quos late initio dextra ora viae publicae sive Trajanae praefatorum montium ima foecundando, exspatiatus, ad Philippopolim in eandem viam redit. Ibi deinde inter urbem et suburbium accepto ponte ligneo versus Haemum ad sinistram recedit, qua per majora ejus planitiei spatia egressus, et longe lateque divagatus, denuo in memoratam viam majore jam sui et nomine et existimatione revertitur ad Mustaphae vicum, ubi et pontem hujus nominis a conditore ita nuncupatum subit. Post iterum repetito dextro latere, et V. circiter milliaria nostra emetitus, accedit tantum proxime ad civitatem Hadrianopolim, qua perinde atque ex debito quodam a limine salutata,

totus in Austrum torquetur versus Aegaeum. In quo tractu duobus pontibus acceptis, priore ligneo, posteriore lapideo, et in via Callipolitana posito, mare demum supradictum illabitur. Hoc proinde cursu, quem ab Haemo ad mare obtinet, nescio an plura, verum majora recipit flumina, quam quae recipit inter montes. Duo primum dextro latere, et utrumque e montibus Basilicis decurrentem, Ztaram Richam, hoc est, antiquum flumen ad Philippopolim, et Ardam paulo infra Hadrianopolim. Laevo deinde quinque: Topolnizam citra oppidum Tatar Pazarcik, ultra Jadinam paulo post Cruzkam; inde Gergovam, mox Tonzam eodem fere loco sub Hadrianopoli, quo Ardam. Ubi ponte etiam ligneo jungitur Tabaclar ab opificio coriariorum Turcis nuncupato, quod ibidem exercetur propter aquarum facultatem. Nec plura discere potuimus, praesertim quae a dextra ora in eum incidant. Verum quum campi Philippenses ad producendum oryza maxime sunt idonei, eoque genere leguminis multum exuberant, Jadinae aquis potissimum irrigantur, quae longa jam indigenarum industria in complures, easque amplas paludes infusae, ac in meatus derivatae plurium amnium speciem praebent. Quo fit ut mediis etiam caniculae fervoribus luto ea vita foedatur. Nomina autem Strymon tria habet: Hoc primum, quod et Graecis et Latinis commune est. Secundum Mariza, quod illyricum est. Tertium Mericz, quod turcicum. Caeterum, quum hodiernum ejus nomen recentiores quidam authores Hebro ascripserunt, Marizam apellantes, minime edocti recte, quandoquidem et Graeci, et Turcae, et quaeque aliae nationes inibi incolentes Hebrum id temporis Ergienem vocent, tum illi a Ptolomaeo quoque vera sua in

tabulis positio non est attributa. Alluit enim Philippopolim dextro latere, sinistro vero Hadrianopolim. Ptolomaeus illum et ab hac urbe et ab illa remote collocavit, quum interim et Hadrianopolim cum Philippopoli eandem esse civitatem scribat, contra classicos authores et publicam experientiam, quod qui videres propriis oculis, et tabulas ejusdem Ptolomaei diligentius consideravere, facile perspicere potuerunt, quod patefacimus. At jam ulterius.

Porro moti ex pago Cogniis sive Consthyza, quod a statione equorum nomen est sortitum, Clocodvizam
XVI. Augusti, hinc vero ad Hormanly XVII., (16. 17.
quae duo loca simili modo pagi sunt, et XVIII. ad (18.
pontem ac vicum Muztaphae pervenimus, qui tractus quoniam arduis collibus, locisque incultis et nemorosis late patet, nihil in eo offendimus, quod fuisset notatu dignum, praeter memoratum pontem Muztaphae, de quo jam abunde recensuimus.

Verum XIX. Augusti relicto ponte Muzta- (19.
phae, venimus Hadrianopolim terra superiori simili. In quo spatio, nec a ponte multum longe, vidimus dextrorsum in Strymonis ripa oppidum Ciermenium, quod ex aedificiorum ruinis vetustam aliquam urbem fuisse apparebat. Nunc Zagarensi zangziaccho sedes est. Zagara autem oppidum est ad radices montis Haemi situm, qua parte imminet ab ortu campis Philippicis, totusque is tractus una cum ea parte montis praefati, Zagarensis comitatus hoc tempore apellatur, quum antiquo praetura Bessira vocatus fuerit a Bessis populis, quos veteres authores Haemi accolas, Nesoque amni et Pangeo monti, in quo sita est Hadrianopolis, conterminos fuisse prodiderunt. De quo lege

Ptolomaeum et Pangei montis apud vocabularios expositionem.

Oppidum vero Ciermenium sequitur amnis Gergona, ille quidem alveo exiguus, minime tamen aquarum indigus. Et mox civitas Hadrianopolis. . . .

. . . . .

XVII.

(Vegyes jegyzetek.)

Joannes rex summo conatu mittebat Monachum in Turciam, ut eum pessumdaret. Nam ita concluserat, ut eum, cum jam intellexisset esse Constantinopoli, mox hic omnia, quae tenebat, Ezekii episcopi Quinqueecclesiensis occuparentur nomine, illeque confusus, inter sacrum et saxum confunderetur. Sed homo vafer, re intellecta, cunctanter admodum eo proficiscebatur, et eo magis, quia jam videbat, regem gravi aegritudine laborare. Postremo etiam re sibi clarius narrata, nulla ratione volebat abire, praesertim quum jam vidit, regem esse in extremis. Reprehensusque est a rege quodam tempore, quum illi astaret et resipuisset. Necne, inquit, adhuc discessisti, homo nequam? O, si—sed abi, nec te amplius hic immorari andiam. Ille tunc profectus, Devae diu moram traxit,—habens exploratores de morte regis, Saxosabesi, quoniam jam certus erat factus a medico fratre Donato et Jo. Maria de Salim, omnino esse moriturum,—et tam diu quidem, quam diu obiisse cognovit. Postea, quum, quae acta sunt, etc.

Ubi nunc Zagrabia, mons ille Mons Gretii vocabatur, unde Germanis oppidum illud Grecz vocatur. Bella rex rediens e Dalmatia, Frankapanorum ope adjutus contra Tartaros, illud se facturum vovit, si regnum recuperasset; et fecit.

Extant litterae Thomae cardinalis, archiepiscopi Strigoniensis ad Franciscum Ketczer nobilem Slavum et praefectum episcopatus Zagrabiensis, quum sub ditione Thomae, nepotis nomine habebatur, quibus quid animi in Petrum Berislavum haberet, significavit his verbis: Amicum mihi Petrum Berislavum banum maritimum non esse, scis; scis praeterea eum, multa moliri in meam dignitatem, atque eo etiam niti, ut me conscendat et mordeat. Quare omni cura studioque incumbe et invigila, ut omnes ejus actiones observes, omnes conatus et machinas repellens, rerumque gerendarum consilia quamdiu habebit, intelligas, et me certiorem indies facias, brevi nam cognosces, ita me illi dentes contudisse, ut nunquam morsum ejus pertimescam. Vale.

Joannes Kocean profligatus est ultra Posegam a Turcis 1537.

Solymanus caesar postremo ivit in Persiam 1547, et 1550 die 21. decembris rediit Constantinopolim.

Ea gens barbara est, et suis ritibus astricta, ut etsi externis late pateat, et in magistratus suos accipiat, minime tamen exotica dominatione concedit. Porro et Matthias, qui Bohemicas semper cohortes secum habuit, nec omnino fisus est suis, dominatusque est ob id longe fortius, quam multi antea reges, qui tamen externis ritibus ac dominandi disciplina eos cogere, non diu supervixit, hocque optimates succensi, nec filium ejus coronarunt, et segnem quaesierunt regem, qui postea obsequenti (?) dominatione recti, una cum regibus interierunt.

Huc facit et Grittii exemplum, quem, quum Italicos quosdam mores et dolos ad dominium parandum occuparat,(?) eum nec comitas, nec licentia,(?) nec regia liberalitas a crudeli et immatura nece protexit. Nihil enim hungaricum in dominatione habebat.

Joannes postremo rex eadem passus, exorta Mailadi conjuratione, pro gentis suae more, quae in factiones facile abducitur, si est qui ducat. Dum eam pergit opprimere, ac medietati e Transsylvanicis civitatibus arces addere, quasi juga et frena, ac tantas ditiones ab unaquaque accipere, limitibus tantum necessariis agros assignare, reliquos pagos cohortibus suis ascribere, et alia id genus decernere, quo eam provinciam a tumultibus avocaret, eam fortius subderet novo more et quidem irato: ubi civitatibus arces dominatorias imminere vult, citius quam sperasset, extinctus est.

Hunc est sequutus frater Georgius, inter privatos homines plus quam rex, a gentis more non discedens, dominatur etiam nunc felicissime. Qua re ille et rex est apud Hungaros et dominus, sic se ea gens regi permittit; quandoquidem suo veteri more et instituto patrum vult regi, neque id fit potentia peculiari, nisi popularium accesserit conciliatio et voluntas etc.

TOLDALÉK.

OKLEVELEK

A

VERANCSICSOK TÖRTÉNETÉHEZ

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

Capituli Budensis testimoniales super fassione Ludovici de Thomor, qua Michaelem Wrancium de Sibenico procuratorem constituit ad levandos 200. florenorum auri hungarici ex banco Pauli Grimaldi a Magnifico Domino Barone Burgii, quos idem levaverat a Reverendissimo quondam Domino Paulo de Thomor Archiepiscopo Colocensi, Budae, die 5. Martii anno 1529. *Elenchus chronologicus monumentorum litterariorum Chartophylacii Verantiano-Draganichiani, jam Grammatophilacii Széchenyiani. Kovachich, Script. Min.* II. 389. (Hosszasabb keresgélés után sem jöhettem nyomába a nemzeti muzeum kincsei között, hová, mint hiszem, Kovachich kezeiből került, s hol valószinüleg, — talán idegennemüekhez sorozva, most is lappang.)

II.

Joannes dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croacie etc. Marchio Morauie ac Lusacie et vtrius-

que Slesie dux etc. Spectabili et Magnifico domino huzreffbeg Sanchako Samandriae et Belgradi amico nostro charissimo, Salutem et omne Bonum, Spectabilis et Magnifice Amice nobis charissime, Misimus hunc fidelem nostrum Reuerendum Anthonium Wrancium prepositum Budensem, ac Secretarium nostrum ad christianissimum Francie Regem in certis et arduis rebus et negociis nostris, Quare si Eum ad S. et M. D. vestram peruenire contigerit, et operam vestram requisiuerit, Rogamus eandem velit ob respectum nostrum Ei omni ope et fauore adesse, ac eciam de securo itinere prouidere et consulere: Quod nos a S. et M. D. vestra grato animo accipiemus, Et eandem Bene valere optamus. Datum Bude quinta decima die Julij Anno Christi Millesimo Quingentesimo Tricesimo quarto, Regnorum nostrorum octavo.

Joannes Rex
Manu propria.

Kivül: Spectabili ac Magnifico Domino Huzreffbeg Sanchacho Samandrie et Belgradi Amico nostro charissimo. Faustus kezével: Joan. Rex. 1534.

Eredetie előbb Jankowich gyüjteményében, most a nemz. muzeum kéziratai között. 429. fol. lat.

III.

Joannes Dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croacie etc. Marchio Morauie ac Luscacie et vtriusque Slesie Dux etc. Spectabilis et Magnifice Amice nobis charissime, Misimus hunc fidelem nostrum Reuerendum Anthonium Wrancium prepositum Budensem ac Secretarium nostrum ad christianissimum Francie Regem in certis et arduis rebus ac negociis nostris: Quare si Eum ad vos pervenire contigerit et operam vestram requisiuerit, Rogamus eandem velit ob respectum nostrum Ei omni ope et fauore adesse, ac eciam de saluo itinere prouidere et consulere, Quod nos a vobis grato animo accipiemus, Et eandem bene valere optamus, Datum Bude quinta decima die Julij Anno Christi Millesimo Quingentesimo tricesimo quarto, Regnorum nostrorum Anno octavo.

Joannes Rex
Manu propria.

Kivülről: Spectabili et Magnifico Domino Gyaffer Beeg Zanchako de Zwoynyk, Amico nostro charissimo.

Eredetie a nemz. muzeum kéziratai között 2381. Fol Lat.

IV.

Nos Frater Georgius Episcopus Waradiensis Thesaurarius, et in Regno Transsylvanie Locumtenens Regius etc. Memorie commendamus per presentes. Quod nos illam differenciam Egregij Michaelis Wranczij, inter Eundem ab vna, ac Egregios, Andream Barchay, Alterum Andream Balathffy, et Joannem Rawazdy omnes de Aran, partibus ex altera motam, quam Anno superiori, circa festum diuisionis apostolorum Arbitracioni nostre, Eedem partes submiserant, Ex causa legacionis, qua ad presens, idem Michael Wranczius, Ex commissione Reginalis Maiestatis Domine nostre clementissime in poloniam fungitur, vsque tempus reditus sui huc in Transsiluaniam, duximus prorogandam et differendam, Imo differimus et prorogamus testimonio presencium mediante, Datum Albe Gywle, feria secunda proxima post Dominicam Jubilate, Anno Domini Millesimo quingentesimo quadragesimo tercio.

Lct.

Hátul Faustus kezével: Michael Verantius lagatus in Polonia a Regina Isabella 1543.

Eredetie előbb Jankovich gyűjteményében, most a nemz. muzeumban, 1488. fol. lat.

V.

Isabella dei gracia Regina
Hungarie Dalmatie Croacie etc.

Egregie Fidelis Nobis Dilecte, proficiscuntur ex Voluntate nostra Generósi, ac Nobiles, Petrus et Ferdinandus Carthaginenses, Necnon Michael Wrancius Aule nostre familiaris, in poloniam, Quibus de securo et saluo eorum Conductu prouidere, ac prouideri facere debeas. Et secus ne feceris. Datum Albe Gywle, In Dominica proxima post festum Assumpcionis Virginis Marie, Anno domini 1544.

Isabella regina m. p.

Kivülről: Egregio Leonardo Czerey Capitaneo Ciuitatis nostre Cassouiensis fideli Nobis Dilecto.

Faustus kezével: 1544.

Eredetie előbb Jankowich gyüjteményében, most a nemzeti museum kéziratai között, 429. fol. lat.

VI.

Serenissimis, et Excelentissimis principibus, ac dominis Carolo diuina fauente clemencia Romanorum imperatori semper Augusto, et Germanie, Hispaniarum, vtriusque Sicilie, Jerusalem etc. Regi. Ac Ferdinando eadem diuina fauente clemencia Romanorum, Hungarie, Bohemie etc. Regi, Archiduci Austrie aliisque Serenissimis Regibus, fratribus, et consanguineis nostris charissimis, Isabella dei gracia Hungarie, Dalmatie, Croacie etc. Regina vidua salutem cum incremento nostre mutue Affinitatis, atque amoris, ac vniuersis et singulis principibus, tam Ecclesiasticis, quam Secularibus dominis Archiepiscopis, Episcopis, Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, Militibus, Nobilibus, Clientibus, Capitaneis, Locumtenentibus, Gubernatoribus, Vicegerentibus, Prefectis, Castellanis, Rectoribus, Magistratibus, Municipalibus, Communitatibus, Burgimagistris, Pretoribus, Amcianis,(?)Consulibus,Officialibus,Thelonearii s, Datiariis, Gabellariis, portuum, passuum, et locorum quorumcumque custodibus, Classium et quarumcumque nauium prefectis, Exercituum Capitaneis, et ceteris quibuscumque ad quos presentes littere nostre peruenerint Salutem ac omne Bonum, subditis uero nostris graciam Reginalem. Misimus Venetias Nobilem, et Egregium hunc Michaelem Wrancium Aule noste familiarem, pro emendis certis ad vsum nostrum

Rebus, quem quum cupiamus vna cum omni familia et Comitiua, Equis, Rebus et Sarcinis eius omnibus, securum et liberum transitum, ac iter tutum vbique locorum reperire, et decenter excipi, atque tractari, Idcirco illum Terra Marique proficiscentem Vestris D. ad quorum diciones, et terras peruenire eum contigerit, ex animo commendamus, postulamusque ab illis, Nostris vero Subditis precipimus, et mandamus firmiter, Quattenus prefatum Michaelem Wrancium, cum tota eius comitiua, equis, Rebus et Sarcinis per quoscumque passus, portus pontes passagia, et alia quecumque loca, seu terrestria, seu aquatica, quiete, libere, secure, et sine vlla solucione passagij, Thelonei, Datij pontis, aut alterius cuiuscumque oneris, et grauaminis, tam realis quam personalis, ire, redire, transire, stare atque morari, Quattenus ei videbitur, et rerum necessitas exegerit, permittere et permitti facere velint, Immo dum, et quocies per eum requisiti fuerint de saluo conductu prouideant ac in aliis omnibus honore, fauore, et Beneuolencia sua prosequantur. Quod vt fiat, vobis subditis nostris firmiter precipimus, prefatos vero Serenissimos Reges et Principes rogamus, ut tales se cum suis Subditis exhibeant erga hunc Michaelem familiarem nostrum, pro singulari nostra complacencia, quod illis nos vicissim omni studio et pari gratificatione nostra referre curabimus. Datum Albe Julie Transsiluanie die vigesima Mensis Augusti 1544.

Isabella regina m. p.

Hátul Faustus kezével: Isabella Regina mittit Venetias Michaelem Verantium.

Eredetie előbb Jankovich gyűjteményében, most a nemz. muzeumban 429. fol. lat.

VII.

Isabella Dei gratia Regina Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc.

Reuerende sincere nobis dilecte, Hauemo receputo la littera uostra, per la quale sentimo non mediocre dispiacere intendendo questa sua infirmitade proceder cosj greue et lungamente, Vi confortamo a sopportar con pacientia, et non abbandonaruj dalla speranza del sommo Iddio, il qual anchora ui restituira alla primera sanita. Quanto scriuete che nella casa nostra sia lecito a ciascheduno entraruj e staruj à suo uolere Noj fin adhora non hauemo saputo cosa alcuna ne alcuno e stato che di cio ne habbia fatto relatione, Ancj douendosj riparar alcune cose nel palazzo et stanza nostra hauemo openione noj stessa andaruj et habitaruj per alcun giorno, mentre che qui sj riconcia, Staremo adunque attenta di non lasciar ch'altrj ui entrj, comme che anho adhora nisuno uj

habita. Attenden' con forte animo di rifaruj sano. Da Albagiula allj 12 di nouembre 1544.

Isabella m. p.

Kivülről: Reuerendo Antonio Wrancio Praeposito Ecclesiae Albensis Transsilvaniae etc. sincere nobis dilecto Cibinii. Faustus kezével: Isabella 1544.

Eredetie előbb Jankowich gyűjteményében, most a nemzeti muzeum kéziratai között, 429. fol. lat.

VIII.

Nos Petrus Petthrowytth de Swraklyn, Comes de wnacz, et Comes Themesiensis, partiumque Regni Hungarie inferiorum Capitaneus generalis, Banusque Sebesiensis etc. Omnibus quorumlibet Regnorum et prouinaarum (sic) principibus, dominis et Amicis nostris colendissimis, significamus et pro memoria damus, Reuerendum dominum Anthonium Wrantium prepositum, Reuerendissimi domini quondam Petri Berislauy, Episcopi wesprimiensis, et dalmatiae, Croaciae ac Slauoniae Bani etc. necnono (sic) Joannis Statilij Episcopi Transiluanensis Nepotem, Sacreque Maiestatis Reginalis Hungariae Secretarium, Serenissimo olim principi et domino domino Joanni, Hungarie, dalmacie, Croacie etc. Maiestati Regie, domino no-

stro clementissimo felicis recordacionis, et post obitum eius Maiestatis Maiestati Reginali, et filio suo Illustrissimo, dominis nostris summa fidelitate, diligentia, et morum integritate seruiuisse, et nobiscum eciam omnibus istius Regni Hungarie sed et Transsiluanie proceribus, magna cum familiaritate et consuetudine vsum fuisse, Eius autem integritatis et fidei faciunt testimonium littere eciam Sacre et Serenissimae Maiestatis Reginalis Hungarie, dominae nostrae clementissime, in Eiusdem autem domini Anthonij Wrantij prepositi (qui cum certis et non leuibus caussis motus, ex hoc Regno discedere vellet, et tum ad petitionem Sacre et Serenissime Maiestatis Reginalis, tum vero omnium nostrum manere nollet) fidei, fidelitatis, diligentiae, morumque integritatis testimonium, presentes litteras nostras, sub sigillo nostro speciali, dandas duximus et concedendas, vt eius integerrima et laudanda virtus, omnibus omnium Regnorum et prouinciarum primatibus nota sit. datum Albe Gywle Transiluanie, in die festo diuae Magdalenae. Anno domini Millesimo Quingentesimo, Quadragesimo Nono.

Idem (?) manu propria.

Eredetié a nemzeti muzeumban, 2881 · fol. lat.

IX.

Frater Georgius Episcopus Waradiensis, Thesaurarius et Locumtenens etc. Serenissimis et Illustrissimis principibus, ac Reuerendissimis, Reuerendis, Spectabilibus, Magnificis, Egregiis, Generosis, Nobilibus, ceterisque in quouis magistratu ecclesiastico, uel ciuilj constitutis et existentibus, ac alijs uniuersis, publicorum officiorum prefectis, presencium noticiam habituris, officiorum nostrorum commendacionem: Reuerendus Antonius Vrancius Praepositus, Reuerendorum quondam Petri Berizlaui Episcopi Vesprimiensis, ac Dalmaciae, Croaciae, Sclavonieque Bani, et Joannis Statilij Episcopi Transsiluanensis nepos, Secretarius Serenissimae Reginae Hungariae dominae nostrae clementissimae, cum a tempore felicis cronacionis (sic) Serenissimi quondam Principis, domini Joannis Regis Hungariae etc. domini, et benefactoris nostri clementissimi pie memorie, tum in obeundis ad Christianos principes legacionibus, tum officio secretariatus, in quo eum ordine serenissimus ille princeps esse uoluerat, summa fide magnaque constancia in eius aula uersatus esset, meruit hoc a principe, quod erudicione singularique uirtute preditj accipere consueuissent, ut eius liberalitate in summa fortuna, cum magna principis gracia uiueret, qui post obitum quoque illius principis, ita ea omnia, quibus illi gratus erat, sua uirtute confirmauit, ut Commen-

dacionem quoque nostram merito ei tribuere uideremur. Is igitur Vrancius tam optime suo apud nos perfunctus officio, cum iustissimis quibusdam de causis, alio hinc se conferre statuisset, has nostras litteras, suae fidei, et integritatis testes, ei dare non dubitauimus, Supplicamus igitur tam serenissimis Regibus, quam aliis principibus dominis nostris Colendissimis, ceteros uero in quouis magistratu constitutos, amicos honorandos, rogamus, uelint ipsum Antonium Vrancium, tum erudicionis, tum uirtutis nomine, gracia, amore, liberalitate, et beneuolencia prosequi, ut quocumque uenerit, per loca dominijs uestris subiecta, una cum eius rebus, et Comitiua, secure, et honeste transire, moramque, et locum habere possit, totum hoc beneficium, quod in eum collatum fuerit, nostris honestissimis obsequiis per occasionem, compensaturi, has uero litteras post earum lectionem, ipsi Vrancio semper reddi postulamus. Datum Varadinj decimanona die Augusti, Anno domini. M. D. XLVIIII.

Idem episcopus waradinensis
manu propria.

Eredetie előbb Jankowich gyűjteményében, most a nemzeti museumban 1488. fol. lat.

X.

Nicolaus Olahus divina Miseracione Episcopus Ecclesiae Agriensis, Comes perpetuus Comitatus Hewesiensis, ac Serenissimi Principis et Domini domini Ferdinandi diuina fauente clemencia Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Regis semper Augusti, Infantis Hispaniarum, Archiducis Austriae etc. Consiliarius, et in dicto Regno Hungariae Cancellarius etc. Tibi viro prestanti et venerabilj nobis in domino dilecto, Magistro Anthonio Wrancio, preposito Ecclesiae Albae Juliae Transsyluanensis, salutem et fáuorem. Vitae ac morum tuorum integritas, ingeniique pietas, et excellens erudicio, quibus te ab altissimo preditum esse, partim fidedigna commendacione, partim propria nostra experiencia cognouimus, nos inducunt, vt te fauore prosequamur oportuno. Quum igitur Archidiaconatus de Zabolcz, cum Canonicatu, et Rectoratu altaris sanctae Crucis in dicta Ecclesia nostra Agriensi, per translacionem Reuerendi domini Pauli de Gregoriancz in Episcopatum Ecclesiae Zagrabiensis, eorundem Archidiaconatus, Canonicatus, et Rectoratus altaris vltimi, veri, et legitimi possessoris, nunc de jure et defacto vacare dinoscatur, tibi eundem Archidiaconatum cum Canonicatu et rectoratu altaris predicti nec non eorundem prebendas tanquam personae idoneae et benemeritae Jurispatronatus regij, et ordinaria nostra authoritatibus qui-

bus fungimur dandum duximus et conferendum, Recepto tamen prius a te per vicarium nostrum in spiritualibus iuramento corporali, quod nobis et successoribus nostris legitimis Episcopis, necnon vicarijs nostris, moderno, et futuris in spiritualibus pro tempore constitutis, fidelis et obediens eris, Bonaque Ecclesiae, praemissorumque tuorum beneficiorum non dissipabis aut alienabis, Immo eciam distracta aut alienata pro viribus tuis iuribus Ecclesiae nostrae prefatae recuperare studebis. Immo damus et conferimus presencium per vigorem. Quocirca Venerabilibus fratribus in Christo nobis dilectis Preposito, Vicario, Lectori, Cantori, Custodi, caeterisque predictae Ecclesiae nostrae Agriensis Canonicis in virtute salutaris obedienciae committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis presentibus, te magistrum Anthonium Wrancium seu legitimum tuum procuratorem tuo nomine, et neminem alium, in dictorum Archidiaconatus, Canonicatus, Rectoratusque altaris premissi, et prebendarum eorundem realem possessionem inuestire, locum in stallo iuxta tuae dignitatis exigenciam, et vocem in Capitulo cum omni iuris canonici plenitudine tibi assignare, ac de vniuersis eorundem beneficiorum prouentibus, utilitatibus, obuencionibus, et emolumentis tibi, aut procuratori tuo legitimo tam per se respondere, quam per alios quorum interest aut intererit plene et integre responderi facere debeant et teneantur, locis debitis et temporibus semper oportunis. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Viennae Austriae, Nona

mensis Junij, Anno domini Millesimo, Quingentesimo, Quinquagesimo.

Agriensis etc.
manu propria.

Matthaeus Zerdahelj. m. p.

Eredetie a nemz. muzeumban, 2881. fol. lat.

XI.

Nos Ferdinandus Diuina fauente clementia Romanorum Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque etc. Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Marchio Moraviae etc. Memoriae commendamus tenore presentium significantes quibus expedit vniuersis. Quod nos inducti, meritis, virtutibus, vitae probitate, ac sufficienti doctrina fidelis nostri Venerabilis Magistri Anthonij Wrantij, alias Prepositi Ecclesiae Albae Juliae, quibus ipse ab altissimo insignitus apud Maiestatem nostram fidedigno testimonio meruit commendari. Eundem igitur tanquam personam idoneam et benemeritam, ad dignitatem Lectoratus, ac Canonicatus cum prebenda ei annexam (sic) in ecclesia Strigoniensi, nunc ex eo de iure vacantes, quod Magister Clemens de Hagymas presbiter, eorundem Lectoratus, Canonicatus et prebendae, verus,

vltimus, et immediatus possessor, ductus haeretica prauitate, haeresi Lutheranae adhesisse, abnegataque professione sua et ordinis Sacerdotalis, Vxorem duxisse, et clam in consortium haereticorum se contulisse dicitur, Authoritate iuris patronatus nostri Regij, quod generaliter in omnibus Regni nostri Hungariae Ecclesijs, more predecessorum nostrorum Regum Hungariae habemus, duximus eligendum, nominandum et presentandum, eosdemque Lectoratum et Canonicatum cum prebenda, modo premisso vacantem, eidemque et nemini alteri, dandum et conferendum. Imo eligimus, nominamus et presentamus, Damusque et conferimus presentium per vigorem. Quocirca vobis fidelibus nostris, Reuerendo Augustino de Sbordellatis Episcopo Waciensi, ac Archiepiscopatus Strigoniensis Administratorj, nec non Vicario in spiritualibus generali, Canonicisque et Capitulo eiusdem Ecclesiae Strigoniensis, harum serie firmiter committimus et mandamus, Quatinus acceptis presentibus, praefatum Magistrum Anthonium Wrantium, vel eius nomine procuratorem suum legitimum, in praefatos Lectoratum ac Canonicatum et prebendam, servatis de iure seruandis, Canonicae instituere et confirmare, in realem actualemque et pacificam possessionem eorundem Lectoratus, Canonicatus et prebendae, iuriumque et bonorum suorum admittere, stallumque sibi in Choro et Vocem in Capitulo iuxta suae dignitatis exigentiam, cum omni plenitudine iuris Canonici assignare. De vniuersis quoque prouentibus et redditibus eorundem eidem vel procuratori suo legitimo eius nomine et nemini alteri respondere, et per hos quorum interest, vel intererit, pleno cum effectu responderi facere modis omnibus debeatis et tenea-

mini, locis debitis et temporibus semper oportunis. Secus non facturi, Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in nostra et Sacri Romani Imperij ciuitate Augusta Vindelicorum decima die mensis Octobris. Anno Domini Millesimo, Quingenteseimo, (sic) Quinquagesimo. Regnorum nostrorum Romani Vigesimo, aliorum vero Vigesimo quarto.

Ferdinand m.p.

Nicolaus Olahus
Episcopus Agriensis etc. m. p.

Eredetie előbb Jankowich gyüjteményében, most a nemz. muzeumban 1542. fol. lat.

XII.

Nos Ferdinandus diuina fauente clementia, Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Marchio Morauiae, Comes Tirolis etc. Memoriae commendamus tenore presentium, significantes quibus expedit vniuersis. Quod nos attentis et consyderatis vitae et morum honestate, alijsque laudabilibus probitatis et virtutum meritis fidelis nostri venerabilis Antonij Vurantij, Lectoris et Canonici Ecclesiae Strigoniensis, quibus idem apud nos testi-

monio fidedigno meruit commendari, eundem tanquam personam idoneam et benemeritam ad Abbaciam Ecclesiae beatae Margaretae de Porno ordinis Cisterciensis per spontaneam et liberam cessionem et resignationem venerabilis Magistri Petri Koczylytth eiusdem Abbatiae vltimi veri et legitimi possessoris de Jure et de facto vacantem, auctoritate Jurispatronatus nostri Regalis duximus, eligendum, nominandum et presentandum, ac Ecclesiam ipsam simul cum omnibus possessionibus, et Juribus possessionarijs, necnon Jurisditionibus, prouentibus, emolumentis bonisque temporalibus et vtilitatibus quibuslibet ad prefatam Abbatiam ab antiquo pertinentibus, ac pertinere debentibus, eidem dandám et conferendam. Ita tamen quod idem intra spacium temporis a Canonibus institutum, habitum ordinis prefati suscipere, uel super ea re Apostolicam dispensionem impetrare, et ea quae ad diuinum cultum in ipsa Ecclesia rite peragendum, pertinuerint, diligenter semper obire, ac officio suo satisfacere teneatur. Immo eligimus, nominamus, damusque et conferimus, atque illi, cuius interest pro canonica institutione et confirmatione accipienda presentamus, harum nostrarum uigore et testimonio literarum. Datum Viennae die tertia mensis Nouembris. Anno domini, Millesimo, Quingentesimo, Quinquagesimo primo.

Ferdinand. m. p.

Nicolaus Olahus
Episcopus Agriensis etc. m.p.

Eredetie a nemzeti muzeum kéziratai között, 1542. fol. lat.

XIII.

Nos Capitulum Ecclesiae Albensis Transsiluanae Memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit vniuersis, Quod nos ad legitimam litteratoriam peticionem Reuerendi domini Antonij W*)rantij, alias prepositi et concanonici nostri, ipsum ad Sacros clericorum ordines vsque ad gradum presbiteratus inclusiue in hac Ecclesia nostra Cathedrali predicta, per Reuerendum in christo patrem quondam dominum Joannem de Felwyncz Episcopum Filiopolitanensem, Canonicum et Suffraganeum huius Ecclesiae Nostrae, annis superioribus promotum et ordinatum fuisse Testamur, super cuius ordinatione et promocione, patentes litteras nostras, Sigillo nostro consignatas, Eidem domino Antonio Wrantio juris sui vberiorem ad cautelam duximus concedendas, communi justicia et Equitate suadente. Datum feria tercia in festo Concepcionis Beatissimae Virginis Mariae. Anno domini Millesimo Quingentesimo Quinquagesimo primo.

Eredetie a nemzeti muzeum kéziratai között. 1281. fol. lat.

---

*) Más kéz — mint látszik — egy ‚e'‛-t pótolt be utóbb.

XIV.

Nos Ferdinandus Diuina fauente clementia Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae etc. Memoriae commendamus per presentes, quod nos inducti meritis, ac virtutibus, eruditioneque fidelis nostri Venerabilis Anthonij Werancij Abbatis ecclesiae de Porno, quibus ipsum Dei munere, non solum fidelium nostrorum commendatione, sed etiam propria nostra experiencia praeditum esse cognouimus, eundem tanquam personam idoneam et benemeritam, ad Praeposituram maiorem, Canonicatumque et praebendam illi annexam, ecclesiae Albae Juliae, Transsyluanensis, nunc per mortem Reuerendi quondam Fratris Georgij, eorundem Praepositurae maioris, Canonicatusque et praebendae, vltimj possessoris, vel alio etiam quocunque modo, iure ac titulo, de iure et de facto vacantes, authoritate iurispatronatus nostri Regalis, quod generaliter in omnibus ecclesijs Regni nostri Hungariae, more praedecessorum nostrorum, habere dinoscimur duximus eligendum, nominandum, et presentandum, Imo eligimus, nominamus et praesentamus, praesentium per vigorem. Quocirca vobis Reuerendo Paulo Bornemyza, Episcopo praefatae ecclesiae Albae Juliae Transsyluanensis, harum serie committimus, quatinus praefatum Anthonium Werantium, ad dictam Praeposituram maiorem, et Canonicatum, pre-

bendamque, authoritate vestra, ordinaria, acceptare debeatis. Committentes nihilominus honorabili Capitulo dictae Ecclesiae, quibus et nos committimus, vt ipsi eundem Anthonium Werantium, vel eius nomine procuratorem suum legitimum, et neminem alium, in et ad realem, actualem et pacificam possessionem eorundem, Praeposíturae maioris, Canonicatus et praebendae, admittere, Stallo in choro, voce et loco in Capitulo, cum omni plenitudine iuris eidem assignare, de vniuersis quoque fructibus, prouentibus, redditibus, et emolumentis eorundem Prepositurae maioris, Canonicatus, et prebendae, eidem respondere, et per eos quorum interest, vel intererit, tam vos debeatis, quam ipsi capitulum ecclesiae vestrae, responderi facere debeant, et teneantur Secus non facturi. Presentibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum in ciuitate nostra Viennensi, die sexto mensis Junij, Ánno domini Millesimo, Quingentesimo, Quinquagentesimo (sic) Tercio. Regnorum nostrorum Romani vigesimo tercio, Aliorum vero vigesimo septimo.

Ferdinand m. p.

Nicolaus Olahus.
Strigoniensis etc. m. p.

(Kivülről Verancsics kezével: Litterae donationales praepositurae Transsyluanae.)

Eredetie a nemz. muzeumban, 2381. fol. lat.

XV.

Nos Ferdinandus diuina fauente clementia Romanorum Hungariae Bohemiae etc. Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae, Dux Burgundiae etc. Memoriae commendamus tenore presentium significantes quibus expedit vniuersis, Quod nos pro nostra in constituendis ecclesiarum dei legitimis pastoribus, cura et solicitudine atque officio, respectum habentes ad eruditionem moresque laudatos et honestam vitae conuersationem fidelis nostri Venerabilis Antonij Vrantij, Abbatis ecclesiae de Porno, quibus ipsum Dei munere non solum aliorum fidelium nostrorum commendatione, sed etiam propria nostra experientia preditum esse cognouimus, eundem igitur tanquam personam Idoneam et benemeritam ad episcopatum ecclesiae Quinqueecclesiensis, nunc per mortem et decessum Reuerendi quondam Georgij Thompa, ipsius episcopatus Quinqueecclesiensis vltimi veri et legitimi possessoris, de Jure et de facto vacantem, authoritate Jurispatronatus nostri Regij, quod in conferendis omnibus eeclesiasticis beneficijs predicti Regni nostri Hungariae, instar aliorum regum Hungariae habere dinoscimur, duximus assumendum, nominandum et presentandum, ac ipsum episcopatum, simul cum omnibus castris, castellis, ciuitatibus, oppidis, villis, possessionibus, praedijs et alijs cunctis pertinentijs, ac Juribus qui-

buslibet possessionarijs, vbicunque et in quibuscunque Comitatibus dicti Regni nostri Hungariae, quocunque nomine vocatis, ad eundem episcopatum Quinqueecclesiensem de Jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, pariter cum omnibus Juribus, libertatibus prerogatiuis, prouentibusque, et aliis quibusuis obuentionibus, necnon Jurepatronatus conferendi et disponendi personis idoneis omnia et singula beneficia Dignitatesque ac canonicatus et prebendas in eadem ecclesia Quinqueecclesiensi, per temporis successum quacunque causa vacaturas, exceptis duntaxat prepositnris maiori, et minori eiusdem ecclesiae, quarum collationem et omnimodam dispositionem nostrae Regiae personae reseruamus eidem Antonio Vrantio dandum et conferendum prout assumimus nominamus conferimusque presentium per vigorem. Quocirca vobis fidelibus nostris honorabilibus Preposito, vicario, lectori, cantori, custodi, caeterisque canonicis et beneficiatis tam dictae ecclesiae Quinqueecclesiensis quam etiam aliarum collegiatarum ecclesiarum ad eandem pertinentium harum serie mandamus firmissime quatinus a modo In posterum praefatum Antonium Vrantium pro vestro legitimo et indubitato episcopo habere tenere et recognoscere, eique debitam reuerentiam honorem et obedientiam sicut bonos ecclesiae ministros decet prestare ac in omnibus licitis et consuetis rebus Jurisdictioni ipsius parere et obtemperare modis omnibus debeatis et teneamini: Secus non facturi, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in Ciuitate nostra Viennensi die sexto mensis Junij Anno domini millesimo Quingentesimo Quinquagesimo tercio Regnorum nostrorum

Romani vigesimo tertio aliorum vero vigesimo Septimo.

Ferdinand m. p.

Nicolaus Olahus
Strigoniensis etc. m. p.

Eredetie a nemz. muzeumban, 2381. fol. lat.

XVI.

Ferdinandus diuina fauente clemencia Romanorum Hungariae Bohemiae etc. Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae etc. Fidelibus nostris Reuerendissimo in Christo patri domino Francisco ab Wylak, Episcopo Agriensi, Comiti perpetuo Hewesiensi, ac Locumtenenti nostro in Hungaria, Necnon Spectabili et Magnificis Comiti Thomae de Nadasd, perpetuo terrae Fogaras, et Comitatus Castriferrei comiti, Judici curiae nostrae, Francisco de Rewa, Comiti Comitatus Thwrociensis, et vacante officio palatini Regni nostri Vngariae Locumtenenti, Consiliarijs nostris, ac Egregio Michaeli de Mere, personalis praesenciae nostrae in Judicijs Locumtenenti, necnon eorumdem Vicesgerentibus, Item Magistris prothonotarijs, et Juratis sedis nostre Judiciariae assessoribus, Cunctis etiam alijs quibuscunque Judicibus et Justiciarijs

dicti Regni nostri Vngariae Ecclesiasticis et Secularibus, presentes visuris, Salutem et graciam. Quum nos fidelem nostrum Reuerendum Anthonium Verancium, Episcopum Quinqueecclesiensem, prepositum Ecclesiae Albae Juliae, Transsylvanae Consiliarium nostrum etc., in certis nostris, et Regnorum nostrorum negocijs, in Oratorem delegerimus, eumque ad Caesarem Thurcarum, ad peragenda eadem negocia miserimus, Nec possit propter illa nostra, et Regnorum nostrorum negocia causis suis motis vel mouendis, in sua absencia ob locorum magnam distanciam inuigilare, Propterea Nos vniuersas et quaslibet causas, tam per ipsum contra alios, quam per alios quoslibet contra eundem, quibuscunquę ex rationibus motas, vel mouendas, Intra spacium id temporis, quo premissis nostris et publicis negocijs occupabitur, ac ab ipso Caesare Thurcarum ad Maiestatem nostram reuertetur, a die datarum presencium computando, graciose differendas, et prorogandas duximus, Imo differimus et prorogamus, presencium per vigorem, Quocirca fidelitati vestrae et Cuilibet vestrum harum seriae mandamus firmissime, quatinus praefatum Anthonium Verancium tempus intra praemissum, ad quorumuis instanciam, in quibusuis causis, vestro astare Judicatui compellere, vel res et bona eius propterea impedire vel molestari facere nullatenus presumatis, Sed vniuersas causas, tam per ipsum contra alios quam per alios contra ipsum motas vel mouendas, tempus intra premissum, sine omni difficultate, et allegacione differre, et prorogare debeatis, et teneamini. Secus nullo modo facere presumatis, presentibus perlectis exhibenti restitutis, Datum Vienne de-

cima septima Junij Anno domini Millesimo Quingentesimo Quinquagesimo Tercio.

Ferdinand. m. p.

Nicolaus Olahus
Strigoniensis etc. m. p.

Eredetie a nemz. muzeumban, 2381. fol. lat.

XVII.

Nos Franciscus de Thah, Supremus Regni Hungariae Capitaneus, fatemur et recognoscimus per presentes. Quod Nos a Reuerendissimo Domino Anthonio Verancio Episcopo Quinqueecclesiensi Domino et Affine nostro charissimo, Vniversa Bona Episcopatus Quinqueecclesiensis, suae Reuerendissimae Dominationis, quae in presenciarum habentur et haberi poterunt opera nostra, pro certa summa pecuniarum per Integrum anni Circulum, a die datarum arendauimus, quam summam statim Coram Domino Francisco Zay, et Michaele Verancio, fratre Domini Reuerendissimi Episcopi, plene persoluimus, tali sub condicione, vt Completo vnius Anni circulo a die datarum, praescripta Bona Episcopatus suae Reuerendissimae Dominationis, si rehabere voluerit, omni occasione postposita, remittere et restituere, prout Domini Epi-

scopi Ipsius litterae nobis de hac Conclusione datae sonant et expetunt, promittentes harum Nostrarum vigore et testimonio litterarum presentium, Subscriptioneque Manus nostrae, et Sigilli vsualis impressione Munitarum Mediante Datum Viennae, Decima Nona Mensis Junij, Anno Domini Millesimo Quingentesimo, Quinquagesimo tercio.

Franciscus de Thah. m. p.

Eredetie előbb Jankowich gyűjteményében, most a nemz. muzeumban, 1528. fol. lat.

XVIII.

Nos Antonius Verancius, Episcopus Quinqueecclesiensis, Abbas Pornensis, Praepositus Transsyluaniensis, Consiliarius Regiae Maiestatis etc. Notificamus omnibus et singulis praesentes nostras literas inspecturis, quod quum nos ex voluntate Regiae Maiestatis Domini nostri Clementissimi, proficiscimur in hanc legacionem longinquam, ad potentissimum Imperatorem Turcarum, in arduis Regni huius Hungariae negocijs, reliquimus et constituimus, loco nostri in omnibus nostris beneficijs Sacerdotijs, et bonis Egregium Dominum Michaëlem Verancium, fratrem nostrum Germanum, dantes illi plenariam potestatem, et auto-

ritatem, super omnes prouentus, et vtilitates omnium beneficiorum praefatorum, et Sacerdotiorum nostrorum, Item ad componendum, contractandum, litigandum et ordinandum omnia et singula, cum quibuscunque, et quomodocunque illi visum fuerit, quam diu nos abfuerimus. Quae quidem omnia, firma, rata et grata habere volumus, non aliter, atque si per nostram propriam personam acta fuerint, in quorum fidem, facimus has praesentes literas, manu nostra propria subscriptas, et sigillo nostro autentico roboratas. Datum Sopronij. Prima Julij. Anno Domini 1553.

Antonius Verancius
Quinqueecclesiensis manu propria.

Eredetie a nemz. muzeumban, 2381. fol. lat.

XIX.

Ferdinandus Diuina fauente clemencia Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae etc. Fideli nostro Egregio Volfgango Dersffy, Arcis et Oppidi nostri Zigeth, Capitaneo, Salutem et gratiam. Expositum est Maiestati nostrae pro parte, et in persona, fidelis nostri Reuerendi Anthonij Verancij, Epi-

scopi Quinqueecclesiensis, Consiliarij nostri etc. graui cum querela, Quod licet nos antea quoque ad humilem Supplicationem, pro parte eiusdem nobis factam, per litteras nostras serio tibi mandassemus, Vt ab occupatione et damnificatione, ac quauis molestacione bonorum eiusdem Episcopatus sui, te, et sub tuo Capitaneatu existentes, contineres, Tu tamen non curato eiusmodi Mandato nostro, te in certa bona ipsius Episcopi, et Ecclesiae suae praefatae ingerendo, maiorem partem decimarum pro te occupare curasses, Insuper aliquos eiusdem colonos certa pecuniarum Summa indebite mulctasses, Gubernatore ipsius Episcopatus, et officialibus eiusdem prius superinde non requisitis, qui si eos requisiuisses, negocium tuum, si quid contra eos, vel aliquos colonos ipsius exponendum habuisses, rectificare non neglexissent. Supplicatum est igitur Maiestati nostrae in persona praefati Episcopi Quinqueecclesiensis, Vt cum idem nunc non solum in nostris, verum etiam totius Reipublicae christianae seruicijs, apud Thurcarum Imperatorem existat, ac propter eiusmodi suam longinquam ab Episcopatu suo absenciam, bonis suis prouidere non possit, dignaremur clementer prospicere, Vt dictus Episcopatus suus, et omnia bona eiusdem, tam a tua, quam aliorum quorumuis Subditorum nostrorum turbatione, et infestacione libera et pacifica esse possint. Nos itaque, tum propter praemissa seruicia ipsius exponentis, Tum quia Dei gratia instar aliorum diuorum quondam Hungariae Regum, nostrorum praedecessorum, Supremus omnium Ecclesiarum Dei in isto Regno nostro Hungariae Patronus sumus, et ideo ferre non possumus, Vt per te, vel quoscunque alios Subditos nostros, ea quae olim per pios homines ecclesijs

applicata, Deoque dicata sunt, prophanis manibus occupentur, in vsumque suum impune conuertantur, et per hoc diuinus cultus aut cesset, vel diminuatur, Committimus tibi harum serie firmiter et mandamus, aliud omnino habere nolentes, quatinus statim acceptis praesentibus, et praemissis ita se habentibus, ad requisitionem dicti gubernatoris, vel officialium eorundem cum praesentibus fiendam, sine vlla dilatione et tergiuersatione omnia ablata manibus damnificatorum, integre reddere, ac restituere, ac imposterum te tuosque ab eiusmodi factis diligenter continere debeas, nam alioqui certus sis nos prouisuros, Vt tu, et tuo exemplo alij, quicunque bona Ecclesiastica attingere, et quouis modo molestare non audeant. Secus igitur non feceris, praesentibus perlectis exibenti restitutis. Datum Viennae decima octaua Februarij. Anno Domini Millesimo, Quingentesimo, Quinquagesimo Quarto.

(Ferdinánd aláirása nagyából kiszakítva.)

Nicolaus Olahus
Strigoniensis etc. m. p.

Eredetie a nemz. muzeum kéziratai között, 2381. fol. lat.

TARTALOM.

MAGYAR AKADEMIAI

LEGÚJABB KIADÁSOK.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁR. Kiadja a Magyar Tudományos Akademia Történelmi Bizottmánya. *Első kötet:* X. és 266 l. egy pecsét-fametszettel. *Második kötet:* 215 l. és száz rézmetszetű pecsétmással. *Harmadik kötet:* 264 l. s egy címerrajz. *Negyedik kötet:* 260 l. Pest, 1855–7. Az I. II. kötet ára együtt 4 ft., a III. és IV. külön 1 ft. 20 kr.

Tartalmuk: I. kötet: Előszó (a munka terve). 1. A palóc nemzet, és palóc krónika, orosz és lengyel évkönyvek nyomán, *Jerney Jánostól.* 2. Budai Regesták, a magyar történet legrégibb idejétől 1341-ig. Első közlés, *Wenzel Gusztávtól.* 3. A mohácsi ütközet, török forrásokból, *Repiczky Jánostól.* 4. A soproni kapitányság és királyi adóról szóló oklevelek, *Ráth Károlytól.* 5. Két magyar köriratú pecsét 1500. évből, két fametszettel, *Lugossy Józseftől.* 6. Liptay Imre török követsége 1619-ben, *Nagy Ivántól.* 7. Gr. Rhédei László naplója, *Vass Józseftől.* 8. Martinúziánák, *Podhradczky Józseftől.* — II. kötet: A magyarországi káptalanok és konventek, mint hiteles helyek története, *Jerney Jánostól.* 2. Okmányi kalászat. I–XXXII. 1102–1792, *Wenzel Gusztávtól.* — III. kötet: 1. Gritti Alajost illető eredeti emlékiratok, *Nagy Ivántól.* 2. Mihály vajda jelleme s tetteire vonatkozó okmányok, *gr. Kemény Józseftől.* 3. Az 1797-ki országgyűlés végzeménye, *Knauz Nándortól.* 4. Kisebb közlések: a) Kivonatok Révay László naplójából, *Dudinszky Jánostól*; b) Magyar történeti adatok Svédhonban, *Nagy Ivántól*; c) Adalék a magyar köriratú pecsétek ismeretéhez, *Ráth Károlytól*; d) Egy névtelennek évjegyzetei 1427–1554, *Toldy Ferenctől.* — IV. kötet: 1. Liptói regestrum 1391-ből, *Érdy Jánostól.* 2. Sárospataki magyar krónika, *Toldy Ferenctől.* 3. Budai regesták az Anjouk korában, *Wenzel Gusztávtól.* 4. Oklevelek Bethlen Gábor 1619–20-ki hadjáratai történetéhez, *Szilágyi Sándortól.* 5. Romai magyar regesták, *Nagy Ivántól.*

HUNYADIAK KORA MAGYARORSZÁGON. Irta *gr. Teleki József.* Történeti rész I–V. kötet: 588. 584. 563, 508, 546 ll. számos arcképpel. Okmánytár X–XII. kötet: 642. 584, 500 ll. arcképekkel és hasonmásokkal. Pest, 1852–7. Minden kötet ára egyenként 3 ft. 20 kr.

HUNYADI JÁNOS UTOLSÓ HADJÁRATA Bolgár és Szerbországban 1454-ben, és Nandorfejérvár fölmentése a török táborítástól 1456. A nandorfejérvári diadal negyedik százados napján jul. 21. 1856 előterjesztette a m. akademiában *Kiss Károly.* Pest, 1856. n8. r. 117 l. és 2 abrosszal fűzve 1 ft.

ERDÉLYBEN TALÁLT VIASZOS LAPOK. A Magyar Akademia elébe terjesztette *Dr. Érdy János.* Hat kőnyomattal. Pest, 1856. kis 8r. 21 l. Fűzve 1 ft. 30 kr.

MAGYAR LÁSZLÓ DÉLAFRIKAI LEVELEI és naplókivonatai. Kiadta *Hunfalvy János.* Egy abrosszal. A M. Akademia költségein. Pest, 1857. 92 l. fűzve 40 kr.

MAGYAR AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ. Az Akademia rendeletéből kiadta Toldy Ferenc titoknok. 1855. 638 l. kő- és fametszetekkel 2 ft. — 1856. 430 lap, kőmetszetekkel 2 ft. — 1857, 612 l. kőmetszetekkel 2 ft.

Pest, 1857. Emich G. könyvnyomdája.

